GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the authority of
the Government of His Highness
the Maharaja Gaekwad of Baroda.

General Editor:
B. BHATTACHARYYA, M. A., Ph. D.

No. LXXXIV

मानसोल्लासः

द्वितीयो भागः

MĀNASOLLĀSA
OF
KING SOMES'VARA

Edited with an introduction

BY

G. K. SHRIGONDEKAR, M. A.
Superintendent, MSS. Section,
Oriental Institute, Baroda.

Vol. II

BARODA
ORIENTAL INSTITUTE
1939

Printed by R. R. Bakhale, at the Bombay Vaibhav Press,
Servants of India Society Building, Sandhurst Road, Bombay 4.

AND

Published on behalf of the Government of Baroda by Benoytosh
Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

Price Rs. 5-0-0

Introduction.

The second volume of the Mānasollāsa, the encyclopaedic work of the Western Cālukya King Someśvara, is now offered to the Sanskrit knowing public. The volume contains the whole of the third Viṁśati in twenty chapters and part of the fourth Viṁśati comprising fifteen chapters. The third Viṁśati deals with the twenty kinds of *Upabhogas* or enjoyments, while the fourth treats of the twenty kinds of *Vinodas* or royal sports, out of which only fifteen are described in the present volume. The remaining five Vinodas and the last Viṁśati, namely, the Krīḍāviṁśati will appear in the third or the last volume. It is worthy of note that in the 4th Viṁśati the chapter on Music is the longest and equals in length the whole of the first volume. This, no doubt, bespeaks the great interest the royal author King Someśvara took in the science and perhaps also in the art of Music.

THE MSS. MATERIAL.

The present volume is prepared with the help of the following four MSS:—

A. Belongs to the Oriental Institute. It is a complete copy prepared with the help of three MSS.

B. Belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is incomplete. In this MS. even the Gṛhopabhoga or the first Adhyāya of the third Viṁśati is not complete.

D. Complete. It did not give much help in the preparation of this volume, since the subjects treated of in this volume are unusual; it is full of mistakes. It belongs to the Bikaner Durbar and we have a photostat copy of the same in our collection.

F. Complete but full of mistakes. This belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

SUBJECT-MATTER.

The first Adhyāya of the third Viṁśati opens with Muhūrta Jyotiṣa or the Science of Astrology for finding out auspicious moments while

building new houses for princes, ladies of the harem and ministers. No information is, however, available here on town—planning or building of forts, since ostensibly the purpose of the Viṁśati is to describe the Upabhogas or royal enjoyments. It treats, nevertheless, of a few types of palaces like Pṛthvījaya, Muktakoṇa, Sarvatobhadra, Śrīvatsa etc. being fit objects of royal enjoyment.

THE CATUṢKAS.

As the Catuṣkas[1] allow good light and ventilation inside the house, every palace is here recommended to have at least one Catuṣka. Various kinds of palaces are mentioned here and their names differ with the number of Catuṣkas, the number and direction of the Alindas, Śālās and Bhadras contained in them.

---

1. The definition of a Oatuṣka and the order of construction as given in śloka 31 on page 4 is :—

चत्वारो मध्यगाः स्तम्भा यत्र तत्स्याच्चतुष्ककम् ।
तस्माद्बहिरलिन्दं स्याच्छाला स्यात्तदनन्तरम् ॥
(अलिन्दं) च पुनः शाला क्रमेणैवं प्रवर्धते ।

Next to the Oatuṣka is the Alinda and next to it is the Śālā. These extensions take place in this particular order. The Śālā is then followed by an Alinda and the latter by the Śālā in the order of construction. Extension in this particular order is considered necessary in the case of the king's palace.

The definition of शाला is:—

गृहमेकं तु यच्छन्नं सर्वं शालेति सा स्मृता ॥ समराङ्गणसूत्रधार ॥

And the definition of an अलिन्द is :—

शालाग्रे वलभी या स्यादलिन्देति वदन्ति ताम् ॥ समराङ्गणसूत्रधार ॥
And केच्चिदलिन्दकं द्वारं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २३८ ॥
केचिदलिन्दं शालां च केचिच्चालिन्दकं च तत् ।
गृहबाह्यस्थिताः काष्ठा गृहमत्यन्तनिर्गताः ॥ २३९ ॥
काष्ठाकाष्ठस्य यद्गृहं तद्वा चालिन्दसंज्ञकम् ।
गृहाद्बहिश्च ये काष्ठा गृहस्यान्तर्गताश्च ये ॥ २४० ॥
तेषाङ्कोष्ठीकृतं तिर्यग्गेहं चालिन्दसंज्ञकम् ।
स्तम्भहीनं गृहाद्बाह्यान्निर्गतङ्काष्ठनिर्मितम् ॥ २४१ ॥
मध्यादूर्ध्वगतं गेहं तच्च वालिन्दसंज्ञकम् ।
यत्रालिन्दश्च तत्रैव द्वारमार्गे प्रशस्यते ॥ २४२ ॥
अलिन्दं द्वारहीनं च गृहकोटीसमं स्मृतम् ।
यत्रालिन्दं तत्र शाला तत्र द्वारश्च शोभनम् ॥ २४३ ॥
शालालिन्दं (न्द) द्वारहीनं न गृहं कारयेद्बुधः ।

—विश्वकर्माप्रकाशः ।

THE PALACES.

Houses with four Śālās, three Śālās, two Śālās and one Śālā are described afterwards. Sixteen kinds of palaces with one Śālā are distinguished. Dhruva is the first among the sixteen and Vijaya is the last among them. The result of living in these houses is the same as is conveyed by the very name given to these buildings e. g. Dhruva 'permanency', Vijaya 'victory' and so forth.

WORSHIP OF VĀSTU.

The king is required to worship the Vāstu or the site of the palace, a big square divided into 81 pādas and has to give specified offerings to the deities residing in those 81 pādas. The king has to perform this Vāstupūjā before building the palace and thereafter annually after the building is completed. The king's palace may have one to nine stories. In the palace there must be certain very dark places to be illumined by Maṇidīpas (or jewel-lamps) also entablatures (Matta-vāraṇas) with rich display of ivory, having pillars of gold or sandal wood, pavements of glass, crystal etc. and walls either made of crystal slabs looking like mirrors or made beautiful with wonderful pictures.

MATERIALS FOR PAINTING.

The author now deals with painters and painting, as also with the methods of preparing Vajralepa (adamantine paste), painting brushes, pure and mixed colours. In his opinion there are only four Śuddha or original colours: white, red, yellow and black; and he recommends the use of Śaṅkha (conch) powder for white colour. He distinguishes three kinds of red colour and recommends Darada (red lead) for reddish brown, Alaktaka (red sap) for blood-red and Gairika (red chalk) for dark red. He prescribes Haritāla (yellow orpiment) for the yellow colour and Kajjala (soot or lamp-black) for the black colour. While dealing with the Miśravarṇas he recommends gold to be used in showing the golden ornaments.

ICONOMETRY.

In the Mānasollāsa, very interesting details are given on portrait painting, which is dependent in the first place on the three principal lines, called the plumb lines here named as the Brahmasūtra and the two Pakṣasūtras. The Brahmasūtra is the line which begins from the Keśānta (forehead where the line of hair begins) and passes through the middle of

the eyebrow, the tip of the nose, chin, chest and navel to the middle of the two feet. This line, therefore, marks the centre of the body from head to foot.

The two Pakṣasūtras are usually six aṅgulas away from the Brahmasūtra on either side. They start from the Karṇānta (the top of the ear) and pass through the chin, the middle part of the knees, the outside skin and the second finger near the toe to the ground.

THE FIVE ATTITUDES.

With the variation of the distance between the central and side lines five different positions of the subject are obtained, in the same manner as the front, profile and three quarter positions are obtained in Western Art. The five positions are named in the Mānasollāsa as- Ṛju, Ardharju, Sāci, Ardhākṣi and Bhittika. Ṛjusthāna is the front position in which the distance between the central plumb line (Brahmasūtra) and the two Pakṣasūtras i. e. side lines is six aṅgulas on both the sides. Ardharjukasthāna is that in which the distance from the Brahmasūtra to one Pakṣasūtra is eight aṅgulas on one side and four aṅgulas on the other. The Sācisthāna is that in which the distance from the Brahmasūtra to one Pakṣasūtra is ten aṅgulas on one side and two aṅgulas on the other. The Ardhākṣikasthāna is that in which the distance from the Brahmasūtra to one Pakṣasūtra is eleven aṅgulas on one side and one aṅgula on the other. Bhittikasthāna is that in which only the Pakṣasūtras are seen while the Brahmaśutra disappears.

Later the table for measuring lengths is given :—

8 परमाणुs = 1 त्रसरेणु	8 यवs = 1 अङ्गुल or मात्रा
8 त्रसरेणुs = 1 बालाग्र	2 मात्राs = 1 गोलक or कला
8 बालाग्रs = 1 लिक्षा	3 मात्राs = 1 अध्यर्द्धकला
8 लिक्षाs = 1 यूका	4 मात्राs = 1 भाग
8 यूकाs = 1 यव	3 भागs = 1 वितस्ति or ताल.

The whole body from head to foot is nine Tālas in height. The face from Keśānta to Hanu = 1 ताल.

ग्रीवा = 4 अङ्गुलs	ग्रीवा to हृदय = 1 ताल
हृदय to नाभि = 1 ताल	नाभि to मेढ्र = 1 ताल
ऊरु = 2 तालs	जानु = 4 अङ्गुलs
जङ्घा = 2 तालs	चरण = 2 अङ्गुलs

Thus according to Brahmasūtra the height of the body is 9 Tālas, the Mauli (crown of the head) is 4 aṅgulas from the Keśānta; thus the real height is 9 Tālas and 4 aṅgulas i. e. $9\frac{1}{3}$ Tālas.

Next come the details of vertical measurements:—

1. First is the Mastaka–sūtra i. e. the line of the crown.
2. Four aṅgulas below is the Keśānta (end of the front hair) sūtra. This goes round the head three aṅgulas above the Karṇāgra.
3. Two aṅgulas below is the Tapanoddeśa–sūtra. This goes through the Śaṅkhamadhya, one aṅgula above the Karṇāgra and one aṅgula above the occiput.
4. One aṅgula below is the Kacotsaṅga–sūtra which goes from near the eyebrows, the upper end of the ear to the Śīrṣakūrma (occiput).
5. One aṅgula below is the Kanīnikā–sūtra which goes by the Apāṅga, the upper end of the Pippali and above the pit of the back of the head.
6. Two aṅgulas below is the Nāsāmadhya–sūtra. It goes through the high portion of the cheeks to the middle of the ear.
7. Two aṅgulas below is the Nāsāgrasūtra. It goes through the cheeks, the root of the ear, the Keśotpatti-pradeśa and the back.
8. Half an aṅgula below is the Vaktramadhya–sūtra. It goes by the Sṛkkā or Kṛkāṭikā.
9. Half an aṅgula below is the Adharoṣṭha–sūtra. It goes by the joint of the chin to the back of the neck.
10. Two aṅgulas below is the Hanvagra–sūtra. It goes by the neck to the joint of the shoulder.
11. Four aṅgulas below is the Hikkā–sūtra. It goes from below the shoulders and the tops of the hands.
12. Seven aṅgulas below is the Vakṣaḥsthala–sūtra. It goes by the red part of the nipples and the arm-pit joints to the back-bone.
13. Five aṅgulas below is the Vibhramasaṅga–sūtra. It goes below the nipples, the part between the breast and the backbone, the upper part of the elbow joint to the middle of the back.
14. Six aṅgulas below is the Jaṭharamadhya–sūtra. It goes by the end of the biceps to the back.

15. Six aṅgulas below is the Nābhī-sūtra. It goes by the loins to the top of the Kakundaras (buttocks).

16. Four aṅgulas below is the Pakvāśayasūtra. It goes by the middle of the Nitamba (hips) above the Sphiks i. e. fleshy part of the buttocks.

17. Four aṅgulas below is the Kāñcīpada-sūtra. It goes by the middle of the buttocks.

18. Four aṅgulas below is the Liṅgaśiraḥ-sūtra. It runs by the root of the thighs to the expanse or curving of the buttocks.

19. Five aṅgulas below is the Liṅgāgra-sūtra. It goes from below the buttocks and enters the fold of the buttocks.

20. Eight aṅgulas below is the Ūru-sūtra.

21. Four aṅgulas below is the Mānasūtra i. e. Ūrumadhya-sūtra.

22. Four aṅgulas below is the Janumūrdha-sūtra. These three sūtras should go round both the thighs.

23. Four aṅgulas below is the Jānvadhaḥ-sūtra. This also should go round the knee.

24. Twelve aṅgulas (one Tāla) below is the Śakrabasti-sūtra.

25. Ten aṅgulas below is the Nalakāṇtaga-sūtra. It runs from the top of the ankle to the top of the heel.

26. Two aṅgulas below is the Gulphānta-sūtra.

27. Four aṅgulas below is the Bhūmī-sūtra.

The total length of the Brahma-sūtra amounts thus to 108 aṅgulas. The author next gives elaborate iconometrical details of the different parts of the body for all the five (ṛju etc.) attitudes of images.

While dealing with the measurement of the palm of the hand on page 32 he gives the names of different lines on hands. The first of these lines is called Āyurlekhā (the heart-line), the second of these is the Śaktirekhā (head-line) and the third is the Puṁrekhā (the life-line). This is joined to Śaktirekhā. The terms Śaktirekhā and Puṁrekhā are not usually met with in works on Palmistry.

Further he gives in detail the rules for painting on the walls in the first four. Sthānas or attitudes, omitting naturally the last or the Bhittikasthāna as no part of the face is visible there on the Bhitti (wall). He, however,

does not recognise any other Sthāna besides the five already mentioned even though the position happens to be intermediate between any two acknowledged attitudes.

THE DEITIES.

Then he gives the Dhyānas of the twenty-four forms of Jagannātha or Viṣṇu beginning with Keśava. All the twenty-four forms of Viṣṇu are endowed with four hands, carrying the well-known symbols of Viṣṇu, namely, the Śaṅkha (conch), Cakra (discus), Gadā (mace) and Padma (lotus) in different orders.

For the four symbols of Viṣṇu the author here has used abbreviations: thus Śa for Śaṅkha, Ca for Cakra, Ga for Gadā and Pa for Padma. Three abbreviations of symbols usually occur in each set of four letters where the fourth denotes the abbreviated name of the deity. The first letter shows the symbol in the right lower hand, the second in the right upper, the third in the left upper, while the fourth which is not mentioned denotes the left lower hand holding the remaining symbol. Thus the abbreviation means that the form bears clockwise Padma in the right lower hand, Śaṅkha in the right upper, Cakra in the left upper and Gadā in the left lower (though not mentioned). The last letter *ke* indicates that the name of the form is Keśava.

Then he gives the iconography of the eight-armed images of Hari, Trivikrama, Nṛsiṁha, Rāma and Nṛvarāha and declares that these should be ten Tālas in height while Vāmana should be of seven Tālas.

The two works Śilparatna and Mānasollāsa agree so closely that one is tempted to believe that out of the two one must have borrowed from the other. The Śilaparatna of Śrīkumāra being probably a work of the 16th century it is likely that it must have borrowed from the Mānasollāsa. It is, however, also probable that both of them might have borrowed from some earlier work which formed a common source.

In the first chapter the author deals with architecture, iconography, drawing, painting and cognate subjects. The Mūrtis treated of in this work are: Keśava etc. twenty–four forms of विष्णु, हरि, त्रिविक्रम, वामन, राम, नृवराह, नरसिंह, मत्स्य and कूर्म; ब्रह्मदेव, महादेव in human form as in गजासुरवध, as in त्रिपुरदाह as स्वच्छन्दभैरव, as अर्धनारीश्वर, as उमामहेश्वर and as हरिहर; कार्तिकस्वामी, गणेश, काली, महिषासुरमर्दिनी with eight hands, इन्द्र, अग्नि, यम, राक्षसेन्द्र, वरुण, वायु, कुबेर, ईशान, मातृकाs, श्री, नाग, दैत्य, दानव, पिशाच, वेताल, क्षेत्रपाल, कामदेव, सूर्य, चन्द्र, भौम, बुध, गुरु, शुक्र, शनि, राहु and केतु.

At the end of this chapter he gives a full description of two animals, namely, the horse and the elephant but does not mention the bull which is found in the Śilparatna of Śrīkumāra.[1] The deities already mentioned seem to be the favourite gods of the time. Their forms without exception are pleasant; loathsome or dreadfull pictures which are likely to cause depression of spirits are not allowed to be drawn in palaces, as everything pleasant and attractive must be before the eye of a king to keep him cheerful. In this connection it may be remembered that the Uttararāmacarita of Bhavabhūti clearly shows the tragic effect the unpleasant pictures produced on the minds of Rāma and Sītā. On this point further information may also be obtained from the Yogagṛhacitra as cited in the Haṭhayogapradīpikā.[2] The sight of Śmaśāna and Naraka, for instance, makes a man think of the transitoriness of the world. He is likely to develop a strong sense of Vairāgya or non-attachment which is dangerous for a person who has to guide the destinies of a kingdom. In short, the pictures must be fitting to the gay atmosphere of the palace. It, therefore, stands to reason that everything in the palace must be such as will keep the king always cheerful. There is a passage[3], in the Mānasollāsa to show that the main purpose of the pictures should be to remove the anguish from the heart.

VARIETIES OF PICTURES.

The author then proceeds to classify the different kinds of pictures and explain the various technical terms. The exact copy of an object as we find in a reflection is named by him as Viddha while mere resemblance is called Aviddha. The picture that expresses the Rasas like Śṛṅgāra is called a Bhāvacitra while the one with bright colours is named as Dhūlicitra. It is worthy of note that here King Someśvara proudly describes himself as चित्रविद्याविरञ्चिन् (विं. ३-९०५)—the creator or master of the art of drawing and painting.

---

1. It is noteworthy that the Śilparatna part 2 in the Trivandrum Series gives the bull, horse and elephant for examples but one of them i. e. the bull is omitted in the Mānasollāsa.

2. मध्ये योगगृहस्याथ लिखेत्संसारमण्डलम् ।
श्मशानं च लिखेद्घोरं नरकांश्च लिखेत्क्वचित् ॥
तान्दृष्ट्वा भीषणाकारान् संसारे सारवर्जिते ।
अनवसादो भवति योगी सिध्द्यभिलाषुकः ॥
पश्यंश्च व्याधितान् जन्तून्नतान्मत्तांश्चलङ्घणान् ॥
(Haṭhayogapradīpikā. 1-13. comm.)

3. निर्मितं चित्ररत्नेदं चित्ततोदनहारकम् । विं. ३-९०५.

To prevent smoke nuisance[1] from the होमशाला in the palace he recommends the construction of latticed windows etc. The necessity of having a चतुष्क in the palace and the passage i. e. अलिन्द shows that the old engineers had a good grasp of the problems of light[2] and ventilation.

The king is advised also to spend different seasons in different types of palaces which are constructed differently to suit the seasons and the variable weather. The author is particular in having four palaces for the four seasons, i. e. the spring, the summer, the winter and the rainy season.

Then begins the chapter entitled the Snānopabhoga or 'the enjoyment of bath'. The king's person, he says, should first be anointed with fragrant oil and then massaged by expert wrestlers well-versed in the art of massaging. An ointment prepared with fragrant unguents like Koṣṭha etc. in water or Kāñjikā is applied afterwards to the body for rubbing and cleaning the skin. A Khali (a special preparation of an ointment of wheat-flour etc. in Āranālas) is then applied to remove grease from the skin and it serves the same purpose as the modern soap. Young women then pour over the head water from golden jars made fragrant by various scented things. The scented oil of Āmalakī is then applied to the hair; sometimes scented turmeric is applied in addition. The oil and turmeric are then removed with warm water and the body is rubbed vigorously with a dry towel. Finally the removal of wet clothings completes the elaborate process of a royal bath.

The bath over, the king should put on a pair of sandals made of Śrīparṇī or Harichandana wood or of leather which covers only the front portion of the foot according to convenience. This is called the Pādukābhoga or the enjoyment of sandals.

Coming out of the Snānagṛha (bath room) the king should enter the Sukha—Mandir (pleasure hall). He should then summon the officer-in-charge of Tāmbūla 'betel leaves' and take from him one Tāmbūla. For this purpose excellent areca nuts are obtained from places like Vanavāsī. A slice from the top of the nut is first removed and then it is dried in the shade. One fourth of this nut is used in preparing the Tāmbūla which consists of fifty-two yellowish betel leaves with their ends removed. The ingredients used for the Tāmbūla include pearl oyster, the Īs'āvāsa camphor, Kastūrī (musk) and various other sweet smelling things.

---

1. धूमनिर्गमनोपायकृतजालपरिष्करा । (विं. ३ - ९१३)
2. गवाक्षैः शोभिते हर्म्ये रम्ये सर्वप्रकाशके । (विं. ३—९२३)

The author then proceeds to describe the *vilepanas* or unguents to render the skin soft, clean and fair. Different *vilepanas* are prescribed for different seasons. The *vilepana* called Sāndhya is designed to remove the smell of perspiration. In this chapter the author deals with the tests of Chandana and Kastūrī which are used in the summer and the rainy season respectively. The lepana known as *pulliṅga* is prescribed for the cold season (Hemanta and Śiśira) exclusively. The colour of the *vilepana* is required to be harmonized with the dress which also changes according to seasons.

The author next deals with the interesting topic of *Vastropabhoga* or the "enjoyment of garments". The chapter opens with astrological observations on the auspicious and inauspicious moments for putting on new dress and gives the results arising therefrom. The author incidentally observes that for putting on new clothing on ceremonial occasions like the Gṛhotsava or marriage, it is not necessary to observe the Muhūrta or auspicious moments. After applying the *vilepana* to his body the king should call the officer-in-charge of the royal ward-robe and order him to bring excellent clothes of cotton or silk woven with silver or golden threads of various kinds and colours brought from different countries[1] and wear them.

In the Vasanta (spring) season the king is asked to put on silk or cotton clothes which are thin and charming. In Grīṣma (summer) he should wear clothes of white colour. But if he wants to wear woollen clothes of white colour they must be very thin, soft and beautiful. In the rainy season he should wear red, pink, reddish and dark-red clothes made in an attractive style. In the Śarad (autumn) season he should wear very thin clothes dyed with safflower or lac. In the cold season, he should wear woollen clothes of various kinds. On the whole the king should according to different seasons wear thin, costly and beautiful clothes of various colours to suit his own complexion.

Then comes the Mālyabhoga (enjoyment of garlands). After putting on fine clothes he should wear garlands made of various kinds of flowers. The line in मानसोल्लासः—बिभर्ति माल्यं शिरसा नृपतिः स्वानुसारतः ।

विं ३. अ. ७. श्लोक ४७.

---

1. Among the places mentioned one is Anilvād or Anahilapurapattana (modern Paṭṭaṇa in the Mehasana Prānt of the Baroda Rāj).

reminds one of Śrī Vālmīki's remark :—

कुर्वन्ति कुसुमापीडाः शिरस्सु सुरभीनमी ।
मेघप्रकाशैः फलकैर्दाक्षिणात्या नरा यथा ॥ रा. २-९३-१३

while describing the Chitrakūṭa mountain. To have a tuft of hair of a considerable size on the crown of the head is a southern custom even now and in the Madras Presidency one comes across men also with garlands put on the Śikhā. It may be remarked here that the author does not refer to the Pūjā of the Iṣṭadevatā which is usually done after Snāna.

After Mālyopabhoga comes the Bhūṣopabhoga (enjoyment of ornaments). In the beginning of the chapter the author deals with various kinds of pearls and precious stones, more or less on the same line as in the second Vimśati. While talking of diamonds he uses the line वैराकरभवं वज्रं विप्रजातीयमुत्तमम् । which means that the diamond produced in the वैराकर mine is of the highest (ब्राह्मण) quality. Then he describes the ornaments with pearls and precious stones and deals with separate ornaments for men and women. Some of the ornaments described in the Mānasollāsa may be said to be current in modern times e. g. the ornament called Sārikā, for instance, is current now and it is called Sari[1] in Marāthi. Though fashions in ornaments are always in a flux, we can nevertheless find them used even in modern[2] days. Ornaments like Keyūra etc. are also found in both Northern and Southern India bearing either the same or an entirely different name. It is, however, noteworthy that there is no mention of any ornament for the nose which very probably was introduced after the advent of the Muhammedans.

Then comes the Āsanopabhoga (enjoyment of seats). In this section, various kinds of royal seats are described; the Maṅgalāsana seems

1. In Marāthi वैरागर means the mine of diamonds (see Molesworth's dictionary). But no Marāthi dictionary gives the etymology of the word. वैर (Tamil)=a diamond and आकर = a mine. Thus वैराकर or वैरागर (cf. वैरागरे च सोपारे कलौ वज्रसुमुद्भवः । मानसोल्लास Pt. I i. e. diamonds are produced in वैरागर and सोपारा (i. e. शूर्पारक the modern नलासोपारा near Bombay on the B. B. & C. I. Ry.) means a mine of diamonds. The place near the diamond mines (वैराकर) became known as वैराकर; even now it is known as वैरागढ in the चांदा district of the नागपूर division in the Central Provinces. There were diamond-mines near this place on the river Sātin. Thus it seems that the influence of the Tamil language was felt as far as C. P. owing perhaps to its influence on Canarese.

2. चंद्र, सूर्य, मूद, राखडी, केतकी, केवडा, कमरपट्टा, विरोया, जोडवीं, पिंपळपान, बुगड्या, वेढे were being used a few years back. All these are mentioned in मानसोल्लास with slightly different names.

to be the *chauraṅga* in Marāthi (a table), *pavitrāsana* a chair, *majjanāsana* a big table or sofa which are used in places other than the Darbar hall where Simhāsana is the only seat that is used.

Then comes the Chāmarabhoga (enjoyment of a *chauri* in Marāthi) or a bushy tail of the chāmara used as a fly-whisk or a fan. This section includes fanning by (fans made of) Tāḍapatra, Morchela or Kūrchaka made up of the feathers of a peacock and the Vālaka Vyajana i. e. the fan made up of Vāla (or वाळा in Marāthi).

Then comes the Āsthānabhoga (enjoyment of holding the Darbar). The king should sit on the throne placed in the assembly hall (Darbar hall) and ask his Pratīhāra to send a Sarvāvāhana (general invitation) to attend the Darbar. In response to the general invitation, first the women of the harem are allowed to enter the assembly hall. They come in palanquins fitted with curtains and accompanied by staff bearers (attendants on women's apartments) who carry sticks made of teak wood or cane. The chief duty of the staff bearer is to cry out "Go away, Go away" in order to make room for the palanquin to pass through crowded roads. The ladies of the harem, according to their positions, occupy their respective seats on all sides of the throne except the front. Their eyes are generally turned towards the king or they cast occasional glances at him in order that he may be in a pleasant mood. Other invited ladies come to the assembly hall on horses, mares or on foot. Thus women of different ages enter the hall finely dressed and richly adorned with ornaments of gold and jewels. Here the author incidentally gives striking characteristics of the women belonging to different nationalities adjoining his territory. He carefully describes the women of Kuntala, Dravida, Mahārāṣṭra, Āndhra and Gurjara but does not mention those of his own territory. The countries mentioned in this connection in a minor way fix the boundary of the territory over which Someśvara ruled.

In this connection peculiarities in dress of द्रविड[1] and गुर्जर[2] women as stated in the body of the text, remind one of the beautiful श्लोक[3] quoted in the commentary of the काव्यप्रकाश text "कामिनीकुचकलशवत् गूढं चमत्करोति." (5th उल्लास.).

---

1. काश्चिद् द्रविडकामिन्यः प्रकाशितपयोधराः ॥ —मानसोल्लास.
2. गुर्जर्यो वनिताः काश्चिदापाणिकृतकञ्चुकाः ॥ --मानसोल्लास.
3. नान्ध्रीपयोधर इवातितरां प्रकाशो
नो गुर्जरीस्तन इवातितरां निगूढः ।
अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च कश्चित्
सौभाग्यमेति मरहट्टवधूकुचाभः ॥ --काव्यप्रकाश 5th उल्लास—टीका.

The commentator seems to be a Northerner as he does not clearly understand the difference between the आन्ध्र and द्रविड ladies and confounds all the southern ladies with आन्ध्र ladies. Hence a perfect agreement is seen between the two lines: काश्चिद् द्रविडकामिन्यः प्रकाशितपयोधराः। and नान्ध्रीपयोधर इवातितरां प्रकाशः। Similarly, the description of the dress of Gujarāti ladies stated by these different authorities exactly tallies in sense.

Gujarati ladies of to-day have the uttarīya (upper garment) put on in such a way that the left hand is kept visible. This seems to be the custom of the Āndhra[1] ladies also, so much so, that it attracted the attention of the King Someśvara. It is noteworthy, however, that he gives no special characteristics of Canarese women although he is himself a Canarese king, loving Canarese language and script and ruling over a Canarese speaking country. Either he identifies कुन्तल with कर्णाटक or he omits कर्णाटक because he thinks it to be quite a well known thing. The Western चालुक्यs are known as कुन्तलप्रभुs i. e. the lords of कुन्तल country with its capital at कल्याणपुर or कल्याणी. Now-a-days मराठी seems to be the vernacular of this country. All these women are taken as an ornament of the Darbar. It seems that some are Purdah ladies while others are not; they can attract the attention of whosoever happens to look at them.

After the entry of the ladies of the harem and other invited women, come all the princes modestly bowing to the king and take their respective seats in front of him. The Purohita (priest) dressed in white takes his seat near the princes. Then come the Amātya, Mantri,[2] Sachiva etc. who form part of the second of the seven Aṅgas (limbs of the kingdom). They sit in their proper places when ordered by the king. Then come the Maṇḍalādhīśvaras (rulers or Governors of districts or provinces) and Sāmantāmātyakas (the feudatory princes or their ministers) who are required to sit in front of the king to the right and left in their proper places as ordered by the king. Then enter the officers of the state and are seated in their respective seats. Here the author

1. आन्ध्रनार्यो वराः काश्चिदपसव्योत्तरीयकाः। मानसोल्लास.

2. मानसोल्लास Pt. 1. 15 gives no distinction between मन्त्रि or सचिव. From अमात्याध्याय in Pt. I it seems that अमात्यs are different ministers or companions of the king.

gives an elaborate list of officers who are classified under three main heads of Dharma, Artha and Kāma. The names of the different officers mentioned are interesting as showing the administrative machinery of the author, King Someśvara and incidentally of the age to which the king belonged. The designations, significant in themselves, are given below:— (1) Koṣādhikārin, apparently the Accountant General of to-day (2) Niṣkādhikārin, the Treasury officer or the mint officer who is actually in charge of the Niṣkas i.e. gold coins (3) Mūlyādhikārin, probably the officer who fixes the wages or salary (4) Arghādhikārin, probably for fixing the value of articles to be sold in the bazar (5) Karmādhikārin, probably the officer in charge of the Karmakāṇḍa (performance of religious duties) (6) Vidyādhikārin, the officer in charge of the recognised fourteen Vidyās while (7) the Śāstrādhikārin may be in charge of the other Śāstras (departments of knowledge), such as sciences of politics, agriculture, music, astronomy, astrology, palmistry, medicine, Dhanurveda, etc. The word (8) Chitrādhikārin shows that there was an officer in charge of the picture gallery. (9) Mṛgādhikārin is in charge[1] of the deer etc. and the beasts of prey, while (10) Pakṣādhikârin may be the man in charge of the aviary. (11) The Aṅgādhikārins are the body guards or A. D. C.s and (12) Prāṇâdhikārins are the physicians. (13) Ghāsādhikàrin may perhaps be the officer in charge of the grass or forest department. (14) Sudhādhikārin seems to be the officer in charge of the white-washing, painting or decoration department. The names of the (15) Vastrádhikārin and (16) Phalādhikárin have come twice in the list. (17) Parṇādhikārin may be the officer in charge of the betel nut or garden department. (18) Varṇādhikārin seems to be the officer whose duty it may be to see whether all the Varṇas (Brahmaṇa, Kṣatriya, Vaiśya and Śudra) behave properly according to the established customs. (19) Duṣṭādhikārin seems to be the Jail Superintendent. There is no engineering department but we think that (20) Durgādhikārin may include engineers also. It is posible that there was an engineering department, otherwise it was not possible for the author to introduce a long chapter on buildings in the beginning of the third Viṁśati. This department may form one of the departments under the Durgādhikārin or Grámādhikārin or Deśādhikārin or perhaps the Sudhādhikārin. All officers wear fine coats of long sleeves embroidered with gold, turbans and golden ornaments. Betel-nut-bearers and trustworthy swordsmen (A. D. C.s) who have conquered their passions should stand attentively near the king.

1. Cf. शिकारखाना कामदार in the Baroda State.

Then comes a list of professional people who utter the words "Victory to the King". It is worthy of note that in this list along with Bhaṭṭa, Chāraṇa, Bandi, Vaitālika and Chāṭukāra are included poets, astrologers, Vādis (plaintiffs, complainants), Vāgīśas—orators, Pāṭhakas—readers of the Purânas and Kathakas—story tellers, that is to say, the modern Harikīrtana people. All these, therefore, appear to be the servants of his private department. The Aṅkas (those who fight with their enemies by the same weapon) are also included in this list. The whole assembly in the Darbar Hall should eagerly look at the king as they would look at the moon when it rises on the first day of the month. The king then should order the door—keeper to summon the smaller kings who have come there to seek his protection to appear before him. Immediately on entering the hall the new-comer should prostrate himself before the throne. The king, thereupon, should sympathetically ask the new-comer to get up and take his appointed seat. When a ruling king seeks protection, a seat befitting his position may be given to him with due respect. He should please him with kind words and present him fine clothes, gold ornaments, jewels, horses and elephants, villages, cities or even small countries and make him stay in the best houses. In the same way, he should please the princes, ministers, warriors, officers, scholars, favourites and those who can amuse and excite mirth! Then leaving the Darbar Hall he should go to the pleasure house in the company of women.

Next follows the enjoyment of children. The author in this section deals with the Saṁskāras like Garbhādhāna, Puṁsavana, Sīmanta, Jātakarma, Nāmakaraṇa and incidentally gives detailed information on this subject culled from Jyotiṣa, Vaidyaka and Dharmaśāstra works.

At the time of the Sīmanta ceremony the Śāstrakāras[1] say that the वीणावादिन्s should sing songs in praise of Soma, but here the King Someśvara actually advises that they should play the Soma Rāga which he defines as under :—

अवरोहे सगन्धारः सोमरागस्तु षाडवः । --मानसोल्लास.

The सङ्गीतरत्नाकर defines Soma Rāga in the following words :—

षड्जे षाड्जीभवः षड्जग्रहांशान्त्यानिगोत्कटः ।
सोमरागः स्मृतो वीरे तारे मध्यस्थमध्यमः ॥ —सङ्गीतरत्नाकर. अ. २-१६७.

---

1. आश्वलायन : - वीणागाथिनो संशास्ति सोमं राजानं संगायेताम् इति ।
पारस्करः—अथाह वीणागाथिनौ राजानं संगायेतां योवाप्यन्यो वीरतर इति । नियुक्तामप्येके गाथामुपोदाहरन्ति । सोम एव नो राजेमा मानुषीः प्रजाः ।
अविमुक्तचक्र आसीरंस्तीरे तुभ्यमसाविति यां नदीमुपावसिता भवति तस्या नाम गृह्णाति ।
आपस्तम्बः--गायतामिति वीणागाथिनौ संशास्ति ।
हिरण्यकेशीः—सोम एव नो राजा याहुर्ब्राह्मणीः प्रजाः ।

स्वरमेलकलानिधि mentions this राग among अधमरागs and defines it as under :—

सन्यासः सग्रहश्चैव सांशः सम्पूर्ण एव च ।
सोमरागः सदा गेयो मन्द्रमध्यमभूषितः ॥

लक्ष्यसङ्गीत indirectly mentions it in दुर्गा of बिलावलमेल :—

अवरोहे गसंयोगे सोमरागस्य नोद्भवः ॥

King Someśvara is an eminent authority on music as can be seen from the introductory stanzas of Saṅgītaratnākara[1] and the first Śloka of the second Adhyāya of Saṅgītasamayasāra[2]. While dealing with the Nāmakaraṇa ceremony the king advises that the male child should be named with suffixes such as simha, malla, bāhu, pāla, etc. This chapter shows that the king was very affectionate[3] and tender-hearted.

EDUCATION OF THE PRINCE.

After performing the Upanayana ceremony in the eighth or eleventh year the prince should be taught one of the Vedas, the use of weapons and various other sciences. How many subjects the princes had to learn is given on page 110. They are required to be trained by experts and repeatedly examined by experts. When the king is pleased with the progress of the princes he should embrace them and honour them with sweet words and presents and the teachers should be presented with cows, towns or even villages. After educating the princes properly the king should get them married. The marriage customs also are given in the book. They appear like the present Marātha customs as observed in the royal family at Baroda excepting perhaps the use of जीरकs. p. 113. The Marātha bridegroom and the bride before कन्यादान are brought together face to face with a screen between them and the recitation of मङ्गलाष्टक goes on. They put garlands on the neck of each other after the removal of the screen put between them. The custom appears somewhat like that of the Āśvalāyanas and resembles

1. रुद्रटो नान्यभूपालो भोजभूवल्लभस्तथा ।
परमर्दी च सोमेशो जगदेकमहीपतिः ॥ —सङ्गीतरत्नाकर. अ. 1–18.

2. भाण्डीकभाषयोद्दिष्टा भोजसोमेश्वरादिभिः ।
गेयलक्षणतः केचिद् वक्ष्यन्ते लक्ष्यसम्भवाः ॥ —सङ्गीतसमयसार. 2—1.

3. बालकानां स्वकीयानामव्यक्तं शृणुयाद्वचः । अर्धार्द्धभाषितं तेषां गालिदानं मनोहरम् ॥
and फलप्रदर्शनाद् बालमानीतं मातुरङ्कतः । अङ्कमारोपयेद्बालमुरःस्कन्धतलं तथा ॥

As well as the lines like the following :—

कुमारं सुकुमाराङ्गमालिङ्गेदवनीपतिः । कर्णे कर्णे च कर्षन्तं वर्षन्तं हर्षमात्मनि ॥
पुत्रं गात्रात्समुत्पन्नमीक्षन्ते पुण्यभागिनः । पुत्राणां दर्शनं चन्द्रदर्शनादपि सौख्यदम् ॥
Cf. धन्यास्तदंगरजसा मलिनीभवन्ति । शाकुन्तल. VII. 17.

the one given in the Prayogaratna of Nārāyaṇabhaṭṭa. How the prince proceeds to the bride's house is not given but the author has described the procession[1] from the bride's house to the bridegroom's residence after the marriage ceremony is over. It should be accompanied by hundreds of torches while the music of the Pañchamahāśabdas is going on. The use of the compound Pañchamahāśabda in the line—

ततः पञ्चमहाशब्दैर्वाद्यमानैर्व्रजेद्गृहः ।

shows that there are five auspicious and sweet sounds produced by five instruments. The word occurs many a time in the copper-plate grants. The five instruments seem to include भेरि, शङ्ख, काहल, मृदङ्ग and कांस्यताल.

Such lines as—

वीणाभेरीमृदङ्गकाहलकलागीतं च नृत्यं तथा । शि. मा. पू. स्तोत्र.

show that the sound of the instruments was not only loud but also sweet.

The investment with the honour of Pañchamahāśabda was always granted by mighty kings to the most important citizens of the state. No such honour seems to have been given in the days of the Moghul and Maratha Ascendency.

Then comes the Annabhoga. In this chapter he has given the names of a great many articles of food and the directions as to the preparations of various dishes. The king should take his food along with his sons, grandsons, relations, lords, A. D. C.s and his special private servants. In this chapter the author gives methods of preparing vegetarian as well as non-vegetarian articles of food. Many names appear as being current in Canarese, Tamil, etc. while there are others which still survive in Marāthi. Thus Dhośā, Idali, etc. are even to-day found in Canarese and Tamil while dishes like मण्ड-मांडे, पोलिका-पोळी, वटिका-वडे, कटकर्ण-कडकणें are known to the Marāthas. The method of using Hiṅgu (asafoetida) as given in the Mānasollāsa is not to use it in small quantities as is now being done usually but by using Hiṅgu water. Water can give the smell of Hiṅgu if powder of Hiṅgu is mixed with water and kept standing for some time. This use of Hiṅgu is not known in Northern India. The process of Hiṅgudhūpa is also described here which resembles Phodaṇi (Marāthi) or Vaghāra (Gujarāti) of modern days.

---

1. In this procession the bridegroom with his bride goes on a female elephant only. In a marriage procession if a horse is to be used it is the male-horse and not the female.

While describing non-vegetarian preparations the method of removing the hair of a pig is given. The animal should first be covered with a white piece of cloth. Boiling water should then be poured on the body of the boar with the help of a Gaṇḍaka (a vessel used for taking water from a big earthern pot) with a handle slowly till the hair are so shaken from the roots that they can be easily removed by hands. The remainder may then be removed with the help of a pair of scissors. Another method of removing the hair from the body is to besmear it with mud and burn the skin with fire made of grass. While treating of the preparation of खण्डs of वपा he says that वपा should be kept in the form of a roll like पञ्चाङ्ग.[1]

In the opinion of the author dishes prepared in earthern vessels taste well. Peculiar mice living in the fields near rivers are also included in the non-vegetarian food. After describing the vegetarian dishes the author proceeds to describe the preparations of milk and curds. Then he refers to the manner in which the district officers are to be treated while at dinner. The king himself should be supplied with a golden dish having a bunch of golden vessels for curries. The king with his face turned towards the east should sit on a cushion with a white napkin spread from the navel to the knee. Thus the use of napkins at the time of dinner appears to be an old custom of rich men or princes in India. In the beginning the king should take rice with मुद्गसूप and ghee; in the middle sweetmeats i. e. dishes prepared with milk, sugar and ghee should be eaten. Then he should take fruits, sweet as well as sour, cold drinks, S'ikhariṇī and thick curds. Lastly, he should take buttermilk and salt with rice, which may be followed by milk and sugar. No mention of Raṅgāvali or artistic designs made of coloured powders by the side of the dish is made by the author.

The king is then recommended to change foods and drinks in accordance with the needs of different seasons. He is asked to eat for instance, pungent things in spring, sweet and cold things in summer, salted things in the rainy season, sweet things in autumn, greasy and hot things in Hemanta and hot and cold things in winter. It is probable that this routine is fixed in accordance with medical laws in order to counteract the Doṣa[2] which becomes predominant in a particular season. Then comes the पानीयभोग or the enjoyment of drinking water.

---

1. *cf.* The line पञ्चाङ्गपट्टवद्वेष्टय वर्तिबद्धोज्ज्वला वपा Page 128. shows how almanacs were prepared. They were in scrolls. Before the art of printing came to India such almanacs w‹re in use everywhere.

2. In medical books we find that every season has the संचय of some दोष (i. e. वात, पित्त and कफ) and the प्रकोप of some दोष.

The king is asked to sip[1] water very often during meals. This the author thinks, imparts taste to the food and helps digestion. Someśvara's rule regarding the drinking of water is rather peculiar. He recommends that whenever the king is thirsty he should drink water and should never think of time and circumstances, that is to say, whether it is morning or mid-night or whether he is with a full or an empty stomach. In this respect the author recommends that the rules of medical science may be violated. Compare with this the rules like the following as found in medical works:—

[2]पिबेद्घटसहस्रं तु यावन्नास्तमितो रविः । अस्तङ्गते दिवानाथे बिन्दुरेको घटायते ॥
ग्रीष्मे शरदि पातव्यं स्वेच्छया सलिलं नरैः । अन्यदा स्वल्पमेवैतद् वातश्लेष्मभयात् पिबेत् ॥

Then he gives the nine varieties of water of which Haṁsodaka is known in other medical books as Aṁśūdaka. He does not define the Audbhida water which is given in Bhāvaprakāśa as—

विदार्य भूमिं निम्नां यन्महत्या धारया स्रवेत् ।
तत्तोयमौद्भिदं नाम वदन्तीति महर्षयः ॥ भावप्रकाश ॥

He then teaches Piṇḍāvāsa and Puṣpāvāsa which impart fragrancy and taste to pure water. According to him water should be stored in earthern pots or leather pots purified with त्रिफला (which includes हरितकी, बिभीतक and आमलकी) and should be drunk in golden vessels.

The king should drink Divya (rain) water in the Śarad season, flowing water from rivers in Hemanta, from lakes in Śiśira, from big reservoirs (covered with lotuses etc.) in spring, from springs in the hot season and from wells etc. in the rainy season.

Then comes the Pādābhyaṅgopabhoga—the pleasure of smearing the feet with unguents. After taking meals the king should lie down on the left[3] side and ask the maid servants proficient in the art of shampooing to apply unguents to the feet. In the spring ghee, curds or cold milk should be used as an unguent, in the hot season butter, in the rainy season fat, marrow or butter-milk, in the Śarad ghee washed in water a hundred times or sandal-wood-water, in the Hemant and Śiśira pure oil.

1. अत्यम्बुपानान्न विपच्यतेऽन्नमनम्बुपानाच्च स एव दोषः ।
तस्मान्नरो वह्निविवर्द्धनाय मुहुर्मुहुर्वारि पिबेदभूरि ॥

2. *Cf.* पिबेद् घटसहस्रं तु यावन्नाभ्युदितो रविः ।
उदिते तु सहस्रांशौ बिन्दुरेको घटायते ॥ —प्रबन्धचिन्तामणि ॥

3. This is known as वामकुक्षी in Marāthi. In some books it is given that after meals first walk a hundred steps, then lie on the back for 8 respirations, on the right side for 16 respirations and on the left side for 32 respirations.

When shampooing is over the feet should be washed with water (good to touch according to season) by first applying the powder of Masūra pulse mixed with turmeric (to remove the grease) and then they should again be washed and dried.

Then comes Yānopabhoga. Herein he gives nine kinds of Yānas (vehicles) beginning with Dolā and ending with Plāvaka–a canoe or coracle. Dolāyāna with one bar resembles modern palanquin. The male elephant should be quick and pleasant in gait while the female elephant should go slowly along with a Puṣpaka (known in Marathi as Ambāri) on the back. A good mare also can be used as a Yāna, or a horse having all the four gaits should be taken as a Yāna. The four gaits are Mayūragati, Tittiragati, Marālagati and Catuṣkagati. The seventh vehicle is called the Ratha mostly with two wheels which is drawn by two or four horses. Eighth is the boat and the ninth is the pleasure boat, coracle or a canoe, round in form, made of bamboo chips and covered with leather.

Then comes the Chatrabhoga. In this chapter the royal umbrella, Meghaḍambarī (parasol), Câmara (fly–whisk) and another kind of Cāmara made of the feathers of a peacock's tail are described. These छत्र and चामर only are included in the royal insignia.

Then comes the Śayyābhoga in which seven kinds of beds and eight kinds of bed-steads are described. One of the seven beds (Toyaśayyā) is filled in with water and will appear quite original even in modern age. This of course is made of leather and contains water. Of the bed-steads there is none quite unkown to us. The king should have Haṁsajāśayyā, *i.c.* a bed prepared from the feathers of Haṁsa in the spring, the bed of flowers or tender foliage at the time of enjoyment, the cotton bed in the hot season and the water bed at noon. In Hemanta, Śiṣira and the rainy season the king should use the cotton bed to remove cold. In the Śarad season he should use the Dolāmañca *i.e.* swinging bed with the filaments of lotuses in it for the sake of enjoyment.

Then comes the Dhūpabhoga. Herein he gives the ingredients of the then well known Dhūpas such as the Cūrṇadhūpa, Piṇḍadhūpa and Vartidhūpa. The incense holder of gold or silver should be prepared in the form of a bird or a beast with many holes in it to allow the Dhūpa or smoke to go out of the holder. This method is useful especially in the case of Piṇḍadhūpa. Different incense holders are described for Cūrṇadhūpa and Vartidhūpa. This last kind of Dhūpa is to be placed right before the face of the king or of his beloveds or before the skirts of their Sāris or their hair.

Then comes the Yoṣidupabhoga or the enjoyment of women. First he gives the qualifications of women whom a king should marry. Then he says among the women the beautiful is the best, among the beautiful one in full youth is the best, among the young the music knowing is the best aud among the music-knowing the dancer is the best. But at the same time he says that it is difficult to get one with all the qualities mentioned.

Regarding women other authors on Kāmaśāstra recognise three kinds, the classification being based (1) on sex psychology, (2) on physical signs and (3) on the inherent and inborn disposition of mind.

The second division comprises four kinds of women differently named as Padminī, Citriṇī, Śaṅkhinī and Hastinī. The author describes fully in his book पाद्मिनी and चित्रिणी leaving aside शङ्खिनी and हस्तिनी as अधम and not worth enjoying. But of the first division he apparently takes only two viz. Mṛgī and Vaḍavā and describes them fully leaving aside हस्तिनी which he treats as अधम and not worthy of enjoyment. हस्तिनी it is clear, is common to both these divisions. Thus the author combining both these kinds divides all women into six kinds instead of seven as हस्तिनी is common to both these divisions. Of the third variety also he has mentioned some kinds. At the end he advises that a king should select a girl who is either a Padminī, Citriṇī, Mṛgī or Vaḍavā and a girl who has inborn qualities that make her resemble a goddess. It is not very difficult to understand what this author means by a Devāṁśa (having qualities of a god or goddess) girl. Bharatamuni takes this as Devaśīlā or Devāṅganā while other writers on Kāmaśāstra take it as Devasattvā. Thus he selects only two girls Padminī and Citriṇī on sex basis, two i. e. Mṛgi and Vaḍavā on physical signs, and only a few on inborn disposition. He should from among these select one for his queen from a Kṣatriya family, but good girls from Vaiśya and Śūdra castes also can be selected only for the purpose of enjoyment. The third Viṁśati ends with this chapter.

After describing the Upabhoga Viṁśati (twenty chapters on enjoyment) the author proceeds to describe the Vinoda Viṁśati or twenty chapters on pleasure. The first chapter is the Śāstravinoda. The king should invite all his servants, ministers, princes, governors, tributary kings, poets, scholars, ladies of the harem and well known courtiers and make them seated in their proper places. Then he should get up from his seat, enter the arena well dressed with a small dagger in a sheath hanging from the belt (वीरकच्छ) which is made of glittering and costly cloth. He should apply sandal paste mixed with saffron to the hand near the

shoulder beautified by two moon symbols of sandal paste. On the forehead he should wear a sign mark[1] of collyrium and have two white lines on both the sides of it. Like the hoods of Śeṣa (the serpent) he should besmear the chest with sandal paste, mark the head with the crest of the tiger's[2] tail and wear ornaments on the neck, hands and ears. Thus dressed he, adored by the audience, should enter the arena. The peculiar Tilaka mark, that is to say, the black line in the middle and two white lines on two sides, shows that the king belonged to the Vaisṇava sect resembling the Vīravaiṣṇava or the मध्व sect of the modern days. The custom of making the tiger's tail as the crest-jewel is noteworthy. After entering the arena, he should select a warrior who is considered to be his equal as his opponent and show his skill in the art of using the weapons. He should begin with a small dagger in his hand and show his dexterity in wielding it.

Here some hints are given in order to test the dagger. According to the author the length of the dagger is to be measured by Aṅguṣṭhaparvas; the first Aṅguṣṭhaparva is life, the second is wealth and the third is death. In this manner the whole length should be measured. The sword or dagger that ends with the third पर्व i. e. of death, should be forthwith abandoned.

Further on, he describes certain Sthānas or strategic positions for fighting with the sword. Then he mentions the various gaits while playing the sword. The best dagger for the king should be four Vitastis (or the distance between the extended thumb and the little finger) in length. After showing his skill with the small dagger for some time he should take a longer dagger of five Vitastis and should show his skill in wielding it. Then he should take a regular sword and test it by the Aṅguṣṭhaparva method already mentioned. Three kinds of swords are distinguished. A sword that is 50 fingers long belongs to the first class, that which is between 25 and 50 fingers in length is placed in the second class, while the third class of sword measures 25 fingers only. Then he gives the description of the different kinds of swords and adds that swords can also be differentiated according to the shades of colour and their lustre. Taking the sword in the right hand and the shield in the

---

1. ललाटे तिलकं कुर्यान्मध्ये कज्जलरेखया।
तस्याः पार्श्वे च रेखाभ्यां सिताभ्यां परिभूषयेत्॥ —मानसोल्लास 4-1-11.

2 द्वीपिपुच्छाजिनेनाथ कुर्याच्छिरसि शेखरम्। —मानसोल्लास 4-1-12.

left the king should show his skill in the practice of sword in different strategic positions. He should show his skill in Pañcaghātas[1] both in the offensive as well as defensive by dexterous movements of his limbs, the sword and the shield and thus please the assembly.

When these feats are over he should have leather bands fastened round his fingers and take his beautiful bow, made of bamboo coated with red arsenic, vermilion and lac, and surrouned by sinew strings, golden belt and various jewels. It must have the quality of उच्छलन *i. e.* bounding up. It may have three, five, seven or nine पर्वs (joints). One of the terminals should be so fine that it becomes pleasurable to handle the bow. The author then describes some Āsanas or strategic positions. Then he describes the seven kinds of Muṣṭis (fists) to be used in battle. After this he describes the different styles such as Kaiśika, Sātvata and Bharata to be used with a particular Muṣṭi and at a particular Lakṣya (target). They are the [2]names of dramatic styles also. He adds two more styles, namely, the Vatsakarṇa and Skandhanyāsa which are not found in the drama. Then he gives the methods of making the shield strong. One hundred skins of cows, twenty skins of horses and eight skins of oxen will become as strong as the elephant's skin when tanned by proper methods. He then advises practices by which he can pierce through a very hard target. Then he gives the different Lakṣyas and the different Sandhānas and shows how to discharge arrows at the targets. Parāparalakṣya is that which is inferred from sound. Then he gives five kinds of Calalakṣyas. Then come Uttamalakṣya (distance 200 Dhanus), the Madhyamalakṣya and Kaniṣṭalakṣya based on the distance between the archer and the target. He should simultaneously be[3] able to throw one arrow towards the target, one arrow in the hand and five arrows in the sky. This can be performed only when high proficiency in archery is achieved. Then he should make an execution of Rādhāvedha.[4] This seems to be more difficult than the one quoted in Māhābhārata, Matsyavedha. This मत्स्यवेध was done by Arjuna at the time of Draupadi Śvayamvara[5].

In मत्स्यवेध a moving fish is pierced through by looking at the reflection in the water-pot below. The Kharjūrī-vedhana feat shows that

1. Five kinds of blows by the sword.
2. *Cf.* भरतनाट्यशास्त्र 11—74 to 87.
3. *Cf.* अर्जुन's feat in महाभारत ॥
पञ्चबाणानसंसक्तान्संमुमोचैकबाणवत। 1-145—204.
4. *Cf.* This word occurs in प्रबन्धचिन्तामणि also. This was considered as a very difficult feat in archery.
5. इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च बाणाः शृणवन्तु ये भूपतयः समेताः ।
छिद्रेण यन्त्रस्य समर्पयध्वम् शरैः शितैर्व्योमचरैर्दशार्द्धैः॥ —महाभारत 1-61.

archery had advanced to a great degree. Then comes the Pattra-vṛṣalaccheda feat, which requires a वृषल (an untouchable), for if at all through mistake any one dies it should be a Vṛṣala and not a high born one. There are eighty-four[1] of such feats in archery. Only a few of them are given in this book. Of these about fifty-two very difficult ones are recommended to be shown in the amphitheatre.

Then he should show his skill in discs by playing with five or seven discs simultaneously. Then he should show his skill in spears. The spears should have different lengths according to circumstances, for instance, when a man is on foot he should have a spear of seven arms, if he is on horseback he should have a six-armed spear and if he is on an elephant it should be of nine arms. In this way only three kinds of spears are required. The spear stick should be a strong one. The spear-head should be twenty-one fingers in length. Below the head there should be a hook and behind it a pair of scissors and at the bottom a small Aśani (*i. e.* a bud). A foot soldier and a soldier on an elephant require such spears, while a mounted warrior requires only the spear head. He should show then various Āvarta (circular movements) like कङ्कणावर्त, कण्ठावर्त and पृष्ठावर्त etc. by moving the spear around a particular part of the body like the wrist, neck, back etc. respectively and demonstrate their uses.

After showing his skill in spears he should demonstrate his skill in the use of Gadā (mace) which should be made of iron, of sandal-wood or of tin inlaid with jewels and gold. When he has finished the various movements lights should be waved before his eyes by the ladies of the harem for removing bad effects of evil sight; while the bards, poets and the musicians should praise him and blessings should be showered upon him by his priest and other Brahmins. Salutations from the princes should add to his happiness.

After dinner he should enter the assembly hall and should call the best poets, musicians, disputants and eloquent scholars of various subjects and make them seated around him. He should look at them with a smiling face or gracious looks. Those who are experts in the art of words, such as the grammarians and logicians, those who are endowed with natural Pratibha (genius) and those who have studied the three

---

1. The figure eightyfour seems to be a favourite figure of the Indians. Cf. 84 lacs of Yonis, 84 Asanas in Haṭhayoga, 84 Asanas in Kāmaśāstra and in the present chapter also 84 feats.

jewels[1] (Buddhists) etc. should be asked by the king to recite a good piece of poetry. Buddhism it seems had a good hold on the public even then as it is seen from the line : —रत्नत्रयकृताभ्यासात् ।

The soul of poetics, in the opinion of this king, is Artha. He does not give prominence to Rīti, Śabda, Alaṅkāra or Dhvani. Thus it seems that the theory of Dhvani had not reached this king or it was not accepted by him or his court poets. It appears that the Pandits of the South were slow in accepting this theory as we can understand from the fact that Ānandavardhana wrote his Dhvanyāloka in Kashmir, some hundred and fifty years before this author. Here the author first enumerates the ten Guṇas and his definitions of औदार्य, ओजस्, कान्ति and समाधि are almost identical with those found in Daṇḍin's Kāvyādarśa. Next he defines the three styles वैदर्भी, गौडीया and पाञ्चाली. Further while describing the three kinds of Vṛttas, namely, Viṣama, Sama and Ardhasama, he says that Vṛttas with one to twenty-six syllables have different class names according to the number of letters each Pāda (quarter) contains. Later the Daṇḍakas and Gāthās with three Pādas are described. Then he gives the class names of the Vṛttas consisting of one to twenty-six syllables. Further on he deals with the Gaṇas and the Pratyayas like Prastāra etc and defines the various Alaṅkāras numbering about twenty-seven. Amongst the definitions of Alaṅkāras that of Svabhāvokti is worth noting. His definition of Mahākāvya is similar to that given by Daṇḍin; the definition of Campu is also to be found here. Then he gives the five Prakṛtis, five Avasthās and five Sandhis in ten kinds of dramas. In a Nāṭaka the hero according to him should be Dhīrodātta. In his classification of dramas Ḍima and Aṅka are missing. Then he gives the Aṅgas of वीथि, in the first three अंगs of which he follows the order of Bharatamuni. Then he describes how Rasa is enjoyed by Vibhāva, Anubhāva, Sāttvikabhāva and Vyabhicāribhāva and describes them in detail.

The author next deals with Nyāyaśāstra. A discussion should be arranged between two Naiyyāyikas and the subject of the dispute should be Gīta,[2] Nṛtta or Vādya. So fond of music this king is that even while selecting a subject for discussion amongst the Naiyyāyikas he gives preference to Gīta and Nṛtta and to no Vāda like नीलो घट: which is often met with in modern times. Then he defines Vāda and the allied terms like Pratijñā, Hetu, Udāharaṇa, Nigama, Upanaya etc. Vāda he says, should be accompanied by Jāti, Nigrahasthāna and Chala for understanding the rea

1. The three jewels of the Buddhists are :— 1 बुद्ध 2 धर्म and 3 संघ.

2. The king is सङ्गीताचार्य as will be seen from his chapter on music.

truth. Then he defines Jalpa, Vitaṇḍā, Chala, Jāti and the different Nigrahasthānas. The names of two Nigrahasthānas i. e. Nigrāhyopekṣaṇa and Anigrāhyānuyoga differ from those given in the Nyāyasūtra of Gautama where they appear as पर्यनुयोज्योपेक्षणम् and निरनुयोज्यानुयोगः respectively. He closes this chapter with the Hettvābhāsas and mentions the presents to be given to the successful condidate in the discussion. These appear to be the only two Śāstras (Kāvya and Nyāya) in which the King Someśvara took some special interest since he completely omits the other Śāstras.

The author next deals with the Gajavāhyālivinoda or the sport with elephants in the arena. The king is asked to witness the sports and fights of elephants in the arena and thereby amuse himself. Only those elephants that are in rut can run and fight and therefore, good training should be imparted to them for fighting with the Yavanas.[1] Medicines should also be given to elephants for making them strong, healthy and furious, after taking into consideration the variety and constitution of the elephants. Here he classifies the elephants into three chief classes, namely, Mṛga, Manda and Bhadra, and calls the mixed varieties the Miśra and Saṅkīrṇa. The constitutions in the case of elephants are three, according to him viz. Śleṣma (phlegmatic), Pitta (bilious), Anila (nervous), Miśra and Saṅkīrṇa. The temperament of the elephants is of three kinds, namely, Sātvikī, Rājasī and Tāmasī, to which the two mixed classes Miśra and Saṅkīrṇa are added. The temperament of elephants having predominance of Kapha, Pitta and Vāta is respectively classified as Sāttvikī, Rājasī and Tāmasī. Then he gives the qualities of the three kinds of elephants namely the Sāttvika, Rājasa and Tāmasa. Medicines are then prescribed in the form of balls or powders and those that can be used as ointments to the different parts of the body. The following are some of the medicines for these elephants : बृंहण, सुखवर्धन, कटवर्धन, कटशोधन, मदभेदन, मदवर्द्धन, मदवृद्धिकर and मदगन्धप्रवर्तन.

In this connection, he mentions medicines which have the power to change the colour of the Mada (secretion) to white, blue, yellow, black or green colour. Curiously enough, the author mentions Kopadīpana medicines which excite anger in elephants and recommends that these should be administered to the elephants the day previous to the fight so that they may be able to run and fight furiously.

---

1. The यवनs were considered as very powerful enemies even at that time, owing perhaps, to the invasions of Mahmud of Gazni.

By the use of बृंहण (nourishing) medicines the elephant attains seven kinds of Śobhās, named here as सञ्जातरुधिरा, प्रतिच्छन्ना, पक्षलेपिनी, वरिष्ठाद्युत, समकल्पा, व्यातिकीर्णिका and द्रोणिका.

Then he describes the twelve stages of anger (Madāvasthās), five of which are internal and seven external. The elephants with the help of medicines should attain only the first five (external) stages of anger. Medicines should not be used so as to lead them to the sixth or the seventh stage because in these stages the madness may lead the elephant to fatal results. Mad elephants should always be kept in readiness for sports. The audience present should be animated by the sounds of musical instruments like वीरसूड, ढक्का and जयघण्टा. The परिचारकs (servants) of the elephants should, surrounding the elephant, make war-cries and thus animate the warriors. Having heard these animating sounds the king should present the keepers of the elephants with elegant raiments. Medicines should be given to the elephants for making them excited. The Manda elephants should be kept in the sun, the Bhadra in the shade and the sun and the Mṛga in the shade. On the day of the sports no food or water should be given to the elephants. Oil should be applied to their hips and loins and red lead to their heads and trunks. There should be a Tilak mark in the forehead (below the frontal sinews) in the middle, more or less on the same lines as we meet with even to-day in the Madras Presidency. They should then be tied to the posts at a distance from each other.

Here the author gives the measurements of the arena i. e. Vāhyālī[1] (which is known now at Baroda as Āggaḍ[2]). The space required for the Vāhyālī should be one hundred Dhanus i. e. four-hundred cubits in length and sixty Dhanus or two hundred and forty cubits in breadth. The ground must be smooth and somewhat raised to the north. One strong house inside the Aggaḍ may be prepared with a ditch around and a staircase leading to the top in order to have a view of the sports from an elevated seat at the top of the house. Another house should be constructed outside the ditch but it must have a ditch around it. There should be two raised seats with network and ditches, one in the south and the other in the north. These should be as high as the chest of an elephant. When the Vāhyālī is furnished thus the king should be informed of the arrangements by the chamberlain. Thereupon the king after finishing his worship, should issue a proclamation in the city with the help of drummers that men who

---

1. This word occurs in बाण's कादम्बरी in connection with चंद्रापिड's education.

2. The Aggad in Baroda is almost of the same area as the one mentioned here. It is 468′ x 218′.

are fat, women who are pregnant, children and those who are lame and defective in some limb, should not move out in the public thoroughfares, as there is danger to life from furious elephants. He should issue another proclamation inviting good runners to take part in the sport by running with the elephant in return for money. After taking meals he should dress himself and put on ornaments, send proper dress to the princes, their wives and to his tributary princes, and go along with his queen and ladies of the harem to the arena on an elephant in the afternoon when the sun is setting. On reaching the Vāhyālī he should get his wives down first and make the queen, princes, governors of the provinces, tributary princes, ministers and councillors go to the Ālokamandir with the help of lights. The king himself should alight, cross the bridge over the ditch, and climbing the ladder he should reach the Ālokamandir and take his seat on the Simhāsana surrounded by his women. He should get all those that have entered the Ālokamandir seated in their proper places. Being pleased on hearing the sound of Vīrasūḍas he should ask his Gajādhyakṣa (officer in charge of elephants) to call the runners. Concealed in a veil and having ornaments on their bodies they should, in rivalry show their respect to the king separately. The king then should ask them to state their reasons as to why they venture to run with the elephants. On hearing them he should give proper answers. There are three kinds of Parikārakas (runners) according to their speed in running. The total space of the arena is divided into three parts; the first is called the Dvīpabhūmi, the second the Nṛpabhūmi and the third the Parikarabhūmi. The runner who is able to maintain his position before the first-class elephant even by one cubit in any of the three Bhūmis mentioned is considered to be the best. Similarly one who is able to maintain his position before an elephant of the middle class, is considered to be the second best, while the one who is able to maintain his position before a third class elephant belongs to the third class. He then gives the definitions of the best, middling and low speeds of elephants. The author remarks further that when a runner goes ahead by one Bhūmi leaving the elephant in the previous Bhūmi, he is considered to have won the race and the elephant is defeated. But on the other hand, the runner who leaves the track fixed for running and goes astray or takes to a zigzag course or who is caught by the elephant is said to be defeated. He, who runs for others, obtains a reward if successful; defeat brings no reward and if caught by the elephant he is dead.

Then the author mentions certain conditions which are required to be fulfilled by the runner for success. If a thief[1] with his hands tied runs

1. *Cf.* The gladiators in the Roman history.

in front of the elephant and survives the ordeal he is said to be free from his guilt which is otherwise removed by life when he is killed by the elephant. After describing the conditions of running, he defines success and defeat and then describes three classes of riders, namely, the best, the middling and the low. The author further shows the methods of mounting the elephants and different positions of riding, which are followed by different kinds of movements of the rider's body, the manipulations of the elephant's goad in respect of touching and piercing with it and the strokes of its point (आर or परोणी). Elephants further are classified according to their power of understanding. Different Āsanas (positions of standing) of elephants are then stated. This is followed by instructions as to how the driver should control the elephant when dealing with the Parikāra. Then are given the conditions under which the driver is defeated. When an elephant reaches a stage when neither a threat nor a goad is able to control him he should be brought to the arena with his face covered by a piece of cloth and surrounded by the riders of the elephant and horsemen. Kettle-drums (वीरसूडs) should then be beaten at a little distance while the Parikāra should be asked to stand before the elephant. Soon afterwards the covering on the face of the elephant should be removed and the Parikāraka should be shown to the elephant. The elephant being naturally in an angry mood forthwith gives a chase in order to kill him. The elephant at this juncture is simultaneously attacked by the horsemen (डागदारी in Baroda) when the elephant leaves the Parikāraka and runs after the horses. Some of the horses which are unfortunately overtaken in the run are forthwith killed. The elephant then turns to the spectators in the arena and kills some of them with his feet, tusks or by the sweep of his trunk. He throws stones at them, pulls them down from the trees and lifts them up from the ditches. The elephant thus creates a havoc and spreads destruction amongst men, animals, horses and chariots. On one side of the elephant is kept a group of she-elephants and on the other a group of horses is kept, while the arena is cleared of human beings. The elephant is then secured with great difficulty and led to his place of rest with the help of horsemen carrying goads in their hands.

A fight between two elephants is then started. The author here describes different kinds of strokes made by the tusks. The elephants are placed face to face and the fight starts. This is called हत्तीकी टक्कर in Baroda. When the fight is over presents should be given to the officer in charge of elephants, the keeper of elephants, the runners, the drivers, the drum—beaters and the horsemen

running by the elephants. The king should thereafter ride an elephant and return to his palace.

Then comes Vājivāhyālīvinoda or the game of Indian Polo. The space required for this game measures 400' × 400' with a fencing all around and two entrances. Tents should be pitched either in the north or the south according to the current of wind for witnessing the game. When everything is ready the tent-officer should inform the king accordingly. The king should then call the chief officer of horses and order him to bring there the best horses. The king should understand their kind by the countries they come from. He then names the countries from which different classes of horses take their origin. The test for horses is based on the eight kinds of आवर्तs, वर्ण, सत्त्व, छाया, गन्ध, गति, स्वर and आकार.

This is followed by a description of distinctive marks on the body of a horse, which are in the nature of Āvartas or curls of hair. Then he classifies horses according to colour and castes which are four in number. He mentions the peculiarities of other kinds of horses, including those in respect of the formation of their body. Here he describes the पञ्चकल्याण and अष्टमङ्गल horses. The speeds of horses are then classified as high, middling and low. Signs of bad horses are then given.

Later the methods of punishing and breaking raw horses are enumerated in order to make them fit for training. When the training is complete they may be used by the king. It is recommended that the best horse which is fitted with the best saddles, bridles and ornaments, should be selected for the king.

The author describes a game which appears to be akin to the modern Polo. When the horse is fully equipped, the king should put on ornaments and dress and repair to the Polo ground. The best horsemen should be ranged into two opposing teams each consisting of eight members. The king joins either party according to his discretion. The queen and other companions should stay in the Maṇḍapa reserved for distinguished guests. Afterwards he should enter the Vāhyālī. There should be two goals each consisting of two तोरणs in the Vāhyālī on each side and these तोरणs should be at a distance of three Dhanus or 12 cubits from each other. The distance between the two posts of the same तोरण i. e. goal posts should be four Dhanus or 16 cubits or 24 feet in length. The whole game is then described and of this an account has been already given by the editor else-where.[1] The game of Polo in India

1. See the editor's paper "Polo under the Cālukyas" in the Allahabad Oriental Conference of 1926 A. D.

shows perfection in the art of riding. It differs from the modern or Muhammadan court Polo in having eight[1] players in each team and in having two sets of goal—posts on each side. The ball is made of Pāribhadra tree. Thus Polo under the Cālukyas appears to be a game more difficult than the modern one. It is purely Indian. The king should please the spectators by his play and after finishing the game he should dismount when the ladies of the harem should welcome him by waving lights before his face. The king then should reward the players and go to the palace where court-bards should sing loud praises of the king.

The next chapter is entitled the Aṅkavinoda—Aṅka is a person who duels with another carrying the same weapon. Altogether eight kinds of Aṅkas are here described, viz. Paribhūtāṅka, Matsarāṅka and Bhūmyaṅka etc. which are defined later on. Peculiar is Birudāṅka who rides a buffalo with a burning torch even during the day. The king is recommended to witness such duels. For this purpose an arena which is high, round, even and strong should be made; it should be sixteen cubits in diameter and thrice as much i. e. 48 cubits in circumference. Round the arena there should be 32 posts adorned at the top with Nimba leaves or flags and staff-bearers should be posted round the arena. The Vīkṣaṇamaṇḍapa[2] or the visiters' gallery should be on a high level and it should be extensive, square in size with a canopy over it. It should have an open space in front and a raised seat in the centre. He should call the Aṅkas on Saturday when the fighters should take their vows and oaths which should be recorded. They are to be presented with ornaments etc. and allowed to go. The king should come well-dressed next day in the afternoon along with the ladies of the harem, officers, governors of provinces, tributary princes, ministers and members of the council. On taking his seat he should see others seated in their proper places. The fighters with different marks on their bodies and special dress should then come there on female elephants. Entering the arena they should, in the Kūrmāsana posture, bow down to the king and request him to give the signal. The fight commences when the king removes the stick separating the two combatants. In order to stop the duel he is required to insert the stick between the two combatants. The king should show no partiality to either of them. One who kills his opponent and thus fulfils his vow should be declared successful and rewarded by the king with articles of dress, gold ornaments, villages, gold coins or life-long pensions. The king should also show favour to the relations of the deceased combatant, protect his family with suitable grants and help

1. This is a speciality of the Southern India.

2. It seems that the Purdah system was not so much in vogue then.

his relations in performing the final obsequies. In this manner he should pass the day and when the sports are over he should return to his palace.

Mallavinoda follows next. There are three kinds of wrestlers. The best is called Jyeṣṭhika, the middling Antarjyeṣṭhika and the low is known as Govala. A corpulent and strong frame with high ambition marks the best type of wrestlers, while others have these qualities in a descending degree. Upto twenty years a wrestler is called Bhaviṣṇu and upto thirty he is known as Prauḍha ; after this age, however, he is not considered fit for wrestling. Usually thirty-two years should be the age of average wrestlers. The king should maintain Bhaviṣṇu and Prauḍha wrestlers upto thirty-two on condition that they may be required to fight at the end of this period. They should be given adequate allowances and good nourishing food. The special food given to the wrestlers is also described. The wrestlers especially of the Bhaviṣṇu class should be very carefully kept under restraint, otherwise they are likely to go astray and become weak in consequence. They should be made to practise wrestling every alternate day for increasing their strength. They should be conversant with the four Sansthānas i. e. Sthānakas and all the Vijñānas. The four Sansthānas seem to be the four chief positions (front, back, right and left) while the Vijñānas are the special tactics colloquially known as *Pencha* by which the opponent is defeated. After this are enumerated the names of different Vijñānas with their definitions. All these Vijñānas he should practise under the supervision of his teacher so long as he remains in service. He should practise these in the morning, so that he may be an expert in using the special tactics. In the morning again he should practise Bhāraśrama or weight-lifting both by hands and feet as this gives strength to his limbs. He should also practise Bhramaṇaśrama, (walking) and Salilaśrama (swimming). In the evening he should practise Bāhupellaṇakaśrama or the game of clasping hands with a firm grip. Then he should do Stambhaśrama (a game similar to modern Mallakhāmba). The wrestlers should practise these during their period of training, after which they should, with the Mallādhyakṣa as their leader, appear before the king and request him to witness their skill. Here the author gives the definitions of different wrestlers and names them as भारी, संस्थाननिरत, बहुयोधी, वलनेसह, रक्षणक, ढकण, दर्शन, लगन and नियत.

The king should select wrestlers who are similar in appearance and strength and make them fight with Karāsphālana (modern Salāmi) in the beginning of the fight. He should then hear their Pratijñās or solemn declarations. The king should then call the chief of the household and

command him to equip a suitable arena, with a Maṇḍapa for Lord Śrī Kṛṣṇa. The chief officer should have the arena fitted properly with a small but raised seat for the king and a Maṇḍapa for Lord Kṛīṣṇa and inform him accordingly. The king should then call upon the chief of the wrestlers to summon them to the arena. Wrestlers of the first class should be brought to the arena with honour on an elephant amidst sounds of trumpets. They should wear chains of gold and attractive dress previously sent to them by the king. They should also anoint themselves with the sandal paste and partake of a little curds and rice which are regarded as auspicious. The king in the meantime after finishing his dinner should dress himself and come to the arena accompanied by his servants, friends, princes and ladies of the harem. The wrestlers then should show their respect to the king who with flowers in his folded hands should worship Lord Śrī Kṛṣṇa[1] (the portrait or idol) and after taking his seat on the Siṁhāsana should see others well seated in their proper places. The wrestlers should begin their fight after clasping each other's hands. Wearing a dress fit for wrestling purposes they should fight in various ways. If both are equally fatigued they must be taken as equal. He who does not feel any fatigue should be declared successful, especially if he is able to break one of the limbs of his opponent. This method of wrestling is Southern. It seems that Northern or पंजाबि wrestling was not in vogue then. The king should reward the successful candidates with dress, ornaments, vehicles or horses and allow them to go. The remainder of the day the king along with his retinue should pass in the arena discussing the wrestling bout and in the evening return in a palanquin.

The Tāmracūḍavinoda or the amusement through cock-fight is described next. The chapter opens with a description of the different kinds of cocks and the special characteristics of the limbs of the cock. The king should keep the best cocks in his possession and nourish them through experts with excellent food and water. Methods of training them by applying mud mixed with salt to the comb etc. also are stated. Every possible care should be taken of these birds. The notice of challenge should be stuck to a post or a banner held high and the king should make his own cocks fight with those of his favourite queen whom he should take as an opponent. On [2]Saturday night the ground should be first cleared and besmeared with cowdung and a Ratimaṇḍala (a table) with small squares in it should be drawn

1. The king or the Jyeṣṭhi people appear to be the Upāsakas of Śrī Kṛṣṇa

2. Cf. मल्लविनोद.

with the help of rice-flour or with conch-flour (mixed with water). The preceptor by the recitation of proper Mantras should locate the deities in their proper squares. One Mokṣaka i.e. one who liberates or separates the cocks from fight should also be kept near the table. The liberator after reciting a particular Mantra should allow one cock, which is white or black and which has been successful in a previous fight to enter. Before uttering the Mantra he should meditate on a cock or an eagle. Then are specified the signs of successful cocks. The treatment of this subject may be considered superstitious from the modern standpoint. In the case of a successful cock lamp-black is applied to the crest or comb to remove the effects of an evil eye. The fight should take place from the month of Kārtika to that of Phālguna. Those cocks which show auspicious signs in the morning as well as after taking a little food, should be made to fight. Vādakas (drummers etc.), Nartakas (dancers) and experts in the art of cock-fighting should be adorned with garlands. The successful party should be ready to snatch away the flag with the challenge stuck to it from the previously successful party.

Another method of cock-fight is also described here. A small arena for actual cock-fight should be prepared. It should be circular and thirty cubits in circumference. There a Vedikā or a raised platform should be provided. The king should occupy the royal seat placed on the platform along with his retinue. Small knives or awls keenly sharpened should be tied to the legs of the cocks. If any of the two fighting cocks injures any limb of its opponent, the opponent is declared defeated; if however the cock is killed or runs away then the defeat is through misfortune. The men of successful party should sit on the [1]backs of the defeated party and put that party to shame through sarcastic त्रिपदीs, *i.e.* songs or metres with three feet and take away their challenge banner. The stick should be forcibly taken away by the successful party. The successful cock is taken in procession through the city on the back of an elephant. To know the duration of the fight a time-measure (watch) of gold or silver is required to be kept in readiness. The method of preparing this time-measure is given in the text. These cocks should be made to fight for five successive Mondays. On the sixth Monday the successful cock should be adorned with dress, gold threads, a piece of cloth and garlands. At the most the fight can take place twelve times. All the eight sentiments (viz. Sṛṅgāra etc.) can be very easily seen in the cock-fight. There is a Támracūḍādi chapter in the Mantramahodadhi but it has nothing to do with the cock-fight.

1. This seems to be the method in South India where members of the successful party sit on the backs of the defeated party. Sitting on tha back is even done to-day in Gujarat in the game of सियां सियाजी but not as a punishment for the defeat.

Then comes the Lāvakavinoda or the amusement of quails. This seems to be a favourite game in olden days. *cf.* मोक्ष्यन्ते लावकाः in the seventh प्रकोष्ट of Mrcchakaṭika. IV.

In the beginning of the chapter the king Someśvara describes the kinds of Lāvakas and advises kings to preserve the best kinds of both males and females in stock. They should be well looked after with proper food and drink. Good care should be taken of the female Lāvaka, when it lays eggs and also of the young ones. The Lāvaka birds should be made to fight in a round arena on which a thin blue board of green wood is placed. All around a piece of cloth should be spread to serve as a fence. The instrument for measuring time should be kept near to show the length of the fight. The maximum time allowed for the fight is nine Nāḍis.[1] The owner is considered successful and is rewarded, if his Lāvaka is able to fight for nine Nāḍis without a break. But if the fight is equal he does not get any reward. If the Lāvaka is not able to fight for the full period the owner is supposed to have been defeated. At the end of the fight no strength is left in the Lāvakas—they gasp for breath. At such a stage they continue the fight through sheer anger and will-force even though the body is exhausted. Those birds that are not able to look at the opponent or contract their bodies are sure to run away (through fear), therefore they should not be allowed to fight. If the beak of one is broken or the fight is stopped both the combatants are considered to be equal. The braver of the two is declared the winner while the run-away Lāvaka is declared defeated.

Then comes the Meṣayuddhavinoda-or the amusement derived from the ram-fight. The chapter opens with the description of the different varieties of rams. The ram[2] born with the head turned away is never defeated in the fight. The ram with a black head is also very brave. They are to be looked after very carefully, nourished with good food and they may be kept in darkness. Wine should be given to them for making them excited. Birch-bark when thrown on their face makes them very angry and in consequence they fight fiercely. It becomes almost impossible to make the ram that is once defeated fight again. The fight should take place for some wager. The flag of victory is snatchel away by the successful party and the conditions of agreement are fulfilled i. e. the money wagered on the competition is taken by the successful party.

1. Nāḍī is a measure which is filled up in 120 Mātrās by the stream of water. Hence 120 Mātrās mean a Nāḍī.

2. पराङ्मुखो य उत्पन्नो युद्धे न स पराजितः। मानसोल्लास.

Then comes the Mahiṣavinoda or the amusement derived from the buffalo-fight. The author is of opinion that the buffaloes obtained from Berar, Kolhapur, Punjab and the Kathiawad are excellent fighters. He then gives the description of the bodily peculiarities of the fighting buffaloes. They should be reared from early childhood and a string should be allowed to pass through their noses when they complete one year. They should be given a particular kind of food and allowed to immerse in water for their pleasure. After five years they become strong and haughty. Before the fight the buffalloes with their bodies besmeared with mud should be in the company of she-buffaloes and a garland of Nimba leaves should be placed on their neck and chest. Thereafter the two combatants should be made to look at each other by the clapping of the hands and loud noises and almost immediately the fight begins. They then fight like elephants. The buffalo whose shoulder is injured by the horns of his opponent begins to run away and the opponent pushes him with his head. He who follows is to be reckoned as the successful buffalo.

Then comes the Pārāvatavinoda or the ammusement through the pigeons. The author declares that in Sindha pigeons of the Brahmin, Kṣatriya and Vaiśya kinds are found. The Śūdra kind is seldom available. This is followed by a description of all the four kinds of pigeons already mentioned along with the charcteristics of the type that is considered untouchable. He further warns that if a pigeon of the untouchable type ever enters a house the householder is required to perform some Prāyaścitta (atonement for the sins). In the palace only the first three kinds should be allowed to remain. They are to be properly fed and put in cages, made either of gold, silver or wood. Each cage should contain a pair, one a male and the other a female having similarity in colour or other common characteristics. A female pigeon is very devoted to her mate and she does not usually allow any other pigeon except her mate to enter the cage. There they go on multiplying. The male pigeon should then be trained to carry letters. Thus he should be let loose from a distance to the place where the female is kept. It can travel by day the distance upto thirty Yojanas (i. e. 120 Koṣas or 240 miles) in quest of his mate. They are very useful to the king as carriers of messages. They are also pious and sacred and therefore should always be maintained.

The next chapter treats of the Sārameyavinoda or the amusement with dogs. Here are given the names of the countries which produce good

dogs with notes on the special features of the dogs coming from these countries. This is followed with a special description of the dogs and bitches required in hunting. Two bitches should be let loose on promise of a reward to catch a hare at its resting place. She that catches first is successful and gets the reward. If both of them catch the hare at the same time they are considered equal. For catching a boar many dogs should be let loose. When the boar makes a fierce attack on the dogs, the king should have the boar pierced and battered with iron clubs, spears and arrows. The wild boar then is caught by the shoulders, neck and ears by the dogs and is then devoured by them.

Then comes the Śyenavinoda or the pleasure of hawking. Here the author describes the different kinds of falcons. The male falcon is of a small size while the female one is of a much bigger size. The female provides better amusement than the male. Four methods are described for catching the falcons: 1 catching by the hand 2 by means of nets 3 by means of nooses and 4 by means of a sticky substance. Young ones in the nests can be caught by the hand. The method of catching them by means of nets and nooses is also described later. The fourth method that is described next is interesting. The milky juice of the Aśvattha tree should be collected and put in a vessel over fire till it becomes sticky. This should be applied to all the sticks placed around a bird that is to serve the purpose of a bait for the falcon. When a falcon is attracted it usually sits on these sticks and is unable to move. When thus the falcon is caught, the sticky substance should be removed from the body. Its body should be covered and a string should be tied to the feet. It should be often touched to remove its fear and should not be allowed to sleep that night and the following. Then after three days the falcons should be taken out with their eyes closed for being trained. The two ends of a long rope should be held in hand by two men, namely the keeper and the trainer. When the training is over, they should be used for amusement. On the preceding day the falcons should not be given any food nor should they be allowed to sleep. This process makes them specially furious. Then they should be taken to a place green with grass and abounding in trees peopled with birds. The beaters should beat the bush so that the hare and birds may run away in fear. The falcons should then be let loose. By the strength of their wings they are able to catch birds at heights where they are almost invisible to the ordinary eye. The king is recommended to amuse himself with falcons in this manner.

Then comes the Matsyavinoda i. e. the amusement of angling. In this chapter the author divides fish into two classes according as they have either skin or scales. They are further sub-divided into two classes, 1 fat and 2 thin. Then he describes various kinds of fish available in rivulets rivers and the sea. The author states the names of fish that feed on rice-flour and others that do not. Then he mentions different kinds of food given to different kinds of fish. After feeding the fish in different places with proper nourishment the king should go to the place which abounds in fish with his angling rod. He then describes the kinds of rods and strings to be used in angling. With rod and line he should amuse himself by catching fish.

The last topic dealt with in this book is मृगयाविनोद or the amusement derived from hunting[1] which is considered as the highest विनोद by Kālidāsa in शाकुन्तल[2]. The author recommends that the king should have a reserve forest full of beautiful trees without thorns laden with fruits and flowers and free from fierce animals. This reserve forest should not be far away from the capital. The forest may have lakes full of water and fish. It should be at least a Yojana (8 miles) in length. Any fierce animal entering the forest should be killed by sentries riding on buffaloes. This statement of the author indicates that in the country over which Someśvara ruled, buffalo-riding was not uncommon.

Then he describes the methods of hunting which are thirty-one[3] in number. They are:

पानीयजा चारजा च क्षेत्रजा मार्गजा तथा ।
ऊषरा दीपमृगजा तथा च विटपाश्रया ।
वध्रजा काण्डपटजा मञ्चजा भूमिगेहजा ।
बलिवर्दतिरोधाना महिषारोहणोद्भवा ।
अश्वजा चित्रजा चैव शारीरी स्तम्भनी तथा ।
वायुजा दमनोत्पन्ना गौरिजा कोपसम्भवा ।
कामजा ध्वनिजाता च तथा मदविकारजा ।
नीहारजा पाशजाता जालजा यन्त्रसम्भवा ।
व्याघ्रमोक्षणसम्भूता तथा कवलदानजा।
एकत्रिंशत्प्रकारेयं मृगया राजसम्मता ॥

1 A paper on the methods of hunting was read by the editor at the 17th International Congress of Orientalists held at Oxford in 1928 A. D. when he was sent there as a state delegate by H. H. the late Maharaja Saheb, Baroda.

2 मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग् विनोदः कुतः ॥ शाकुन्तल I.

3 He gives thirty-one but only thirty methods of hunting are mentioned in the stanzas. Some lines in the text may be missing. All the methods too are not de'cribed in the text. Out of these only twenty—one methods are described.

He advises not to practise killing of jackals or mice as it is degrading. A king should as well avoid hunting गवय, अच्छभल्ल, व्याघ्र or माहिष when they are in their resorting places or when they are in water.

Let us take these twenty-one kinds one by one. पानीयजा i. e. hunting near watering places. Big pits are dug out specially near watering places. In these pits the king and all the ladies of the harem dressed fully in green and wearing a द्विपदी (like the modern Pyjama) conceal themselves in such a manner that the deer do not get any scent of these people while the wind is blowing. All his men too should be dressed in green from top to bottom. The beaters should then scatter gram before the Dīpamṛga (decoying deer) which are specially trained in order to attract wild deer. The trained deer return to the spot followed by the wild deer near the tank. When this wild deer comes near the tank or begins picking gram or fight with the decoying deer the king armed with his bow and arrow should kill the deer by surprise. Immediately his men should rush to the scene and remove the carcass of the deer in order that no remnant of its body and no trace of its blood may remain. When this is done other deer may be similarly attracted to this place of death. This method is better than the one which makes the hunter wander about in the hot sun in search of the game.

The second variety of hunting is called Cārajā i. e. due to wandering of animals in search of food. When a forest-fire is raging, animals living there leave it in search of another which abounds in fruit and corn. They should be allowed to graze in the forest until they become bold enough to eat their food even in the presence of men moving near them. The king may kill them while a-hunting from an underground cellar (if it is day-time) or from pits or from under the shade of a tree (if it is night).

There is another kind of Cārajā Mṛgayā in which wild bears are coaxed into confidence by the hunters who spread gram on their way in such a manner that the line ends near the tent prepared for the king. The same process holds good in the case of the deer also.

Kṣetrajā — This is a kind of hunting in which the deer are killed when they come into a forest abounding in trees or in cultivated lands of peas, wheat, pulses etc. Here also the king should be dressed in green with weapons of green colour.

Mārgajā — The king first ascertains the path by which the deer habitually move. After knowing the route he takes his seat near it in a pit or the branch of a tree and kills them.

Ūṣarā — The deer are habituated to take saltish earth. When they bigin to lick the ground they should be beaten with clubs on the backbone and thus killed.

Dīpamṛgajā — Young, robust and elegant male deer are trained. Bridles with bits made of iron and tin are then applied to them like horses. Female deer are similarly trained. These are called Dīpamṛgas which in the absence of a better word may be translated as decoying deer or deer to serve as a bait. They are so trained that at the slightest sign they come back to their master in spite of temptations of food or a male or female of the species. The king accompanied by such Dīpamṛgas and two hunters should go to the forest.

When a herd of wild deer is traced the information is carried to the king, who should, then, carefully hide himself. The hunters carefully enter the forest, hide themselves behind trees and sometimes behind bullocks. One of them stealthily comes out of the forest, to inform the king leaving no ground for the deer to suspect the existence of men in the forest. He scatters leaves before himself so that the animals may not suspect the presence of men in the forest. Then the king with his bow and five arrows in one hand and a Dīpamṛga in the other should go forward followed by two hunters with Dīpamṛgas in their hands. The informant posted in the middle then should proceed cautiously and inform the person nearest to the herd. On the first man signalling these people to come nearer they should go with their bodies covered with Yavas (grass). If the herd looks at them they should let the Dīpamṛgas go and walk on all fours. The credulous ones among the herd may come towards the Dīpamṛgas either for company or for a fight. When the deer is thus drawn nearer the king should, from the place of hiding, either behind a Dīpamṛga or on a tree discharge arrows at the deer and kill it.

By tying the Dīpamṛgas to a tree also he can have a lot of Shikār. After describing the two methods of attracting the forest deer by means of Baddha (chained or restrained) Dīpamṛgas he now gives the method of attracting them with the help of Mukta (unrestrained) Dīpamṛgas. These unrestrained Dīpamṛgas freely mix with the forest deer. The hunter spreads gram in the forest and makes a sign by snapping the thumb and the middle-finger (छोटिका). On hearing the signal the Dipamrgas return followed by a number of forest deer. These are then killed.

There is another way of attracting the deer by Balivardatirodhāna (lit. hiding behind a bullock) method. Hunters conceal themselves

behind bullocks, move as the bullocks move and allow the unrestrained deer to move with their eyes towards the hunters. These unrestrained deer mix freely with the forest deer. Thus the hunters (keeping themselves behind the bullocks) surround the deer on all sides. Then the king takes his seat along with the ladies among the trees around him. When at the appointed place the hunters bring the decoying deer along with the forest deer, the latter are killed by the king with arrows.

Another interesting method of hunting the forest deer is given here. With a pair of decoying deer one female and the other a castrated male deer the king should go to the forest accompanied by hunters. Under the excitement of sexual passion the forest deer approaches the castrated or the female deer. The hunters walk on all fours and surround the forest deer which like to have communion with the Dīpamṛga, when the hunters suddenly get up and frighten them. The hunters then separate the forest deer and the Dīpamṛga. At this stage the king comes and kills the deer. Though this kind of killing is condemned in the Rāmāyaṇa[1] and Mahābhārata[2], Someśvara recommends it.

Then comes Vitapajā or that arising from the trees. Taking a small tree in his hands and hiding himself behind the leaves the king should lightly move on green lands keeping himself concealed behind other trees. When the distance between the two is easy he can kill the animals.

Then comes the Vadhrajā arising out of the nets with leathern thongs. Nets should be spread and the king should remain at the end on a tree. The hunters, who move like quadruped animals, should suddenly make a thundering noise on one side so that the herd of deer may be forced to run into the leathern thongs of the net. When they are near the king should kill them with arrows.

Then comes Kāṇḍapaṭajā or hunting by means of screens surrounding a tent. Cutting a branch on the south-west side of a big tree, walls should be erected on three sides namely in the front and on the two sides at a distance of two cubits. The wall behind should be five cubits long. On the two sides of the tree branches of trees with green leaves should be piled up so that the walls may be concealed behind these upto the height of the navel. Then curtains from this place should be

---

1 मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः । यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ।
अयोध्याकाण्ड ।

2 Cf. the curse of किन्दमऋषि to पण्डु the father of पाण्डवs ॥

spread over a distance of a Krośa or two miles. A hundred hunters should go to the very end of the curtain on both the sides of the wall. The king should keep his queen and other ladies behind him and he should stand in front of the tree. The hunters then all should make loud noises and beat the bush in order to terrify the deer and other forest animals like tigers, wolves, jackals, bears etc., and make them run from both the sides. They are then killed by the king with his arrows.

Another kind of Kāṇḍapaṭajā hunting is described next. When a herd of deer without fear moves about in the jungle a band of hunters with four white legs like those of bullocks should surround the herd carefully against the direction of the wind in order that the deer may not get the scent and run away. The hunters should so arrange themselves that not a single animal can run away. Then the herd of the deer should be pressed hard and made to come near the king who then should kill them with arrows.

Then comes Vāhajā i. e. due to horses. Mounting a very speedy and trained horse the king should go to the forest and kill the deer with a variety of weapons.

Another kind of hunting is called the Tāḍikā i. e. hunting by means of clapping. When the deer are seen on a spot abounding in green grass and free from dried leaves, the king should take with him some Tāḍas or hunters, experts in timely clapping and go to the place where the deer are found. The Tāḍas should keep their hair dishevelled and by bending the body they should move it up and down in a circle (as in a play called Piṅgā in Marāthi). They should, by making a peculiar sound by mouth, attract the attention of the deer which will then fix their eyes on the Tāḍaka only. Then the king should come from behind and kill them with arrows.

Next follows the Vāyujā i. e. due to wind. On a stormy day when a herd of deer is seen the king should go with some eight or ten hunters in the opposite direction of the wind in order that the herd may not get any scent of them. There he should either mount a tree or a small hillock with his weapons ready. The hunters from behind should create a row in order to drive them from their original place towards the king. One after another they should be killed, except the first or the leader of the herd.

Then follows the Dāminī or the hunting due to restraint. The hunter should with or without a bullock, during the day, chase the deer in such a way that the deer may not get even water or grass. They thus become tired and are unable to run away when the hunter is sighted. Gradually

the hunter comes nearer and nearer. The deer then struck with hunge and thirst is completely prostrated and in consequence easily killed.

Another kind of hunting described by the author is called the Kopajā i. e. due to wrath. When two deer fight for the sake of a female or land, he should keep himself concealed behind a tree aud kill the one defeated in the fight.

Next comes the Kāmajā i. e. due to lust. When the deer are engaged in amorous sports, they become easily forgetful of the security of their person. The king should take this opportunity and kill them outright. This kind of killing forms the subject matter of the many interesting stories in the Epics (see foot note on page 45).

After this comes the Dhvanijā i. e. due to sound. The king should climb a tree full of fruit liked by the deer. Keeping the decoying deer in front he should make an artificial sound like that of a deer. This will make the herd gather round the guide or decoying deer. The king can then kill them with arrows.

Next follows the Madavikārajā i.e. due to madness. Certain drugs mixed with food stuff may be given to the deer of different kinds and to the fish. In consequence they become insane and are easily killed.

The Tuṣārajā or the hunting arising out of dew drops is another interesting kind of hunting described by our author. In moist seasons like the rainy season, spring or autumn when the land remains often wet by frost or dew, the deer find themselves in difficulties and generally take recourse to the thickets, woods, clusters or bushes. The king should go to the hunting ground before daybreak on a trained horse with a blackish armour on his body. Hunters seated on buffaloes or bullocks should go before him to find out the place where a herd of deer is sitting. The king should be informed when the shelter is discovered. Usually at this time the deer are found with their limbs contracted and eyes closed. The king then riding a buffalo goes with a small bow and arrows from behind a hunter and kills them.

Then comes the Pāśajā i. e. hunting with nooses. For this purpose nooses of thread of various kinds are prepared and are placed on a soft piece of grassy land with the corners tied to nails in such a way that they cannot be seen by the deer. Thus spreading the nooses in one place the king should follow the deer after letting a very slow and trained dog loose on the herd. At this the deer run rather slowly. While going through the trap they are caught by the hind legs and become frightened. They can then be beaten by sticks or their heads can be cut off.

Then comes the Jālajā or hunting with nets. This is more or less similar to the above with the difference that here a net is spread instead of nooses.

Then follows the Vyāghrajā or hunting with leopards. A leopard is caught in nets as described above and ropes are tied to its neck on both the sides and it is made to walk through the city. After ten days the rope is removed from one side and a deer with an injured leg is put before it. The leopard is then tempted to catch the deer. The flesh of the deer's lap is applied to the leapard's mouth and body. The leopard still tied with one rope to its neck, attacks the deer speedily and having caught it drinks the blood of its neck. Thereafter the leopard is released by removing the other rope tied to its neck. After three days a male deer is placed before it and the same process is repeated till the leopard is fully trained to kill the deer in this particular fashion. Trained leopards are then carried on bullock-carts or horse-backs to the forest and are let loose on the herd of deer. The leopard then runs with great speed and leaving aside the females it catches only the Kṛṣṇasāra i. e. the spotted antelope. This is known all over India as the famous Cheeta Hunt.

These twenty-one kinds of hunting are described in the Mānasollāsa, though the number mentioned originally is thirty-one.

With the description of hunting the present volume is closed. There remain now five chapters of this Vimśati beginning with Gīta, to be published besides the whole of the 5th Vimśati. These chapters are very extensive, that on Music alone being equal to the first volume, as has been pointed out already.

Difficulties of the editor are enhanced by the fact that the extant MSS. are full of errors. Under the circumstances the original readings of the MSS. had to be supplemented with the editor's own suggestions in brackets except in the first two formes where the incorrect texts are given in the foot notes while the correct readings are incorporated in the body of the book. Beyond this any tampering with the text has been scrupulously avoided. He has taken sufficient care in suggesting correct readings, and it is for this reason that proofs had to be detained often and on for a considerable time. This accounts for the delay in presenting the volume to the public. In spite of scrupulous care some errors have unfortunately crept in, and for this the editor craves the indulgence of scholars. The stanzas have also been numbered incorrectly on some pages.

It is a matter of the deepest regret to us all that our beloved Maharaja Sayaji Rao III Gaekwad should not live to see the completion of the second volume of the Mānasollāsa in the publication of which he used to take a sustained and lively interest. In his demise the world has lost a great patron of Oriental learning. May his soul rest in peace!

Baroda,
27th February 1939

G. K. SHRIGONDEKAR.

अनुक्रमणिका

श्रीसोमेश्वरभूपतिविरचितः

मानसोल्लासः ।

द्वितीयो भागः ।

उपभोगाः प्रवक्ष्यन्ते विस्तरेण मयाऽधुना ।
नाम्ना ये पूर्वमुद्दिष्टा विंशतिस्तु यथाक्रमम् ॥ १ ॥

वैशाखे फाल्गुने मार्गे सहस्ये[1] श्रावणे तथा ।
शुक्लपक्षे गृहान्कुर्यात्सर्वकामफलप्रदान् ॥ २ ॥

उत्तरात्रितयं चित्रा रोहिणी स्वातिरेव च ।
ज्येष्ठा मृगशिरो मूलमश्विनीहस्त एव च ॥ ३ ॥

ऋक्षाण्येतानि शस्यन्ते सर्वदा वास्तुकर्मणि ।
क्रूरग्रहैरदुष्टानि सौख्यदानि भवन्ति हि ॥ ४ ॥

आदि[2]त्यं मङ्गलं त्यक्त्वा सर्वे वाराः शुभावहाः ।
गृहकर्मणि शस्यन्ते वास्तुविद्याविशारदैः ॥ ५ ॥

नन्दा एकादशी षष्ठी प्रतिपच्चेति कीर्तिताः ।
पञ्चमी दशमी पर्व पूर्णा एता निरूपिताः ॥ ६ ॥

नन्दाः पूर्णाश्च तिथयो मन्दिरारम्भणे शुभाः ।
नातिक्षीणे[3] निशानाथे गृहारम्भा[4] भवन्ति हि ॥ ७ ॥

---

१ A पुष्ये च. २ A त्य. ३ F ण. ४ A म्भे.

वृषो धनुस्तुला कन्या मिथुनं कलशं[1] तथा ।
लग्नान्येतानि शस्तानि गृहप्रासादकर्मणि ॥ ८ ॥

तैतिलं गरजं नागो ववं करणमुत्तमम् ।
करणं[2] शरणानां च धनधान्यकरं भवेत् ॥ ९ ॥

अतिगण्डं व्यतीपातं परिघं वज्रमेव च ।
गण्डं शूलं च विष्कम्भं[3] व्याघातं च विवर्जयेत् ॥ १० ॥

अन्ये सर्वे शुभा योगा वास्तुस्थापनकर्मणि ।
यथा नाम तथा तेषां फलसिद्धिरुदाहृता ॥ ११ ॥

माहेन्द्रं रोहिणी चैव सावित्रं मैत्र एव च ।
गन्धर्वेऽभिजिते[4] चैतन्मुहूर्ते कारयेद्गृहान् ॥ १२ ॥

चन्द्रार्कादिग्रहाः सर्वे स्वक्षेत्रे[5] शुभदा गृहे ।
बलाबलं विचार्यैषां गृहारम्भं तु कारयेत् ॥ १३ ॥

न विद्धा न च नीचस्था न च तीक्ष्णांशुदूषिताः[6] ।

इति मन्दिरमुहूर्तम् ।

विप्राणां पाण्डुरा भूमिर्लोहिता क्षत्रजन्मनाम् ॥ १४ ॥

पीता विशां समाख्याता[7] वृषलेषु[8] च मेचका ।
रत्निमात्रिकृतं गर्तं[9] पूरयेत्तन्मृदा पुनः ॥ १५ ॥

लाभमभ्यधिके[10] विन्द्याद्धीने[11] हानिं[12] समे समम् ।

इति भूमिलक्षणम् ।

धनिष्ठादीनि सन्त्यज्य पञ्चर्क्षाणि प्रयत्नतः[13] ॥ १६ ॥

शुभे नक्षत्रयोगे च तरुं[14] छिन्द्याच्छुभावहम्[15] ।
सनीडं क्षीरवृक्षं च वायुवह्निविदूषितम् ॥ १७ ॥

---

१ A लुषं २ A णे ३ A ष्कु ४ A तिश्चेति. ५ A पक्षे ६ A च तीक्ष्णा सुदुःखिताः । ७ A ख्यासिता तथा ८ B D F त्रं ९ A र्भं० १० D भो मध्येऽधिके ११ F द्या० १२ F निः १३ D च १४ A रुम्न १५ A हान् ।

दन्तिदन्ताहतं चैव विद्युत्पातनिपीडितम् ।
स्वयं शुष्कं च भग्नं च वक्रं देवालयोद्भवम् ॥ १८ ॥

चैत्यवृक्षं शिवक्षेत्रनदीसङ्गमसम्भवम् ।
तडागकूपमध्यस्थं कण्टकाकुलितं तथा ॥ १९ ॥

नीपं बिभीतकं निम्बं श्लेष्मान्तकमहीरुहम् ।
असारांश्छाखिनः सर्वान् वर्जयेद्गृहकर्मणि ॥ २० ॥

एकजात्या द्विजात्या वा त्रिजात्या वा महीरुहाम् ।
कारयेन्मन्दिरं राजा श्रियमिच्छन्महीयसीम् ॥ २१ ॥

इति काष्ठलक्षणम् ।

व्यासेन गुणितं दैर्घ्यमष्टकैश्च विभाजितम् ।
यच्छेषं स भवेदायः प्रोक्तो नामभिरष्टभिः ॥ २२ ॥

एको ध्वजो द्वयं धूमस्त्रिकः सिंहः प्रकीर्तितः ।
चतुर्थः सारमेयस्तु पञ्चमो वृष इष्यते ॥ २३ ॥

षष्ठः खरो विनिर्दिष्टः सप्तमः स गजो भवेत् ।
अष्टमो[10] वायसः प्रोक्तश्चाय[11]मायविनिर्णयः ॥ २४ ॥

इति आयलक्षणम् ।

ऐन्द्रीं दिशं[12] समारभ्य प्रदक्षिणविधानतः ।
अष्टासु दिक्षु बोद्धव्याः क्रमेणायाँ[13] ध्वजादिकाः ॥ २५ ॥

पश्चिमाशाननः श्लाघ्यो ध्वजः सर्वमुखोऽथवा ।

उत्तराभिमुखः सिंहो वृषः प्राचीमुखः शुभः ॥ २६ ॥

दक्षिणाभिमुखो हस्ती सारमेयोत्तराननः ।
मुखं द्वारं विनिर्दिष्टं मन्दिरस्य विचक्षणैः ॥ २७ ॥

---

१ A वृत्त० A F वेत्र० २ F त्रं ३ F त० ४ F ह्राः ५ A ह्रा ६ F ता ७ A ष्कं, ष्कः ८ B D को F का ९ A ट्कः १० B F को ११ A आयनाम १२ A शां १३ A य

इति मन्दिरमुखनिर्णयः ।

नृपगेहानि वक्ष्यामि स्तम्भसङ्ख्याप्रमाणतः ।
[चतुष्कालिन्द[1]] शालाभिश्चतु[भद्रै[2]]र्मनोहरैः ॥ २८ ॥

पृथ्वीजयं गृहं कार्यं देश[3]भागं विचक्षणैः ।
मध्ये स्तम्भशतं तस्य भद्रेऽष्टाविंशतिस्तथा ॥ २९ ॥

चतुर्भद्रेषु[4] च शतं स्तम्भानां द्वादशाधिकम् ।
नव कोणा[5] विदिग्देशे स्युः षट्त्रिंशच्चतुर्ष्वपि ॥ ३० ॥

चत्वारो मध्यगाः स्तम्भा यत्र[6] तत्स्याच्चतुष्ककम् ।
तस्माद्बहिरलिन्दं स्याच्छाला स्यात्तदनन्तरम् ॥ ३१ ॥

[अलिन्दं[7]] च पुनः शाला क्रमेणैवं प्रवर्धते ।
यावत्कर्तुमतीतं[8] स्याद् गृहं नरपतेः शुभम् ॥ ३२ ॥

यच्चतुष्कगतं क्षेत्रं पञ्चधा तद्विभ[9]ज्यते ।
तद्भागप्रमितं[10] कार्यं त्रिभिर्भागैरलिन्दकम् ॥ ३३ ॥

सार्धत्रिभागिकाः शालाः कर्तव्याः सुविचक्षणैः ।
इयं स्थितिः समस्तानां गृहाणां प्रतिपादिता[11] ॥ ३४ ॥

नाम्ना तु सुक्तकोणं[12] यत्[13] तत्कार्यं रविभागतः ।
मध्ये स्तम्भशतं सार्द्धं षड्भिन्यूनं[14] [निरूपितम्[15]] ॥ ३५ ॥

[चत्वारिंशत्तथा[16]] स्तम्भा भद्रे भद्रे निरूपिताः[17] ।
शतं षष्ट्याधिकं[18] ते स्युश्[19]चतुर्भद्रेऽपि सङ्ख्यया ॥ ३६ ॥

एकादश तथा कोणा विदिशं विदिशं प्रति ।
चतुर्दश[20] तथा त्रिंशच्चैत[21]सृष्वपि सङ्ख्यया ॥ ३७ ॥

कथ्यते सर्वतोभद्रं मनुभागैर्विभाजितम् ।
मध्यस्तम्भा भवन्त्यस्य षण्णवत्यधिकं शतम् ॥ ३८ ॥

---

१ MSS चतुष्कभेद (AD दाः) २ MSS भैंदै (F द०) ३ D देशभाषा ४ A तु ५ Mss ण ६ F न्त्रं ७ Mss न्दे ८ AF तः ९ F भु १० BD तिमं ११ Mss ताः १२ F क्का १३ Mss. ०णा ये १४ F ना १५ MSS तिपूरिताः (F °नि०)। १६ MSS चत्वारः संस्थिताः। १७ F ता १८ A ष्ट्या १९ F त्यः Mss. म्य २० E शे २१ MSS चतुःषष्टिश्च ।

चत्वारिंशच्चतुर्भद्रे स्तम्भा एवं निरूपिताः।
एवं चतुर्षु भद्रेषु शतं षष्टिस्तथाधिकम्[1] ॥ ३९ ॥

कोणास्तस्य विधातव्यास्त्रयोदशमिता बुधैः।
समन्ताद्गणिताः[2] कोणा द्विपञ्चाशद्भवन्ति ते ॥ ४० ॥

श्रीवत्समन्तष्टभागें[3] स्याच्चतुःषष्टिः सुमध्यगाः।
तस्य स्तम्भाः प्रयोक्तव्या भद्रेष्टादशसङ्ख्यया[4] ॥ ४१ ॥

चतुर्ष्वपि[5] च भद्रेषु द्विसप्ततिरुदाहृताः।
सप्तकोणाः समन्ताच्च द्विगुणाः मनुसङ्ख्यया[6] ॥ ४२ ॥

एवमादीन्यनन्तानि गेहानि धरणीभुजाम्।
कियन्त्यपि मनोज्ञानि प्रणीतानि यथाक्रमम् ॥ ४३ ॥

चतुःशालं त्रिशालं च द्विशालश्चैकशालकम्।
वक्ष्यामि भवनं राज्ञां नामलक्षणसंयुतम् ॥ ४४ ॥

अलिन्दैश्च[7] चतुर्द्वारैश्चतुश्शालमुदाहृतम्।
सर्वतोभद्रनामेदं नृपाणां शस्यते गृहम् ॥ ४५ ॥

वर्धमानं तथाख्यातं दक्षिणद्वारवर्जितम्।
स्वस्तिकं तद्भवेन्नाम्ना पूर्वद्वारविवर्जितम् ॥ ४६ ॥

उत्तरद्वारहीनं चेद्रुचकं तद्भवेद्गृहम्।
सर्वतोभद्रमाद्यं च चतुश्शालमुदाहृतम् ॥ ४७ ॥

शुभप्रदं नरेन्द्राणां विजयारोग्यवर्धनम्[8]।
नन्द्यावर्तं वर्धमानं स्वस्तिकं रुचकं तथा[9] ॥ ४८ ॥

चत्वारि स्युस्त्रिशालानि गेहानि धरणीभुजाम्।
नैर्ऋते मुख्यगेहं[10] स्याच्छाले चोत्तरपूर्वगे ॥ ४९ ॥

पूर्वायाश्चोत्तरद्वार[11]मुत्तरायाश्च पूर्वतः।
कर्तव्ये गर्भगेहस्य द्वारे द्वे तु विचक्षणैः ॥ ५० ॥

---

१ MSS त्रिकम् २ D म्मिता ग०। ३ Mss. गे ४ Mss भेदो त्रि०। ५ F र्थैं। ६ A सन्तु। ७ Mss त्रिलिङ्गै। F त्रि०। ८ Mss. विजये जय० ९ एतत्तथा। १० Mss हे ११ F D रं०।

एकं स्यात्पूर्वतो द्वारमन्यदुत्तरतः[1]स्थितम् ।
अङ्गणाद्दक्षिणा शाला हस्तिनी[2] परिकीर्तिता ॥ ५१ ॥

अङ्गणात्पश्चिमा शाला महिषीति निगद्यते ।
इदं द्विशालं सिद्धार्थं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ५२ ॥

नृपाणां शस्यते स्थातुं विशेषाद्वित्तवर्धनम् ।
वायव्ये गर्भगेहं स्याच्छाले दक्षिणपूर्वगे ॥ ५३ ॥

द्वारे शालामुखे कार्ये शालाद्वारे च सम्मुखे[3] ।
महिषी त्वङ्गणात्पश्चादुत्तरा गौः प्रकीर्तिता ॥ ५४ ॥

द्विशालं भयदं त्वेतद् यम[4]सूर्यं[5] विनिर्मितम् ॥
ऐशाने प्रथमं वेश्म शाले दक्षिणपश्चिमे ॥ ५५ ॥

अङ्गणात्पूर्वतच्छागी गौवी[6] चोत्तरतः स्थिता ।
दण्डाख्यं नाम तत्प्रोक्तं वि(द्वि)शालं भयदं नृणाम् ॥ ५६ ॥

वर्जनीयं प्रयत्नेन नृपैरावासकर्मणि ।
आग्नेयं मुख्य[7]वेश्म स्याच्छाले चोत्तरपश्चिमे ॥ ५७ ॥

अङ्गणात्पूर्वगा च्छागी दक्षिणा हस्तिनी मता ।
वाताख्यं नाम तत्प्रोक्तं नृणामुद्वेगकारकम् ॥ ५८ ॥

नृपाणां नैव कर्तव्यं निवासार्थं कथञ्चन ।
द्विशालमेकं सिद्धार्थं प्रशस्तं पृथिवीभुजाम्[8] ॥ ५९ ॥

क्रीडार्थं सन्निवासार्थं भोगार्थं च प्रशस्यते ।
ध्रुवं हीनमलिन्देन पूर्वालिन्दं तु धन्यकम् ॥ ६० ॥

जयं[9] स्याद्दक्षिणालिन्दं पश्चालिन्दं[10] खरं भवेत् ।
दुर्मुखं चोत्तरालिन्दमेकालिन्दं चतुर्गृहम् ॥ ६१ ॥

धन्यं जयश्च[11] शुभदं निन्दिते खरदुर्मुखे ।
पूर्वदक्षिणतोऽलिन्दं नन्दं[12] नाम्ना निगद्यते ॥ ६२ ॥

---

१ D सं । २ F ना० । ३ A न्मु० । ४ Mss धूतसूत्रं । ५ Mss मे ६ Mss गोधी । ७ D ख । ८ F जा । ९ Mss यः १० F, D, लि । ११ Mss श्च १२ Mss कान्तं

दक्षिणोत्तरतोऽलिन्दं सुपक्षं परिचक्षते ।
उत्तरालिन्दहीनं यत्सुमुखं परिकीर्तितम् ॥ ६३ ॥

पश्चिमालिन्दतो हीनं धनदं गेहमुच्यते ।
दक्षिणालिन्दहीनं यदाक्रान्तं तदुदाहृतम् ॥ ६४ ॥

पूर्वालिन्दविहीनं यद्विपुलं परिकीर्त्यते ।
सर्वतोऽलिन्दसंयुक्तं विजयं गेहमुत्तमम् ॥ ६५ ॥

एवं षोडश गेहानि कथितानि परिस्फुटम् ।

इति षोडशगृहलक्षणम् ॥

यथा नाम फलं तेषु ज्ञेयं तत्र निवासिनाम् ॥ ६६ ॥

धन्यं तस्मात्प्रकर्तव्यं नृपाणां गेहमुत्तमम् ।
हीनस्तम्भमलिन्दं[1] स्याच्छाला स्तम्भैः समावृता ॥ ६७ ॥

नृपाणां गृहकर्तणां क्रम एष निरूपितः ।
अन्यच्चतुष्प्रकारं तदेकशालं गृहं भवेत् ॥ ६८ ॥

प्रधानगेहं स्तम्भैश्च शाला स्तम्भैः समा भवेत् ।
तस्य लक्ष्म प्रवक्ष्यामि शुभाशुभफलोदयम् ॥ ६९ ॥

उत्तरा शस्यते शाला शाला पूर्वा प्रशस्यते ।
दक्षिणा पश्चिमा शाला द्वे शाले परिनिन्दिते ॥ ७० ॥

नृपाणां सुखवासार्थं न कर्तव्ये कदाचन ।
तिष्ठन् गेहेषु शस्तेषु श्रियमाप्नोति पुष्कलाम् ॥ ७१ ॥

आरोग्यं विजयं कीर्तिं सन्तोषं परमाप्नुयात् ।
एवं षोडशगेहानां फलं लक्षणनामकम् ॥ ७२ ॥

सोमेश्वरनृपेणोक्तं[2] वास्तुपद्धतिमार्गतः ।

इति षोडश गेहलक्षणम् ।

---

१ Mss न्दः २ B. D. नृप.

सोमेश्वर[1]नृपप्रोक्तवास्तुपद्धतिमार्गतः ।
अन्तर्गृहस्य कोणे स्यादैशाने शालिपिष्टकैः[2] ॥ ७३ ॥

एकाशीतिपदं यत्नान्मण्डलं समकोष्ठकम् ।
पूर्वपश्चिमगा रेखा दक्षिणोत्तरगा दश ॥ ७४ ॥

एकाशी[3]तिपदं त्वेवं कर्तव्यं वास्तुमण्डलम्[4] ।
तत्र पूज्यान् सुरान् वक्ष्ये पदसङ्ख्याव्यवस्थितान् ॥ ७५ ॥

एकपद्यं[5] द्विपद्यं[6] च त्रिपद्यं[7] नवपद्यकम्[8] ।
ईशानकोणादारभ्य प्रादक्षिण्यंक्रमेण च[9] ॥ ७६ ॥

पूजनीयाः प्रयत्नेन बाह्याः कोष्ठगताः शुभाः ।
शिखी ततश्च पर्जन्यो जयन्तं[10] कुलिशायुधैः[11] ॥ ७७ ॥

सूर्यसत्यभृशाकाशा वायुः पूषा तथैव[12] च ।
विवस्वानथ पूज्यः स्याद्गृह[13]क्षतयमौ तथा[14] ॥ ७८ ॥

गन्धर्वभृङ्गराजौ च मृगः पितृ[15]गणस्तथा ।
दौवारिकश्च सुग्रीवः पुष्पदन्तजलाधिपौ ॥ ७९ ॥

असुरश्चाथ शोष[16]श्च पापो रोगाऽहिमुख्यकौ ।
भल्लाट[17]सोमनागाः स्युरदितिर्दितिरेव च ॥ ८० ॥

द्वात्रिंश[18]त्तु बहिः प्रोक्ताश्चत्वारोऽन्तर्व्यवस्थिताः ।
आप ईशानकोणे स्यात्सावित्रो[19] वन्हिकोणगः[20] ॥ ८१ ॥

जयो नैरृ[21]तकोणस्थो रुद्रो वायव्यकोणगः[22] ।
ब्रह्मा[23] नवपदो मध्ये[24] तस्यैवास्ते समीपगः[25] ॥ ८२ ॥

पद[26]मेकं परित्यज्य पूर्वादिदिगवस्थिताः[27] ।
अर्यमा पूर्वदिग्भागे सविताग्नेयकोणगः[28] ॥ ८३ ॥

---

१ D. omits this time. २ A कौ। ३ F दशी। ४ D ले । ५ A द्यां। ६ A द्यां। ७ A नवैव। F न चैव। ८ A तुर्य। ९ F णा। १० F त। ११ धा। १२ Mss स्त १३ F न्द्रदक्षः A दूभृश। १४ Mss मास्त १५ A कपि। १६ A शेष। १७ ल्वा । १८ A स्तु १९ F क्रो। २० F ग। २१ B. F निर्ऋति । २२ F ग । २३ ह्मेशान। २४ F पा । २५ F ग। २६ F पा. २७ F ता. २८ F ग.

विवस्वान् दक्षिणे भागे नैर्ऋते त्रिबुधाधिपः ।
मित्रस्तु पश्चिमे भागे राजयक्ष्मा च मारुते ॥ ८४ ॥

पृथ्वीधरः सौम्यगः स्यादैशाने चापवत्सकः ।
अर्यमा च विवस्वांश्च मित्रः पृथ्वीधरस्तथा ॥ ८५ ॥

पितामहसमीपस्थाश्चत्वारस्त्रिदशा इमे ।
त्रिपाङ्कि(दाः)कोणसंस्थाना बहिः कोणस्य पार्श्वगाः ॥ ८६ ॥

पदिका इति विख्याताः शेषा द्विपदिकाः सुराः ।
कुण्डं त्रिमेखलं कार्यं मण्डलैशानभागतः ॥ ८७ ॥

हस्तप्रमाणविस्तारं खाते नवकरोन्मितम् ।
तत्र होमः प्रकर्तव्यः समिद्भिः क्षीरजातिभिः ॥ ८८ ॥

पालाशीभिः समिद्भिर्वा कुशैर्दूर्वाभिरेव च ।
बिल्वैर्वा निम्बबीजैर्[11]वा यथासम्भवमाहृतैः ॥ ८९ ॥

देवतानां पृथक् कुर्याद्धोममष्टोत्तरं शतम् ।
अष्टाधिकां[12] विंशतिं[13] वा प्रतिदैवतमाचरेत् ॥ ९० ॥

ततो मण्डलसंस्थाभ्यो[14] देवताभ्यो बलिं हरेत् ।
[15]कृशरं शिखिने दद्यात् [16]पर्जन्यायाज्यसंयुतम् ॥ ९१ ॥

ओदनं [17]सोत्पलं दद्याज्जयन्ताय निवेदयेत् ।
ध्वजानपूपा पिष्टेन कूर्मरूपं प्रकल्पितम् ॥ ९२ ॥

पैष्टं कुलीशमिन्द्राय पञ्चरत्नानि [18]दापयेत् ।
[19]धूमवर्णवितानं च [20]कुर्यात् सूर्याय कल्पयेत् ॥ ९३ ॥

[21]सत्याय घृतगोधूमं मत्स्यान् दद्याद्भृ[22]शाय च ।
शष्कुलीरन्तरिक्षाय सक्तून् दद्याच्च वायवे[23] (तथाग्नये) ॥ ९४ ॥

---

१ F प। २ mss ता। ३ mss गौ। ४ F शि। ५ B दगाः। F का। ६ F रा। ७ F र्थे। ८ F त। ९ F मं.। १० F व्यं.। ११ A नीम्बजैर्बोध। १२ mss कां। १३ mss तिर्वा। १४ प्यो पूजां कृत्वा। १५ A कृतान्तं, D कृशराम्। १६ A. B र्षत्यज। १७ A सौ, सा। १८ D F वार। १९ A म्रवर्णविमा। २० A सक्तून्। २१ B D सम्पाद्य। २२ F ढ्र, A द। २३ A स।

पूष्णे लाजाः प्रदातव्याः वित्तपे[1] (वितथे) चणकौदनम्।
गृहक्षताय[2] मध्वन्नं यमाय पललौदनम् ॥ ९५ ॥

गन्धर्वाय सुगन्धाम्बु भृङ्गायो[3]रैणजिह्विकाम्[4] (का)।
मृगाय यावकं देयं पितृभ्यः कृशरस्तथा ॥ ९६ ॥

दौवारिके दन्तकाष्ठं पैष्टं कृष्ण[5]बलिं तथा।
क्षिपेदपूपं सुग्रीवे पुष्पदन्ते तु[6] पायसम् ॥ ९७ ॥

कमलं सक्तुशस्तम्भं(म्बं) वरुणाय समर्पयेत्[7]।
असुराय सुरा देया पैष्टं सौवर्णमेव[8] च ॥ ९८ ॥

घृतौदनं च शोषाय[9] यवाः स्युः पापसंज्ञके।
रोगाय मोदकैः[10]सर्पिः फणिने नागकेसरम् ॥ ९९ ॥

भक्तो[11] मुख्याय[12] दातव्यो[13] भल्लाटाय ततः क्षिपेत्
मुद्गौदनं ततः सोमे पायसं मधुमिश्रितम् ॥ १०० ॥

शालिपिष्टं तु सर्पाय (शैलाय) पौलिकामदितेः[14] क्षिपेत्।
दित्यै तु पूरिकां दद्यात् मरीचेः सक्तु[15]शौदनम् ॥ १०१ ॥

सवित्रे गुडपूपांश्च जयाय[16] घृत[17]चन्दनम्।
विश्व[18]सेनाय (विवस्वते च) दातव्यं पायसं रक्तचन्दनम्[19] ॥ १०२ ॥

देवाधिपतये दद्यात् तालमिश्रं[20]घृतौदनम्।
मिश्रा (त्रा) य सघृतं भक्तं रुद्राय गुडपायसम् ॥ १०३ ॥

तिलाक्षतं पञ्चगव्यं दद्यादर्यमणे[21] (म्णे) बलि[22]कर्मणि।
तिलाक्षतं पञ्चगव्यं भक्ष्यभोज्यं पृथग्विधम् ॥ १०४ ॥

आज्यं च दधिसंयुक्तं ब्रह्मणे विनिवेदयेत्।
सर्वेषां काञ्चनं दद्यात् ब्राह्मणे गां पयस्विनीम् ॥ १०५ ॥

---

१ B विष्णवे F विक्षपे। A वित्तपे नचकादनः। २ A हं कृत्वायमध्वान्तम्। ३ F भु। ४ D य। ५ B कृणाम् A पैष्टकृत्ते, कृष्णं च। ६ D च। ७ All except A सु। ८ Mss शे। ९ A शि। १० A कान्स। ११ A क्षो, क्ष्या। १२ D खा। १३ A व्या। १४ F तै। १५ A चं सकुशोदकम्। १६ A यन्तो। १७ F सृष्ट। १८ B ष्वक्. D क्से। १९ वद्घृतम्। २० A तिलमिश्रघृतोदकम्, तालमिष्टं घृतोदनम्। २१ F म्णौ। २२ D लिम्।

राक्षसानां बलिं दद्यान्मधुमांसौदनादिकम् ।
एवं सम्पूजिता देवाः शान्तिं कुर्वन्ति ते सदा ॥ १०६ ॥

मांसौदनं सरुधिरं हरिद्रौदनमेवच ।
ईशानभागमाश्रित्य वायव्यै(चरक्यै) च निवेदयेत् ॥ १०७ ॥

आग्नेयीं दिशमाश्रित्य स्थितायै मांसखण्डकम् ।
दध्योदनं सरुधिरं विदार्यै विनिवेदयेत् ॥ १०८ ॥

पूतनायै च नैर्ऋत्ये[1] पीतं रक्तं[2] बलिं क्षिपेत् ।
वायव्ये[3] पापराक्षस्यै मत्स्यमांसं सुरासवम् ॥ १०९ ॥

पायसं वा प्रदातव्यं तन्नाम्ना सर्वतः क्रमात् ।
प्रणवादिनमोन्तश्च(श्च) यथापूर्वं बलिर्भवेत् ॥ ११० ॥

ततः सर्वौषधीस्नानं यजमानस्य कारयेत् ।
विप्रांश्च भोजयेद्भक्त्या विदुषो गृहमागतान् ॥ १११ ॥

इति वास्तूपशमनम्

इदं[4] वास्तूपशमनं विरचय्य समाचरेत् ।
प्रासादभवनोद्याने प्रा(नप्रा)रम्भपरिवर्तने ॥ ११२ ॥

पॅरवेश्मप्रवेशेच[5] सर्वदोषप्रशान्तये ।
विधाय वास्तुपूजां च गृहं[6] सूत्रेण सर्वतः ॥ ११३ ॥

पावमानेन सूक्तेन रक्षोघ्नेन च वेष्टयेत् ।
मङ्गलं तूर्यघोषेण कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ ११४ ॥

प्रतिसंवत्सरं[7] यस्तु विधिनाऽनेन पार्थिवः ।
सद्मन्यायतने कुर्यात्स सुखं लभते ध्रुवम् ॥ ११५ ॥

इति वास्तुपूजाविधानम्

उत्तरात्रितयं हस्तो रोहिणी रेवती मृगः ।
पुष्योऽनुराधा[8] चित्रा च स्वात्यश्विन्यभिजित्तथा[9] ॥ ११६ ॥

---

१ A ज । २ A त्यै । ३ D व्यै । ४ F ति । ५ A प्र । ६ F हे । ७ F रो । ८ A ष्या । ९ Mss त्र ।

धनिष्ठा[1] वारुणं चेति प्रवेशर्क्षाणि वेश्मनः ।
सूर्यभूमिसुतौ त्यक्त्वा प्रवेशेऽन्ये[2] शुभावहाः ॥ ११७ ॥

धनुः कुम्भस्तथा कन्या मिथुनं वृषभस्तथा ।
मीनश्चेति शुभाः वा[3]रा राशयो लग्नसंगताः ॥ ११८ ॥

लग्नं चतुर्थं दशमं सप्तमं केन्द्रसंज्ञितम् ।
नवमं पञ्चमं लग्ना[4]त् त्रिकोणं परिकीर्तितं[5]म् ॥ ११९ ॥

केन्द्रत्रिकोणगाः शस्ताः गुरुशुक्रबुधा[6] ग्रहाः ।
पापास्त्रिलाभषष्ठस्थाः शुभा वेश्मप्रवेशने ॥ १२० ॥

सुधाकरबलं लब्ध्वा नातिक्षीणे निशाकरे ।
तिथिं रिक्तां परित्यज्य विशेन्मन्दिरमूर्जितं[7]म् ॥ १२१ ॥

ब्राह्मणोदीरितै[8]र्मन्त्रैः शोभनैः शङ्खनिःस्वनैः ।
मङ्गलैस्तूर्यनादैश्च विशेद्वेश्म विशांपतिः ॥ १२२ ॥

इति गृहप्रवेशः ।

एकभूमे[9] द्विभूमे वा[10] भूमित्रयसमन्विते ।
भूचतुष्टयसंयुक्ते पञ्चभूमेऽपि वा शुभे ॥ १२३ ॥
षट्भूमे सप्तभूमे वा तथा चैवाष्टभूमिके[11] ।
प्रासादे नवभूमे वा निवसेद्वसुधाधिपः ॥ १२४ ॥

सुधाधवलिते रम्ये वास्तुलक्षणसंयुते ।
जालमार्गकृतोद्योते क्वापि सर्वप्रकाशके ॥ १२५ ॥

क्वापि सन्तमसोपेते मणिदीपप्रकाशिते ।
दन्तिदन्तविनिर्माणमत्तवारणशोभिते ॥ १२६ ॥

सौवर्णस्तम्भरुचिरे चन्दनस्तम्भगन्धिनि ।
रत्नस्तम्भकृताभासे प्रवालस्तम्भरञ्जिते ॥ १२७ ॥

काचकुट्टिमरोचिष्णौ स्फटिकोज्ज्वलकुट्टिमे ।
सुधायाः कुट्टिमोपेते स्फुरद्दरदकुट्टिमे ॥ १२८ ॥

---

१ A ष्ठां । २ A च । ३ A सर्वे । ४ A ग्नं । ५ F ता । ६ D धाः A धा । ७ A तः ८ F त्र । ९ B मेर्द्धि । १० B मेवा । ११ E कौ.

स्फटिकोपलविन्यासदर्पणाकारभित्तिके ।
विचित्रचित्रसंयुक्ते प्रमोदकेरभित्तिके ॥ १२९ ॥

इति राजनिवासगृहवर्णनम्

प्रगल्भैर्भावकैस्तज्ज्ञैः सूक्ष्मरेखाविशारदैः ।
[2]विधिनिर्माणकुशलैः पत्रलेखनकोविदैः ॥ १३० ॥

वर्णपूरणदक्षैश्च वीरणे[3] च[4] कृतश्रमैः ।
चित्रकैलखयेच्चित्रं नानारससमुद्भवम् ॥ १३१ ॥

इति चित्रकारस्वरूपम्

सुधया निर्मितां भित्तिं श्लथक्षतविवर्जिताम् ।
लेपाय चित्रकर्मार्थं लेपद्रव्यं प्रचक्षते ॥ १३२ ॥

महिषीत्वचमादाय नवां[5] तोयेन पाचयेत् ।
नवनीतमिवायाति यावच्चिकणतां[6] भृशम् ॥ १३३ ॥

तत्कल्कं चिकि(क्क)णीभूतं शलाकोपरि कल्पयेत् ।
यत्नेन शोषयेत्पश्चाद्यावत्काठिन्यमाप्नुयात् ॥ १३४ ॥

वज्रलेपोऽयमाख्यातश्चित्रे सर्वस्य शस्यते ।
तं कृत्वा मृत्तिकापात्रे तोयं क्षिप्त्वा प्रतापयेत् ॥ १३५ ॥

सन्तप्तो द्रवतां याति सर्ववर्णेषु तद्द्रवः[7] ।
मिश्रणीर्यः प्रमाणेन यथा वर्णो न नश्यति ॥ १३६ ॥

आदाय मृत्तिकां श्वेतां वज्रलेपेन मिश्रयेत् ।
तया लेपं प्रकुर्वीत शुष्के[9]भित्तौ त्रिवारतः ॥ १३७ ॥

शङ्खचूर्णसितापिष्टं वज्रलेपसमन्वितम् ।
आदाय भित्तिकां[10] लिम्पेत्[11] यावत्सौ श्लक्ष्णतां व्रजेत् ॥ १३८ ॥

धातुं नीलगिरौ[8] जातं श्वेतं चन्द्रसमप्रभम् ।
नगनाम्नैव विख्यातं शिलायां परिपेषितम् ॥ १३९ ॥

---

१ A पद । २ A वेद B D वेध । ३ Mss except A ची । ४ A ऽथ कृतैः समे । ५ F नव । ६ B. D. F ताम् भजेत् । ७ A द्रवम् । ८ F य । ९ A शुष्के । १० A कालेपे । ११ D स ।

[1]मिश्रितं वज्रलेपेन समादाय च पाणिना।
लिम्पेच्च[2] मृदुयोगेन स्वच्छमच्छं शनैः शनैः ॥ १४० ॥

इति चित्रभित्तिः।

पश्चाच्चित्रं विचित्रं च तस्यां भित्तौ लिखेद्बुधः।
नानाभावरसैर्युक्तं सुवेषं वर्णकोचितम् ॥ १४१ ॥

कनिष्ठिकापरीणाहां भागद्वयसमायताम्।
घनवेणुसमुद्भूतां तूलिकां[4] परिकल्पयेत् ॥ १४२ ॥

तदग्रे ताम्रजं शङ्कुं[5] यवमात्रं विनिक्षिपेत्।
तावन्मात्रं बहिः कुर्यात्तिन्दूनोर्मरिता[6] बुधैः ॥ १४३ ॥

कज्जलं भक्तसिक्थेन मृदित्वा कौन्दिकाकृतिम्[7]।
वर्तिं[8] कृत्वा तया लेख्यं[9] वर्तिका नाम सा भवेत् ॥ १४४ ॥

वत्सकर्णसमुद्भूतरोमाण्यादाय यत्नतः।
तूलिकाग्रे न्यसेत्तानि लाक्षाबन्धनयोगतः ॥ १४५ ॥

लेखनी नाम सा प्रोक्ता सा चैवं त्रिविधा भवेत्।
स्थूला मध्या तथा सूक्ष्मा तया चित्रं विरच्यते ॥ १४६ ॥

स्थूलया लेपनं कार्यं तिर्यगाहितया तया।
अङ्ग(ङ्क)नं[10] मध्यया[11] कुर्यादग्र[12]पार्श्व[13]निविष्टया ॥ १४७ ॥

सूक्ष्मया च तथा[14] रेखां सूक्ष्मां कुर्वीत कोविदः।
अग्रेण चित्रको[15] धीमान् चित्रविद्याविशारदः ॥ १४८ ॥

इति लेखनीलेखनम्

प्राणि[16] वा यदि वाप्राणि[17] तत्प्रमाणमभीप्सितम्।
चिन्तयेत्तत्प्रमाणं तद्ध्यानं भित्तौ निवेशयेत् ॥ १४९ ॥

भित्तौ निवेशितस्यास्य घृष्यमाणस्य वेतसा[18]।
तन्मानेन लिखेल्लेखां सर्वाङ्गेषु विचक्षणः ॥ १५० ॥

---

१ F omits this and the following three lines २ A म्पयेन्मृ। ३ B D इति वज्रलेपलक्षणम्। ४ F न। ५ A ङ्कु। ६ D मी। ७ D कौद्वि। ८ A वृतिं। ९ D ख। १० A आदानं। ११ A मं। १२ F दग्रेणपा। १३ A याश्वं। १४ A या। १५ A कादी। १६ D णी। १७ D णी। १८ A चैं।

पूर्वं तिन्दुकया[1] लेख्यं यद्वा वर्तिकया बुधैः ।
आकारमात्रिकां लेखां विना वर्णैर्लिखेत्पुनः ॥ १५१ ॥

आकारजनिकां लेखां तिन्दुवर्तिकनिर्मिताम् ।
लिखेत्तामे[3] लेखन्या गैरिकोद्भूतवर्णया ॥ १५२ ॥

पुरस्ताद्वर्णकैः पश्चात्तत्तद्रूपोचितैः स्फुटम् ।
उज्ज्वलं प्रोन्नतस्थाने श्यामलं निम्नदेशतः ॥ १५३ ॥

एकवर्णेऽपि तत्कुर्यात्तारतम्यविभेदतः ।
अच्छश्चेदुज्ज्वलो वर्णो घनः श्यामलतां व्रजेत् ॥ १५४ ॥

भिन्नवर्णेषु रूपेषु भिन्नो वर्णः प्रयुज्यते ।
मिश्रवर्णेषु रूपेषु मिश्रो वर्णः प्रयुज्यते ॥ १५५ ॥

श्वेतेषु पूरयेच्छङ्खं शोणेषु दरदं तथा ।
रक्तेष्वलक्तकरसं लोहिते गैरिकं तथा ॥ १५६ ॥

पीतेषु हरितालं स्यात् कृष्णे कज्जलमिष्यते ।
शुद्धा वर्णा इमे प्रोक्ताश्चत्वारश्चित्रसंश्रयाः ॥ १५७ ॥

इतिशुद्धवर्णद्रव्याणि

मिश्रवर्णानतो वक्ष्ये वर्णसंयोगसम्भवान् ।
दरदं शङ्खसम्मिश्रं भवे[10]त्कोकनदच्छवि[11] ॥ १५८ ॥

अलक्तं शङ्खसम्मिश्रं [12]रसस्य (ज्ञा-) सदृशं भवेत् ।
गैरिकं श[13]ङ्खमिश्रं च धूम्रच्छायं निरूपितम् ॥ १५९ ॥

हरितालं शङ्खयुतं[14] चोर[15]श्व (टा-) सदृशप्रभम् ।
कज्जलं शङ्खसम्मिश्रं धूम्रच्छायं निरूपितम् ॥ १६० ॥

नीली शङ्खेन संयुक्ता कपोतसदृशी भवेत् ।
राजावर्तः स एव स्यादतसीपुष्पसन्निभः ॥ १६१ ॥

---

१ A तिन्दुकलेख्यं स्याद् । २ F B न D नितां । ३ A क । ४ A काद्भू । ५ A तं । ६ D र्णायितं कृ । ७ D च्छः षड्ड । ८ B D F च्छेषं । ९ A द्ध । १० F जायते मधुर । ११ A विः । १२ A चोरस्य । १३ A सम्मिश्रं । १४ F क्तं । १५ A वेराश्व ।

केवलैव हि या नीली भवेदिन्दीवरप्रभा ।
हरितालेन मिश्रा चेज्जायते हरितच्छविः ॥ १६२ ॥

कज्जलं गैरिकोपेतं श्यामवर्णं प्रजायते ।
अलक्तकेन संयुक्तं कज्जलं पाटलं भवेत् ॥ १६३ ॥

अलक्तं नीलिकायुक्तं जम्बूवर्णं भवेत्स्फुटम् ।

इति मिश्रवर्णाः ।

एवं शुद्धाश्च मिश्राश्च वर्णभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ १६४ ॥

तत्तद्रूपानुसारेण पूरणीयास्तु चित्रकैः ।
[१]एणसारङ्गशार्दूलशिखितित्तिरिकादिषु ॥ १६५ ॥

भिन्नवर्णेषु सत्त्वेषु पृथग्वर्णः प्रयुज्यते ।
वृक्षपर्वतवस्त्रादिपदार्थेषु यथोचिताः ॥ १६६ ॥

भिन्नां वर्णाः प्रयोक्तव्याश्चित्रकैश्चित्रकर्मणि ।
गौरवर्णेषु नीलेषु हरितालं पुरो न्यसेत् ॥ १६७ ॥

गौरेषु गैरिकं पश्चान्नीलीं नीलेषु योजयेत् ।
क्षुरेण तीक्ष्णधारेण रेखा न्यूनाधिकां हरेत् ॥ १६८ ॥

पाण्डुरं बिन्दुजातं यत्तत्सर्वं तेन कारयेत् ।
पूरितं वर्णमात्रं यत्तावन्मात्रं हरेत् सुधीः ॥ १६९ ॥

मृदुघर्षणयोगेन यथा शङ्खो न नश्यति ।
रोमराजिं सि(जिमि)तां कुर्याद्रेखां नानाविधामपि ॥ १७० ॥

[६]वीरणैः सूक्ष्मतुण्डाग्रैर्मृदुघर्षणयोगतः ।
शुद्धं सुवर्णमत्यर्थं शिलायां परिपेषितम् ॥ १७१ ॥

कृत्वा कांस्यमये पात्रे गालयेत्तन्मुहुर्मुहुः ।
लि(क्षि)प्त्वा तोयं तदालोड्य निहिते(तं)तज्जलं मुहुः ॥ १७२ ॥

१ A बाण० । २ A न० । ३ D न्यसेत् पुनः । ४ A शाखो । ५ B जि । ६ B D ची । ७ F ह्य ।

यावच्छिल्लारजो याति तावत्कुर्वीत यत्नतः ।
घनत्वान्मसृणं हेम न याति सह वारिणा ॥ १७३ ॥

आस्तेऽतिनिर्मलं हेम नाल्प[1][illegible]बहिरच्छवि ।
तत्कल्कं हेमजं स्वल्पं वज्र[2]लेपेन मेलयेत् ॥ १७४ ॥

मिलितं वज्रलेपेन लेखन्यग्रे निवेशयेत् ।
लिखेदाभरणं क्वापि यत्किञ्चिद्धेमकल्पितम् ॥ १७५ ॥

चित्रे निवेशितं हेम यदा शोषं प्रपद्यते ।
वराहदंष्ट्रया तत्तु घट्टयेत्कनकं शनैः ॥ १७६ ॥

यावत्कान्तिं समायाति विद्युच्चकितविग्रहाम् ।
सर्वचित्रेषु सामान्यो विधिरेषं[3] प्रकीर्तितः ॥ १७७ ॥

प्रान्ते कज्जलवर्णेन लिखेद्रेखां विचक्षणः ।
वस्त्रमाभरणं पुष्पं मुखरागाधिकं सुधीः ॥ १७८ ॥
अलक्तेन लिखेत्पश्चाच्चित्रं[4] पूर्णं[5] भवेत्ततः ।

इति चित्रवर्णः

ऋजुस्यात्प्रथमं[6] स्थानं[7]मन्यत्तदृज्व (दर्धर्जु) संज्ञितम् ॥ १७९ ॥

तृतीयं स्थानकं सांचि[8] तुर्यं तद (त्वर्धा) क्षिसंज्ञितम् ।
पञ्चमं भित्तिकं प्राहुः पश्चा[9]द्भागगतं च यत्[10] ॥ १८० ॥

पञ्चस्थानानि मुख्यानि कथितानीह संज्ञया ।
तेषां तु लक्षणं वक्ष्ये ब्रह्मसूत्रविभेदतः ॥ १८१ ॥

ब्रह्मसूत्राद्बहिः सूत्रे षड्[11]जंवा(ट्षड)ङ्गुलमध्यमे ।
यत्र स्यादृ[12]जुसंस्थानं रूपं साम्मुख्य[13]योगि तत् ॥ १८२ ॥

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रस्य चैकतः ।
अष्टाङ्गुलं ततोऽन्यत्र चतुरङ्गुलमन्तरम् ॥ १८३ ॥

---

१ D क्क । २ D ह । ३ D वं । ४ A त्रवर्णं । ५ B वर्णा । ६ A सन्मुखं । ७ A ने । ८ A वा । ९ A पार्श्वाङ्गादितम् । १० A त । ११ BF ङ्गुला । १२ D त्तु ऋ, A मृदु । १३ A गिनम्

उ[1]त्क्रमर्द्ध[2]र्जुके स्थाने लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ।
अङ्गुलानि दशैकत्र कलामात्रं ततोऽन्यतः ॥ १८४ ॥

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रद्वयस्य च ।
साचिस्थानं समाख्यातं मूर्द्धसूत्रास्थितिक्रमः ॥ १८५ ॥

एकत्रैकाङ्गुलं यस्मिन्नन्यत्रैकादशाङ्गुलम् ।
मध्यं तू (ध्यात्त्वर्धा)र्द्धाक्षिके स्थाने लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ॥ १८६ ॥

पक्षसूत्रद्वयं [3]तिष्ठेद् ब्रह्मसूत्रं न दृश्यते ।
लम्बसूत्रक्रमो ह्येष भित्ति[4]के समुदाहृतः ॥ १८७ ॥

स्थानेषु परिवृत्तेषु लम्बसू[5]त्रक्रमोऽह्ययम् ।
व्यन्तरेषु तद[6]र्द्धेन लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ॥ १८८ ॥

केशान्ततः समागत्य भ्रूमध्यान्नासिकाग्रतः ।
चिबुकाद्धृदयान्नाभेश्चरणद्वयमध्यगम् ॥ १८९ ॥

आभूमेर्मस्तकं यावद् ब्रह्मसूत्रमुदाहृतम् ।
अचलं तदृजुस्थाने स्थानेष्वन्येषु तच्चलम् ॥ १९० ॥

पार्श्वयोस्तत्र सूत्रे द्वे षड्[7]ङ्ङ्(ट्षड)ङ्गुलदूरगे ।
कर्णान्ताच्चि[8]बुकाज्जानुमध्यात्तलकबाहु[9]तः ॥ १९१ ॥

पादप्रदेशिनी[10]र्मध्याद्भूमिं प्राप्ते उभे अपि ।
पक्षसूत्रे समाख्याते सर्वस्थानेषु निश्चिते[11] ॥ १९२ ॥

इति पक्षसूत्रलक्षणम् ।

तत्र मानं प्रवक्ष्यामि शरीरे नवतालगम् ।
परमाण्वादिभेदेन यथा बोधः प्रजायते ॥ १९३ ॥

परमाणुभिरष्टाभिस्त्रसरेणुर्निगद्यते ।
त्रसरेणुभिरष्टाभिर्बालाग्रमभिधीयते ॥ १९४ ॥

---

१ A अर्धाङ्गुलं क्षिपेन्मध्ये । २ A र्द्धं जु । ३ तिष्ठन् । ४ AF त्तोऽयं A षिक्ते । ५ F त्रे । ६ A मूर्त्ते । ७ D दृदङ्गुलदूरगे । ८ F च्चु । ९ D हुकः । १० B. D ना ११ A तम्, श्चलम् ।

बालाग्रैरष्टभिर्लिक्षाः यूका लिक्षाष्टकं भवेत् ।
यूकाष्टकं यवः प्रोक्तो यवाष्टकमथाङ्गुलम् ॥ १९५ ॥

एकाङ्गुलं भवेन्मात्रा द्वे[1] मात्रे गोलकं कला ।
त्रिमात्रमर्द्धा(ध्य)र्द्धकला भागश्च चतुरङ्गुलम् ॥ १९६ ॥

त्रयो भागा वितस्तिः स्याद्वितस्तिस्ताल उच्यते ।
तालस्तु मुखमाख्यातैः व्यवहाराय कोविदैः ॥ १९७ ॥

उत्सेधस्तुभवेद्दैर्घ्यं विस्तारस्तिर्यगीरितः ।
आनाहं(हः) परिधिः स्थौल्यमेवं मानत्रयं भवेत् ॥ १९८ ॥

दैवतं यल्लिखेद्रूपं यावन्मानमभीप्सितम् ।
विभजेद्वदनं तस्य त्रिभिर्भागैर्विचक्षणः ॥ १९९ ॥

केशान्ताद्धनुपर्यन्तं मुखं ताल इति[2] स्मृतम् ।
स्याद्द्वादशाङ्गुलं वक्त्रं तत्तद्रूपस्य मानतः ॥ २०० ॥

तालमात्रं मुखं तत्र ग्रीवा स्याच्चतुरङ्गुला ।
तालः स्याद्धृदयं यावदानाभेस्ताल इष्यते ॥ २०१ ॥

नाभेरधस्तात्तालस्तु मेढ्रावधिमितो भवेत् ।
तालद्वयं भवेदूरू जानु स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ २०२ ॥

तालद्वयमिता जङ्घा चरणैश्चतुरङ्गुलैः[4] ।
नव तालमिदं मानं केशान्ताच्चरणावधि ॥ २०३ ॥

केशान्तस्योपरिप्रोक्तं मस्तकं चतुरङ्गुलम् ।
केशान्तान्मौलिरुद्दिष्टः शिष्टैरष्टादशाङ्गुलैः ॥ २०४ ॥

ब्रह्मसूत्रस्य मानेन तालमानं निरूपितम् ।

इति ताललक्षणम् ।

तिर्यक्सूत्रविधिं वक्ष्ये प्रतिसन्धि यथाक्रमम् ॥ २०५ ॥

मस्तके प्रथमं सूत्रं केशान्ते तदनन्तरम् ।
कर्णाग्रं(ग्रात्) त्र्यङ्गुलादूर्ध्वं तत्सूत्रं वेष्टयेच्छिरः ॥ २०६ ॥

१ D द्विमात्रा । २ A नं । ३ A मि । ४ F णे च । ५ F लम् ।

ततोऽधस्तपनौ[1]दे[2](नोद्दे)शे द्विमात्रे सूत्रपादपे[3] (तनम्) ।
तै[4]द्याति शङ्खमध्येन कर्णाग्रादूर्ध्वमङ्गुलात् ॥ २०७ ॥

शिरसः पृष्ठ[5]कूर्[6]मस्य प्रोष्टमङ्गुलतो व्रजेत् ।
वेष्टितं घटते सूत्रं स्थापने चामतः क्रमात् ॥ २०८ ॥

ततोऽङ्गुलं समुत्सृज्य सूत्रपातं[9] प्रकल्पयेत् ।
कं[10]चोत्सङ्गभ्रुवोपान्तात्[11] कर्णाग्राच्छीर्षकूर्[12]मगम् । ॥ २०९ ॥

ततोङ्गुलं परित्यज्य समारभ्य कनीनिकाम् ।
अपाङ्गगतिविष्[13]पलीमूर्द्धशिरोगतो[14]र्ध्वकं नयेत्[15] ॥ २१० ॥

त्यक्त्वा कलां ततः पूर्तं (सूत्रं) नासामध्ये निवेशितम् ।
कपोलोच्चप्रदेशेन नेयो[16]च्छ्रान्त(च्छ्रोत्र)स्य मध्यतः ॥ २११ ॥

ततोऽङ्गुल[17]द्वये सूत्रं नासाग्रेण कपोलयोः ।
कर्णमूलान्नयेत्पृष्ठं केशोत्पत्तिप्रदेशतः ॥ २१२ ॥

त[18]तोऽङ्गुलद्वयं सूत्रं नासाग्रेण कपोलयोः ।
ततो द्य(तःसा)र्धाङ्गुलं त्यक्त्वा वक्त्रमध्याद्विनिःसृतम् ॥ २१३ ॥

सूत्रं सृक्क[19]प्रदेशेन प्रापयेत्तत्कृकाटिकाम् ।
ततश्चार्धाङ्गुलं त्यक्त्वा सूत्रं स्यादधरोष्ठजम् ॥ २१४ ॥

हनुसन्धिविभागेन यावत्पश्चिमकन्धरम् ।
ततोऽङ्गुलद्वयं त्यक्त्वा हन्वग्रे[20] सूत्रमिष्यते ॥ २१५ ॥

कन्धरात्स्कन्धसन्धिं[21] तत् समत्वेन प्रपद्यते ।
ततः कलाद्वये त्यक्ते हिक्कायां भुजशीर्षयोः ॥ २१६ ॥

अधस्तात्ककु[22]दः सूत्रं परावृत्त्य[23] प्रकल्पयेत् ।
सप्ताङ्गुलं समुत्सृज्य सूत्रं वक्षस्थलोद्भवम् ॥ २१७ ॥

---

१ F नो । २ D शोद्दि । ३ D पा । ४ A दद्या B D ददा । ५ A श्चकू । ६ F क । ७ D थ । ८ A टि । ९ A त्रं । १० B कण्ठो D भ्रुवोः सः । ११ A न्तां । १२ A कम् । १३ D पं. A ष्पि । १४ D र्धिकेतुये, १५ B. F यौ के । १६ A याव । १७ A मूलद्वयं । १८ F adds this line । १९ A ज्य । २० A न्वाग्रं । २१ A देशो । २२ A दं । २३ F वर्त्य ।

स्तनरोहितमार्गेण कक्षासन्धौ निवेश्यते।
तदेव सममार्गेण परावृत्तप्रदेशतः॥ २१८॥

मध्ये फलकमानीतं (य) पृष्ठवंशे समाप्यते।
ततः पञ्चाङ्गुलं त्यक्त्वा क्रमाद्विभ्रमसङ्गम(ग)म्॥ २१९॥

नयेच्च सममार्गेण सूत्रं चूचुकयोरधः।
आरभ्य बृहतीदेशं(शात्) बाहुमध्योर्ध्वसङ्गमम्॥ २२०॥

परावृत्यैव तन्नीतं पृष्ठमध्ये समर्पयेत्।
षडङ्गुलं समुत्सृज्य सूत्रं जठरमध्यगम्॥ २२१॥

बाहुपीनान्तकं नेयं परावृत्य समं हि तत्।
भागं कलाधिकं त्यक्त्वा सूत्रं नाभिसमुद्धृतम्॥ २२२॥

श्रोणीमार्गसमानीतं कुकुन्दरशिरो नयेत्।
भागमेकं ततस्त्यक्त्वा सूत्रं पक्वाशयागतम्॥ २२३॥

नितम्बमध्यादानीतं स्फिजोरूर्ध्वं नियोजयेत्।
ततः कलाद्वयं त्यक्त्वा सूत्रं काञ्चीपदस्थितम्॥ २२४॥

स्फिजोर्मध्यमदेशेन समं नीत्वा नियोजयेत्।
त्यक्त्वाङ्गुलानि चत्वारि सूत्रं लिङ्गशिरोगतम्॥ २२५॥

ऊरुमूलात्समानीतं जघनाभोगसङ्गतम्।
पञ्चाङ्गुलं परित्यज्य लिङ्गाग्रात्सूत्रमुत्थितम्॥ २२६॥

स्फिजोरधः समानीतं वलीमध्ये निवेश्यते।
ततो भागद्वयं त्यक्त्वा सूत्रं पूर्वे निवेशितम्॥ २२७॥

परित्यज्य ततो भागं मानसूत्रं व्यवस्थितम्।
ततः कलाद्वये त्यक्त्वा जानुमूर्धनि सङ्गतम्॥ २२८॥

इति सूत्रत्रयं तज्ज्ञः समन्तात् परिवेष्टयेत्।
गोलकद्वितयं त्यक्त्वा स्थापितं जानुनोरधः॥ २२९॥

---

१ A त्तः F त्ते। २ F न। २ A भवेच्च। ३ B चुबु। ४ D श। ५ A मध्योर्द्ध्वं, D स्योर्ध्वं। ६ A समं धृतम्। ७ B भाग। ८ D क। ९ D न्तगम्। १० A लि। ११ A सूच्या A पूर्वौ। १२ A निवेशयेत्। १३ A भागमथो D भागमर्थे। १४ D क्ते।

सूत्रं तु वेष्टयेत्प्राज्ञः समन्तात् सर्वतः समम् ।
तालमेकं[1] ततस्त्यक्त्वा शुक्रबस्तौ निवेशितम् ॥ २३० ॥

सूत्रमा[2]वेष्टयेत्प्राज्ञः समचित्र[3]विशारदः ।
ततो दशाङ्गुले त्यक्ते यत्सूत्रं नलकान्तगम् ॥ २३१ ॥

गुल्फमस्तकमानीतं पार्ष्णिमस्तकमानयेत् ।
कलामेकां ततस्त्यक्त्वा सूत्रं गुल्फान्तसङ्गतम् ॥ २३२ ॥

वेष्टयेच्चित्रको धीमान् सर्वं[4] सर्वत्र मानतः ।
ततो भागं परित्यज्य भूमिसूत्रं परित्यजेत् ॥ २३३ ॥

षड्विंशतिविधं सूत्रं तिर्यङ्माने[5] निरूपितम् ।

इति तिर्यङ्मानलक्षणम् ।

अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि प्रदेशानां विनिर्णयम् ॥ २३४ ॥

आकारश्च तथा दैर्घ्यं स्थौल्यं विस्तारमेव च ।
छत्राकारं भवेच्छीर्षं शिखादेशे[6] समुन्नतम् ॥ २३५ ॥

शिखायाः पूर्वतो भागं किञ्चिन्निम्नं[7] भवेत्तथा ।
शिखायाः पार्श्वनिम्नं यत् कलामात्रं विहाय तत् ॥ २३६ ॥

शिखायाः पश्चिमे भागे प्रोन्नतं जायते मनाक् ।
ततोऽधस्ताद्भवे[8]द्दू[9]र्तः शृगा(मणा)लसदृशाकृतिः ॥ २३७ ॥

एकाङ्गुलस्तु विस्तारो दैर्घ्यं स्याद[10]ङ्गुलद्वयम् ।
कर्णाग्रसन्धौ संलग्नः कर्णपृष्ठेऽङ्गुलान्तरम्[11] ॥ २३८ ॥

ततोऽधो[12]द्व्यङ्गुलातीतस्त्र्यङ्गुलोऽथ करो(चो)द्भवः ।
एकैकाङ्गुलविस्तारः शिरोगर्तस्य पार्श्वयोः ॥ २३९ ॥

इत्येष पश्चिमे भागे कथितः केशसम्भवः ।
केशाः कृष्णाः पिशङ्गा वा जटिलाः कुटिलाः क्वचित् ॥ २४० ॥

---

१ D भाग । २ D मष्टमये । ३ A त्त । ४ B F मं । ५ A नं निरूप्यते । ६ A श । ७ BF नम्नं । ८ DF दा । ९ BD भर्तुः । १० D दूर्ध्वं । ११ D रः । १२ A र्द्वाव्य D र्द्व्य ।

विरच्यन्ते यथा[1]शोभं तत्तद्रूपानुसारतः ।
अष्टादशाङ्गुलं पूर्वं पश्चिमार्द्धं[2] तथैव च ॥ २४१ ॥

भवेतां कर्णयोरूर्ध्वं भागौ पूर्वापरौ समौ ।
सीमन्ताद्वर्तमध्यान्तं भवेदष्टादशाङ्गुलम् ॥ २४२ ॥

वामदक्षिणयोर्वेष्ट्यं भवेत्तालैस्तुनिर्मितम् ।
एवं भागद्वयोप्युक्तो विस्तारो मस्तकाश्रयः ॥ २४३ ॥

ष[3]ड्त्रिंशदङ्गुलो ज्ञेयः परी[4]णाहो विचक्षणैः ।
भ्रूपृष्ठात्केशपर्यन्तं ललाटं त्र्यङ्गुलं भवेत् ॥ २४४ ॥

भ्रूयुग्ममध्यादारभ्य ततो[5] ह्यर्धकलामितम् ।
भ्रुवोपान्तात्तदेव स्यात्कलाद्वितयसंमितम् ॥ २४५ ॥

आरोपि[6]तधनुःप्रख्या भ्रुवोर्लेखा विरच्यते ।
मात्रा[7]र्द्धकृतविस्तारा क्रमशः परीहीयते ॥ २४६ ॥

प्रान्ते श्लक्ष्णा च तीक्ष्णा सा[9] दैर्घ्ये च त्र्यङ्गुला भवेत् ।
त्रियवं रोमदैर्घ्यं च भ्रुवोर्मध्ये[8] विधीयते ॥ २४७ ॥

द्वियवं तु भवेदादौ प्रान्ते स्याद्यवमात्रकम् ।
वितर्के हसने कोपे विस्मये मध्यकुञ्चिता ॥ २४८ ॥

जुगुप्सिते सूक्ष्मदृष्टौ भ्रूयुगं कुञ्चितं भवेत् ।
केशान्तरेखाविन्यासो द्वितीयेन्दुकलाकृतिः ॥ २४९ ॥

प्रान्तौ[10]रु(त्रु)त्क्षेपना[11]मानौ प्रदेशौ परिकीर्तितौ ।
उत्क्षेपाभ्यां समौ कुर्याद्भ्रुवोः प्रा[12]न्तौ विचक्षणः ॥ २५० ॥

एवं ललाटमानं तु[13] चतुष्कलमुदाहृतम् ।
उत्क्षेपप्रान्तदेशे[14] स्यादृजुरूपाऽलकावली ॥ २५१ ॥

कलामात्रा च सा ज्ञेया स्था[15]पनी (स्थपति) सूत्रकारि[16]भिः ।
ततस्तिर्यग् व्रजेद्रेखा मात्राद्वितयसं[17]म्मिता ॥ २५२ ॥

---

१ A त । २ F घ । ३ A ड्विं । ४ A रि । ५ AF दध्यर्द्धं । ६ D तं । ७ D र्द्धं । ८ B D रः । ९ D. F. च स्यार्द्दैर्घ्यं । १० F तां चु D न्तावुत्क्ष । ११ A नी । १२ A वोपान्तौ । १३ B. E तच्च । १४ D शः । १५ D स्थ । १६ D वधिः । १७ B संयुता ।

निर्गच्छति ततः कूर्चं तद्रेखामात्रया मितम् ।
कुर्वन्ते (चेरे) खा भ्रुवोः प्रान्तमध्ये स्यादङ्गुलद्वयम् ॥ २५३ ॥

स एव सङ्ख्यो (शङ्खो) विख्यातः प्रदेशविधिकोविदैः ।
पिप्पल्याः कूर्चरेखाया भवेदङ्गुलमन्तरम् ॥ २५४ ॥

एवं ललाटविन्यासः कथितः सोमभूभुजा ।
अर्धाङ्गुलं भ्रुवोर्मध्यान्नासामूलं निरूप्यते ॥ २५५ ॥

किञ्चिल्ललाटतो निम्नं तस्य पार्श्वे कनीनिके ।
समन्तान्नेत्रयो गर्तावक्षिकूपौ च कल्पितौ ॥ २५६ ॥

अर्धाङ्गुल प्रमाणे (णौ) तौ नेत्रवर्त्मबहिः स्थितौ ।
अर्धाङ्गुलप्रमाणेन नेत्रवर्त्मद्वयं भवेत् ॥ २५७ ॥

निमीलनार्धवर्त्मा च (दूर्ध्ववर्त्म) भवेदङ्गुलसम्मितम् ।
त्रियवं पक्ष्मणां दैर्घ्यं सादेवा मक्रमा (सान्द्रिमा वक्रिमा) शुभः ॥ २५८ ॥

अर्धाङ्गुलमिते स्यातां नेत्रमूले कनीनिके ।
द्यङ्गुलं नेत्रयोर्दैर्घ्यं विस्तारः स्यात्तदर्धतः ॥ २५९ ॥

एवं पञ्चयवौ कार्यौ शुक्लभागौ विचक्षणैः ।
तन्मध्ये मेचकं कुर्यान्मण्डलं वर्तुलाकृति[६] ॥ २६० ॥

तच्च पञ्चयवं प्रोक्तं तन्मध्ये दृष्टिरिष्यते ।
वर्तुला यवमात्रा च पुत्रिका प्रतिबिम्बिनी ॥ २६१ ॥

रक्तता प्रान्तयोः शस्ता तीक्ष्णताऽपाङ्गयोः शुभा ।
मध्योन्नतं नेत्रगोलं कर्त्रा कार्यं प्रयत्नतः ॥ २६२ ॥

आकारो नेत्रयोः कार्यो नीलोत्पलदलोपमः ।
अपाङ्गयोरधः कार्यौ कपोलौ द्व्यङ्गुलौ मतौ ॥ २६३ ॥

कर्णपिप्पल(लि)देशान्तौ तिर्यक्सूत्रेण मापितौ ।
अपाङ्गपिप्पलीमध्ये पञ्चाङ्गुलमुदाहृतम् ॥ २६४ ॥

---

१ Mss तां । २ A न्ते । ३ Mss ल । ४ B. D. F add this line ५ A सादृवा मृक्रमा C D दमान् कृता, B दमावक्रमा । ६ Mss except F तिः । ७ A म्ब ।

तदेव च समं तिर्यङ्मापितं चतुरङ्गुलम् ।
ऊर्ध्वाधोबन्धयोर्मध्ये कर्णयोस्त्र्यङ्गुलं भवेत् ॥ २६५ ॥

सं[1] स्याद्विगोलकायामो नासायाः पुरतः स्थितः ।
तस्य मध्ये भवेद्रोजी[2] [3]प्रणालाकारधारिणी ॥ २६६ ॥

अर्धाङ्गुला भवेद्दैर्घ्ये विस्तारे त्रियवा भवेत् ।
उत्तरोष्ठो[4] भवेत्तस्या अधस्ताद्भागदैर्घ्यकः[5] ॥ २६७ ॥

यवपञ्चकविस्तारः क्रमशः परिहीयते ।
श्मश्रूत्तरोष्ठयोर्मध्ये रेखा किञ्चित्समुत्कला[6] ॥ २६८ ॥

उन्नता यवमात्रा स्याद्दैर्घ्याद्घोष(दोष्ठ)प्रमाणिनी ।
अधरोष्ठे(ष्ठो) भवेत्तस्या अधस्ताद्भागदैर्घ्यवान् ॥ २६९ ॥

ओष्ठयोरुभयोः प्रान्तसंयोगे सृक्किणी[7] मते ।
नेत्रज्योतिःसमे[8] कार्ये[9] विकाररहिताकृतौ ॥ २७० ॥

विकारै[10]र्वर्धते सृक्का तथा सङ्कोचमेति च ।
हसने दन्तनिष्कासे भीते[11]मर्कट (भीते तर्के च)-रोदने ॥ २७१ ॥

वर्धते सृक्किणे[12]र्द्वन्द्वमेकैकाङ्गुलमायतौ ।
चुम्बने फूत्कृतौ तद्वदाम्रादिफलचूषणे[13] ॥ २७२ ॥

सङ्कुचेत्सृक्किणी[14]द्विन्द्वमेकैकाङ्गुलहानितः
गोजिह्वाधरयोर्मध्यं[15] व्यासेन[16] चतुरङ्गुलम् ॥ ॥ २७३ ॥

पार्श्वद्वयं क्रमाद्धीनं त्रिद्व्येकाङ्गुलमानतः ।
दन्ता द्वादश दृश्या स्युः पङ्क्तिद्वय[17]समाश्रिताः ॥ २७४ ॥

ऊर्ध्वा पर्श्वे[18]यवा दृश्यास्तलस्थास्त्रियवास्तथा ।
राजदन्तौ तु मध्यस्थौ ऊ(स्थावू)र्ध्वपंक्तिसमाश्रितौ[19] ॥ २७५ ॥

---

१ A सः । २ A राजा F द्रोजी । ३ D मृ । ४ A. ष्ठे । ५ D. भाक् । ६ F. क्तता ७ A. क । ८ A. नेत्रज्योतिःसमः ९ A. र्यौ १० B. D. F. रे व । ११ F. भीतेच । १२ A. क । १३ A. भक्ष F. चूक्ष । १४ A. क । १५ D. मूलं । १६ A धे । १७ F. द्व । १८ A. एक । १९ द्वृ ।

तयोःपार्श्वगतौ मध्यौ तत्पार्श्वे[1] पारिभक्षकौ ।
तत्पार्श्वगौ कर्तनारव्यौ ततः स्यात्त(ता)न्तु[2] खण्डनौ ॥ २७६ ॥

सुश्लक्ष्णाः कान्तिसम्पन्नाः स्वस्थाः[3] शुभ्रा निरन्तराः ।
दशनाः शिल्पिभिः कार्या [4]अर्चाया लेखनेपि वा ॥ २७७ ॥

[5]वीटिकाखण्डने द्वारे (हासे) त्रासादङ्गुलचर्वणे ।
दर्पणालोकने दृश्या दशनच्छदगूहिताः[6] ॥ २७८ ॥

सृकणौ पार्श्वगौ देशौ कर्णौ स्यात[7] निरस्थिकौ ।
तस्या (स्माद्) बहि[8]श्चलास्थि स्यात्कर्णमूलेन सङ्गतम् ॥ २७९ ॥

क्रमशो हीयते तत्तु यावत् स्याद्धनुमण्डलम् ।
सार्द्धाङ्गुलं भवेदूर्ध्वं तिर्यक् स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ २८० ॥

अधरोष्ठतलोद्देशे चिबुकं समुदाहृतम् ।
कुब्जकूर्चं भवेत्तस्मिन्निम्ने मात्राप्रमाणके ॥ २८१ ॥

हनुपृष्ठे भवेत्कूर्चं प्रचलास्थिक्रमेण तु ।
यवमात्रं प्रकुर्वीत कूर्चं[9] प्रथमसम्भवम् ॥ २८२ ॥

[10]द्व्यष्टवत्सरदेशस्य पुरुषस्य विचक्षणः ।
प्रकुर्वीत ततश्चोर्ध्वमधिकं यवमानतः ॥ २८३ ॥

अष्टाङ्गुला भवेद्ग्रीवा विस्तारेण निरूपिता ।
द्विगोला[11] सा च दैर्घ्येण परिणाहे द्वितालिका ॥ २८४ ॥

ग्रीवामध्यप्रदेशे तु निगालः परिकीर्तितः ।
अधस्तस्य भवेद्धिक्का मात्रामात्रा प्रकीर्तिता[12] ॥ २८५ ॥

हिक्काया हृदये तालस्तालश्च स्तनचूचुके ।
कक्षामूले तथा तालस्तालः कक्षधरो भवेत् ॥ २८६ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धिः स्याद्धिक्कायाश्चतुरङ्गुलैः[13] ।
कक्षामूलात्कुक्षि[14]धरो भवेदष्टाङ्गुलायतः ॥ २८७ ॥

१ D प । २ P न्तु । ३ D च्छाः । ४ Other mss आचार्यो F आर्वोर्या । ५ D F वा । ६ D F हकाः A हिका ७ A. हिः स्थला । ८ A ब । ९ D. र्चं । १० A रा. । ११ B F व्यङ्गुली । १२ A ताः । १३ B. F ला A लं । १४ D स्कुक्ष ।

हिक्कायाः पार्श्वयोर्लग्ने जत्रु[1]णी भुजमूर्ध्वगे[2] (मूर्धगे)।
एकादशाङ्गुले प्रोक्ते किञ्चिदुन्नतविग्रहे ॥ २८८ ॥

हिक्कायाः कक्षमूलाच्च स्तनचूचुकबन्धुतः[3] ।
मध्ये[4] वक्षःस्थलं प्रोक्तं तालमात्रं[5] समंततः ॥ २८९ ॥

द्वयोश्चू[6]चुकयोर्मध्ये तालमानमुदाहृतम् ।
कार्यं चूचुकयोर्वृत्तं मेचकं द्व्यङ्गुलं[7] भवेत् ॥ २९० ॥

चू[8]चुको मण्डलस्यान्तर्यवमात्रो[9] निगद्यते ।
उत्सेधाद्विस्तृतेस्[10]तद्वत्प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ २९१ ॥

स्त्रीणां तु द्वियवः कार्यश्चूचुकश्चित्रकोविदैः ।
प्रोक्त(ः)[11]स्तनपरीणा[12]हः स्तनमष्टादशाङ्गुलम् ॥ २९२ ॥

बृहतीनामतः ख्यातं कक्षमूले[13]स्तनान्तरम् ।
षडङ्गुलं च मानेन सूत्रितं सूत्रकोविदैः ॥ २९३ ॥

स्तनद्वितयमध्यस्थः किञ्चिन्निम्न[14]ः कलामितः ।
[15]प्रदेशे(शो) बन्धु[16]रित्युक्तश्चित्रशास्त्रविशारदैः ॥ २९४ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धिस्तु बाहुमूर्धनि भागकः ।
पूर्वापरे कक्षमूले मू(ता)लेनैकेन सम्मिते ॥ २९५ ॥

अभ्यन्तरे तथैव स्यात् ताल एको निरूपितः ।
कक्षमूल[17]परीणाहस्तदेव(वं)स्याद्द्वितालकः ॥ २९६ ॥

बाहुशीर्षस्य[18] बाहोश्च सन्धिस्थानं निरूपितम् ।
कक्ष[19]मूलात्कला[20]द्वन्द्वं तिर्यक्सूत्रप्रमाणतः ॥ २९७ ॥

बन्धु[21]देशाद् भवेन्ना[22]भिस्तालेनैकेन मापिता ।
नाभिरङ्गुलविस्तारा वर्तुला[23]र्धा[24]ङ्गुलावटा ॥ २९८ ॥

---

१ D तृ। २ F र्द्धाते। ३ B. F ता। ४ B. D. F. ध्यं। ५ A त्र। ६ A श्चिबु। ७ A द्विगुणं। ८ A चिबु। ९ A न्तं पञ्चमात्रा। १० A त। ११ A क्त स्था।। १२ A ह। १३ D. लं। १४ D. म्न। १५ A. वे। १६ A. न्ध। १७ B. D. ले। १८ B. D. श्च। १९ F. क्षा। २० B. D. क्ष। २१ B न्ध। २२ A. त्ता। २३ A. द्वय। २४ A. लोचय। B. D. ला च या।

बन्धस्य[1] पार्श्वयोस्तिर्यग्विस्तारस्तु द्विभागिकः ।
चतुर्यवसमोपेतस्त्वेवं सप्तदशाङ्गुलैः[2] ॥ २९९ ॥

बन्धुदेशे[3]परीणाह एकं[4]पञ्चाशदङ्गुलैः[5] ।
ततोऽ[6]धो मध्यभागस्तु प्रोक्तो मनुमिताङ्गुलः ॥ ३०० ॥

मध्यभागपरीणाहो[7] द्विचत्वारिंशदङ्गुलः[8] ।
नाभिदेशस्य विस्तारो भवेच्चन्द्रकलाङ्गुलः ॥ ३०१ ॥

नाभिस्थाने परीणाहो भवेत्तालचतुष्टयम् ।
श्रोणीदेशः स विख्यातः कायस्थानपरीक्षकैः ॥ ३०२ ॥

पक्वाशयगते सूत्रे विस्तारोऽष्टादशाङ्गुलः ।
पक्वाशयपरीणाहश्चतुष्पञ्चाशदङ्गुलः ॥ ३०३ ॥

स प्रदेशः कटिर्नाम काञ्चीदामविधारकः ।
स्त्रीणां चेदधिकः कार्यो भागेनैकेन कर्तृभिः ॥ ३०४ ॥

वस्तिमस्तकसूत्रस्य सप्तपञ्चांशदङ्गुलः[9] ।
परीणाहो[10] विधातव्यः सूचीभागेन विस्तृतैः[11] ॥ ३०५ ॥

बस्तेः[12]स्थानस्य विस्तारो विंशत्यङ्गुलसम्मितः ।
तस्य प्रोक्तः परीणाहः षष्ठ्य[13]ङ्गुलमितो बुधैः ॥ ३०६ ॥

जठरं वक्षसा युक्तं कार्यं गोमुखसन्निभम् ।
स्त्रीणां मध्ये[14] कृशं कार्यं नाहेन[15] त्रिंशदङ्गुलम् ॥ ३०७ ॥

भागेनैकेन तस्याधो लिङ्गमूलं प्रकल्पयेत् ।
पञ्चाङ्गुलं लिङ्गदैर्घ्यं मुष्कयोश्चतुरङ्गुलम् ॥ ३०८ ॥

लिङ्गस्य[16] मूलविस्तारः कलामात्रो निगद्यते ।
पार्श्वयोरुभयोस्तस्य मुष्कमूलं द्विमात्रिकम् ॥ ३०९ ॥

एवं च लिङ्गमुष्क[17]स्य मूलं स्याच्चतुरङ्गुलम् ।
मूलोपान्ते प्रकर्तव्ये द्वे रेखे वंक्षणाश्रिते[18] ॥ ३१० ॥

---

१ A. बाध । २ A लम् F. ला । ३ A शे । ४ B कं । A । ५ A कःपञ्चदशाङ्गुलः B. कं पञ्चदशाङ्गुलं । ६ B था । ७ D हः । ८ A दशाङ्गुललः D. द्दशाङ्गुलः, । ९ B. D. ञ्च दशा । १० A मो । ११ B. D. तिः । १२. A विस्तिस्तस्य च D. बस्तेश्च स्थान । १३ A ङ । १४ A ध्यं । १५ AF. दे । १६ A मूलस्य । १७ A व्यस्य । १८ A स्तृ ।

विनिर्गते कलामात्रे तयोर्मध्यं वि(द्वि)भागिकैम्[1] ।
रेखयोः प्रान्ततो[2] बस्तेर्विस्तारः स्यात् षडङ्गुलः ॥ ३११ ॥

भाग एको लिङ्गदैर्घ्यं मणिरेकाङ्गुलस्ततः ।
षडङ्गुलैः[3] परीणाहो मणिमूलेऽधिको मनाक्[4] ॥ ३१२ ॥

मुष्कयोर्भागिकं दैर्घ्यं तदर्धं बीजसंयुतम् ।
त्वगेव मूलभागः स्यात् तन्निंस्त्रांशा[5] प्रकल्प(ल्प्य)ते[6] ॥ ३१३ ॥

मुष्कौ सबीजकौ वृत्तौ भागद्वयविभागितौ ।
तालमात्रपरीणाहौ कर्तव्यौ शिल्पकोविदैः ॥ ३१४ ॥

अधस्तान्नीतसूत्रस्य लग्ने स्यातां कुंकुन्दरे[7] ।
पश्चाद्भागे प्रकर्तव्ये भागद्वयकृतान्तरे ॥ ३१५ ॥

वस्तिमस्तकसूत्रस्य कटिसूत्रस्य चान्तरम् ।
फलकाकृति कर्तव्यं पश्चाद्भागं (गे) च शिल्पिभिः ॥ ३१६ ॥

बस्तिमस्तकसूत्राच्च लिङ्गाग्रपरिमाणकें ।
स्फिजौ चैव विधातव्ये करिकुम्भसहोदरे[8] ॥ ३१७ ॥

स्फिजोरधः परीणाहस्त्रयस्त्रिंशन्मिताङ्गुलः ।
ऊरुमध्यपरीणाहः कार्यः षट्[9]त्रिंशदङ्गुलः[10] ॥ ३१८ ॥

श्रोणी(आणि)देशपरीणाहो भवेत्तालद्वयान्वितः ।
क्रमशो हीयमानौ तावूरू कार्यौ विचक्षणैः ॥ ३१९ ॥

[11]अरोमकौ वलीशून्यौ रम्भास्तम्भकृतोपमौ ।
श्लक्ष्णौ मनोहरौ वृत्तावूरू कार्यौ विचक्षणैः ॥ ३२० ॥

ततस्तु जानुनी कार्ये चतुरङ्गुलमायते ।
अङ्गुलत्रयविस्तारे तत्पार्श्वौ द्विकलौ मतौ ॥ ३२१ ॥

परीणाहो विरच्यः स्यादङ्गुलान्येकविंशतिः ।
पश्चाद्भागे मनाग्निम्ने मध्ये किञ्चित्समुन्नते ॥ ३२२ ॥

---

१ B वितम् D विकम् । २ A योब । ३ F ल । ४ BDF भवेत् । ५ D दिमासा । ६ D येत् । ७ A क । ८ B, F. कैः A. कं । ९ A म । १० A. ड्विं । ११ F omits this stanza. ।

जङ्घामूलपरीणाहो[1] भवेदष्टादशाङ्गुलः।
जङ्घाप्रान्तपरीणाहश्चतुर्दशभिरङ्गुलैः[2] ॥ ३२३ ॥

ततोऽधो गुल्फदेशः स्यान्ना[3]हः स्यात्षोडशाङ्गुलः।
चतुर्दशाङ्गुलं दैर्घ्यं चरणे गणितं बुधैः॥ ३२४ ॥

उच्छ्रा[4]यः पार्ष्णिदेशस्य गणितश्चतुरङ्गुलः।
तिर्यक्सूत्रं समं पार्ष्णेर्द्व्यङ्गुलं समुदाहृतम् ॥ ३२५ ॥

पार्ष्णिदेशस्य विस्तारो भवेत्पञ्चभिरङ्गुलैः।
भागमात्रा[5]न्तरादूर्ध्वं पार्ष्णितो भागतः पुरः ॥ ३२६ ॥

गुल्फौ द्व्यङ्गुलकौ कार्यौ विस्तारेण समन्ततः।
पादपृष्ठं तु कर्तव्यं प्रोन्नतं गजपृष्ठवत् ॥ ३२७ ॥

तस्याधस्तल[6]देशस्तु निम्नोऽभ्यन्तरतो भवेत्।
बहिर्भागे समं कार्यं पार्ष्णे[7]र्यावत्कनिष्ठकम् ॥ ३२८ ॥

अङ्गुलं(ष्ठ)मूलदेशे तु तलं कार्यं समुन्नतम्।
पादाग्रतलविस्तारः षडङ्गुल उ[9]दाहृतः ॥ ३२९ ॥

पार्ष्णेश्च तलविस्तारः कथितश्चतुरङ्गुलः।
पादपृष्ठस्य चोत्सेधो भा[8]गस्त्वर्धाङ्गुलाधिकः ॥ ३३० ॥

अग्रपादस्य चोत्सेधस्त्र्यङ्गुलः समुदाहृतः ॥
अङ्गुष्ठमूलदेशस्य त्र्य[10]ङ्गुलःस्यात्समुच्छ्रयः ॥ ३३१ ॥

अङ्गुष्ठस्य समुत्सेधो मात्रास्याद्द्वियवाधिका।
अङ्गुष्ठदैर्घ्यमुद्दिष्ट[11]मङ्गुलद्व(त्र)यसम्मितम् ॥ ३३२ ॥

अङ्गुष्ठस्य परीणाहो भवेत्पञ्चभिरङ्गुलैः।
द्विपर्वाङ्गुष्ठमुद्दिष्टं प्रान्त[12]पर्वार्धतो मु(न)खः॥ ३३३ ॥

तर्जनीदैर्घ्यमुद्दिष्टं त्र्य[13]ङ्गुलं द्वियवाधिकम्।
अ(त्र्य)ङ्गुलस्तु[14] परीणाहस्तस्या[15]ः पर्वत्रयं भवेत् ॥ ३३४ ॥

---

१ A हौ। २ A. लः। ३ A. ना। ४ B छ्र। ५ B त्रत। ६ D. F. न। ७ D. पार्ष्णि। ८ A. मु। ९ F. गें। १० BD. अ। ११ A. ष्टंश। १२ F. प्रांतं। १३ BD ष्टम। १४ A स्य। १५ D. स्य।

मध्यमादै[1]र्घ्यमुद्दिष्टं यवा[2] द्वाविंशतिर्बुधैः ।
कनिष्ठादै[3]र्घ्यमाख्यातं सप्तभिर्दशभिर्यवैः ॥ ३३५ ॥

परीणाहस्तु तस्याः स्याद्यवानामेकविंशतिः ।
आयामो[4]ऽनामिकायाश्च यवा विंशतिरिष्यते ॥ ३३६ ॥

अनामिकापरीणाहः कार्योऽष्ट (ष्टा)दशभिर्यवैः ।
कनिष्ठादैर्घ्यमाख्यातं सप्तभिर्दशभिर्यवैः ॥ ३३७ ॥

कनिष्ठायाः परीणाहो यवाः पञ्चदश स्मृताः ।
पर्वत्रयं तु सर्वासामङ्गुलीनां प्रकीर्तितम् ॥ ३३८ ॥

सर्वासां पादशाखानामग्रपर्वार्धतो[5] नखाः ।
अर्धाङ्गुलं समुत्सेधः सर्वासामग्रतो भवेत् ॥ ३३९ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धेस्तु पश्चाद्भागे कृकाटिका ।
कृकाटीदेशतः कक्षामूलमेकादशाङ्गुलम् ॥ ३४० ॥

स्कन्धाभ्यां निर्गतौ (तौ) वंशफलकौ[6] (कौ) षट्[7]षडङ्गुलौ ।
तयोर्मध्ये[8] भवेद्वंशः कलामात्रप्रमाणकः ॥ ३४१ ॥

उत्तानकदलीपत्रसन्निभः पृष्ठवंशकः ।
तदेवं पृष्ठभागस्य स्वरूपं परिकीर्तितम् ॥ ३४२ ॥

कक्षायाः[9] कूर्परं यावद्बाहुपर्वेति कथ्यते ।
अष्टादशाङ्गुलं दैर्घ्यमानाहे[10]ऽष्टादशाङ्गुलम् ॥ ३४३ ॥

कूर्परात्तलपर्यन्तं पर्व सप्तदशाङ्गुलम् ।
परीणाहः प्रबाहोस्तु षोडशाङ्गुलसम्मितः ॥ ३४४ ॥

प्रकोष्ठस्य परीणाहश्चतुर्दशभिरङ्गुलैः ।
मणिबन्धपरीणाहः कर्तव्यो द्वादशाङ्गुलः ॥ ३४५ ॥

विस्तारास्त्रिकलो बाहोः कूर्परे[11]ऽङ्गुलपञ्चकम्[12] ।
परीणाहस्त्रि(त्रि)भागेन प्रबाहोर्विस्तृ[13]तिर्मता ॥ ३४६ ॥

---

१ A. B दै । २ B. व । ३ A दै । ४ A मे । ५ B D F तो । ६ B काः D कः । ७ A षड्ड्द । ८ D र्ध्यं । ९ A न्तः B तः । १० A र्ध्यं मानेऽप्य । ११ A राङ्गु । १२ B कः । १३ F विस्तति ।

प्रकोष्ठे[1] मणिबन्धे च[2] परिणाहस्त्रि(त्रि)भागतः ।
एवं भुजस्य विस्तारः परीणाहश्च वर्णितः ॥ ३४७ ॥

सप्ताङ्गुलानि पार्ष्णेः स्युर्मध्यमाङ्गुलमूलतः ।
षडङ्गुल(लं)प्रमाणेन[3] (देशिन्या) आयामे (अनामेः) सार्धपञ्चकम् ॥३४८॥

कनिष्ठामूलरेखाया भवेदङ्गुलपञ्चकम् ।
[4]इत्यायामस्तले प्रोक्तः पञ्चमात्रा तु[5] विस्तृतिः ॥ ३४९ ॥

अङ्गुल (ष्ठ) मूलरेखायास्तर्जन्याश्च तथैव च ।
मध्यभागप्रमाणं स्यादङ्गुलत्रयसम्मितम् ॥ ३५० ॥

कनिष्ठा[6]मूलरेखाया अधस्तादङ्गुलान्तरे ।
अनामेः[7] कलया मूलान्मध्यायाः सार्द्ध[8]मात्रया ॥ ३५१ ॥

आयुर्लेखा भवेत्सा तु किञ्चिदिक्रा[9] (द्वक्रा) प्रशंस्यते[10] ।
मध्यमातर्जनीमध्यं प्रतिष्ठा[11][12] सा[13] प्रकल्प्यते[14] ॥ ३५२ ॥

अङ्गुष्ठमूलतर्जन्यो[15]स्त्र्य[16]ङ्गुलान्तरमध्यगा[17] ॥
शक्तिरेखा प्रकल्प्या स्यात्सापि वक्रा[18] मनाग् भवेत् ॥ ३५३ ॥

मध्यमा यत्र[19] रेखाया गोलकं हि (कद्वि)यवान्तरे ।
अनामायाः[20] कनिष्ठायाः सा स्यात्त्र्यङ्गुलदूरगा ॥ ३५४ ॥

तलमध्ये भवेदन्या रेखा[21] कार्मुकसन्निभा ।
सु(पुं)रेखा लेखि(ख)नीया सा सङ्गता शक्तिरेखया ॥ ३५५ ॥

कनिष्ठानां मध्यमानां[22] सन्धिः सङ्कोचकारकः[23] ।
[24]आयूरेखा भवेत्तत्र[25] पुरा प्रोक्ता तु या मया ॥ ३५६ ॥

तर्जनीसन्धिदेशे तु शक्तिरेखासमुद्भवः[26] ।
अङ्गुष्ठच(त)ले[27]सन्धौ तु पुंलेखा[28] संव्यवस्थिता[29] ॥ ३५७ ॥

---

१ A ष्ठ। २ A न। ३ E. F. णो। ४ B D आयामविस्तरः। ५ D स्तु। ६ A ष्ट। ७ A मे। ८ A प्रध्यायाः D प्रवायामा। ९ F A दिष्का। १० A दृश्य। ११ A. वि। १२ F. ष्ठां। १३ A सां। १४ A ल्पते F ल्पयेत्। १५ A न्या। १६ A त्र्य। १७ D मा। १८ A चक्रा समा। १९ A यांशकेभागा। २० D योः। २१ B. F. हस्वा। २२ B D समध्यानां। २३ F. C. र। २४ A. आयु and आयले। २५ D तत्। २६ D. द्भवा। २७ A बल। २८ D. पुंलिखाम। २९ B मध्यसं।

अङ्गुलत्रितयं[1] सार्धमायामेन[2] कनिष्ठिका ।
अनामा[3] द्विकलायामा यवद्वय[4]समन्विता ॥ ३५८ ॥

पञ्चाङ्गुलायता[5] मध्या तर्जनी चतुरङ्गुला ।
अङ्गुष्ठस्य तथा दैर्घ्यं चतुरङ्गुलसम्मितम् ॥ ३५९ ॥

अङ्गुष्ठस्य परीणाहः कर्तव्यश्चतुरङ्गुलः ॥
तर्जन्यास्तुपरीणाहस्त्र्यङ्गुलः परिकीर्तितः ॥ ३६० ॥

सार्धाध्यर्धकलाप्रोक्ता मध्यमा[6] परिणाहतः ।
अनामा[7] तर्जनीप्रख्या यवयुग्मेन[8] हीयते ॥ ३६१ ॥

अनामिकापरीणाहं त्र्यङ्गुलं परिकीर्तितम् ।
अनामिकापरीणाहाद् द्वियवोना कनिष्ठिका ॥ ३६२ ॥

एवं दैर्घ्यपरीणाहः स्फुटः प्रोक्तः प्रमाणतः ।
अङ्गुष्ठप्रथमं पर्व[9] द्व्यङ्गुलं द्वियवा[10]धिकम् ॥ ३६३ ॥

अग्रपर्व तथा प्रोक्तं द्व्यङ्गुलं द्वियवोनकम् ।
अङ्गुष्ठस्य बहिः पर्व तृतीयं त्र्य(द्व्य)ङ्गुलं भवेत् ॥ ३६४ ॥

पृष्ठेऽग्रे[11]पर्वणश्चोर्ध्वं भवेन्नखसमुद्भवैः[12] ।
तर्जन्याः प्रथमं पर्व यवाः पञ्चदश स्मृतम् ॥ ३६५ ॥

चतुर्दश[13] द्वितीयं स्यादेकादश तृतीयकम्[14] ।
त्रीण्यङ्गुलानि सार्धानि मध्याद्यं पर्व पश्चिमम् ॥ ३६६ ॥

ऊर्ध्व[15]पर्वाग्रपृष्ठे तु नखैः[16] कार्यो[17] विचक्षणैः ।
अनामे (ः) प्रथमं पर्व यवा दशमितं[18] तथा ॥ ३६७ ॥

अङ्गुलं मध्यपर्व स्यात्तस्याः पृष्ठे तु पर्वणि ।
प्रथमे द्व्यङ्गुलं सार्धं दैर्घ्यं स्यात्पूर्ववन्नखः ॥ ३६८ ॥

निर्लोम प्रोज्ज्वलं कार्यं पौण्[19]यङ्गुलितलं[20] बुधैः ।
अङ्गुल्यग्रे यवाग्रं स्यात्[21]स (दर्वाक् स) जीवःक्रियते नखः ॥ ३६९ ॥

---

१ A. या सार्धं F यं समा। A यं सामा २ A सायामेन F यातेमेन A यातमेन। ३A सिका द्विकलायाता। ४ पद। ५ A. लीयतौ मध्यौ। ६ A. हा। ७ A मिस्त। ८ A ग्मं। ९ A वं। १० D. यवोनकम्। ११ D. ष्ठाग्र। १२ A वम्। १३ B. D. F. शं। १४ F. न्तृ। १५ A अर्ध। १६ A खे। १७ A कार्ये। १८ A तथाग्निकतं। १९ B. D. त्री। २० B. D. ल। २१ A देया।

ततोऽग्रे जीवहीनं तु नखाग्रं परिकल्पयेत् ।
सजीवो लोहितः किञ्चिन्निर्जीवो मधुरच्छविः ॥ ३७० ॥

यवत्रितयमानेन नखाग्रं परिकल्पयेत् ।
प्रदेशलक्षणं प्रोक्तं स्थानानां लक्ष्यते तथा ॥ ३७१ ॥

पञ्चानाञ्च चतुर्णाञ्च तथाष्टानां यथाक्रमम् ।
ऋजु स्यात्सम्मुखं स्थानमन्यदर्द्धर्जुसंज्ञितम् ॥ ३७२ ॥

तृतीयं स्थानकं साचि तुर्यं ह्यर्धाक्षिसंज्ञितम् ।
पञ्चमं[1] भित्तिकं[2] प्राहुर्मज्ञा(स्तज्ज्ञाः)पार्श्वगतं च तत्[3] ॥ ३७३ ॥

पञ्चस्थानानि मुख्यानि कथितानीह संज्ञया ।
ऋज्वादिपदपूर्वं स्यात्परावृत्तं चतुर्विधम् ॥ ३७४ ॥

स्थानकानि नवैवं[4] स्युश्चित्रलेखाविधिं प्रति ।
नवस्थानकमध्ये स्युरष्टौ वं[5][6] (ष्टाव) न्तरसंज्ञया ॥ ३७५ ॥

तेषां तु लक्षणं वक्ष्ये ब्रह्मसूत्रविभेदतः ।
पुरतः पूर्वभागः स्यात्परभागस्तु पृष्ठतः ॥ ३७६ ॥

सुप्रमाणो वृद्धिभागो हीनश्चेत् क्षयभागकः ।
चतुष्टयं प्रकाराणां व्यवहाराय दर्शितम् ॥ ३७७ ॥

भूलोकमल्लदेवेन बोधार्थं शिल्पकारिणाम् ।
ब्रह्मसूत्राद्बहिः सूत्रे षड्ड (ट्षड) ङ्गुलमध्यमे ॥ ३७८ ॥

यत्र स्याँमामृजु[7](त्तदृजु) स्थानं रूपं स्यान् मुखयोगितम्[8] (सांमुख्ययोगि तत्) ।
सम्मुखं स्यादृजुस्थानं परभागोऽत्र नेष्यते ॥ ३७९ ॥

पूर्वभागगतं गात्रं सम्पूर्णं दृश्यते स्फुटम् ।
कर्णौ मात्रामितावत्र शङ्खावङ्गुलसम्मितौ[9] ॥ ३८० ॥

पादौ भागमितौ दृश्यावङ्गुल्यश्च त्रिभागिकाः ।
ऋजुस्थानमिदं प्रोक्त[10]मवक्राकार[11]धारणात् ॥ ३८१ ॥

१ A प्रथ । २ A भक्ति । ३ D थत् । ४ A नचैव । ५ D व । ६ A य B अ । ७ D श्याममृजु B श्यामा । ८ A सामुख । ९ A द । १० B. D. क्तं मेचका । ११ F का ।

अथार्धर्ज्जु(र्जु)प्रवक्ष्यामि स्थानकञ्च क्रमागतम् ।
अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रस्य चैकतः ॥ ३८२ ॥

अष्टाङ्गुलं ततोऽन्यत्र चतुरङ्गुलमन्तरम् ।
उक्तेऽप्यर्धर्जुके स्थाने लम्बसूत्रक्रियाक्रमः ॥ ३८३ ॥

इदानीं सम्प्रवक्ष्यामि साचिसूत्रस्य लक्षणम् ।
अपाङ्गात्कर्णपाल्याश्च स्तनस्यान्तरपार्श्वतः ॥ ३८४ ॥

जानुत्रिभागतो गह्यं जङ्घाप्रान्ताद्विनिर्गतम् ।
परभागगते पादे कल्पि(ल्प्य)तेऽङ्गुष्ठमूलतः ॥ ३८५ ॥

स्तनबाह्यप्रदेशाच्च कुचचूचुकतो बहिः ।
जानुतः पञ्चमांशेन बहिर्भागे व्यवस्थितम् ॥ ३८६ ॥

सर्वपादेतु मध्याया अनामायाश्च मध्यगम् ।
स्यातामेवं पक्षपा(सू)त्रे ब्रह्मसूत्रं तु कथ्यते ॥ ३८७ ॥

ललाटे च भ्रुवोर्मध्ये नासाग्रे बन्धतो बहिः ।
नाभिरन्ध्रं(न्ध्र)बहिःपार्श्वं(र्श्वे)लिङ्गमध्ये समागतम् ॥ ३८८ ॥

परभागगतस्याग्रं मुखं(ङ्गे गुल्फ-)स्योपरि सङ्गतम् ।
ब्रह्मसूत्रप्रकारोऽयं भागेनैकेन संयुतः ॥ ३८९ ॥

कथितोऽथ प्रदेशानां सन्निवेशोऽभिधीयते ।
परभागे प्रदृश्येत कर्णावर्त्तो यवद्वयम् ॥ ३९० ॥

इतरल्लुप्यते सर्वं तत्पाली दृश्यते मनाक् ।
शङ्खश्चैवाक्षिकूटश्च कूर्चमूलं तथैव च ॥ ३९१ ॥

लुप्यते परभागे तु स्थानकेऽर्धर्जुसंज्ञिते ।
पञ्चाङ्गुलं बाहुमूलं परभागे प्रशस्यते ॥ ३९२ ॥

परभागमतश्चापि किञ्चित्तिर्यग् बहिर्भवेत् ।
कर्णावर्तस्य यः प्रान्तः पूर्वभागे स लुप्यते ॥ ३९३ ॥

---

१ D अर्द्धार्जुकं । २ D ची । ३ A मा । ४ A. बाधतो । ५ F. सु । ६ A. गो । ७ D. नेऽर्धर्जुक । ८ D. दृश्य । ९ D. भिः B भि ।

साद्धाङ्गुलं[1] प्रदृश्यं स्याच्छ्रवणे(णं)पूर्वभागतः।
नासिकाग्रं[2] यवाः पञ्च परभागव्यवस्थितम् ॥ ३९४ ॥

यवत्रयं पुटस्तस्य ब्रह्म[3]सूत्रादिति स्थितिः।
नासापुटात्कपोलस्य सार्द्धद्वयङ्गुलमन्तरम् ॥ ३९५ ॥

परभागौष्ठयुग्मस्य मात्रा सा(स)द्वियवा भवेत्।
हनुश्चैव तथा ग्रीवा परभागेऽङ्गुलद्वयम् ॥ ३९६ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परो(रे)भागे[4] ग्रीवा दृश्या षडङ्गुला।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे हिक्का[5] मात्रान्तरा भवेत् ॥ ३९७ ॥

हन्व[6]ग्रात्परभागेंशमव(समध)स्थादङ्गुले[7] लिखेत्।
[8]बन्धुस्था(स्थं)ब्रह्मसूत्रार्ध (त्रं च) परभाग(गः)स्थितस्ततः ॥ ३९८ ॥

पञ्चाङ्गुले [9]मंकर्तव्यः पुरःसप्ताङ्गुलान्तरे।
कक्षामूलाद्बहिर्लेखा बाहुमूलसमाश्रिता ॥ ३९९ ॥

अष्टाङ्गुलान्तरा लेख्या चित्रकर्मविशारदैः।
कक्षाद्वितयमध्ये स्यादङ्गुलानां च[10] विंशतिः ॥ ४०० ॥

पञ्चाङ्गुलै[11](लं)परा(रे)भागे बाहुमूलं प्रकल्पयेत्।
[12]चूचुकात्परभाग[13]स्था बृहती द्व्यङ्गुले[14] लिखेत् ॥ ४०१ ॥

पूर्वभागं (गे) कलाद्वन्द्वे[15] बहिर्लेखां[16] शरीरगाम्।
विस्तारे परभागस्थश्च(च)तुर्दशयवस्ततः ॥ ४०२ ॥

आयतोऽयं बुधैः कार्यो वृत्त(त्तः)पूर्वकलामितः।
पार्श्वसूत्रे तु संलग्ना मध्यभागगता बुधैः ॥ ४०३ ॥

लेखनीया बहिर्लेखा पूर्वभागसमाश्रिता[17]।
ता(सा)निर्गता तथा श्रोणी सार्धपञ्चाङ्गुला परे[18] ॥ ४०४ ॥

पूर्वभागे तथा श्रोणी भवेद्दशभिरङ्गुलैः।
ब्रह्मसूत्रात्तथा काञ्ची परभागे षडङ्गुला ॥ ४०५ ॥

---

१ A. ल। २ A. यां। ३ A. यव। ४D. भे. A. गो। ५ A. गो। ६ D. F. द्वि B. द्धि। ७ B. F. हिक्का। ८ F. बा D. बन्ध। ९ A. न कर्तव्ये B न कर्तव्यं। १० D. F. तु। ११A. ले। १२ A. चिबु। १३ A गस्याद्‌बृ। १४ A लं। १५ F न्द्वं। १६ F ख्यं। १७ A. ताः। १८ B रे।

एकादशाङ्गुला पूर्वे[1] भागे लेख्या विचक्षणैः ।
मेढ्रमूलं परे भागे मात्रार्धं भागयुग्मकम् ॥ ४०६ ॥

दशाङ्गुलं पूर्वभागे लेखनीयं विशारदैः ।
लिङ्गमूलात्परे भागे वङ्क्षणं[2] सार्धमङ्गुलम् ॥ ४०७ ॥

अङ्गुलद्वितयं सार्द्धं पूर्वभागे तु[3] वङ्क्षणः ।
वङ्क्षणात्[4]परभागस्थमूरुशीर्षं बहिःस्थितम् ॥ ४०८ ॥

अष्टाङ्गुलं परे भागे पूर्वतन्तु[5] (स्तु) दशाङ्गुलम् ।
परस्थमूरुमूलं तु कुर्यादङ्गुलगूहितम् ॥ ४०९ ॥

पूर्वस्थितोरुमूलेन चित्रलेखन[6]कोविदैः ।
जानुमण्डलतो बाह्यं कलामात्रं प्रदृश्यते ॥ ४१० ॥

परभागे परे पादे पूर्वभागे कलाद्वयम् ।
पूर्वस्याङ्घ्रेरिदं[7] मानं विपरीतं प्रदृश्यते ॥ ४११ ॥

इतरत्सर्वमृजुवत्परं[8]जङ्घागतं भवेत् ।
पूर्वभागेऽङ्गुष्ठमूलं परपार्ष्णि[9]समं लिखेत् ॥ ४१२ ॥

[10]नखाग्रे परपादस्य भूमिसूत्रं विधीयते ।
पार्ष्णेः प्रदेशिनी(नीं)यावत्पाददैर्घ्यं य(न)वाङ्गुलम्[11] ॥ ४१३ ॥

पराधाङ्गुष्ठ[12]तश्चोर्ध्वमङ्गुलं[12] परिकल्पयेत् ।
प्रदेशिन्या समारभ्य कनिष्ठां यावदङ्गुलिः ॥ ४१४ ॥

यवद्वयं[13] विनाग्राः स्युरङ्गुल्यः क्रमविस्तृताः ।
भूमिसूत्रादधोऽङ्गुल्यो[14]ऽङ्गुष्ठं(च)परिकल्पयेत् ॥ ४१५ ॥

कनिष्ठाग्रं तथा कार्यं भूमिसूत्रं[15]समं यथा[16] ।
अर्धर्जुकमितिस्थानं क्रमशो लक्षणान्वितम् ॥ ४१६ ॥

साम्प्रतं क्रमशः प्राप्तं साचिस्थानं निगद्यते ।
अङ्गुलानि दशैकत्र कलामात्रं[17] ततोऽन्यतः ॥ ४१७ ॥

---

१ A र्वे । २ A वृषणं । ३ A तु वृषणम् । ४ A वृषणात् । ५ A स्तु । ६ F. खे । ७ A. रा । ८ A गा । ९ A मार्ष्टि । १० B. D. नेत्राग्रे परि । ११ A लः । १२ A लतश्चार्धे अ । १३ A य । १४ A गुल्फम् । १५ A त्रं । १६ A. तथा । १७ D. त्रां ।

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रद्वयस्य च ।
साचिस्थाने[1] समाख्याते[2] ऊर्ध्वसूत्रस्थितिक्रमः ॥ ४१८ ॥

इदानीं लक्ष्यतेऽस्माभिः साचिरूपविनिर्णयः ।
ललाटाल्लोचनप्रान्तात्कपोलस्कन्धदेशतः ॥ ४१९ ॥

एकाङ्गुलात्स्तनस्यान्तर्नाभेः[3]सार्धाङ्गुलाद्बहिः ।
वङ्क्षणान्[4]मणिदेशाच्च बहिर्व्यक्तं विनिर्गतम् ॥ ४२० ॥

परपादाङ्गुष्ठमूले पार्श्वसूत्रं विधीयते ।
सीमन्ताच्च भ्रुवोर्मध्यान्नासारन्ध्रस्य मध्यतः ॥ ४२१ ॥

अङ्गुलाद्द्वौ[5]ध्रतः पश्चान्नाभिरन्ध्रस्य मध्यतः ।
मेहनस्य बहिर्भागाज्जानुमण्डलपूर्ववर्तिः[6] ॥ ४२२ ॥

नलकस्य तथा प्रान्ताद् ब्रह्मसूत्रं न्यसेत् क्रमात् ।
मस्तकस्य तथा पृष्ठात्कर्णोपान्तात्तथैव च ॥ ४२३ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धेश्च स्तनचूचुकमण्डलात् ।
अङ्गुलात्पूर्वतश्चैव मध्यभागेन सङ्गतम् ॥ ४२४ ॥

कलामात्रं परित्यज्य काञ्ची[7]देशस्य मध्यतः ।
मणिबन्धगतं[8] तद्वत्पूर्वपादस्य पार्ष्णितः ॥ ४२५ ॥

अन्यपार्श्वगतं सूत्रं क्रमेणैव निरूपितम् ।
ब्रह्मसूत्राद्बहिर्लेखा केशान्ते परभागिका ॥ ४२६ ॥

लिख्यते तु कलामात्रां[10] मस्तकं[11] सार्धमङ्गुलम् ।
भाग एकः प्रदृश्यः स्यादुत्सेधः पूर्वभागिकः ॥ ४२७ ॥

उत्सेधाच्च कलामानाद्बहिर्लेखा शिरःस्थिता[12] ।
उत्सेध[13]प्रान्ततो रेखा भागद्वयकृतान्तरा[14] ॥ ४२८ ॥

ततः शरासनाकाराः(रा) कर्णावर्ताग्रगामिनी ।
लिख्यते शिरसो लेखा भागद्वयकृतान्तरा ॥ ४२९ ॥

---

१ A. न । २ D. नं सू । ३ A भि । ४ A. वृषणादा F. वंक्षणादा । ५ A. र्धौ । ६ D. वत् । ७ A श्चि । ८ A ते । ९ D ष्णि । १० D नान् । ११ A कः । १२ D ताः । १३ A धः प्रा । १४ A गाः ।

शङ्खप्रदेशे केशान्ता लिख्यते सा विचक्षणैः।
केशान्ते परभागस्य ब्रह्मसूत्रस्य चान्तरम् ॥ ४३० ॥
कलामात्रं विनिर्दिष्टं भ्रूलेखाऽर्धयवाधिका।
भ्रूलेखा द्व्यङ्गुला दृश्या नासामूलं चतुर्यवम् ॥ ४३१ ॥
कनिनी लुप्यते तत्र श्वेतभागश्च दृश्यते।
दृश्यते त्रियवं ज्योतिरवशिष्टं विलुप्यते ॥ ४३२ ॥
ब्रह्मसूत्राच्च नेत्रीयमेवं सार्धाङ्गुलान्तरम्।
नासामूलाद्वर्त्मरेखा वक्रा कार्या विचक्षणैः ॥ ४३३ ॥
ब्रह्मसूत्राद्वर्त्मरेखाप्रान्तो रुद्रैर्यवैर्मितः।
यवद्वयं प्रलुप्येत पूर्वभागस्य चक्षुषः ॥ ४३४ ॥
करवीर(ः)शि(सि)तो भागे इतरत् दृश्यते स्फुटम्।
ब्रह्मसूत्रस्य नेत्रस्य सार्धमङ्गुलमन्तरम् ॥ ४३५ ॥
अक्षिकूटश्च शङ्खश्च कपोलो गण्डमण्डलम्।
पिप्पली कर्णपाली च कर्णमूली प्रदृश्यते ॥ ४३६ ॥
कर्णगर्ते त्रिभागान्ते दृश्यते पूर्वभागतः।
नासामध्यं ब्रह्मसूत्राच्चतुर्यवमुदीरितम् ॥ ४३७ ॥
परभागे कपोलस्था बहिर्लेखा चतुर्यवा।
परभागस्थनेत्रस्य बुधैर्ब्रह्मकपोलतः ॥ ४३८ ॥
ऊर्ध्वं विनिर्गतं कार्यं परिमाणाद्यवद्वयम्।
नासाग्रं परभागस्थं ब्रह्मसूत्रेऽङ्गुलं भवेत् ॥ ४३९ ॥
ब्रह्मसूत्रात्परे[13] भागे[14] घोणापुटोऽङ्गुलं भवेत्।
दृश्यतेऽथ यवो गोजी तदग्रेऽर्धाधिको यवः ॥ ४४० ॥
उत्तरोष्ठः प्रकर्तव्यस्तत्समोऽप्यधरो भवेत्।
हनुचक्रबहिर्लेखा तत्समा परिकल्पयेत् ॥ ४४१ ॥
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे स्यातामोष्ठौ तथा हनुः।
चतुर्यवमिताद्दृश्याः पूर्वभागे यव(था)र्जुके ॥ ४४२ ॥

१ A. शदे। २ D. नी। ३ D त्रार्धं। ४ A. च। ५ A. द्ध। ६ D. ति। ७ A. रं। ८ B. D. शङ्खश्च कूटश्च। ९ A त्रिभागोन F कर्णेगर्तेत्रिभोगोने B D कर्णगर्तेत्रिभिर्भागो। १० A त्रं च। ११ D. विंधा। १२ A. धब्र। १३ A. रो। १४ A गो। १५ B. D. F. घुं। १६ A. च्व। १७ D. म।

हनुमण्डलतश्चाधो गलवृद्धिश्चतुर्यवा[1] ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे ग्रीवा लेख्या कलान्तरा ॥ ४४३ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धेश्च[1] गलवृद्धे[2]स्तथान्तरम्[3] ।
मात्रामात्रं प्रकुर्वीत हिक्का भागेन कल्प(ल्प्य)ते[4] ॥ ४४४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कक्षामूलं तु भागतः ।
कक्षामूलाद्बहिः कार्यं[5] बाहुरेखाऽङ्गुलत्रयम् ॥ ४४५ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कलां[6] स्यात्कुचचूचुकम् ।
ऊर्ध्व[7]भागैः प्रदृश्येत बाहुरेखा ततो बहिः ॥ ४४६ ॥

अङ्गुलत्रितयोद्देशे करणीया विचक्षणैः ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे मध्यदेश(ः)कलामितः ॥ ४४७ ॥

ततो बहिर्बाहुरेखा व्यङ्गुला लिख्यते बुधैः ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे[8] भागः स्याद्वियवाधिकः ॥ ४४८ ॥

ततो भवेद्बाहुरेखा व्यङ्गुला कथिता शुभा ।
ब्रह्मसूत्रात्परे काञ्चीस्थानं पञ्चाङ्गुलायुतम् ॥ ४४९ ॥

ततो भवेद्बाहुरेखा व्यङ्गुला द्वियवाधिका ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे बस्तिमस्तकपार्श्वगम्[9] ॥ ४५० ॥

पञ्चाङ्गुलं प्रकर्तव्यं यवार्धाधिकतो बुधैः[10] ।
सार्धद्व्यङ्गुलतः कार्या बाहुरेखा ततो बहिः ॥ ४५१ ॥

[11]ब्रह्मसूत्रात्परे भागे बस्तिमस्तकपार्श्वगम् ।
पञ्चाङ्गुलं मेढ्रमूलं चतुर्यवसमन्वितम् ॥ ४५२ ॥

पञ्चाङ्गुले ब्रह्मसूत्राद् बस्तिपार्श्वं परं भवेत् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे मेढ्रमूलं चतुर्यवम् ॥ ४५३ ॥

तस्मादूरु[12]शिरःसन्धिर्भवेत्पञ्चाङ्गुलैर्[13]न्वितः ।
ऊरू परे ब्रह्मसूत्रात्करणीयः(यौ) षडङ्गुले ॥ ४५४ ॥

१ D. न्धेः च A न्धिश्च । २ A. द्धि । ३ F. चतुर्यवा । ४ D. येत् । ५ F र्यं A. र्या । ६ B D. तत्र । ७ A. अर्धं । ८ B. F. गे । ९ B D कुक्षौ । १० F धः । ११ This stanza is found only in B and D । १२ D रू । १३ D लं त ।

मणिबन्धगता रेखा ह्यङ्गुले द्वियवाधिके।
अङ्गुष्ठपार्श्वगा रेखा ब्रह्मसूत्राद्दशाङ्गुले॥ ४५४॥

ततोऽधस्तात्प्रदृश्येत पताकाकारकं तलम्।
कनिष्ठा गु[1]प्यते तत्र रेखया सक्थिमध्यया॥ ४५५॥

पञ्चाङ्गुलं ब्रह्मसूत्रात्सक्थिमध्यं प्रकीर्तितम्।
विप्रसूत्रात्परे भागे सक्थिमध्यं षडङ्गुलम्॥ ४५६॥

ब्रह्मसूत्राद्ध्रवेदाणिर्भागेनैकेन कल्पिता।
जानुशीर्षकलामानं जानु[3]नोऽधस्ततोऽङ्गुले॥ ४५७॥

शर्क[4]वस्तौ ब्रह्मसूत्रं तलं त्यक्त्वा प्रगच्छति।
[6]यवत्रै[5]यादङ्गुलान्तं पादपृष्ठे च तिष्ठते॥ ४५८॥

परभागे गते पादे मध्यमाक्रम्य गच्छति।
पूर्वपादस्य पृष्ठे तु परपादस्य कोविदैः॥ ४५९॥

भूमिरेखा प्रकर्तव्या पार्ष्णिस्तस्य विलुप्यते।
नेत्रमात्रामितं दैर्घ्यं परपादे प्रकल्प(ल्प्य)ते॥ ४६०॥

अर्धर्जुकाकृतिः कार्यः पादश्चित्रविशारदैः।
परपादस्य कूर्चायाः पूर्वपादतलस्य च॥ ४६१॥

मध्ये व्योम प्रदृश्येत मात्रया मात्रितं स्फुटम्।
एकमङ्गुलमुत्सृज्य ब्रह्मसूत्रस्य प(पू)र्वतः॥ ४६२॥

ग्रीवा द्विभागिका लेख्या चित्रकर्मविशारदैः।
पूर्वभागे प्रकुर्वीत कक्षामूलं च तालतः॥ ४६३॥

कक्षामूलात्ततो बाहुर्भवेत्तिर्यग् विभागिकैः[11]।
ब्रह्मसूत्रात्कलामात्रे हृदयं पुरतः स्थितम्[12]॥ ४६४॥

हृदयाच्चूचुकं कार्यं गोलकत्रै[13]यदूरगम्।
स्तन[illegible]कं तु लिख्यते वृत्तमायतम्॥ ४६५॥

---

१ A लुप्य। २ B. D. त्या। ३ B D. धातु। ४ B D. क्रं। ५ D. य। ६ F. या। ७ A क्रमा। ८ B F मक्रम। ९ F तत्र। १० D. क्रमायि। ११ A काः! १२ A तः। १३ D द्वि।

मात्रामितं तु विस्तारे[1] दैर्घ्यं गोलक[2]मादिशेत् ।
स्तनमण्डलतः कार्या बृहती चतुरङ्गुला ॥ ४६६ ॥

ततः सप्ताङ्गुला लेख्या बाहुलेखा विचक्षणैः ।
बाहोरभ्यन्तरे रेखा निर्गत्य परिगच्छति ॥ ४६७ ॥

मध्यभागं परित्यज्य जघने[3] सङ्गता भवेत् ।
मध्यस्य चाङ्गरेखाया भवेत्त्र्यङ्गुलमन्तरम् ॥ ४६८ ॥

श्रोणेश्चं भुजरेखाया अन्तरं भाग इष्यते ।
ब्रह्मसूत्राद्भवेच्छ्रोणी पूर्वभागे दशाङ्गुलम् ॥ ४६९ ॥

एकादशाङ्गुलैः[6] काञ्चीगुणदेशः प्रकल्प (ल्प्य) ते ।
पूर्वभागे प्रकोष्ठः स्यात् सूत्रादेकादशाङ्गुलं ॥ ४७० ॥

नितम्बो गुंप्यते तत्र प्रकोष्ठेन निगूहितः ।
बहिर्भागे प्रदृश्यं स्यात्स्फिक्कुटं मणिबन्धतः ॥ ४७१ ॥

अर्धाङ्गुलप्रमाणेन पञ्चमीचन्द्रसन्निभम् ।
सूत्रात्तु मेहनं कुर्यात्कलामात्रेण कोविदः ॥ ४७२ ॥

मेहनाद्[10] द्व्यङ्गुले श्रोणिः श्रोणेरष्टाङ्गुले भुजः ।
पताकासन्निभः कार्यो दृश्यः पृष्ठकरो बुधैः ॥ ४७३ ॥

कनिष्ठानखतो लेख्या सक्थि[11]रेखा बहिर्गता ।
सूत्रतो द्व्यङ्गुलं कार्यमूरुमूलं विचक्षणैः ॥ ४७४ ॥

पुरोदेशस्थितः सूत्राद्[12]ाणिदेशस्तु भागतः ।
श्रोणि[13]देशाद्बहिर्लेखा भवेदष्टाङ्गुलैर्मिता ॥ ४७५ ॥

जानु[14]क्ककाटिका लेख्या ब्रह्मसूत्रात्षडङ्गुला ।
पराङ्घ्रिजानुसन्धौ तु पूर्व[15]जानु व्यवस्थितम् ॥ ४७६ ॥

द्व्यङ्गुलं तत्प्रमाणेन लेखनीयं समासतः ।
जानुचक्राद्बहिर्लेखा लेखनीया षडङ्गुले[1] ॥ ४७७ ॥

---

१ D रो। २ D कर्ण। ३ A ना। ४ B द्व्य D द। ५ B. F. जांनुज। ६ A लं। ७ B. लुाट A. D. कूं। ९ A. भः। १० A. महता। ११ D. शक्ति। १२ D. स्पा। १३ D. णी। १४ A. तंश्च क्रिया, श्चकृतका D तः कृकाटिका। १५ D र्वा। १६ A लं।

सार्ध[1]पञ्चाङ्गुलं तत्र जङ्घामध्यं प्रकीर्तितम् ।
द्व्यर्धाक्षि[2] वक्ष्यते स्थानं लक्ष्यलक्षणसंयुतम् ॥ ४७८ ॥

एकत्रैकाङ्गुलं यस्मिन्नन्यत्रैकादशाङ्गुलम् ।
मध्ये[3] द्व्यर्धाक्षि[4]कं स्थानं लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ॥ ४७९ ॥

केशान्तान्नासिकाग्राच्च कक्षामूलाच्च नाभितः ।
ऊरुमध्यात्पार्श्वसूत्रं[5] मूलेऽङ्गुष्ठस्य संसृ[6]तम् ॥ ४८० ॥

सीमन्ततो भ्रुवोर्मध्याद्ब्रह्मसूत्रं विनिर्गतम्[7] ।
गो[8]र्पयेदग्रतः कक्षामूले[9] देशा(शोऽ)थ मात्रया ॥ ४८१ ॥

अङ्गुलं[10] नाभितस्त्यक्त्वा लिङ्गपार्श्वा[11]विषाणि(णिदेश)तः ।
अङ्गुष्ठोपान्तदेशाच्च पूर्वमध्याङ्गुलीं[12] व्रजेत् ॥ ४८२ ॥

अन्यपार्श्वगतं सूत्रं मूर्ध[13]पृष्ठाद्विनिर्गतम् ।
कन्धरास्कन्धसन्धे[14]श्च मध्यदेशेन सङ्गतम् ॥ ४८३ ॥

मणिबन्धात्तर्जनीतः पूर्वपादस्य पार्ष्णितः ।
क्रमेणैवं प्रकुर्वीत सूत्रत्रयमितीरितम् ॥ ४८४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे केशान्तश्चो[15]र्ध्वगोलकः ।
अङ्गुलं च तथा दृश्या भ्रू[16]लेखा यवतोधिका ॥ ४८५ ॥

ततः सूत्रात्परे भागे ब्रह्मसूत्रश्च (नेत्रदेशश्च ?) षड्यवैः[17] ।
ततश्च निर्गतं वर्त्म [18]ध्व(ऊर्ध्व)भागे यवद्वयम् ॥ ४८६ ॥

नासामूलस्थितात्सूत्रा[19]न्नेत्राग्रं परभागि[20]कम् ।
दृश्यते षड्यवं तत्र त्रियवं कृष्णमण्डलम् ॥ ४८७ ॥

त्रियवैः[21] (वः) श्वेतभागः स्याल्लुप्यते करकस्[22]तथा ।
नासामध्यात्तथा दृश्यं कपोलं त्रियवं[23] स्फुटम् ॥ ४८८ ॥

---

१ F D द्वं । २ A भि । ३ A ध्यं, द्वंद्वांक्षियव । ४ A कस्थाने । ५ A B त्र । ६ A स्मृता B स्रतः । ७ B D F र्मि । ८ A B F गोहेपीहंत्वतःकक्ष्या A गोपय्येत्त्वग्रतः, मोहेर्हन्वग्रतः । ९ A लं । १० A ले, नं । ११ D श्वाद् A र्श्व । १२ A ली । १३ ऊर्ध्व । १४ A न्धि । १५ A द्रेमालकाः । १६ F भू । १७ F वा । १८ A. B. D. तत्र । १९ A न्तेवाग्रं B प्रागग्र । २० A का । २१ D यः । २२ A यत्र करकः । २३ D. F. वः ।

नासामध्यं ब्रह्मसूत्राच्चतुर्यवमुदाहृतम् ।
नासाग्रं ब्रह्मसूत्राच्च[1] दृश्यं स्यादङ्गुलं परे ॥ ४८९ ॥

तस्मात्सूत्रात्परे भागे दृश्य (श्यः) कक्षधरोऽङ्गुलम् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कक्षामूलं तु मात्रया ॥ ४९० ॥

कक्षामूलाद्बाहुमूलं मात्रामात्रं प्रदृश्यते ।
अन्यः प्रलुप्यते बाहुर्जठरेण[2] तलावधिः[3] ॥ ४९१ ॥

ब्रह्मसूत्रात्कुचावर्तो भवेदङ्गुलतो बहिः ।
अर्धचन्द्राकृतिर्दृश्यः स एवाङ्गुलसम्मितः ॥ ४९२ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे नाभिरङ्गुलमात्रिका ।
ततो बहिः प्रदृश्येत जठरं चैकमङ्गुलम् ॥ ४९३ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परः काञ्चीगुणदेशोऽङ्गुलत्रयम्[4] ।
ब्रह्मसूत्राद् बास्तिशिरः पार्श्वं[5] स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४९४ ॥

ब्रह्मसूत्रान्मुष्कमूलं दृश्यते तच्चतुर्यवम् ।
मुष्को न दृश्यते तत्र लिङ्गेन परिगूहितः ॥ ४९५ ॥

ब्रह्मसूत्रादूरुमूलं भवेद्भागेन[6] सङ्गतम् ।
लिङ्गस्याग्रे[7] भवेदूरुभागः स्यात्त्रियवाधिकः ॥ ४९६ ॥

ब्रह्मसूत्रादूरुमध्यं भवेदध्यर्धगोलकम् ।
सक्थिदेशाद्बहिर्दृश्य(श्यो)ह्यङ्गुष्ठश्चापि तर्जनी ॥ ४९७ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे देशे परपादस्त्रिभागतः ।
दृश्यते साचितं[8](वत्)तद्वदङ्गुल्योऽपि[9][10] तदर्धिकः(काः) ॥ ४९८ ॥

पूर्वार्द्धे[11] गुल्फशीर्षाच्च परार्द्धे (र्द्धे) नखमध्यतः ।
भवेद्भूमिगतं सूत्रं परपादस्य लेखने ॥ ४९९ ॥

पराङ्घ्रिब्रह्मसूत्राच्च पूर्वभागे प्रदृश्यते ।
सप्ताङ्गुलकृतायामः शेषं पूर्वेण लिप्यते[12] ॥ ५०० ॥

---

१ D तु। २ A ज। ३ A धि। ४ A द्व। ५ D श्वें A B श्वेः। ६ A F दध्यर्धगोलकम्।
७ D ग्रं। ८ A शक्ति। ९ A F वि। १० D ल्या। ११ A ह्ले। १२ F ष्य।

ऊरुश्च परपादस्य जङ्घावर्धे(र्ते) न लुप्यते[2] ।
अक्षि(भि)पार्ष्णिश्च निखिलौ पूर्वपादेन दर्शितौ ॥ ५०१ ॥

वितस्तिः पूर्वपादस्य दैर्घ्यमत्रं[3] निरूप्यते ।
साचिवल्लिख्यते तज्ज्ञैरङ्गुष्ठो[4] लुप्यते मनाक् ॥ ५०२ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे शीर्षमेकादशाङ्गुलम्[5] ।
उत्सेधस्य तथाचोर्ध्वं शीर्षं स्यात्सार्धमङ्गुलम् ॥ ५०३ ॥

उत्सेधस्य तथापाङ्गे मस्तकं त्र्यङ्गुलं भवेत् ।
तत्प्रदेशाच्छिरःपृष्ठं लेख्यं सप्तभिरङ्गुलैः ॥ ५०४ ॥

शङ्खस्थाने समे चोर्ध्वं निम्नं किञ्चिच्छिरो भवेत् ।
ततः शिरोगता लेखा धन्वाकारा प्रलिख्यते[6] ॥ ५०५ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे तालं(लु)स्यादङ्गुलत्रयम् ।
भ्रूलेखा यवमाना तु तत्प्रमाणां[7] विलिख्यते ॥ ५०६ ॥

नासामूलं ब्रह्मसूत्रादर्धमात्रं पुरःस्थितम् ।
कनिनी द्वियवा दृश्या करवीरो न दृश्यते ॥ ५०७ ॥

द्वियवः श्वेतभागश्च दृश्यते तदनन्तरम् ।
दृश्यते त्रियवं तत्र लोचनं[9] कृत(कृष्ण)मण्डलम् ॥ ५०८ ॥

श्वेतापाङ्गो(तभागो)प्यपाङ्गस्थः समग्रं[8] परिदृश्यते ।
समग्रो दृश्यते कर्णो यवद्वितयवर्जितः ॥ ५०९ ॥

कर्णावर्ताद्बहिः शीर्षपृष्ठं दृश्यं ततोऽङ्गुलम् ।
कर्णपालीबहिर्देशे पृष्ठकेशान्तको[10] मनाक् ॥ ५१० ॥

अर्धाङ्गुलप्रमाणेन दृश्यते चित्रलेखने[11] ।
शङ्खकागल[12](ङ्खः कपोलौ)गण्डश्च दृश्यते पूर्णमण्डलैः[13][14] ॥ ५११ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परेभागे भवेन्नासापुटोऽङ्गुलम् ।
अर्धं प्रदृश्यते गोजेरोष्ठार्धं[15] तु यवाधिकम् ॥ ५१२ ॥

---

१ A दैर्ध्यमत्रनिरूप्यते । २ B D F ति । ३ D मङ्ग्रें । ४ D ष्ठौ । ५ D शीर्षमेकादशाङ्गुलम् । ६ A ले । ७ A ना । ८ A णं । ९ A. ने कुच । १० F. का । ११ A नैः । १२, A कापोलगण्डस्य D काद्गोलगण्डश्च । १३ D र्वं । १४ A लात् । १५ D. शेषा ।

ब्रह्मसूत्रात्पुरो[1]भागे हनुग्रीवस्य सङ्गमः।
लिख्यते[2] त्र्यङ्गु(लै[3]स्त) ज्ज्ञैर्ग्रीवा तत्र द्वि[4]भागिका ॥ ५१३ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे हिक्का सार्धत्रि[5]भागिका।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे सा[6]र्धसप्तदशाङ्गुलम् ॥ ५१४ ॥

तिर्यङ्मानेन बोद्धव्यं बाहुमूलं विचक्षणैः।
ततो विनिर्गतं कार्यं बाहुशीर्षं द्विमात्रिकम् ॥ ५१५ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कुक्षिमूलं च सङ्गतम्।
कक्षामूलाद्बाहुरेखा बाह्यां[7] भागद्वयं भवेत् ॥ ५१६ ॥

ब्रह्मसूत्रार्त्[8]परे भागे त्र्यङ्गुलं समुदाहृतम्।
बाहोराभ्यन्तरा (री) रेखा विधृतां[9] स्याद्दशाङ्गुलैं[10] ॥ ५१७ ॥

सप्ताङ्गुलं बाहुमध्यं तिर्यक्सूत्रेण [11]कल्पयेत्।
बृहतीदेशमुत्सृज्य बाहोराभ्यन्तरी[12] शुभा ॥ ५१८ ॥

रेखा लेख्या तथा तज्ज्ञैर्जघने सङ्गता यथा।
कुक्षेश्च बाहुरेखाया अन्तरं त्र्यङ्गुलं भवेत् ॥ ५१९ ॥

कूर्परस्य तथा श्रोणेर्व्योम चाङ्गुलमिष्यते।
कूर्परस्थानविस्तारः पञ्चाङ्गुलमुदीरितः ॥ ५२० ॥

नाभिस्थब्रह्मसूत्रस्य श्रोणेर्मध्यं निगद्यते।
अङ्गुलैर्मनुसङ्ख्याकैस्तिर्यग्विस्तारकल्पनम्[13] ॥ ५२१ ॥

पक्षाश्रयब्रह्मसूत्र[14]भुजयोः कल्प (ल्प्य) म[15]न्तरम्।
चतुर्दशाङ्गुलं[16] प्राज्ञैः प्रबाहुः पञ्चमात्रिकः ॥ ५२२ ॥

बस्तिशीर्षगति (त) ब्रह्मसूत्रस्य च भुजस्य च।
अन्तरं तालमात्रं स्यात्प्रकोष्ठात्पञ्चमात्रिकम् ॥ ५२३ ॥

बस्तिस्थ[17]ब्रह्मसूत्रस्य प्रश्र्[18]ते (प्र) कोष्ठस्य चान्त[19]रम्।
दशाङ्गुलं सार्धमात्रं[20] भागः स्यात्प्र[21]कोष्ठकः ॥ ५२४ ॥

---

१ A परे। २ A. न्ते। ३ A लः। ४ A त्रि। ५ A भागि। ६ A भागत्रयभवेन्मुखम्। ७ A ह्य। ८ D द्रवेदङ्घ्रि। ९ A तः। १० A लम्। ११ A D कल्पितम्। १२ F रा। १३ D कल्पितम्। १४ A त्रमु। १५ A नान्तरम्। १६ A लैः। १७ A स्थंब्र। १८ A श्र। १९ F रे। २० D त्र। २१ D त्य।

ब्रह्मसूत्रपुरोभागे लिङ्गं द्व्यङ्गुलसम्मितम् ।
मुष्कमूलं भवेन्मात्रा बाहुरष्टाङ्गुलं[1] ततः ॥ ५२५ ॥

चतुरङ्गुलमुद्दिष्टो मणिबन्धो विचक्षणैः ।
पताकेव[2] करः कार्यः ऊरुलग्नतलो बुधैः ॥ ५२६ ॥

मणिबन्धाद्बहिर्देशे स्फिक्कूटं[3] द्व्यङ्गुलं भवेत् ।
ऊरुस्तस्मादधस्तालो रेखया करबाह्यया ॥ ५२७ ॥

करबाह्यगता रेखा सङ्गता संस्थिरेखया[4] ।
अं (आ) णिदेशस्य विस्तारो भागद्वयमुदाहृतः ॥ ५२८ ॥

जानुसन्धिप्रमाणं तु सप्ताङ्गुलमुदाहृतम् ।
जानुचक्रस्य विस्तारः सार्धमङ्गुलमिष्यते ॥ ५२९ ॥

इन्द्रवंस्तेस्तु[6] विस्तारो वितस्तेरर्धमिष्यते ।
नलसन्धेश्च[7] विस्तारः कथितश्चतुरङ्गुलः ॥ ५३० ॥

ततो विनिर्गता कार्या वृत्ता पार्ष्णि द्वि(र्द्वि)मात्रिका ।
यवद्वितयहीना सा कर्तव्या सुविचक्षणैः ॥ ५३१ ॥

कनिष्ठानामिकामध्यात्ता(स्ता)सामूर्ध्वं प्रदेशिनी ।
अङ्गुष्ठ ऊर्ध्वतस्तासां कर्तव्योऽसौ क्रमेण तु ॥ ५३२ ॥

एवं द्व्यर्धाक्षिकं स्थानं विस्तारेण निरूपितम् ।
ऊर्ध्वरूपं प्रवक्ष्यामि भित्तिकं स्थानक(कं) स्फुटम् ॥ ५३३ ॥

पक्षसूत्रद्वयं तिष्ठेद्ब्रह्मसूत्रं न दृश्यते ।
लम्बसूत्रक्रमो ह्येष भित्तिके समुदाहृतः ॥ ५३४ ॥

अलीके नासिकामध्ये चूचुके सेन्द्रमूर्धनि ।
अङ्गुष्ठगुल्फमूले च पक्षसूत्रं निवेश्यते ॥ ५३५ ॥

तेनैव मिलितं कार्यं[8] मध्यसूत्रं विचक्षणैः ।
नान्यत्रं[9] दृश्यते क्वापि ब्रह्मसूत्रं ततः स्मृतम् ॥ ५३६ ॥

---

१ A ला। २ A B च। ३ A कू। ४ A शाशि। ५ B D पा A F म, श्रो। ६ A ब।
७ A त। ८ D. B. त्वा। ९ F. त्सं।

ऊर्ध्व[1]पृष्ठे तथा स्कन्धे कूर्परे पार्ष्ण्युपान्ततः ।
इतरत्पक्षसू[2]त्रं तु[3] क्रमेणैवं विधीयते ॥ ५३७ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे(पुरो)भागे केशान्तस्त्रियवान्तरः ।
नासामूलस्य सूत्रस्य(त्तु) यवद्वितयमन्तरम् ॥ ५३८ ॥

यवमानान्तरा गोजी निम्ना सा परिकल्प (ल्प्य) ते ।
[4]आस्यमध्यगता रेखा सूत्रान्त (त्तु) द्वियवान्तरम् ॥ ५३९ ॥

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य चिबुकस्यैकमङ्गुलम् ।
हनुचक्रं ततो लेख्यं सूत्रात्पञ्चयवान्तरम् ॥ ५४० ॥

द्व्यङ्गुलं हनुचक्रं स्याद्ग्रीवासन्धिस्तु मात्रया ।
हि[5]क्का भागान्तरा कार्या ब्रह्मसूत्रानुसारतः ॥ ५४१ ॥

घटिते ब्रह्मसूत्रेण स्तना (न) रोहितचूचुके ।
मूलमग्रं च लिङ्गस्य भवेत्सूत्रेण घट्टितम् ॥ ५४२ ॥

ऊरुदे[6]शं तथा जानु[7] जंङ्घा (ङ्घां) सन्त्यज्य गच्छति ।
अङ्गुष्ठद्वयमूलं (ले) च सूत्रं तद्घटितं भवेत् ॥ ५४३ ॥

अन्[8]यपक्षस्थि[9]ते सूत्रे[10] मूर्धपृष्ठं तु घट्टितम् ।
सार्धाङ्गुलान्तरं कार्यं मस्तकाग्रं विचक्षणैः ॥ ५४४ ॥

सार्धाङ्गुलान्तरै[11]स्तद्वत् केशान्तः पश्चिमो भवेत् ।
स्कन्धदेशः प्रकर्तव्यः पक्षसूत्रेण घट्टितः ॥ ५४५ ॥

पक्षसूत्रस्य कूर्चस्य मध्यं द्व्यङ्गुलसम्मितम् ।
लम्बसूत्रगतश्चैवं निम्नभागः प्रकीर्तितः ॥ ५४६ ॥

अधिकं सूत्रतो यत्तु तदिदानीं निरूप्यते ।
नासाग्रमण्डलं कार्यं ब्रह्मसूत्राद्विनिर्गतम् ॥ ५४७ ॥

[12]कूर्परस्य (श्च) तथा तेन पक्षसूत्रेण घट्टितः ।
पार्ष्णिप्रान्तप्रदेशस्य (श्च) कार्यः सूत्रेण [13]चोदितः ॥ ५४८ ॥

---

१ A पूर्वं । २ A सू । ३ D. च । ४ D अ । ५ F दि । ६ D शगतंजानु, A शे ७ । A नुं । ८ A स्य । ९ D F तं । १० D F त्रं । ११ A रं १२ F Takes these two lines after पक्षसूत्रेण घट्टितः । १३ F यो ।

मात्रया मात्रिकं कार्यमधिकं स्तनरोहितम् ।
वा[1]ध्रो[2] निम्नः प्रदेशः स्यादधिको दशभिर्यवैः ॥ ५४९ ॥

सूत्रान्मध्यप्रदेशस्तु निर्गतोऽर्धार्धगोलकम् ।
जठरं तस्य वा[3]र्ध्रे[4]स्थमधिकं यवयुग्मतः ॥ ५५० ॥

नाभिरन्ध्रप्रदेशः स्यादधिको द्व्यर्धगोलकम्[5] ।
पक्वाशयस्त[6]स्य गुल्मे[7]र्भवेद्भागेन निर्गतः ॥ ५५१ ॥

काञ्चीसूत्रप्रदे[8]शस्तु भवेत्र्य[9]ङ्गुलतोधिकः ।
बस्तिशीर्षप्रदेशस्तु भवेदङ्गुलतोऽधिकः ॥ ५५२ ॥

अधिका द्व्यङ्गुला(ः)कार्यो(ः)सूत्रादङ्गुष्ठको(का)बुधैः ।
यवयुग्माधिके कार्ये प्रदेशिन्यौ[10] च लेखने ॥ ५५३ ॥

अन्यस्य प[11]क्षसूत्रस्य फ[12]लकं गोलकाधिकम् ।
कलया बाहुमू[13]लं स्यात्फलकं द्व्यङ्गु[14]लं ततः ॥ ५५४ ॥

भुजमध्यप्रदेशस्तु पञ्चा(ञ्च)दशयवाधिकः ।
अर्धाङ्गुलाधिकं कार्यं फलकं सुविचक्षणैः ॥ ५५५ ॥

यव(वं)मानक्र[15]माद्धीना रेखा बाह्वोस्तु बाह्यगा ।
यावत्कूर्परकस्थानं तत्र सूत्रेण घट्टिता ॥ ५५६ ॥

कूर्परान्निर्गता काञ्ची जघनं[16] स्फितु[17]कं(क्क)टं तथा ।
काञ्ची द्व्यङ्गुलतः कार्या त्र्यङ्गुलं बस्तिमस्तकम् ॥ ५५७ ॥

बस्तिसूत्रप्रदेशः स्याच्चतुर्भिर्निर्य[18]तोऽङ्गुलैः ।
स्फिजोर्मण्डलभागस्तु क्रमशो यवहीनकः ॥ ५५८ ॥

स्फिजोब[19]न्धप्रदेशस्तु सूत्रादङ्गुलतो[20]ऽधिकः ।
ऊरोर्बाह्यगता रेखा क्रमशः परिहीयते ॥ ५५९ ॥

घटिता जानुसन्धौ तु जंघा स्यादङ्गुलाधिका ।
अधिको निर्गतः कूर्चः कथितः सूत्रयुग्मके ॥ ५६० ॥

---

१ A वी । २ A घ्र । ३ A द । ४ A घ्र । ५ A कम् । ६ F स्तुध्रेन । ७ A चुल्में F बुल्में । ८ A द । ९ D त्र्यं । १० A न्ये । ११ A सूत्रपक्षस्य । १२ B. D. F. फलध्न । १३ A लः । १४ A लान्तकः । १५ D त्रि । १६ B न्य । १७ A कटिं । १८ A स्तिर्य । १९ A बन्धु । २० A को ।

आकारलक्षणं वक्ष्ये प्रमाणेन यथाक्रमम् ।
अर्धमङ्गं प्रदृश्यं स्याद्भित्तिके तन्न दृश्यते ॥ ५६१ ॥

ललाटार्धं भ्रुवोर्लेखा लोचनं श्रवणं तथा ।
नासापुटस्तथा सा(चा)र्धं बाहुरेकस्तथा पुनः ॥ ५६२ ॥

स्फिक्[1]क(क्त)टं सक्थि जङ्घा च दृश्यते पद[2]युग्मकम् ।
एतदेव प्रदृश्यं स्यादन्यद्भित्तिगतं भवेत् ॥ ५६३ ॥

भाग [3]एको ललाटस्य भ्रूलेखा त्र्यङ्गुला तथा ।
शङ्खप्रदेशकस्तिर्यगङ्गुलत्रयसम्मितम् (तः) ॥ ५६४ ॥

अङ्गुलं कूर्चमूलं स्यान्मात्रामात्रं ततः परम् ।
कथितः पूर्ववत् कर्णः समग्रैः[4] परिलिख्यते ॥ ५६५ ॥

कनिनी लुप्यते नेत्रे करवीरो न दृश्यते ।
पुरतः [5]श्वेतभागोऽपि लुप्यते तत्र भित्तिके ॥ ५६६ ॥

कृष्णमण्डलकस्यार्धं लुप्यते चित्रलेखने ।
दृश्यं सार्धयवद्वन्द्वं मेचके मण्डलेऽर्धतः ॥ ५६७ ॥

अपाङ्गश्वेतभागोऽत्र दृश्यते यवपञ्चकः[6] ।
कपोलौ[7] गण्डदेशश्च सम्पूर्णः परिदृश्यते ॥ ५६८ ॥

नासिकार्धं प्रदृश्येत गोजिकार्धं तथैव च ।
कलामात्रे प्रदृश्येते[9] दशनच्छदने [10]उभे ॥ ५६९ ॥

हनुमण्डलमर्धं च कलामात्रं प्रदृश्यते ।
ग्रीवा चाष्टाङ्गुला लेख्या चित्रकर्मणि भित्तिके ॥ ५७० ॥

बाहुमूलद्वयस्योर्ध्वं हिक्कासूत्रस्य चोपरि ।
रेखा चापाकृतिर्लेख्या प्रदेशे भुजशीर्षके ॥ ५७१ ॥

हिक्कायाम[11]न्व(मंस)देशस्य विस्तारस्तालमात्रकः ।
बाहुर्यथोदितः पूर्वं[12] तथैव परिलिख्यते ॥ ५७२ ॥

---

१ B स्क। २ द्ध। ३ A मे। ४ D ग्रं। ५ A श्वे। ६ D कम्। ७ D ले। ८ A वैं। ९ A त।
१० B. F. श्रु। ११ B. मंश, मङ्ग D अंश। १२ A वैस्त B वंत।

पताकासन्निवेशेन लिख्यते करपल्लवः ।
चतुर्दशाङ्गुलं मध्यं भुजस्य जठरस्य च ॥ ५७३ ॥

दृश्यते केवलं लिङ्गं मुष्कमूलं च दृश्यते ।
ऊरु जा(र्जा)नु च जङ्घा च लिख्यते ख्यातमानतः ॥ ५७४ ॥

चतुर्दशाङ्गुलं दैर्घ्यं पादयोः परिलिख्यते ।
षडङ्गुलस्तु विस्तारः पूर्वपादस्तु(स्य) लिख्यते ॥ ५७५ ॥

पूर्वपादस्य पृष्ठे तु द्व्यङ्गुलो[1] दृश्यते परम्(रः) ।
अङ्गुष्ठो दृश्यते तत्र तत्परा च प्रदेशिनी ॥ ५७६ ॥

इतरा नैव दृश्यन्ते परभागाङ्घ्रिसंश्रिताः ।
एवं लक्षणमुद्दिष्टं भित्तिकस्य यथाक्रमम् ॥ ५७७ ॥

ऋज्वर्धर्जुकसाचीनां[2] द्व्यर्धाक्षे भित्तिकस्य च ।
सूत्रतो लक्षणं प्रोक्तं समयं(ग्रं) सोमभूभुजा ॥ ५७८ ॥

चतुष्प्रकारभित्तीनां वृत्तीनां वच्मि लक्षणम् ।
सूत्रतो मानतश्चापि प्रदेशानां विनिर्णयात् ॥ ५७९ ॥

ऋजुकेऽर्धर्जुके साचीस्थाने द्व्यर्धाक्षिसंज्ञके ।
पक्षसूत्रे तथा प्रोक्ते परावृत्तिष्ठते त(तस्त)था ॥ ५८० ॥

शिखाकृकाटिकामध्या(त्) पृष्ठवंशा(त्)स्फिग[3]न्तरात् ।
निर्गत्य पार्ष्णिमध्ये तु ब्रह्मसूत्रं प्रतिष्ठितम् ॥ ५८१ ॥

तिर्यक्[4]कर्णागतं(तात्) सूत्रा(त्) शिरश्चन्द्रार्धसन्निभम् ।
षडङ्गुलस्तदुत्सेध आयामस्तु दशाङ्गुलः ॥ ५८२ ॥

तस्मात्सूत्रादधोभागे प्रदेशः केशसंयुतः ।
षडङ्गुलं तस्य दैर्घ्यं विस्तारस्तु दशाङ्गुलः ॥ ५८३ ॥

कर्णमूलप्रदेशे तु विस्तारः स्याद्विर(द्व्य)ङ्गुलः? ।
शिरोगतप्रदेशे तु विस्तारस्तु षडङ्गुलः ॥ ५८४ ॥

अधस्तात्कर्णरन्ध्रस्य विस्तारो द्व्यङ्गुलो मतः ।
कर्णौ सार्धाङ्गुलौ दृश्यौ पाल्यौ चाङ्गुलसम्मिते ॥ ५८५ ॥

---

१ D के । २ A र्जुसा । ३ D ज । ४ A कार्णाग्रगां B काणाग्रगां । ५ D त्रं ।

[1]चलास्थिहनुविस्तारः सूत्रप्रोक्त (क्तो) दशाङ्गुलः ।
ग्रीवा चाष्टाङ्गुला तिर्यग्विस्तारेण निगद्यते ॥ ५८६ ॥

पार्श्वतो ब्रह्मसूत्रस्य कक्षामूले[2] तु नालिके[3] ।
कक्षामूलात्ततो बाह्यबाहोर्लेखा षडङ्गुला ॥ ५८७ ॥

ऋजुवत्सर्वमङ्गस्य अनेनान्यै[4]र्निरूपितम् ।
प्रदृश्येत तले तस्मिन् करपल्लवसंस्थिते ॥ ५८८ ॥

गुदस्थानांत् स्फिजो रेखा[5] द्वितीया चन्द्रसन्निभा ।
पक्षसूत्रावधि प्रोक्ते(क्ता) स्फिग्मध्ये बन्धदेशतः ॥ ५८९ ॥

मुष्कौ वृत्ताङ्गुलौ दृश्यौ तदधो लिङ्गमङ्गुलम् ।
ऊर्वोरभ्यन्तरं तत्र भवेदङ्गुलसम्मितम् ॥ ५९० ॥

ऊर्वोर्मध्यप्रदेशे तु भवेद्गोलकमन्तरम् ।
श्रोणिदेशे तथा प्रोक्तमन्तरं चतुरङ्गुलम् ॥ ५९१ ॥

यावत्पार्ष्णिप्रदेशः स्यात्तावदावृ(दीदृ)क्षमन्तरम् ।
भूमिसूत्रे तथा पार्ष्णिः कर्तव्ये(व्यः) सुविचक्षणैः ॥ ५९२ ॥

भूमिसूत्रात्ततो ह्यूर्ध्वं कनिष्ठे सप्तमात्रिके ।
अर्धाङ्गुलाधिकें तस्मिन्ननामे मध्यमे क्रमात् ॥ ५९३ ॥

गुल्फं(ल्फ)देशाद्बहिर्दृश्ये न दृश्या च प्रदेशिनी ।
अङ्गुष्ठे(ष्ठो)ऽपि न दृश्येत जङ्घायाः(ङ्घया) परिगूहितः ॥ ५९४ ॥

ऋजुवृत्तिरिति ख्याता सूत्रमानानुसारतः ।
चित्रकाणां प्रबोधार्थं चित्रं सोममहीभुजा ॥ ५९५ ॥

वृत्तिरर्धर्जुकेदानीं कथ्यते लक्ष्म[6]लक्ष्यते(तः) ।
पक्षसूत्रे प्रकर्तव्ये यथैवार्धर्जुके तथा ॥ ५९६ ॥

चतुरङ्गुलमेकत्र भागद्वितयमन्यतः ।
अर्धर्जुके यथा सूत्रं तद्वत्तद्वृत्तिके भवेत् ॥ ५९७ ॥

१ A. ब । २ B. ले । ३ B D. तः । ४ D न्येनि । ५ A नॆ B ना । ६ D लेखे ।

ऋजुके मस्तके सूत्रं तद्वद्दृश्यं प्रकल्पयेत् ।
विस्तार इच्छया चैव चूचूभागेति(पि)तद्विवम् ? ॥ ५९८ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कर्णपाली च दृश्यते ।
पूर्वभागे युतः कर्ण ऋजुवृत्तौ यथा तथा ॥ ५९९ ॥

केशान्तमध्यगात्सूत्रात्परि(रे) भागे त्रिमात्रिकः ।
चलास्थिहनुविस्तारः पूर्वाङ्गे प्राङ्गुलो भवेत् ॥ ६०० ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे ग्रीवा गोलकसम्मिता ।
षडङ्गुला भवेत्पूर्वे विस्तारेण निरूपिता ॥ ६०१ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कक्षामूलं दशाङ्गुलम् ।
तालमानं भवेत्पूर्वे कक्षामूलं तु निश्चितम् ॥ ६०२ ॥

कक्षामूलात्परे भागे रेखा बाहोस्तु बाह्यगा ।
षडङ्गुला भवेत्तिर्यग् विस्तारेण प्रमाणतः ॥ ६०३ ॥

पुरस्तात्कक्षमूलात्तु रेखा बाह्या तु बाह्यगा[1] ।
सप्तमात्रा भवेत्तिर्यग् विस्तारेण सुनिश्चिता ॥ ६०४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे पूर्ववद्धीयते क्रमात् ।
श्रोणी काञ्चीप्रदेशश्च बस्तिदेशस्तथैव च ॥ ६०५ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे स्फिग्रेखा नव[2]चन्द्रवत् ।
पूर्वभागस्फिजा लुप्तं लेखार्धं परभागिकम् ॥ ६०६ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे सक्थि दृश्यं दशाङ्गुलम् ।
पूर्वभागप्रदेशः(गे प्रदृश्यः)स्यात्क(द्रू)रुदेशस्तु मात्रिकैः[3] ॥ ६०७ ॥

परे तु मध्यदेशस्तु परभागे द्विभागिकः ।
पूवभागे[4] प्रदृश्यः[5](श्यं)स्यात्सार्धमङ्गुलकं स्फुटम् ॥ ६०८ ॥

पराङ्गे[6] ब्रह्मसूत्रस्य पुरोभागः प्रदृश्यते ।
अर्धाङ्गुलप्रमाणेन यावत्तलकसङ्गमः ॥ ६०९ ॥

समग्रं दृश्यते सक्थि पूर्वपादस्य सङ्गतम् ।
अधस्तादूरु[7]मध्यस्य व्योम जानुव्यवस्थितम् ॥ ६१० ॥

---

१ D या। २ B. D ख। ३ A का। ४ B. F ग। ५ B. F देशः। ६ राग्रे। ७ A दूरु।

क्रमशो वर्धमानं तु यावत्सार्धाङ्गुलावधि।
जङ्घयोरन्तरं[१] तद्वत्सार्धमङ्गुलमिष्यते ॥ ६११ ॥

इन्द्रबस्तिप्रदेशे तु किञ्चिदूनं प्रकल्पयेत्[२]।
लुप्यते परपादेऽस्मिन्नङ्गुष्ठः पादशाखिकः[३] ॥ ६१२ ॥

अधस्ताद्भूमिसूत्रस्य पार्ष्णिः पूर्वपदाश्रिता।
यवप्रमाणिका[४] दृश्या वृत्तत्वाच्चित्रकर्माणि ॥ ६१३ ॥

अङ्गुष्ठमूलदेशस्य नव(ख)सन्धेर्यदन्तरम्[५]।
तत्कलामात्रकं कार्यं चित्रकर्मविशारदैः ॥ ६१४ ॥

भूमिसूत्रात्तथाचोर्ध्वं[६] कनिष्ठा कलया स्मृता।
सर्वाङ्गुल्यस्तथाऽङ्गुष्ठो दृश्यन्ते पूर्वपादगाः ॥ ६१५ ॥

भूमिसूत्रं परित्यज्य पराङ्घ्रेः[७] पार्ष्णिमण्डलम्।
अङ्गुलेन विधातव्यो भित्तिचित्रे ह्ययं क्रमः ॥ ६१६ ॥

एवमर्धर्जुका वृत्तिः समग्रा परिकीर्तिता।
क्षयवृद्धिप्रदेशैस्तु[८] सूत्रं मानात्सुनिश्चितम् ॥ ६१७ ॥

साचिस्थानगता वृत्तिरिदानीं परिकीर्त्यते।
सूत्रत्रितयभेदेन[९] पूर्वापरविभागतः ॥ ६१८ ॥

एतासां विगतं[१०] स्थाने पक्षसूत्रं विधीयते।
तद्वत्तद्वृत्तिके कार्यं सूत्रत्रितयपातनम् ॥ ६१९ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे केशान्तश्चाङ्गुलद्वये।
दशाङ्गुलं[११] शिरःपृष्ठं पूर्वभागे विधीयते ॥ ६२० ॥

परे[१२] भागे प्रदृश्यं स्याद्भ्रूयुगं मात्रया मितम्।
भ्रूपुच्छाच्चैव कर्णाग्रं भागेनैकेन कल्प(ल्प्य)ते ॥ ६२१ ॥

सार्धमङ्गुलमुद्दिष्टा तिर्यक्कर्णस्य विस्तृतिः।
ततो बहिः प्रदृश्यं स्यात्कर्णपृष्ठं चतुर्यवम् ॥ ६२२ ॥

---

१ D रे। २ A ते। ३ A काः। ४ D णा। ५ D वा। ६ A र्ध्वं। ७ A ङ्घ्रैः। ८ D शा। ९ A सूत्र। १० D च गते। ११ B, F ले। १२ D, F र।

मात्रामात्रा[1] प्रकर्तव्या कर्णपाली विचक्षणैः ।
कर्णावर्तात्पुरोभागे सार्धसप्ताङ्गुलं शिरः ॥ ६२३ ॥

पालीदेशात्समारभ्य कृकाटी षड्भिरङ्गुलैः ।
तिर्यङ्[2]मानेन कर्तव्या चित्रकर्मणि कोविदैः ॥ ६२४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे दृश्या या सार्धमङ्गुलम् ।
यवमात्रमधोवर्त्म पक्षसूत्रात्प्रहीयते ॥ ६२५ ॥

ललाटं च कपोलश्च पक्षसूत्रेण घट्टितम् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कपोले(लो) द्व्यङ्गुले[3] ततः ॥ ६२६ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे पालि[4]सन्धिस्तु गोलकः ।
ईषद्वक्रा प्रकर्तव्या गण्डलेखा विचक्षणैः ॥ ६२७ ॥

गण्डप्रान्तस्य हन्वाश्च सन्धिःस्यात्पक्ष[5]सूत्रतः ।
अङ्गुलान्तरतः कार्यो यवेनैकेन वाधिकः ॥ ६२८ ॥

अङ्गुलेन हनुः कार्या ब्रह्मसूत्रात्परे स्थिता ।
कन्धरा पृष्ठभागस्था हनुश्चापि[6] निरूपिता ॥ ६२९ ॥

दशाङ्गुलं तथा तिर्यग् विस्तारेण परिस्फुटम् ।
गलवृद्धेर्हनुः प्रान्ताद्यवमानेन लम्बते ॥ ६३० ॥

ग्रीवाया गलवृद्धेश्च सन्धिः सार्धाङ्गुलो भवेत् ।
अष्टाङ्गुला भवेद्ग्रीवा ब्रह्मसूत्रपुरःस्थिता ॥ ६३१ ॥

सार्धमङ्गुलकं त्यक्त्वा ब्रह्मसूत्रं व्यवस्थिता ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे वाध्रैः[7] सप्ताङ्गुलो भवेत् ॥ ६३२ ॥

कक्षामूलं परे भागे मात्रया समवस्थितम् ।
कक्षामूल[8]द्वयस्योक्तमन्तरं मनुमात्रया ॥ ६३३ ॥

बाहुमूलगता रेखा बाह्या पञ्चभिरङ्गुलैः ।
ब्रह्मसूत्र(त्रं) परस्थेन[9] बाहुना परिलोपितम् ॥ ६३४ ॥

---

१ F त्र । २ D क् । ३ B लं । ४ B. F. ल । ५ A क्षि । ६ A ना... निरूपिता A F हनुखानिनि । ७ A वान्ध्रः, चान्ध्रः F वांध्रं, । ८ A लं । ९ A स्थाने ।

जठरं श्रोणिदेशश्च सक्थ्य[1]र्धं न च[2] दृश्यते ।
तद्बाहुदेशमध्यस्तु[3] रचनीयः षडङ्गुलः ॥ ६३५ ॥

बाहुदेशस्य मध्यस्याप्यन्तरं स्याद्दशाङ्गुलम् ।
इतरस्य तथा बाहोर्मध्यदेशस्य मध्यगः (गम्) ॥ ६३६ ॥

अ[4]ङ्गुलं दृश्यते व्योम यावच्छ्रोणितटं भवेत् ।
प्रकोष्ठक[5]स्य मध्यस्याप्यन्तरं स्याद्दशाङ्गुलम् ॥ ६३७ ॥

प्रकोष्ठस्तस्य बाहोश्च काञ्चीदेशेन गूहितः ।
अधोभागे(गो) न दृश्येत प्रकोष्ठस्य करावधेः ॥ ६३८ ॥

दृश्या(श्य)बाह्वन्तरच्छा(स्था)या रेखायाः श्रोणिमध्यतः ।
अन्तरं रचनीयं[6] स्याद्दिक्सङ्ख्यैरङ्गुलैः स्फुटम् ॥ ६३९ ॥

काञ्चीसूत्रप्रदेशस्य दृश्यं[7]बाह्योर्यदन्तरम् ।
गदितं रविमात्राभिश्चित्रशास्त्रानुसारतः ॥ ६४० ॥

बस्तिमस्तकदेशस्य दृश्या(श्य)बाह्योर्यदन्तरम् ।
तिथिमात्राभिरुद्दिष्टं तिर्यक्सूत्रं(त्र) प्रमाणतः ॥ ६४१ ॥

दृश्यस्य मणिबन्धस्य गुदस्य च यदन्तरम् ।
दशाङ्गुलं विधेयं तच्चित्रव्यापारकोविदैः ॥ ६४२ ॥

पूर्ववच्च स्फिजोर्लेखा कर्तव्या सुविचक्षणैः ।
कलामात्रं तथा लुप्ता स्फिजोर्लेखा परस्थिता ॥ ६४३ ॥

त्रिभागलोपितं सक्थि पूर्वसक्थ्यु[10]परिस्थितम् ।
समग्रो दृश्यते चाङ्घ्रिः पुरोभागसमाश्रितः ॥ ६४४ ॥

ऊरुमूलं तथा जानु जङ्घाकाण्डं तथैव च ।
त्रिभिर्भागैः प्रदृश्येत पराङ्घ्रिसमवस्थितम् ॥ ६४५ ॥

पूर्वाङ्घ्रिकूर्चदेशस्य पराङ्घ्रेर्नखसन्धितः ।
समग्रं दृश्यते बाह्यमङ्गुलार्धं विचक्षणैः ॥ ६४६ ॥

---

१ A च्छा । २ A व । ३ F स्त । ४ B. F ह्य । ५ A स्तस्य । ६ A या B य । ७ A श्यं
८ A रि । ९ A ले । १० B क्थिपरिस्थितम् ।

एकादशाङ्गुलं दैर्घ्यं पूर्वपादस्य कल्प्यते ।
घटिता भूमिसूत्रेण पार्ष्णिस्तस्मिन् परिस्फुटम् ॥ ६४७ ॥

सार्धमङ्गुलमुत्सृज्य लि[1]ख्य[2]ते तु कनिष्ठिका ।
अङ्गुल्यश्च तथाङ्गुष्ठो लि[3]ख्यन्ते पूर्ववत्स्फुटम् ॥ ६४८ ॥

प्रदेशिनी तथाऽङ्गुष्ठौ[4] मध्यमा[5]ग्रं तथैव च ।
दृश्यते परपादस्य पूर्वेणान्यत्प्रलुप्यते ॥ ६४९ ॥

परपादगता पार्ष्णिः समग्रा दृश्यते पुनः ।
भूमिसूत्रात्परित्यज्य मानतः सार्धमङ्गुलम् ॥ ६५० ॥

ईदृक्साचिगता वृत्तिः कथिता लक्षणान्विता ।
तिर्यक्सूत्रप्रदेशेन लम्बसूत्रक्रमेण च ॥ ६५१ ॥

द्व्यर्धाक्षिवर्त्मकर्तव्यं तथा च लम्बसूत्रकम् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे रुद्रमात्राभिरीरितम् ॥ ६५२ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे तालमङ्गुलतो भवेत् ।
पुरोभागे ललाटं तु सार्धमङ्गुलतो भवेत् ॥ ६५३ ॥

कलामात्रा प्रदृश्या स्याद्भ्रुवोर्लेखा सुनिश्चितम् ।
अङ्गुलं तु परे भागे पुरोभागे तथाङ्गुलम् ॥ ६५४ ॥

भ्रू[9]पुच्छतः कर्णमूलं पञ्चाङ्गुलमुदीरितम् ।
कलामात्रो भवेत्कर्णस्तिर्यङ्मानेन निश्चितम् ॥ ६५५ ॥

अर्धपाली परा दृश्या पुरस्था मात्रया मिता ।
पालीदेशा[10]त्कृकाटी स्याद्भागेनैकेन कल्पिता ॥ ६५६ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परेभागे नेत्रवर्त्म चतुर्यवम् ।
अर्धाङ्गुलं परित्यज्य पक्ष्मसूत्रं प्रतिष्ठितम् ॥ ६५७ ॥

पक्ष्मसूत्रे तु संलग्नं पक्ष्म[11] कार्यं[12] विचक्षणैः ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे दृश्यते कृष्णमण्डलम् ॥ ६५८ ॥

१ A ले । २ F ख । ३ A ले । ४ F ष्ठां । ५ A यां । ६ D ध्रो । ७ D तत् । ८ F लम्ब ।
९ A यद्रू F यद्रू । १० D शक्ष । ११ A क्ष । १२ D. F यैं ।

यवद्वयप्रमाणेन श्वेतभागच(श्च)तुर्यवम् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे बुध(भ्र)वर्त्म चतुर्यवम् ॥ ६५९ ॥

परे[1] भागे[2] प्रदृश्यःस्यात्कपोलश्च चतुर्यवः ।
अ[3]र्धमात्रात्कपोलात्तु नासामध्यं प्रकल्प्यते ॥ ६६० ॥

पक्षसूत्राद्विनिष्क्रान्तं नासाग्रं तु चतुर्यवम् ।
ओ[4]ष्टौ(ष्ठौ) तत्र प्रकर्तव्यौ तिर्यगङ्गुलविस्तृतौ ॥ ६६१ ॥

घटितौ पक्ष[5]सूत्रेण प्रकर्तव्यौ विचक्षणैः ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे चिबुकं द्वियवं भवेत् ॥ ६६२ ॥

घटितं ब्रह्मसूत्रेण हनुचक्रं प्रकल्प[6]येत् ।
हनुचक्रात्तथा ग्रीवा भागेनार्धेन कल्प(ल्प्य)ते ॥ ६६३ ॥

ग्रीवायाश्चैव विस्तारो भागद्वितयसम्मितः ।
ग्रीवायाश्च बहिर्दृश्यः स्कन्धदेशस्तथाङ्गुलम् ॥ ६६४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे[7] भागे[8] बाहुमूलं त्रिमात्रकम् ।
पञ्चमात्रं पुरोभागे कक्षामूलं विधीयते ॥ ६६५ ॥

द्विकक्षामूलयोर्मध्ये भवेदेकादशाङ्गुलम् ।
उक्तादन्यः पुरो बाहुः कक्षामूलानु(त्तु)भागतः ॥ ६६६ ॥

कूर्परस्यान्तरी रेखा श्रोणिदेशे निगद्यते ।
तस्याश्च मध्यरेखाया अन्तरं संव्यवस्थितम् ॥ ६६७ ॥

चापाकारं प्रकर्तव्यं तत्सार्धाङ्गुलविस्तृतिः(ति) ।
बाहोस्तस्य बहिर्लेखा बस्तिशीर्षेण घट्टिता ॥ ६६८ ॥

परपादस्फिजा गूढः प्रकोष्ठो नैव दृश्यते ।
पूर्वेण पक्षसूत्रेण पृष्ठपार्श्वं सुघाट्टितम् ॥ ६६९ ॥

तेनैव घटिता[10] रेखा स्फिजोरन्तरवर्तिनी ।
बस्तिशीर्षगतं सूत्रं गुदराजे[11]र्द्विगोलकम् ॥ ६७० ॥

---

१ F omits this line. २ A B र। ३ A ऊर्ध्व। ४ A अ। ५ A क्षि। ६ A ल्पते। ७ A रो
८ F गो। ९ D न घट्यते। १० D द्वि। ११ B जौं।

स्फिङ्मण्डलगता रेखा बाह्या पञ्चाङ्गुला भवेत् ।
यवतो वर्धते यावत् कल्पितं नाभिसूत्रकम् ॥ ६७१ ॥

कूर्परस्य तथा नाभेरन्तरं सार्धगोलकम् ।
भुजं विना शिरोदेशान्निर्गतं जठरं बहिः ॥ ६७२ ॥

हीयते च ततश्चाधो मणिबन्धावधि क्रमात् ।
बस्तिसूत्रप्रदेशे तु यवषट्कमुदाहृतम् ॥ ६७३ ॥

ततो वंक्षणदेशः स्यादङ्गुलं परिकल्पितम्(तः) ।
ऊरुमूलं ततः कुर्यात्करादङ्गुलतो बहिः ॥ ६७४ ॥

कनिष्ठाङ्गुलिसंलग्ना सक्थिरेखा वि[2]रेच्यते ।
तर्जनी दृश्यते चार्धमङ्गुलाग्रेण सङ्गता ॥ ६७५ ॥

तिर्यक्त[3]लस्य विस्तारो(रं) भागेनैकेन कल्पयेत् ।
पूर्वभागस्फिजोर्ले(ले)खा किञ्चिद्वक्रा प्रकल्प(ल्प्य)ते ॥ ६७६ ॥

गुदात्सार्धाङ्गुला सा तु प्रदृश्या चित्रकर्मणि ।
समग्रो[4] दृश्यते चाङ्घ्रिः पूर्वभागसमाश्रितः ॥ ६७७ ॥

त्रयोदशाङ्गुलायामं पदं तस्य प्रदृश्यते ।
परभागस्थितं सक्थि सार्धभागं प्रदृश्यते ॥ ६७८ ॥

जानुभागो हि भागेन जङ्घामूलं च भागतः ।
ईन्द्रबस्तिप्रदेशस्य दृश्यं स्यादङ्गुलत्रयम् ॥ ६७९ ॥

कूर्चिका च ततः पार्ष्णिः प्रत्येकं त्र्यङ्गुल मतम्[10] ।
पूर्वपाद[11]गता पार्ष्णिर्भूमिसूत्रेण घट्टिता ॥ ६८० ॥

भूमिसूत्रं परित्यज्य कनिष्ठा मात्रया भवेत् ।
भूमिसूत्रं परित्यज्य परपार्ष्णिर्विधीयते ॥ ६८१ ॥

सार्धगोलकमानेन चित्रकर्मविशारदैः ।
पूर्वाङ्घ्रिपृष्ठदेशे[12] च परपादः प्रदृश्यते ॥ ६८२ ॥

---

१ वृष ? । २ P वि । ३ D क । ४ D ग्रा । ५ D ता । ६ B. D वस्ति । ७ D गः । ८ B. D ईदृक् । ९ F ता । १० B. F मतो । ११ D दे ग । १२ D शं ।

पञ्चाङ्गुलकृतायामैः शिल्पिभिः परिकल्पितैः ।
पूर्वाङ्गुष्ठनखादूर्ध्वं कल्प्यते च प्रदेशिनी ॥ ६८३ ॥

अङ्गुलान्तरिता कार्या पराङ्गुष्ठेन गूहिता ।
तर्जनी मध्यमानाम(मा) कनिष्ठा च क्रमादिमाः ॥ ६८४ ॥

उपर्युपरि तिष्ठन्त्यः कल्प(ल्प्य)न्ते चार्धरूपतः ।
एवं द्व्यर्धक्रमा वृत्तिर्विस्तारेण निरूपिता ॥ ६८५ ॥

लम्बसूत्रं पुरस्कृत्य तिर्यक्सूत्रानुसारतः ।

इति सामान्यचित्रप्रक्रिया

स्थानकानाञ्च वृत्तीनां यत्प्रमाणं निरूपितम् ॥ ६८६ ॥

तदन्तरप्रमाणेन व्यन्तराणि भवन्ति हि ।
नवभेदप्रभिन्नानां स्थानकानां विनिर्णयः ॥ ६८७ ॥

आयुधानां विपर्यासाच्चतुर्ष्वपि च बाहुषु ।
जगन्नाथस्य वक्ष्यन्ते चतुर्विंशतिमूर्तयः ॥ ६८८ ॥

प्रादक्षिण्येन बोद्धव्या चतुर्विंशतिमूर्तयः ।
अधोहस्तक्रमेणादौ यथैवाक्षरसंज्ञया ॥ ६८९ ॥

अवशिष्टमधोबाहोश्चतुर्थं नामवाचकम् ।
प्राधान्यं व्यञ्जनेष्वेव दीर्घानुस्वारयोर्बहिः ॥ ६९० ॥

छन्दसः पूरणार्थाय क्वचिदाद्यं प्रलुप्यते ।
पशचंके शपंगाना गाचशंमा चगापगो ॥ ६९१ ॥

गोपशंवि चशंपाम पागचत्रि शचागवा ।
पंचांगश्री गचंपाह्र शपचाप पशागदा ॥ ६९२ ॥

गशापाशं(सं) गशाचंवा चशगाप्र चगाशनि ।
चंपाशंपु पगाचा(शा)धो चंपागोन्ट गपाचतुः (चु) ॥ ६९३ ॥

पाचशंजँ शगाचोपे शोचपाह्र शगापकृं ।
चतुर्बाहुयुताः सर्वाः मूर्तयः परिकीर्तिताः ॥ ६९४ ॥

इति केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिभेदाः ।

---

१ D मा । २ D ता । ३ D ल्प । ४ A व्यर्धात्क्रमा वृत्तिः । ५ A वोढ० । ६ A चं । ७ B, F, व ।
८ F वोशो । ९ A क्ष ।

अष्टबाहोर्हरेर्मूर्तेरायुधानि वदाम्यहम् ।
नन्दकश्च गदा बाण(ः) पद्म(द्मं)दक्षिणबाहुषु ॥ ६९५ ॥

शङ्खो धनुस्तथा चक्रं खेटकं वामबाहुषु ।
त्रिविक्रमो नृसिंहश्च दशतालौ प्रकीर्तितौ ॥ ६९६ ॥

वामनः सप्ततालस्तु विप्रमूर्तिर्हरि[1]च्छविः ।
कृष्णाजिनोपवीती स्याच्छत्री धृतकमण्डलुः ॥ ६९७ ॥

कुण्डली शिखया युक्तः कुब्जाकारो मनोहरः ।
श्रीरामश्च वराहश्च दशतालावुदाहृतौ ॥ ६९८ ॥

रामस्तु द्विभुजो लेख्यः शरचापधरो विभुः ।
नृवराहं प्रवक्ष्यामि सूकरास्येन शोभितम् ॥ ६९९ ॥

गदापद्मधरं धात्रीं दंष्ट्राग्रेण समुद्धृताम् ।
बिभ्राणं कूर्परे वामे विस्मयोत्फु[2]ल्ललोचना[3]म् ॥ ७०० ॥

नीलोत्पलधरां देवीमुपरिष्टात्प्रकल्पते(येत्) ।
दक्षिणं कटिसंस्थं च बाहुं तस्याः प्रकल्पयेत् ॥ ७०१ ॥

कूर्मपृष्ठे पदं चैकमन्यन्नागेन्द्रमूर्धनि ।
अथवा सूकराकारं महाकायं क्वचिल्लिखेत् ॥ ७०२ ॥

तीक्ष्णदंष्ट्राग्रघोणास्यं स्तब्धकर्णोर्ध्वरोमकम् ।
नरसिंहाकृतिं वक्ष्ये रौद्रसिंहमुखेक्षण(णा)म् ॥ ७०३ ॥

भुजाष्टकसमायुक्तं(क्तां)स्त[4]ब्ध पानसयत्मभुम् (पीतसटाप्रभाम्) ।
हिरण्यकशिपुं दैत्यं दारय[5]न्तीं नखाङ्कुरैः ॥ ७०४ ॥

ऊर्वोरुपरि विन्यस्य खड्ग खेटकधारिणी[6]म् ।
तस्यान्त्रमालां निष्कृष्य बाहुयुग्मेन बिभ्रतीम् ॥ ७०५ ॥

आकारं पुरुषस्यैव धारयन्तीं[7] मनोहराम् ।
अधःस्थिताभ्यां बाहुभ्यां धा(दा)रयन्तीं प्रकल्पयेत् ॥ ७०६ ॥

---

१ A ह । २ A ञु । ३ D न । ४ D तज्जपीनसयत्प्रभम् । ५ A न्तं F न्ती । ६ A णं F णी । ७ F न्तीं ।

ऊर्ध्वस्थिताभ्यां बाहुभ्यामान्त्रमालां तु बिभ्रतीम्।
मध्यस्थिताभ्यां बाहुभ्यां दक्षिणे चक्रपङ्कजे ॥ ७०७ ॥

कौमोदकीं तथा शङ्खं बाहुभ्यामभिवामतः।
नीलोत्पलदलच्छायां किंवा चम्पकसप्रभाम् ॥ ७०८ ॥

तप्तकाञ्चनसङ्काशां बालार्कसदृशीं लिखेत्।
आसीनं द्विभुजं देवं प्रसन्नवदनेक्षणम् ॥ ७०९ ॥

श्वेतस्फटिकसङ्काशं चतुर्बाहुमथापि वा।
आजानुलम्बिनौ बाहू कर्तव्यौ तत्र दक्षिणौ[1] ॥ ७१० ॥

समीपे कल्पयेच्चक्रं वामे शङ्खं समीपतः।
ऊर्ध्वस्थिताभ्यां बाहुभ्यां दक्षिणं(णं) पञ्चकं(पङ्कजं)न्यसेत् ॥ ७११ ॥

वामे[2] बाहौ गदां रम्यां लिखेच्चित्रविशारदः।
तथा त्रिविक्रमं वक्ष्ये वामपादेन मेदिनीम् ॥ ७१२ ॥

आक्रामन्तं द्वितीयेन साकल्येन नभस्तलम्।
ऊर्ध्वपादसमीपस्थं वामनं दीनलोचनम् ॥ ७१३ ॥

आलिखेत समीपस्थं बालिं शृ(भृ)ङ्गारधारिणम्।
तस्य बन्धं प्रकुर्वन्ति(र्वन्तं) गगनान्तं प्रकल्पयेत् ॥ ७१४ ॥

मत्स्यावतारिणं देवं मत्स्याकारं प्रकल्पयेत्।
कूर्मावतारिणं देवं कमठाकृतिमालिखेत् ॥ ७१५ ॥

लिखेच्चतुर्मुखं देवं चतुर्बाहुं शुभेक्षणम्।
रक्तकुण्डलसंयुक्तं लम्बकूर्चोपवीतिनम् ॥ ७१६ ॥

कृष्णाजिनधरं देवं शुक्लाम्बरविराजितम्।
दक्षिणं वरदं हस्तं तथान्यं[3] स्तु(स्रु)वधारिणम् ॥ ७१७ ॥

कमण्डलुधरं वामं तथान्यं संयुतं स्रुच(स्रुचा)।
बिभ्राणं चतुरो वेदान् पुरतश्चास्य विन्यसेत् ॥ ७१८ ॥

१ F णे। २ A म। ३ D न्यत्सूत्र B न्यं सूत्र। ४ A देवं। ५ B. D. स्तथा। ६ F पु।

वामे पार्श्वे तु सावित्रीं दक्षिणे तु सरस्वतीम् ।
आज्यस्थालीं पुरोभागे महर्षीं[1]श्च समन्ततः ॥ ७१९ ॥

हंसारूढं लिखेत्[2]क्वापि क्वचिच्च कमलासनम् ।
स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्माणं परिकल्पयेत् ॥ ७२० ॥

महादेवं प्रवक्ष्यामि यथा लेख्यः स भित्तिषु ।
मुक्तार्करश्मिसङ्काशस्तप्तस्वर्णनिभोऽपि वा ॥ ७२१ ॥

उन्नतांसो महाबाहुः कमलायतलोचनः ।
द्वीपिचर्मपरीधानो वृत्तजङ्घोरुमण्डलः ॥ ७२२ ॥

केयूरहारसम्पन्नः कटिसूत्रत्रया[3]न्वितः ।
नवेन्दुकलिकाक्रान्तजटाजूटविराजितः ॥ ७२३ ॥

इन्दुमू(शू)लत्रिनेत्रे(त्रै)णनागाभरणभूषितः ।
द्व्यष्टवर्षदेशीयो नीलकण्ठो मनोहरः ॥ ७२४ ॥

कुण्डली पीनगण्डः स्यादष्टभिर्बाहुभिर्युतः ।
दशभिर्बाहुभिर्वाथ भुजैः षोडशभिः क्वचित् ॥ ७२५ ॥

अष्टादशभुजः क्वापि चतुर्बाहुरथापि वा ।
तेषु शस्त्राणि वक्ष्यामि भुजेषु च यथाक्रमम् ॥ ७२६ ॥

अक्षमालामसिं शक्तिं दण्डं शूलं च दक्षिणे ।
खट्वाङ्गं भुजगं चैव कपालं खेटकं तथा ॥ ७२७ ॥

वरदं च तथा हस्तं वामभागे निवेशयेत् ।
गजासुरवधे नाट्ये बाहुभिर्दशभिर्युतः ॥ ७२८ ॥

पुरत्रयस्य दहने भुजैःषोडशभिर्युतः ।
बाणश्चक्रं गदा चैव दक्षिणेप्यधिकं भवेत् ॥ ७२९ ॥

धनुश्चैव तथा घण्टा शङ्खो वामेऽधिकं भवेत् ।
दश पूर्वं भुजाः प्रोक्ताः षोडशैवं निरूपिताः ॥ ७३० ॥

स्वच्छन्दभैरवाकारे[5] बाहवोऽष्टा[6]दश स्मृताः ।
डमरुं च तथा शङ्कु[7]मधिकं तत्र कल्पयेत् ॥ ७३१ ॥

१ B र्षीभिः । २ A त्का । ३ A त । ४ A स । ५ D रैः । ६ A ष्ट । ७ B F माधिके A ङ्कुन्त्य ।

त्रिशूलं डमरुं चैव वरदं चाक्षिमालिकाम्।
चतुर्बाहोर्महेशस्य शान्तमूर्तेः समालिखेत्॥ ७३२॥

अन्यास्तु दशहस्तस्य भवेयुर्हेतयः क्रमात्।
अष्टबाहोर्महेशस्य न स्यातां खड्गखेटकौ॥ ७३३॥

अर्धनारीश्वरो देवः कथ्यते लक्षणान्वितः।
दक्षिणं पुरुषाकारं वामं योषिन्मयं वपुः॥ ७३४॥

त्रिशूलं दक्षिणे हस्ते वामहस्ते च दर्पणम्।
उत्पलं वा प्रकुर्वीत केयूरवलयान्वितम्॥ ७३५॥

दक्षिणे श्रवणे नागं वामे कर्णे तु कुण्डलम्।
जटाभारो दक्षिणे स्यादर्ध(थ)चन्द्रार्धभूषितः॥ ७३६॥

कुन्तलै[1,2] कबरीभारं वामभागे तु विन्यसेत्।
ललाटे लोचनस्यार्धं तिलकार्धं प्रकल्पयेत्॥ ७३७॥

विशालं दक्षिणं[3] वक्षो वामं[4] पीनपयोधरम्।
द्वीपिचर्मपरीधानं कटिसूत्रत्रयान्वितम्॥ ७३८॥

देवस्य दक्षिणं पादं पद्मस्योपरि कल्पयेत्।
तस्योर्ध्वं[5] च तथा वामं नूपुरालङ्कृतं लिखेत्॥ ७३९॥

नरनारीमयं देवमेवं[6] चित्रे प्रकल्पयेत्।
उमामहेश्वरस्यापि स्वरूपं वर्ण्यतेऽधुना॥ ७४०॥

द्विभुजं वा चतुर्बाहुं जटामण्डलमण्डितम्।
त्रिनेत्रं पार्वतीस्कन्धविन्यस्तैककरं कुचे॥ ७४१॥

करं द्वितीयं सव्ये[7] तु शूलमुत्पलकं लिखेत्।
वामं पद्मासनं पादं दक्षिणं किञ्चिदञ्चितम्॥ ७४२॥

एवमर्धेन्दुसंस्थाने निविष्टं शङ्करं लिखेत्।
वामोरुवर्तिनीं देवीं हरवक्त्रावलोकिनीम्॥ ७४३॥

स्पृशन्तीं देवदेवस्य वामांसं लीलया लिखेत्।
दक्षिणैः करजैः स्कन्धं स्पृशन्तीं कुक्षिमेव वा॥ ७४४॥

---

१ B, F. ण्ड। २ A लात्। ३ F णे। ४ D मे। ५ A स्यार्धं ६ D वं सर्वदा। ७ A व्ये B व्वे।

उत्पलं वामहस्तेन दर्पणं वापि बिभ्रतीम् ।
जयां च विजयां पार्श्वे गणेशं षण्मुखं लिखेत् ॥ ७४५ ॥

उमामहेश्वरस्यैवं स्वरूपं परिकीर्त्तितम् ।
देवं हरिहरं वक्ष्ये सर्वपातकनाशनम् ॥ ७४६ ॥

दक्षिणे शङ्करस्यार्धमर्धं विष्णोश्च वामतः ।
बालेन्दुभूषितः कार्यो जटाभारस्तु दक्षिणे ॥ ७४७ ॥

नानारत्नमयं दिव्यं किरीटं वामभागतः ।
दक्षिणं सर्पराजेन भूषितं कर्णमालिखेत् ॥ ७४८ ॥

मकराकारकं दिव्यं कुण्डलं वामकर्णतः ।
वरदो दक्षिणो हस्तो द्वितीयः शूलभृत्तथा ॥ ७४९ ॥

कर्तव्यौ वामभागे तु शङ्खचक्रधरौ करौ ।
दक्षिणं वसनं कार्यं द्वीपिचर्ममयं शुभम् ॥ ७५० ॥

पीताम्बरमयं भव्यं[1] जघनं सव्यमालिखेत् ।
वामः पादः प्रकर्तव्यो नानारत्नविभूषितः ॥ ७५१ ॥

दक्षिणाङ्घ्रिः प्रकर्तव्यो भुजगेन्द्रेण वेष्टितः ।
सुधांशुधवलः कार्यः शिवभागो विचक्षणैः ॥ ७५२ ॥

अतसीपुष्पसङ्काशो विष्णुभागो विरच्यते ।
विलिखेत् षण्मुखं देवं मयूरवरवाहनम् ॥ ७५३ ॥

तरुणादित्यसङ्काशं बालाभरणभूषितम् ।
स्थानीये खेटके वापि कुमारो लिख्यते यदा ॥ ७५४ ॥

भुजान्द्वादश कुर्वीत खेटके चतुरो भुजान् ।
ग्रामे वने[2] द्विबाहुः[3] स्याल्लेखनीयो विचक्षणैः ॥ ७५५ ॥

वक्त्रैः षड्भिरुपेतो वा मुखेनैकेन वा युतः ।
दक्षिणं निम्नगं[4] पाणिं वरदं वाऽभयं लिखेत् ॥ ७५६ ॥

---

१ A दि । २ A द्विबाहुःस्याल्लेख्यः । ३ F ग्रामे द्विबाहुर्लेख्यःस्यात् । ४ A शुभ्र ।

शक्तिं पाशमासिं बाणं शूलं चेत्युत्तरोत्तरम् ।
पताकां कार्मुकं कुर्यात्खेटकं मुष्टिबन्धनम् ॥ ७५७ ॥

प्रसृतां तर्जनीं पाणौ ताम्रचूडं च[1] वामतः ।
अभयो[2] वरदो[3] वैको द्वितीयः खड्गभृत्करः ॥ ७५८ ॥

दक्षिणे[4] वामतः शक्ति(:) पाशो वा कुक्कुटोऽपि वा ।
द्विभुजस्य कुमारस्य कर(रे)शक्तिर्विधीयते ॥ ७५९ ॥

दक्षिणे वामतः कार्यस्ताम्रचूडधरः करः ।

इति स्वामिकार्तिकलक्षणम् ।

विनायकस्य वक्ष्यामि मूर्तिं चित्रोपयोगिनीम् ॥ ७६० ॥

गजवक्त्रां त्रिनेत्रां तां चतुर्बाहुं[5] महोदराम् ।
भग्नैकदन्तसंयुक्तां स्तब्धकर्णां समालिखेत् ॥ ७६१ ॥

नागोपवीतिनीं[6] पुष्टां[7] पीनस्कन्धाङ्घ्रिपाणिकाम्[8] ।
भग्नदन्तधरश्चैकमन्यमुत्पलसंयुतम्[9] ॥ ७६२ ॥

दक्षिणे विलिखेद्वामौ सकुठारसलड्डुकौ ।
पार्श्वे सिद्धिकबुद्धिभ्यामधस्तादाखुनान्वित(ता)म् ॥ ७६३ ॥

आसीन(ना)मुत्तमे पीठे सिन्दूरारुणविग्रह(हा)म् ।

इति गणेशमूर्तिः ।

वक्ष्ये कात्यायनीं देवीं शिवनारायणात्मिकाम् ॥ ७६४ ॥

बाहुभिर्दशभिर्युक्तां जटामुकुटमण्डिताम् ।
लोचनत्रयसंयुक्तामर्धेन्दुकृतशेखराम् ॥ ७६५ ॥

अतसीपुष्पसच्छायामिन्दीवरदलेक्षणाम् ।
पीनोन्नतकुचाभोगां तनुमध्येन शोभिताम् ॥ ७६६ ॥

त्रिभङ्गि[10]स्थानसंस्थानां महिषासुरमर्दिनीम्[11] ।
त्रिशूलं दक्षिणे खड्गं चक्रं शक्तिं[12] वरं तथा ॥ ७६७ ॥

१ B D तमग्रतः । २ A उ । ३ A वैरदो चैको । ४ A णो । ५ D हु । ६ D नं । ७ D ष्ठं । ८ D कम् । ९ A ता । १० A ङ्गी । ११ F दं । १२ D क्तिधरं ।

अ[1]धिज्य[2]कार्मुकं वामे पाशमङ्कुशखेटकम् ।
घण्टां वा परशुं वापि धारयन्तीं समालिखेत् ॥ ७६८ ॥

अधस्तान्महिषं तस्याश्छिन्नग्रीवं समालिखेत् ।
छिन्नस्थानं(न) समुत्पन्नं खड्गखेटकधारिणम् ॥ ७६९ ॥

हृदि शूलेन निर्भिन्नं रुधिरारुणविग्रहम् ।
प्रबद्धं नागपाशेन भ्रुकुटीभीषणेक्षणम् ॥ ७७० ॥

नाभेरूर्ध्वं विनिष्क्रान्तं दा[3]रुणं पु[4]रुषं लिखेत् ।
दक्षिणं चरणं देव्याः सिंहपृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥ ७७१ ॥

उत्तुङ्गमञ्चितं वामं महिषस्योपरिस्थितम् ।

इति काली (कात्यायनी) मूर्तिः ॥

सुरराजं प्रवक्ष्येऽहमैरावणसमाश्रितम् ॥ ७७२ ॥

किरीटकुण्डलधरं भुजद्वयसमन्वितम् ।
कुलिशं दक्षिणे पाणौ वामहस्ते तथोत्पलम् ॥ ७७३ ॥

दिव्यरत्नविभूषाढ्यं दिव्यचीनांशुकैर्युतम् ।
छत्रचामरधारिण्[5]यः स्त्रिय[6]ः पार्श्वे च कल्पयेत् ॥ ७७४ ॥

सिंहासनस्थमथवा लिखेद्गन्धर्[7]वसंयुतम् ।
इन्द्राणीं वामतस्तस्य लिखेदुत्पलधा[8]रिणीम् ॥ ७७५ ॥

दिव्यशृङ्गारसंयुक्तामिन्द्रवक्त्रावलोकिनीम् ।

इति इन्द्रमूर्तिः ॥

वन्हेः स्वरूपं वक्ष्यामि शुद्धकाञ्चनसप्रभम् ॥ ७७६ ॥

अर्धचन्द्रासनगतं रक्तवस्त्रविराजितम् ।
लोहितं च प्रकुर्वीत बालार्कसमतेजसम् ॥ ७७७ ॥

युक्तं यज्ञोपवीतेन लम्ब[9]कूर्चेन शोभितम् ।
मेषपृ[10]ष्ठस्थितं देवं भुजद्वयसमन्वितम् ॥ ७७८ ॥

---

१ A धृ? । २ A ष्यं D ज्यं । ३ D दानवं । ४ D दारुणं । ५ D F ण्यौ । ६ D F यौ ।
७ D न्वा । ८ D नव । ९ D चोंप । १० F ष्ठि ।

दक्षिणे त्वक्षसूत्रं स्यात्करे वामे कमण्डलुम् (लुः)।
स्वाहादेवी तु तत्पार्श्वे कुङ्कुमेन विलेपिता ॥ ७७९ ॥

अरुणैरम्बरैर्भव्या[1] लेख्या माणिक्यभूषिता।
कुण्डस्थो वा प्रकर्तव्यो हव्यवाहो विचक्षणैः ॥ ७८० ॥

ज्वालाभिः सप्तभिः शीर्षे[2] शोभमानो महाद्युतिः।

इति अग्निमूर्तिः।

पितृराजं प्रवक्ष्यामि नीलाञ्जनसमच्छविम् ॥ ७८१ ॥

दण्डपार्श्वधरं दोर्भ्यां प्रदीप्ताग्निविलोचनम्[3]।
महामहिषमारूढं सिंहासनमथापि वा ॥ ७८२ ॥

मृत्युना चित्रगुप्तेन पार्श्वयोरुपशोभितम्।
करालैः किङ्करैश्चैव सुरासुरगणैस्तथा ॥ ७८३ ॥

धार्मिभिः पापिभिश्चैव सेव्यमानं निरन्तरम्।

इति यममूर्तिः।

राक्षसेन्द्रं प्रवक्ष्यामि निर्ऋतं (तिं) नैर्ऋतैः[4] (ती) स्थितम् ॥ ७८४ ॥

नरयानसमारूढं रक्षोभिर्बहुभिर्वृतम्।
कालमेष (घ) समाभासं खड्गखेटकधारिणम् ॥ ७८५ ॥

पीतवस्त्रपरीधानं स्वर्णभूषणभूषितम्।

इति राक्षसेन्द्रमूर्तिः।

जलेशं वर्णयिष्यामि कुन्दशङ्खेन्दुसप्रभम् ॥ ७८६ ॥

पाशपङ्कजहस्तं च मकरस्योपरिस्थितम्।
शुक्लाम्बरपरीधानं दिव्यरत्नकिरीटिनम् ॥ ७८७ ॥

पृथुवक्षस्थलन्यस्ततारहारविभूषितम्।

इति वरुणमूर्तिः

समीरणं प्रवक्ष्यामि धूम्रं हरिणवाहनम् ॥ ७८८ ॥

---

१ D अरुणारुणसङ्काशा। २ A षैः। ३ B D त्रि। ४ B नि।

चित्राम्बरधरं देवं चित्ररत्नविभूषितम् ।
वरदं दक्षिणं हस्तं वामं युक्तं पताकया ॥ ७८९ ॥

बिभ्राणं कुण्डलोपेतं किरीटवरधारिणम् ।

इति वायुमूर्तिः

हरमित्रं प्रवक्ष्यामि दिव्यहारविभूषितम् ॥ ७९० ॥

किरीटकुण्डलयुतं श्वेताम्बरविराजितम् ।
नरयुक्तविमानस्थं गदापाणिं वरप्रदम् ॥ ७९१ ॥

महोदरं महाबाहुं गौरवर्णं मनोहरम् ।
अष्टाभिर्निधिभिर्युक्तं द्रविणव्यग्रपाणिभिः ॥ ७९२ ॥

समन्ताद्गुह्यकैर्युक्तं चित्रकर्मणि[1] लेखयेत् ।

इति कुबेरमूर्तिः ।

ईशानं सम्प्रवक्ष्यामि शरदभ्रसमप्रभम् ॥ ७९३ ॥

शुभ्रं वृषभमारूढं बालेन्दुकृतशेखरम् ।
जयमङ्गलभूषाढ्यं लोचनत्रयभूषितम् ॥ ७९४ ॥

त्रिशूलपाणिं वरदं व्याघ्रचर्माम्बरावृतम् ।
फणिकुण्डलभूषाढ्यं नागयज्ञोपवीतिनम् ॥ ७९५ ॥

लिखेदेवंविधं देवं चित्रके चित्रकोविदः ।

इति ईशानमूर्तिः

मातॄणां लक्षणं वक्ष्ये ब्रह्माणी वैष्णवी तथा ॥ ७९६ ॥

माहेश्वरी च कौमारी वाराही वासवी तथा ।
सप्तमी नारसिंही च तत्तद्रूपायुधैः समाः ॥ ७९७ ॥

तत्तद्वाहनसंयुक्ताः कर्तव्या मातरो बुधैः ।
वीरे[2]श्वरो विधातव्यो मातॄणामग्रतस्तथा ॥ ७९८ ॥

---

१ A मंवि । २ A रश्व ।

वीणात्रिशूलहस्तश्च वृषारूढो जटाधरः ।

इति मातृकावर्णनम्

श्रियं देवीं प्रवक्ष्यामि नवयौवनशालिनीम् ॥ ७९९ ॥

सुलोचनां चारुवक्त्रां गौराङ्गीमरुणाधराम् ।
सीमन्तं बिभ्रतीं शीर्षे मणिकुण्डलधारिणीम् ॥ ८०० ॥

श्रीफलं दक्षिणे पाणौ वामे पद्मं तु बिभ्रतीम् ।
श्वेतपद्मासनासीनां श्वेतवस्त्रविभूषिताम् ॥ ८०१ ॥

कञ्चुकाबद्धगात्रीं[1] च मुक्ताहारविभूषिताम् ।
चामरैर्वीज्यमानां च योषिद्भ्यां पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ८०२ ॥

सामगैस्तोष्यमानां (णां) च भृङ्गारसलिलोत्करैः ।

इति श्रीमूर्तिलक्षणम् ।

नागानां वक्ष्यते रूपं नाभेरूर्ध्वं नराकृतिः ॥ ८०३ ॥

सर्पाकारमधोभागे मस्तके[2] योगमण्डलम् ।
एका फणा त्रयो वापि पञ्च वा सप्त वा नव ॥ ८०४ ॥

द्विजिह्वास्ते विधातव्याः खड्गचर्मधरौ करौ ।

इति नागमूर्तिः ।

किरीट[3]कुण्डलोपेता वक्र[4]दंष्ट्रा भयानका ॥ ८०५ ॥

नानाशस्त्रधराः कार्याः दैत्याः सुरगणद्विषः ।
दानवा विकृताकारा भ्रुकुटीकुटिलाननाः ॥ ८०६ ॥

किरीटेन च कुब्जेन मण्डिताः शस्त्रपाणयः ।
दंष्ट्राकरालवदना भ्रुकुटीकुटिलेक्षणाः ॥ ८०७ ॥

नानारूपा महाकाया नानाशस्त्रधरास्तथा ।
कुटिलाः[5] कृष्णमेघाभाः स्थूलबाहुमहोदराः ॥ ८०८ ॥

उत्फुल्ला नासिका कार्या लेखने चित्रकोविदैः ।
अत्यर्थं कृशकायास्ते चर्मास्थिस्नायुविग्रहाः ॥ ८०९ ॥

ह्रस्वकीर्णशिरोजाः स्युः पिशाचाश्चित्रकर्मणि ।
ईदृक्षा एव वेताला दीर्घदेहाः कृशोदराः ॥ ८१० ॥

१ D त्रां । २ A कं । ३ A टि । ४ A क्रा । ५ D तुंदि ।

कपिलैर्मूर्धजैर्युक्ता लेखनीया मनीषिभिः ।

इति दैत्यदानवपिशाचवेतालमूर्तयः ।

क्षेत्रपालो विधातव्यो दिग्वासा झण्टिभूषितः ॥ ८११ ॥

कृत्तिकां डमरूं बिभ्रद्दक्षिणे तु करद्वये ।
वामे शूलं कपालं च मुण्डमालोपवीतिकाम्[2] ॥ ८१२ ॥

करोटी[3]निकरोदारमालो[4]ग्रथितशेखरः ।

इति क्षेत्रपालमूर्तिः ।

वक्ष्ये मनसिजं देवमिक्षुचापधरं तथा[5] ॥ ८१३ ॥

पञ्चपुष्पमयान्बाणान् बिभ्राणं दक्षिणे करे ।
हरितं लोहितं वापि दिव्याभरणभूषितम् ॥ ८१४ ॥

किञ्चित्कुटिलसंस्थानं पुष्पमालाभिचारितम् ।
पीतं वस्त्रं वसानं च वसन्तेन समन्वितम् ॥ ८१५ ॥

नानाकुसुमभूषेण कङ्कोलीपत्रवाससा ।
दाडिमीकर्णपूरेण कण्ठे बकुलमालिनी[6] (नम्) ॥ ८१६ ॥

च[7]म्पकैः स्वर्णसङ्काशैः कृतशेखरमालिना (नम्) ।
पार्श्वे चाश्वमुखः कार्यो मकरध्वजधारकः ॥ ८१७ ॥

प्रीतिर्दक्षिणभागेऽस्य भाजनोपस्करान्विता ।
वामभागे रतिः कार्या रन्तुकामा निरन्तरम् ॥ ८१८ ॥

शय्या[8] तु सारसैर्युक्ता वापिका नन्दनं वनम् ।

इति कामदेवमूर्तिः ।

रक्तवर्णो महातेजा द्विबाहुः पद्मभृद्रविः ॥ ८१९ ॥

सप्तभिस्तुरगैर्युक्ते सप्तरज्जुसमन्विते ।
एकचक्रे रथे तिष्ठन्पादा[10]क्रान्तसरोरुहः ॥ ८२० ॥

माणिक्यकुण्डलोदारः पद्मरागकिरीटकः ।
रक्ताम्बरधरो रम्यः सुव्यक्ताङ्गो मनोहरः ॥ ८२१ ॥

---

१ A रुष्टि B कु D कुल । २ D कम् । ३ D टिनी । ४ D लोद्गृ । ५ B D सदा । ६ D ना । ७ A पञ्च । ८ B लया । ९ A वामे । १० F म्प ।

पादौ तस्य प्रकर्तव्यौ सुमहत्तेजसा वृतौ ।
अनूरुः सारथिः कार्यः प्रतीहारौ च पार्श्वयोः ॥ ८२२ ॥

दण्डपिङ्गलनामानौ खङ्गखेटकधारिणौ ।
धाता च लेखनीहस्तो जगत्कर्मविलेखकः ॥ ८२३ ॥

कार्यो भा[1]नुसमीपस्थश्चित्रकर्मविशारदैः ।

इति सूर्यमूर्तिः ।

चन्द्रश्चित्रे विधातव्यः श्वेतः श्वेताम्बरावृतः ॥ ८२४ ॥

दशश्वेताश्वसंयुक्तमारूढः स्यन्दनं शुभम् ।
द्विभुजो दक्षिणे पाणौ गदां बिभ्रत्पृषोदरीम् ॥ ८२५ ॥

वामस्तु वरदो हस्तः शशाङ्कस्य निरूप्यते ।

इति चन्द्रमूर्तिः ।

धरापुत्रस्य वक्ष्यामि लक्षणं चित्रकर्मणि ॥ ८२६ ॥

चतुर्भुजो मेषगमश्चाङ्गारसदृशद्युतिः ।
द[2]क्षिणं त्वू[3]र्ध्वगं हस्तं वरदं परिकल्पयेत् ॥ ८२७ ॥

ऊर्ध्वे(र्ध्वं) शक्तिसमायुक्तं वामौ शूलगदाधरौ ।

इति भौममूर्तिः ।

सिंहारूढं बुधं वक्ष्ये कर्णिकारसमप्रभम् ॥ ८२८ ॥

पीतमाल्याम्बरधरं स्वर्णभूषाविभूषितम् ।
वरदं खङ्गसंयुक्तं खेटकेन समन्वितम् ॥ ८२९ ॥

गदया च समायुक्तं बिभ्राणं दोश्चतुष्टयम् ।

इति बुधमूर्तिः ।

पीतो देवगुरुर्लेख्यः शुभ्रश्च भृगुनन्दनः ॥ ८३० ॥

चतुर्भिर्बाहुभिर्युक्तश्चित्रकर्मविशारदैः ।
वरदौ साक्षसूत्रौ च कमण्डलुधरौ तथा ॥ ८३१ ॥

1 A भानुः । 2 B दक्षिणाधोहस्तं ...। 3 A तूर्ध्वगं ।

दण्डिनौ च तथा बाहू बिभ्राणौ[1] परिकल्पयेत् ।

इति गुरुशुक्रमूर्तिः(र्ती) ।

सौरिं नीलसमाभासं गृध्रारूढं चतुर्भुजम् ॥ ८३२ ॥

वरदं बाणसंयुक्तं चापशूलधरं लिखेत् ।

इति शनिमूर्तिः ।

सिंहासनगतं राहुं करालवदनं लिखेत् ॥ ८३३ ॥

वरदं खड्गसंयुक्तं खेटशूलधरं क्रमात् ।

इति राहुमूर्तिः ।

धूम्रादिबाहवः सर्वे वरदाश्च गदाधराः ॥ ८३४ ॥

गृध्रपृष्ठसमारूढा लेखनीयास्तु केतवः ।

इति केतुमूर्तिः ।

ग्रहाः किरीटिनः कार्या नवतालप्रमाणतः ॥ ८३५ ॥

रत्नकुण्डलकेयूरहाराभरणभूषिताः ।

चित्रकर्मोपयोगार्थं हयलक्ष्म प्रवक्ष्यते ॥ ८३६ ॥

आयामाच्च तथोत्सेधाद्विस्तारा[2]त्परिणाहतः ।
मुखं तालत्रयं प्रोक्तमायामेन प्रमाणितम् ॥ ८३७ ॥

तन्मध्यवर्तिनो वक्ष्ये प्रदेशान्मात्रया मितान् ।
वर्तुलं मस्तकं कार्यं षडङ्गुलमितं बुधैः ॥ ८३८ ॥

अङ्गुलं कर्णमूलान्तदु(मु)त्सेधेन व्यवस्थितम् ।
कर्णमूलात्तथा कर्णौ कार्यावष्टाङ्गुलाहि(य)तौ ॥ ८३९ ॥

नागवल्लीदलप्रख्यौ चतुरङ्गुलविस्तृतौ ।
कर्णमूलस्य नेत्रस्य मध्यं कार्यं नवाङ्गुलम् ॥ ८४० ॥

नेत्रस्य भागे दैर्घ्यं स्यात्सार्धद्व्यङ्गुलविस्तृतम्[3] ।
भ्रुवौ द्व्यङ्गुल[4]विस्तारे दैर्घ्येण तु षडङ्गुले ॥ ८४१ ॥

भ्रुवोर्मध्यप्रदेशस्तु द्वादशाङ्गुलसम्मितः ।
षडङ्गुलं भवेद्भालं केशान्ते मध्यदेशतः ॥ ८४२ ॥

---

१ F णो । २ D स्त । ३ A तौ । ४ F लि ।

अष्टाङ्गुलं ततश्चाधो द्वादशाङ्गुलविस्तृतम्[1] ।
एकस्तालो भवेद्दैर्घ्यं ललाटस्य प्रमाणतः ॥ ८४३ ॥

नयनाद्गण्डविस्तारः षोडशाङ्गुलसम्मितः ।
नासावंशश्च(स्य) दैर्घ्यं स्याच्चतुरङ्गुलसम्मितम् ॥ ८४४ ॥

विस्तारस्त्र्यङ्गुलः प्रोक्तो नासिका चतुरङ्गुला ।
नासापुटस्य विस्तारो[2] द्व्यङ्गुलः परिकीर्तितः ॥ ८४५ ॥

पुटयोरन्तरं प्रोक्तं मूर्द्धभागे षडङ्गुलम् ।
एको भागस्त्वधोभागे तत्र रेखात्रयं भवेत् ॥ ८४६ ॥

तस्याधः प्रोथदेशः स्याच्चतुरङ्गुलमायतः ।
चतुरङ्गुलविस्तारः पीनत्वं चतुरङ्गुलम् ॥ ८४७ ॥

मुखै[3]राजे(ः) पुटस्यापि मध्यं स्याच्चतुरङ्गुलम् ।
मुखरेखाबहिर्भागे हनुः स्याच्चतुरङ्गुला ॥ ८४८ ॥

चिबुकं तत्र कर्तव्यं पञ्चाङ्गुलमितं बुधैः ।
प्रोथश्च (थाच्च) सृक्कपर्यन्तमास्यरेखा स्वराङ्गुला ॥ ८४९ ॥

मस्तकात्की[4]कशाखां (खं) वा चतुस्तालमितं भवेत् ।
स्यात्केशदेशविस्तारः शीर्षदेशेऽङ्गुलत्रयम् ॥ ८५० ॥

एको भागो भवेन्मध्यं प्रान्ते (न्तो) मे[5]ध्यमितो भवेत् ।
कृतकेसरकः स्कन्धः कर्तव्यः कीकसावधि[6] ॥ ८५१ ॥

कीकसा[7]यां[8] तथा कार्याः केसरा दै[9]र्घ्यशालिनः ।
मस्तके च तथा केशा[10] द्वादशाङ्गुलदै[11]र्घ्यकाः ॥ ८५२ ॥

तरङ्गिता घनाः स्निग्धाः श्ल[12]क्ष्णाः कार्या मनोहराः ।
निगाला[13]द्वंसपर्यन्तं ग्रीवानलकदीर्घता ॥ ८५३ ॥

तालद्वितयमाख्याता तद्विस्तारोऽङ्गुलत्रयम् ।
स्कन्धमूलपरीणाहः षड्तालाश्चाङ्गुलद्वयम् ॥ ८५४ ॥

---

१ D विस्तृतः। २ F रे। ३ A मुखं राजे। ४ A D F का B कीकशाखान्तं। ५ F मम्रा। ६ D धिः। ७ A खांस्त F पां। ८ A सा। ९ A दैर्घ्यं। १० D शाः द्वा A शाद्वा। ११ D र्घिं। १२ A कृष्णाः। १३ B D लद्वय।

स्कन्धमध्यपरीणाहश्चतुष्पञ्चाशदङ्गुलः ।
ग्रीवासन्धिपरीणाहस्त्रितालश्च नवाङ्गुलः ॥ ८५५ ॥

वक्ष्ये(क्षो)देशस्य विस्तारो द्वादशाङ्गुलसम्मितः ।
अष्टादशाङ्गुलं दैर्घ्यं वक्षोदेशस्य कल्पितम् ॥ ८५६ ॥

कक्षाकीकसयोर्मध्यं द्विचत्वारिंशदङ्गुलम् ।
बाहुदैर्घ्यं भवेत्तत्र प्रोक्तं पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८५७ ॥

बाहुमूलपरीणाहस्त्रिंशदङ्गुलसम्मितम् (तः) ।
बाहुमध्यपरीणाहो वितस्तिद्वयवेष्टनः ॥ ८५८ ॥

बाहुप्रान्तपरीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः ।
जङ्घायाश्च परीणाहो द्वादशाङ्गुलसम्मितः ॥ ८६९ ॥

पलिहस्तस्य दैर्घ्यं तु षडङ्गुलमुदीरितम् ।
पलिहस्तपरीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः ॥ ८६० ॥

कुष्टिकाया भवेद्दैर्घ्यं षडङ्गुलमुदीरितम् ।
कुष्टिकायाः परीणाहो द्वादशाङ्गुलसम्मितः ॥ ८६१ ॥

खुरदैर्घ्यं समुद्दिष्टं षडङ्गुलमितं बुधैः ।
भवेत्खुरपरीणाहो विंशत्यङ्गुलसम्मितः ॥ ८६२ ॥

पृष्ठप्रदेशे दैर्घ्यं च चतुस्तालमुदाहृतम् ।
कक्षादेशपरीणाहः सप्ततालो दशाङ्गुलः ॥ ८६३ ॥

मध्यभागपरीणाहः शताङ्गुलमितो भवेत् ।
रन्ध्रस्थाने परीणाहः सप्ततालो दशाङ्गुलः ॥ ८६४ ॥

रन्ध्रोपरन्ध्रयोर्मध्यं विंशत्यङ्गुलमायतम् ।
त्रिकस्थानस्य विस्तारो द्विगुणैः षोडशाङ्गुलैः ॥ ८६५ ॥

जघनस्य तु विस्तारः षट्चत्वारिंशदङ्गुलः ।
पुच्छमूलं भवेद्भागो नाहेन द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८६६ ॥

१ A मन्तरम् । २ B ष्टाङ्गुलः स च । ३ B D ली । ४ A ख । ५ A श्च । ६ D णः ।

वर्तिकादैर्घ्यमाख्यातं विंशत्यङ्गुलसम्मितम् ।
तत्र बालाः प्रकर्तव्याश्चमरीपुच्छसन्निभाः ॥ ८६७ ॥

दैर्घ्यं जननिं[1](न)रोहाद्वा द्वाविंशत्यङ्गुलं[2] भवेत् ? ।
वक्त्र(क्र)सक्थिगतं दैर्घ्यं षट्त्रिं[3]शदङ्गुलैर्मितम् ॥ ८६८ ॥

मूले तस्य परीणाहः स्याच्चत्वारिंशदङ्गुलैः[4] ।
सक्थिमध्यस्य नाहः स्यादेकोनत्रिंशदङ्गुलः ॥ ८६९ ॥

सक्थिप्रान्तपरीणाहस्तालद्वितयसन्निभः ।
नवाङ्गुलायता स्थूला(रा) नाहेन त्रिंशदङ्गुला ॥ ८७० ॥

उपरन्ध्रान्तमारभ्यं[5] कोशस्थानं तु तालतः ।
भागार्यं[6]तो भवेत्कोशो मुष्कावष्टाङ्गुलायतौ ॥ ८७१ ॥

स्थूरँ[7]योर्बु[8]घ्नभागस्थे जङ्घे च पलिहस्तके[9] ।
कुष्टके[10] च खुरद्वन्द्वं लेखौं[11](ख्यं)पौरस्त्यपादवत् ॥ ८७२ ॥

स्कन्धौ[12] मुखं च मध्यं च कृशं कार्यं प्रमाणतः ।
वडवाया महद्वक्षो जघनं च सुं[13]विस्तृतम् ॥ ८७३ ॥

एतल्लक्षणमुद्दिष्टं वाजिनां सोमभूभुजा ।

इति हयचित्रम् ।

गजस्य वक्ष्यते लक्ष्म सूत्रमानानुसारतः ॥ ८७४ ॥

गजस्य लक्षणं वक्ष्ये प्रमाणेन प्रमाणितम् ।
चित्रकर्मोपयोगार्थं विचित्रं[14] चित्रवेदिनाम् ॥ ८७५ ॥

केशान्ततः समारभ्य यावत्स्यात्प्रतिमानकम् ।
मुखं तत्कथितं तज्ज्ञैर्गजानां चित्रवेदिभिः ॥ ८७६ ॥

ऊर्ध्वं केशान्ततः शीर्षं यावत्कुम्भसमुद्भवः ।
शीर्षस्योपरि कुम्भौ द्वौ कर्तव्यौ कुचसन्निभौ ॥ ८७७ ॥

---

१ A जनीरोह B जनैर्निरोहाद्वा F जनैरोह । २ A लो । ३ A त्रि । ४ A लम् । ५ A भ्याकाश । ६ A याता । ७ D लाया बु । ८ F भ्रा । ९ F कै । १० A छे केचित् । ११ D खं B F खां । १२ D F न्धो । १३ A स । १४ B D ज्ञानार्थं B विस्तृतम् ।

वायु[1]कुम्भस्य शीर्षस्य सन्धेराप्रतिमाने[2]तः ।
पिप्पलीदन्तवेष्टा[3]भ्यां वेष्टितं मुखमीरितम् ॥ ८७८ ॥
त्रिधा विभज्य त्रिता[4]लं त्रीन्भागान् परिकल्पयेत् ।
त्रिधा विभज्य तद्वक्त्रं त्रितालं परिकल्पयेत् ॥ ८७९ ॥
ऋजूनि लम्बप(सू)त्राणि विधेयानि त्रयोदश ।
एकवालविभिन्नानि चित्रकर्मविशारदैः ॥ ८८० ॥
तत्तत्प्रमाणकान्येव तिर्यक्सूत्राणि कारयेत् ।
एकादशैव तानि स्युः करिणां चित्रकर्मणि ॥ ८८१ ॥
विंशं[5] शतं समुद्दिष्टाः कोष्ठास्तत्सूत्रमध्यगाः ।
तत्र सूत्रेषु वक्ष्यामि प्रदेशान्नागसम्भवान् ॥ ८८२ ॥
लम्बसूत्रं बहिः[6]ष्ठं यत्तच्छिष्टं प्रतिमान[7]के ।
निदाने वायुकुम्भाग्रे दन्तमूले द्वितीयकम् ॥ ८८३ ॥
बिन्दुमध्ये[8] मदच्छिद्रं(द्रे) सृक्कदेशे तृतीयकम् ।
कण्ठे च पिप्पलीदेशे कुम्भप्रान्ते तुरीयकम् ॥ ८८४ ॥
आसने[9] कर्णमध्ये च पुरोनखरपश्चिमे ।
अंशे[10]न कर्णपूरेण (च) नखरं (रे) पश्चिमे तथा ॥ ८८५ ॥
[11]द्वितीये नखरे लग्नं कार्यं सू[12]त्रं तु पञ्चमम् ।
अं[13]शे(से)कर्णदलस्याग्रे पश्चा[14]न्नग(ख)रपश्चिमे[15] ॥ ८८६ ॥
सूत्रं षष्ठं प्रकुर्वीत सूत्रन्यासविशारदः ।
मध्यदेशे प्रयुञ्जीत लम्बसूत्रचतुष्टयम् ॥ ८८७ ॥
सूत्राणां दशकं त्वेवं कथितं सूत्रवेदिभिः ।
पे[16]चके [17]चापराङ्घ्रि(ङ्घ्रे)[18]श्च [19]पं(पा)श्चात्यनखमध्यगः(गम्) ॥ ८८८ ॥
एकादशं भवेत्सूत्रं द्वादशं जघने स्मृतम् ।
त्रयोदशं बहिष्ठं तु पुच्छमूले सुघट्टितम् ॥ ८८९ ॥
लम्बसूत्रक्रमो ह्येष कुञ्जरस्य निरूपितः ।
तिर्यक्सूत्राणि वक्ष्यामि सङ्गतानि प्रदेशतः ॥ ८९० ॥

१ A युं B F र्युं । २ F त । ३ F वं । ४ B D स्ता । ५ F विंशतं B D शच्छ । ६ D हिः पृष्ठं तत् । ७ A म । ८ D ध्य । ९ D adds this line । १० B आसने । ११ D तृतीय । १२ D सूत्रे । १३ D शैः । १४ D श्चिमं ख । १५ A मो । १६ A पञ्च । १७ D वा । १८ A ङ्घ्रस्य । १९ A पाश्चात्यनकगा D पश्चात्पा ।

मस्तके वंशपृष्ठे च सूत्रमूर्ध्वं प्रकल्पयेत् ।
वायुकुम्भस्य शीर्षस्य सन्धौ पिप्पलिदेशतः ॥ ८९१ ॥

पेचके च विधातव्यं सूत्रमेतद्द्वितीयकम् ।
वायुकुम्भस्य मध्ये च नेत्रकर्णदलाग्रतः ॥ ८९२ ॥

पेचकस्याप्यधोभागे सूत्रं कार्यं तृतीयकम् ।
मुखमध्ये सृक्कदेशे पुच्छमस्तकसङ्गतम् ॥ ८९३ ॥

चतुर्थं कल्पयेत्सूत्रं चित्रकल्पेन[1] कोविदः ।
प्रतिमानात्प्रवेष्टाच्च कण्ठाच्च गुदसङ्गतम् ॥ ८९४ ॥

पञ्चमं रचयेत्सूत्रं तिर्यक्सूत्र[2]विशारदः ।
दन्ताग्रात्वत्सदेशाच्च कक्षाभागात्समागतम्[3] ॥ ८९५ ॥

षष्ठं सूत्रं विधातव्यं चित्रलेखनकोविदैः[4] ।
पञ्चतालं भवेद्गात्रं जठरं पञ्चतालकम् ॥ ८९६ ॥

चतुस्तालं तथा प्रोक्तमपरं चित्रवेदिभिः ।
मुख्यं च (खस्य) त्रिगुणं दैर्घ्यं कर्णात्पुच्छावधि स्थितम् ॥ ८९७ ॥

जठरेण समं गात्रं तालहीनं ततोऽपरम् ।
एतल्लक्षणमुद्दिष्टं सूत्रमानानुसारतः ॥ ८९८ ॥

अनेनैव प्रमाणेन लेखनीया गजाकृतिः ।

इति गजचित्रम् ।

असङ्ख्यातानि सत्त्वानि शक्यन्ते नैव भाषितुम् ॥ ८९९ ॥

तत्तद्रूपानुसारेण लेखनीयानि कोविदैः[6] ।
सादृश्यं लिख्यते यत्तु दर्पणे प्रतिबिम्बवत् ॥ ९०० ॥

तच्चित्रं विद्धमित्याहुर्विश्वकर्मादयो बुधाः ।
आकस्मिकं[7] लिखामीति यदनुद्दिश्य लिख्यते ॥ ९०१ ॥

---

१ D कल्पन B कर्मणि । २ A त्रं । ३ A तः । ४ A दः । ५ A गम् । ६ D चित्रके । ७ A अमुकं वि ।

आकारमात्रसंम्पन्ने[1] तदविद्धमितिस्मृतम् ।
श्रृङ्गारादिरसो यत्र दर्शनादेव[2] गम्यते ॥ ९०२ ॥

भावचित्रं तदाख्यातं चित्तकौतुककारकम् ।
सदुच्चैर्वर्णकैर्लेख्यं धूलिचित्रं विदुर्बुधाः ॥ ९०३ ॥

सुप्रमाणं तथा विद्धमविद्धं भावचित्रकम् ।
रसधूलिगतं प्रोक्तं मानसोल्लासपुस्तके ॥ ९०४ ॥

निर्मितं चित्रलक्ष्मेदं चित्ततोदनहारकम् ।
भूलोकमल्लदेवेन चित्र[3]विद्या[4]विरञ्चिना ॥ ९०५ ॥

इति सर्वचित्रप्रकरणम् ।

चित्रं लक्षणसंयुक्तं लेखयित्वा महीपतिः ।
प्रासादे रुचिरे तुङ्गे सौवर्णकलशान्विते ॥ ९०६ ॥

नानावर्णविचित्राङ्ग[5]रचनापरिशोधिना[6] ।
चित्रवस्तु[7]समाकीर्णवितानेनोपरञ्जिते[8] ॥ ९०७ ॥

विशाले स्तम्भविन्यस्तपट्टिकाधारधारिते ।
वरदारुसमाकीर्णे[9] वेणुकाम्रै[10]विनिर्मिते ॥ ९०८ ॥

गुञ्जापुञ्जसुसंच्छन्ने[11] मृत्तिकाश्लक्ष्णभित्तिके ।
धा(ध)राकुट्टिमशोभाढ्ये गोमयालेपपाविते[12] ॥ ९०९ ॥

पञ्चवर्णवितानाढ्ये मध्यपद्मविभूषिते ।
[13]तिष्ठेद्दिवाससंयुक्तो भुवनाश्रयसद्मनि[14] ॥ ९१० ॥

ईशानकोणभागे तु सर्वलक्षणसंयुतम् ।
दक्षिणे सुखशाला[15]ङ्के देवता[16]रूपचित्रितम् ॥ ९११ ॥

स्नानगेहं तु तत्पार्श्वे कर्तव्यं वेदिकायुतम् ।
होमशाला तदभ्याशे वन्हिकुण्डविमण्डिता ॥ ९१२ ॥

धूम[17]निर्गमनोपायकृतजालपरिष्करा ।
कृत्वैवं देवतागारं तत्र सम्पूजयेद्धरिम् ॥ ९१३ ॥

---

१ A कं सत्त्वे । २ A वित । ३ F त्रं । ४ B विद्यां विरच्यता । ५ A ङ्गं । ६ A शोभिता B शोभिना । F शोधता । ७ F स्त्र । ८ D शोभि । ९ A र्णं । १० A कम्रा । ११ A संच्छि D विच्छि । १२ D चिते । १३ B तिष्ठते सः समायुक्तो । १४ F प । १५ D शोभा । १६ A तैरु । १७ F मस्य ।

हरिद्रादलसञ्छन्ने वालमूलकभित्तिके ।
मरुकैर्दमनैर्बद्धे[1] सिकतामयभूतले ॥ ९१४ ॥

सेचितो[2] (ते) गन्धतोयैश्च मण्डपे सुमनोरमे ।
कान्ताभिर्वीज्यमानस्तु ग्रीष्मे मध्यं दिनं नयेत् ॥ ९१५ ॥

प्रासादस्योर्ध्व[3]भूभागप्राङ्गणे सुमनोहरे ।
सुधाकरसुधाश्च्यो[4](श्चो)तसेचिते[5] शशिवारिणा ॥ ९१६ ॥

पुष्पप्र[6]करशोभाढ्ये मृदुगन्धवहे सुखे ।
सुखसंलापयोग्याभिः प्रेयसीभिः समन्वितः ॥ ९१७ ॥

गीतज्ञैर्वाद्यनिपुणैस्तद्गुणज्ञानकोविदैः ।
विदग्धैर्वाक्यचतुरैः परिहासविनोदिभिः ॥ ९१८ ॥

साहित्यरसभावज्ञैः कथाकथनकोविदैः ।
प्रसादपात्रैश्चयुतो निशार्धं गमयेन्नृपः ॥ ९१९ ॥

ततो विसृज्य तान्सर्वान्सुखशालामथावसेत्[7] ।
प्रियया सह सम्प्रीत्या निशाशेषं नयेत्सुखी ॥ ९२० ॥

वसन्ते च तथा ग्रीष्मे एवंविधगृहोषितः ।
शीतलान्सुखसंस्पर्शान्भोगान् सेवेत भूपतिः ॥ ९२१ ॥

नीरन्ध्रके निवाते च शीतसी[8]करवर्जिते ।
हर्म्ये चतुष्किकायां वा वर्षासु निवसेन्नृपः[9] ॥ ९२२ ॥

गवाक्षैः शोभिते हर्म्ये रम्ये सर्वप्रकाशके ।
निवातभूगृहे भव्ये हर्म्ये वा शीतवर्जिते ॥ ९२३ ॥

तिरस्करिण्या पिहिते कपाटेन[10] निगूहिते ।
वराङ्गीपीवरोत्तुङ्गस्तनस्तबकमध्यगः ॥ ९२४ ॥

हेमन्ते शिशिरे राजा निवसेच्छीतवर्जितः ।
एवं दिव्येषु गेहेषु निवसेद्यत्र भूपतिः ॥ ९२५ ॥

---

१ A द्ध । २ B F सेवि D सर्वं । ३ A स्यार्ध । ४ B द्योत D श्चे । ५ D सिं । ६ A का ।
७ D विशेत् । ८ A सी । ९ D निविशेन्नृ । १० B पें D पैरेण ।

ऋतुकालविभागेषु गृहभोगः प्रकीर्त्तितः ।
एवं गृहोपभोगो[1]ऽयं कथितः सोमभूभुजा ॥ ९२६ ॥

इति गृहोपभोगः ॥ १ ॥

अथ स्नानोपभोगोऽयं कथ्यते सुमनोहरः ।
स्वगृहाभ्यन्तरेशानकोणे स्नानगृहं न्यसेत् ॥ ९२७ ॥

काञ्चनस्तम्भरुचिरं स्फुटत्स्फटिकवेदिकम् ।
काचकुट्टिमशोभाढ्यं दरदाक्लृप्त[2]भित्तिकम् ॥ ९२८ ॥

चीनपट्ट[3]वितानेन चित्रेण परिशोभितम् ।
वरुणस्य वितानेन स्पर्धमानं स्वतेजसा ॥ ९२९ ॥

तत्र स्थित्वा महीपालः स्नानभोगमथाचरेत् ।
केतकीबहलामोदैर्जातीपरिमलोत्करैः ॥ ९३० ॥

पुन्नागचम्पकोद्दामगन्धसंवासितैस्तिलैः ।
यन्त्रसम्पीडितैस्तैलं गृहीत्वाऽभ्यङ्गमाचरेत् ॥ ९३१ ॥

केतकीगर्भ[4]पत्राभनखैस्तरुणीजनैः ।
सुकुमारकरस्पर्शहर्षोत्कर्षकरैर्वृतः[5] ॥ ९३२ ॥

औषधीगन्धसंसिद्धैः स्तुत्यैर्दोषापहैः शुभैः ।
तैलैरभ्यज्य[6] गात्राणि मल्लैः संवाहवेदिभिः ॥ ९३३ ॥

मृदुहस्ततलैः स्वैरं मर्दनं[7] च समाचरेत् ।
कोष्ठं पटोलकं[8] मुस्तां[9] ग्रन्थिपर्णं निशाद्वयम्[10] ॥ ९३४ ॥

पालकं तगरं मांसं (सी) वाजिगन्धा च पुष्करम् ।
एषां मूलानि संगृह्य छायाशुष्काणि कारयेत् ॥ ९३५ ॥

निम्बस्य राजवृक्षस्य तुलस्याश्चार्जकस्य च ।
पत्राण्येषां समाहृत्य प्रागुक्तैः सह लेपयेत्[11] ॥ ९३६ ॥

एलाजातीसर्षपाश्च तिलाः कुस्तुम्बुराण्यपि ।
बाकुची चक्रमर्दश्च बीजान्येषां समाहरेत्[12] ॥ ९३७ ॥

१ D लिप । २ F क्लृ । ३ A ट्टि । ४ A पत्रगर्भा । ५ B च । ६ B D स्य F ब्व । ७ B द । ८ B का । ९ B क्ता । १० B ह्व । ११ D ख । १२ B प्रकारये ।

लवङ्गं पद्मकं[1] लोध्रं श्रीखण्डं सुरदारु च ।
अगरुं सरलं चैव काष्ठान्येतानि निक्षिपेत् ॥ ९३८ ॥

नागकेसरपुन्नागकान्ता(न्त)कुङ्कुमचम्पकम् ।
पुष्पाण्येतानि संगृह्य तेषां मध्ये विनिक्षिपेत् ॥ ९३९ ॥

गुग्गुलुं[2] सैन्धवं चैव बोलं[3] सर्जरसन्तथा[4] ।
द्रव्याण्येतानि सम्पेष्य पयसा काञ्जिकेन वा ॥ ९४० ॥

अभ्यक्तगात्रो नृपतिरुद्वर्तनमथाचरेत् ।
अधुना स्नेहनिर्वृत्त्या(त्यै) सुगन्धा कथ्यते खली ॥ ९४१ ॥

आरनालसुसंसिद्धगोधूमश्लक्ष्णचूर्णकैः[5] ।
मदनस्य च मूलेन चूर्णितेन विमिश्रिता ॥ ९४२ ॥

स्नेहापनयने योज्या पिशुनेनोत्तमा खली ।
नानातीर्थाहृतैस्तोयैर्विमलैर्मलहारिभिः ॥ ९४३ ॥

सुगन्धवासनायुक्तैः सुखोष्णैः स्पर्शसौख्यदैः ।
एभिरापूरितैः पात्रैः लोहकूर्परगादिभिः ॥ ९४४ ॥

कलशैः काञ्चनोत्पन्नैः कान्तैः कान्ताकरोत्थितैः[10] ।
शातकुम्भमयैः कुम्भैः राजद्भिरपि राजितैः[11] ॥ ९४५ ॥

करिकुम्भयुगप्रख्यपयोधरविडम्बिभिः ।
चन्द्रकान्तिमुखाभासाः परिपूर्णपयोधराः ॥ ९४६ ॥

स्वलावण्यतरङ्गिण्यः प्रत्यक्षा जलदेवताः ।
मेघकान्ता इव श्यामाः कान्ताः कनकविद्युतः ॥ ९४७ ॥

अभिषेकाम्बुधारोत्थस्फुरत्स्तनितविभ्रमाः ।
इतस्ततः पर्यटन्त्यः समाः सौम्या वरस्त्रियः ॥ ९४८ ॥

स्नपनं नृपतेः कुर्युस्तन्मुखाहितदृष्टयः[12] ।
सुगन्धामलकैः श्लक्ष्णैरनुलिप्य शिरोरुहान् ॥ ९४९ ॥

---

१ B पद्म । २ F लं । ३ A लः । ४ A सस्त A कज्जलसः । ५ F मा । ६ A मूत्र । ७ F व । ८ BD पेष्या । ९ F खू । १० D F ज्झि । ११ A जि । १२ BD सक्त ।

तान्[1]यप्यपनयेयुस्ताः सुखोष्णैः सलिलैः पुनः।
वङ्गचोलकलिङ्गान्ध्रमलयक्षेत्रजातया[2] ॥ ९५० ॥

धूपवासितयात्यर्थं कृता[3]लेपं हरिद्रया।
ईषच्छीतेन तोयेन रागिण्यो[4] रागहेतवः ॥ ९५१ ॥

स्नपयेयुर्महीपालं स्नानभोग इतीरितः।
निर्व[5]र्त्यैवं नृपः स्नानं परीधायाङ्गमार्जनम् ॥ ९५२ ॥

सितं सुधौतं वसनं धृतमार्द्रं परित्यजेत्।
भूलोकमल्लदेवेन स्नानभोग उदाहृतः ॥ ९५३ ॥

इति स्नानविधिः (भोगः) ॥ २ ॥

इदानीं पादुकाभोगः कथ्यते ललि[6]तक्रमः।
श्रीपर्णीदारुघटिते हरिचन्दननिर्मिते ॥ ९५४ ॥

गिरिमल्लीसमुद्भूते स्यन्[7]दनद्रुमकल्पिते।
मयूरपिच्छगुञ्जादि(भिः) समन्तात्परिशोभिते ॥ ९५५ ॥

चर्मणा निर्मिते वापि नानावर्णसुरञ्जिते।
गजदन्तसमुद्भूते सुवर्णरचनान्विते ॥ ९५६ ॥

विचित्रे सुदृढे श्लक्ष्णे शिञ्जाने सुमनोहरे।
लघुच्छत्रकृताधारे सुस्पर्शे[8] पादुके समे ॥ ९५७ ॥

अध्यास्ते यन्महीपालः पादुकाभोग इष्यते।
ईरितः पादुकाभोगः सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ९५८ ॥

इति पादुकाभोगः ॥ ३ ॥

इदानीमुत्तमो भोगस्ताम्बूलस्य निगद्यते।
स्नानगेहा[10]द[11]थागम्य प्रविश्य[12] सुखमन्दिरम् ॥ ९५९ ॥

ताम्बूलभोगमन्विच्छंस्ताम्बूलस्याधिकारिणम्।
समाहूय महीपालस्ताम्बूलास्वादनं चरेत् ॥ ९६० ॥

---

१ D तम। २ F य। ३ A त। ४ A ण्यौ। ५ A F निर्वृत्यैवं। ६ A लिखि। ७ F स्पंदंन। ८ F था A पा। ९ F शंपा। १० A भोगा। ११ A दुपा। १२ D शेत।

नैलवर्ति[1]पुरोद्भूतांस्तथेश्वरपुरोद्भवान् ।
काण्डिकापु[2]रजान्वा[3]पि क्रमुकौघान् सुपाकिनः ॥ ९६१ ॥

भङ्गे[4] पाटलं[5]सङ्काशान् कषायमधु[6]रान्वरान् ।
फालां[7]न् कृत्वोष्णतोयेन प्रक्षाल्याशोष्य घर्षितान् ॥ ९६२ ॥

कस्तूरिकल्कसंयुक्तान् छायाशुष्कान् मनोहर्[8]रान् ।
तरुणानि सवल्कानि क्वथितानि प्रयत्नतः ॥ ९६३ ॥

वनवासप्रभूतानि क्रमुकस्य फलानि च ।
कृत्वा त्वचा [9]वियुक्तानि छाया[10]यां शोषितानि च ॥ ९६४ ॥

चतुर्भागनियुक्तानि ताम्बूलार्थं समाहरेत् ।
वनवासे राष्ट्रराजे सम्भूतानि वराणि च ॥ ९६५ ॥

कर्पूरवल्ली[11]जातानि नागव[12]ल्युद्भवानि च ।
उषितानि समं वल्या वत्सरं वे[13]रकेषु च ॥ ९६६ ॥

दा[14]नि(नादे)योदकसिद्धा[15]नि पाण्डुराणि गुरूण्यपि ।
पर्णानि प्रान्तकृत्तानि द्विपश्वाशान्मितानि च ॥ ९६७ ॥

बहिस्थकृष्णपर्णानि विडके विदि(हि)तानि च ।
शैलोदकसमुद्भूतशिलापाकसमुद्भवम्[16] ॥ ९६८ ॥

मुक्ताशुक्तिभवं चूर्णं [17]वीटकेषु निधापितम् ।
अपक्वमुज्ज्वलं स्वच्छं कर्पूरस्फटिकोपमम् ॥ ९६९ ॥

मलयाचलशृङ्गोत्थलतानिर्याससम्भवम् ।
तलि[18]नं शकलाकारं चन्द्रकान्तसमप्रभम् ॥ ९७० ॥

सहकारसमानेन सौरभेण समन्वितम् ।
ईशावासाभिधानं च कर्पूरं सहजं वरम् ॥ ९७१ ॥

समानीय महीपालस्ताम्बूलार्थं प्रकल्पयेत् ।
कस्तूरी चूर्णकं श्लक्ष्णं घनसारस्य चूर्णकम् ॥ ९७२ ॥

---

१ F मे D न B D एलाचूर्णं। २ D पू। ३ D त्या। ४ A क्के। ५ D लि। ६ D क। ७ D फालीं F हालिं। ८ D F रमान्। ९ F नि। १० D छायया। ११ D ल्लि। १२ A वे। १३ B D च F चकेषु। १४ D F ना। १५ B D F क्ता। १६ D वा। १७ D वि। १८ B D ल्लि।

मिश्रयित्वा समं कृत्वा ताम्बूलार्थं नियोजयेत् ।
कस्तूरीशशिकङ्कोलजातीफलसुचूर्णकम् ॥ ९७३ ॥

श्लक्ष्णं करम्बकं हृद्यं नानापरिमलोत्कटम् ।
खदिरक्काथचूर्णं तु कस्तूरीक्षोदमिश्रितम् ॥ ९७४ ॥

श्रीखण्डकल्कसंयुक्तं कर्पूररजसान्वितम् ।
मेलयित्वा समैर्भागैर्गुटिका कल्पिता शुभा ॥ ९७५ ॥

त्रिदोषशमनी कण्ठ्या दन्तानां च बलावहा ।
अन्यत्खदिरसारस्य चूर्णं कोष्ठाम्लसंयुतम् ॥ ९७६ ॥

जातीफलस्य चूर्णेन मिश्रितं मुखरञ्जनम् ।
जम्बीरबीजपूरस्य कलिकाभिः समन्वितम् ॥ ९७७ ॥

कर्पूरपूर्वं खादेच्च तदनु क्रमुकान्वितम् ।
इत्थं विविधयोगेन ताम्बूलं पृथिवीक्षिता ॥ ९७८ ॥

यत्स्वाद्यते स ताम्बूलभोगश्चतुरवर्णितः ।
ताम्बूलभोगः कथितः श्रीसोमेश्वरभूभुजा ॥ ९७९ ॥

इति ताम्बूलभोगः ॥ ४ ॥

विलेपनोपभोगोऽयं कथ्यते भोगिनां प्रियः ।
अच्छं विलेपनं रम्यमङ्गसौख्यप्रदायकम् ॥ ९८० ॥

ततः समाचरेद्भूपः कान्ताकरमनोहरम् ।
चन्दनागरुकर्पूरकस्तूरीकुङ्कुमान्वितम् ॥ ९८१ ॥

सुरभीकेसरोन्मिश्रग्रन्थिपर्णसमायुतम् ।
जातीपूतिफलोपेतं सुश्लक्ष्णं भूरि धूपितम् ॥ ९८२ ॥

वसन्ते लेपनं कुर्याद्यक्षकर्दममुत्तमम् ।
कक्षाभागे कर्णसन्धौ नाभौ वंक्षणयोरपि ॥ ९८३ ॥

स्वेदगन्धविनाशार्थं सान्ध्याख्यं लेपमाचरेत् ।
चन्दनस्य तरोर्मूलं ग्रन्थिकोटक(र)कर्प्परम् ॥ ९८४ ॥

---

१ A ख। २ F ण्डं। ३ A लि। ४ F षः। ५ F त। ६ A व। ७ A न्वि। ८ B साध्या। ९ B D F ख।

गन्धोत्कटं हिमस्पर्शं वरिष्ठं [1]तन्निरूपितम् ।
यच्छे[2]दाद्रक्ततां धत्ते घर्षे [3]पीतत्वमेव च ॥ १८५ ॥

शोषे शुभ्रत्वमायाति स्वादे तिक्तरसं भवेत् ।
पुन्नागकेसरैर्युक्तं श्रीखण्डं शशिना युतम् ॥ १८६ ॥

केतकीमल्लिकोन्मिश्रपाटलीगन्धवासितम् ।
शशाङ्क[4]करसङ्काशं हिमडि[5]ण्डीरपाण्डुरम् ॥ ॥ १८७ ॥

निदाघे शीतलं लेपं नृपः कुर्यात्समुज्ज्वलम् ।
श्रीखण्डं तादृशं भव्यं निघृष्टं पेषितं पुनः ॥ १८८ ॥

मसृणं लेपयेद्गात्रं स्वच्छमच्छं विलेपनम् ।
काश्मीरदेशसम्भूतं हरिचन्दनकेसरम् ॥ १८९ ॥

लोहितं तत्समादाय पेषण्या श्लक्ष्णपेषितम् ।
कटुतैलसमायुक्तं लाक्षारागसमप्रभम् ॥ १९० ॥

तादृशं कुङ्कुमं श्रेष्ठं लेपनार्थं महीभृताम् ।
कुङ्कुमं लघुसम्मिश्रं घनसारसुधूपितम् ॥ १९१ ॥

कुर्वीत लेपनं रम्यं वर्षाकाले नरेश्वरः ।
मदतारुण्यसम्पन्नमृगनाभिसमुद्भवा ॥ १९२ ॥

गोलकाकारसंस्थाना किञ्चित्कुङ्कुमपिञ्जरा ।
मृदिता चिक्कणीभूता द्विगुणेव विलोक्यते ॥ १९३ ॥

दग्धा याति न भस्मत्वं लसत्सिमिसिमास्वना ।
स्वादे तिक्ता कटुर्वाऽपि तुलने लघुतां गता ॥ १९४ ॥

तादृग्विधा वरिष्ठा या कस्तूरी सा नृपोचिता ।
एवंवि[6]धां समा[7]नीय कस्तूरीं[8] दिव्यसौरभा[9]म् ॥ १९५ ॥

पेषण्या पेषयित्वा तां तोयमिश्रां विलेपयेत् ।
गन्धि(न्ध)मार्जारबीजानि समाहृत्य विनिक्षिपेत् ॥ १९६ ॥

---

१ A तन्निरूप्यते। २ D च्छिद्रा। ३ B D पा। ४ A रस। ५ A म। ६ A धा ७ A नाय्या। ८ A री। ९ A भा।

उष्णतैले समुद्धृत्य कटुतैलेन लेपयेत् ।
विकीर्य च निशाचूर्णं छायायां च विशोषयेत् ॥ ९९७ ॥

एवं संचिनुयाद्भूरि क्वाथयेत्संचितान्यपि ।
श्रीवृक्षाम्रकजम्बूनां तुलसीबीजपूरयोः ॥ ९९८ ॥

पल्लवैः क्वथितैस्तोयैर्बीजानि क्षालयेत् पुनः ।
प्रक्षाल्य शोषयेत्तज्ज्ञस्ततः कुर्याच्च खण्डशः ॥ ९९९ ॥

निक्षिप्य वारिमध्ये च बीजपूरफलत्वचः ।
क्वथयेन्मोचयेत्पश्चात्ततः स्नेहोऽपि निःसरेत् ॥ १००० ॥

तोयोपरिस्थितं स्नेहं शुक्त्या काञ्चनजातया ।
आहरेच्च प्रयत्नेन यद्वा बीजानि तापयेत् ॥ १ ॥

पेषण्यां पीडयित्वा च स्नेहं निःसारयेद्बुधः ।
निःसारितं ततः स्नेहं सितया धूपयेत्पुनः ॥ २ ॥

पश्चाच्च लघुकर्पूरैर्वारं वारं च धूपयेत् ।
पुंल्लिङ्गं नाम तं प्राहुर्दिव्यगन्धं मनोहरम् ॥ ३ ॥

नृपाणां लेपने शस्तं हेमन्तशिशिरादिषु ।
चन्दनं बहुसौरभ्यं मिलितं पद्मकेसरैः ॥ ४ ॥

उत्पलाभासितं लेपे शरत्काले प्रशस्यते ।
नवकेसरसम्भूतं कुङ्कुमं कायरञ्जनम् ॥ ५ ॥

सुगन्धितैलसंयुक्तं शीतकालेऽनुलेपनम् ।
वस्त्रभूषानुसारेण शृङ्गाराङ्गविलेपनम् ॥ ६ ॥

ललाटे बाहुशिखरे कण्ठे वक्षस्यथोदरे ।
नानागन्धसमोपेतं नानावर्णसमन्वितम् ॥ ७ ॥

विलेपनोपभोगाय क्रियते यद्विलेपनम् ।
विलेपनोपभोगोऽयं वर्णितः सोमभूभुजा ॥ ८ ॥

इति विलेपनभोगः ॥ ९ ॥

---

१ F द्भू। २ D क्वा। ३ A ततः। ४ A क्वा। ५ D पिष्ट। ६ D श्रि।

वस्त्राङ्ग उ(णामु)पभोगोऽयमधुना परिकीर्त्यते[1] ।
अश्विनी वस्त्रदा प्रोक्ता रोहिणी धनवर्धिनी ॥ ९ ॥

पुनर्वसौ(स्वोः) वसुप्राप्तिः पुष्ये सौख्यं प्रवर्तते ।
उत्तरायां यशोलाभो हस्ते सिद्धिस्तु कर्मणाम् ॥ १०१० ॥

चित्रायां शुभसम्प्राप्तिः स्वात्यां सौभाग्यसम्पदः ।
विशाखायां जनप्रीतिर्मैत्रे मित्रसमागमः ॥ ११ ॥

तुष्टिः स्यादुत्तराषाढे धनिष्ठा धान्यपूरणी ।
उत्तरायां शुभे[2]प्राप्ती रेवती रत्नवृद्धिकृत् ॥ १२ ॥

एवमृ[3]क्षगणः प्रोक्तो नवीनाम्बरधारणे ।
बुधे धनागमं वि[4]द्यात्प्रजावृद्धिर्भवेद्गुरौ ॥ १३ ॥

आयुः प्रवर्धते शुक्रे नूतने वस्त्रधारणे ।
गृहोत्सवे विवाहे च परभूपालसङ्गमे ॥ १४ ॥

उत्सवेषु च सर्वेषु गीतनृत्यविनोदने ।
दानकर्मणि यज्ञे च तथा युद्धमहोत्सवे ॥ १५ ॥

जये नवाम्बरं धार्यं न दुष्यति कदाचन ।
कृतानुलेपो राजेन्द्रो वस्त्रभाण्डाधिकारिण[6]म् ॥ १६ ॥

आनेतुमादिशेद्वस्त्राण्युत्तमानि बहूनि च ।
पोदालपुरजातानि चीरपल्लीभवानि च ॥ १७ ॥

नागपत्तनजातानि चोलदेशोद्भवानि च ।
अल्लिकाकुलजातानि सिंहलद्वीपजानि च ॥ १८ ॥

अणिलावाडजातानि मूलस्थानोद्भवानि च ।
तोण्डीदेशसमुत्थानि पञ्चपट्टणजानि च ॥ १९ ॥

भिन्नजाता(ती)नि दिव्यानि महाचीनभवानि च ।
कलिङ्गदेशजातानि वङ्गदेशभवानि[9] च ॥ १०२० ॥

१ D वर्ण्य । २ A भा । ३ A वं क्ष । ४ D विं । ५ F ज्ञा । ६ A णः । ७ F दा । ८ D F कर । ९ F वेगा A वेङ्गा ।

वसनानि विचित्राणि पट्टसूत्रमयानि च ।
कार्पासक्षौमसूत्राणि रोमभिर्निर्मितानि च ॥ २१ ॥

श्वेतानि रक्तवर्णानि पीतानि हरितानि च ।
नीलानि च तथा प्रान्ते पल्लवेषु सितानि च ॥ २२ ॥

एतद्व्यत्ययभिन्नानि सितलेखामयानि च ।
नानावर्णसुरेखाणि पञ्चवर्णा[1]श्चलानि च ॥ २३ ॥

चक्ररेखासुरम्याणि रेखात्रययुतानि च ।
उत्तरीया चे[2](रावर)रेखाणि मध्य(ध्ये)सूक्ष्मसुरेखै[3]या ॥ २४ ॥

अङ्गुल्यायतरेखाणि सूक्ष्मरेखाणि मध्यतः ।
अङ्गुलीद्वयरेखाणि वृत्तरेखाणि कुत्रचित् ॥ २५ ॥

चतुष्कोणसुरेखानि क्वचिद्बिन्दुयुतानि च ।
सुश्लक्ष्णानि सुरम्याणि घनानि विरलानि च ॥ २६ ॥

लघूनि बहुमूल्यानि गुरूणि च दृढानि च ।
प्रक्षालेऽधिकरङ्गानि रञ्जितानि च यन्त्रकैः ॥ २७ ॥

तन्तुबन्धसुरक्तानि नानावर्णकृतानि च ।
मञ्जिष्ठारागरक्तानि लाक्षाद्रवयुतानि च ॥ २८ ॥

कौसुम्[4]भरसलिप्तानि सिन्दूरारुणितानि च ।
हरिद्रारागमिश्राणि नीलीरागोत्कटानि च ॥ २९ ॥

अभयारसकृष्णानि निशानीलीमयानि च ।
शुकपिच्छसवर्णानि केकिकण्ठच्छवीनि च ॥ १०३० ॥

पिच्छाकपिच्छवर्णानि हंसकुन्दनिभानि च ।
चीरघट्टकास(पट्टक-शे)लाकप्रच्छदा(दो)पाङ्गिकानि च ॥ ३१ ॥

पट्टिका च पटीपट्टं पट्टाँ[5]श्च विविधाः शुभाः ।
अङ्गिका च तथोष्णीषकै[6]पि(कोशि)का विविधाकृतिः ॥ ३२ ॥

प्रावारा विविधाकारा दर्शिता वस्त्रधारिभिः ।
विचित्रवर्णवस्त्राणि पट्टसूत्रमयानि च ॥ ३३ ॥

---

१ D च । २ F वरेषाणि । ३ F रक्ष । ४ D कोसम्भ F कोसुम्भ A कौसुम्ब । ५ A य । ६ D के ।

वसन्ते बिभृयाद्राजा क्षौमकार्पासकानि च ।
सुश्लक्ष्णानि मनोज्ञानि सूक्ष्माणि विरलानि च ॥ ३४ ॥

निदाघे धारयेद्राजा सितानि विविधानि च ।
रोमजानि सुसूक्ष्माणि श्लक्ष्णानि विविधानि च ॥ ३५ ॥

माञ्जिष्ठानि च[1] रक्तानि प्रावृट्काले विधारयेत् ।
पाटलान्यभिरामाणि धूम्राणि मधुराणि च ॥ ३६ ॥

शरत्कालेऽतिसूक्ष्माणि वसनानि विधारयेत् ।
कौसुम्भानि[2] सुभव्यानि लाक्षिकानि घनानि च ॥ ३७ ॥

अङ्गिकाश्च पटीजाताः[3] शीतकाले भव(जे) न्नृपः ।
ऋतूनामनुसारेण शृङ्गारस्यानुसारतः ॥ ३८ ॥

शीतवाते प्रयाणे च पापर्द्धौ[4] वारिखेलने ।
सूक्ष्माणि बहुमूल्यानि वर्णाढ्यानि[5] वराणि च ॥ ३९ ॥

नानाद्वीपसमुत्थानि शृङ्गारे धारयेन्नृपः ।
एवं यद्विभृयाद्वस्त्रं वस्त्रभोगः प्रकीर्तितः ॥ १०४० ॥

वस्त्रभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीभुजा ।

इति वस्त्रोपभोगः ॥ ६ ॥

अधुना कथ्यते सम्यङ् माल्यभोगो मनोहरः ॥ ४१ ॥

वस्त्रप्रसाधनं कृत्वा ततो माल्यं विधारयेत् ।
चम्पकं मल्लिकायुक्तं चम्पकान्युत्पलैः सह ॥ ४२ ॥

चम्पकं सुरभीयुक्तं चम्पकं पाटलान्वितम् ।
मल्लिका पाटलायुक्ता मल्लिका सुरभीयुता ॥ ४३ ॥

मल्लिका बकुलैर्मिश्रा मल्लिकोत्पलसंयुता ।
मालती मल्लिकोपेता मालती पाटलान्विता ॥ ४४ ॥

मालती बकुलोपेता मालती सुरभीयुता ।
करवीरेण संयुक्तं शतपत्रं मनोहरम् ॥ ४५ ॥

१ D विचित्राणि । २ D स । ३ D F ता । ४ A चाऽप ? । ५ A वा ।

शतपत्रं समरुकं शतपत्रं सपाटलम् ।
मालती मल्लिका यूथी वर्णपुष्पेण संयुता ॥ ४६ ॥

ई[1]रुवैती तथा यूथा(थी) नेवाली च तथा मता ।
बिभर्ति माल्यं शिरसा नृपतिः स्वानुसारतः ॥ ४७ ॥

स्वे[2]पके(स्वकेशे)षु च कु[3]ल्यां(कण्ठे)च माल्यभोगः प्र[4]कीर्तितः ।

इति माल्योपभोगः ॥ ७ ॥

एवं विधार्य माल्यानि भूषणान्यथ भूपतिः ॥ ४८ ॥

रत्नहेममयान्यङ्गैर्बिभृयात्सं[5]प्रभाणि च ।
यन्त्रसंघट्टि[6]तानीव सुवृत्तान्युज्ज्वलानि च ॥ ४९ ॥

नवनीरसुकान्तानि मौक्तिकानि वराणि च ।
शुक्तिगर्भसुमुक्तानि कुम्भिकुम्भोद्भवानि च ॥ १०५० ॥

वंशरन्ध्रप्रभूतानि मेघधा[7]राभवानि च ।
सिंहलद्वीपजातानि रत्नाकरभवानि च ॥ ५१ ॥

दाडिमीबीजकान्तानि शक्रगोपनिभानि च ।
रक्तपद्मसरा[8]र्गाणि बालसूर्यप्रभाणि च ॥ ५२ ॥

माणिक्यान्यति[9]रम्याणि स्थूलानि विविधानि च ।
अतसीपुष्पसङ्काशं हरिकान्त(न्ति)समप्रभम् ॥ ५३ ॥

हरकण्ठसमच्छायमिन्द्रनीलं प्रभायुतम् ।
रोहिणाद्रिसमुद्भूत(तं)तृं[10]णग्राहि मनोहरम् ॥ ५४ ॥

मसृणं चाति[11]शोभाढ्यमिन्द्रनीलं सुपीवरम् ।
इन्द्रायुधान्तग(र्ग)र्भेण हरितेन समप्रभम् ॥ ५५ ॥

कीरपक्षस[12]दृक्षाभं गरुडो[13]द्गारसम्भवम् ।
श्लक्ष्णं मरकतं कान्तं नालिका(ना)भं दलोपमम् ॥ ५६ ॥

विषघ्नं दुर्लभं रत्नं बहुमूल्यं मनोहरम् ।
सितं ब्राह्मणजातीयं रक्तं क्षत्रियजातिकम् ॥ ५७ ॥

---

१ D कुरब । २ CDF ह । ३ C खो D खोम्प । ४ F स । ५ F त्सु । ६ F टि । ७ D र । ८ D गात्राणि । ९ D रागाणि । १० A नृ । ११ A लि । १२ A सवृक्षाभं समक्षाभं । १३ E द्वा ।

वैश्यजातीयकं पीतं कृष्णं वृषलजातिकम्।
षट्कोणसिद्धं दीप्तं च फलकेषु समं लघु ॥ ५८ ॥

वैराकरभवं वज्रं विप्रजातीयमुत्तमम्।
एतानि रत्नमुख्यानि कथितानीह लक्ष्मतः[1] ॥ ५९ ॥

गोमूत्रवर्णं निर्णीतं रक्तं गोमेदकं भवेत्।
ईषत् कृष्णं सिताभं च वैडूर्यकमुदाहृतम् ॥ १०६० ॥

ईषत्पीतं च वज्राभं पुष्परागं प्रचक्षते।
पक्वबिम्बफलाभासं शुकचञ्चुसमप्रभम् ॥ ६१ ॥

काकतुन्डीसमच्छायं प्रवालमभिधायते।
तपनस्य[2] करस्पर्शादुद्गिरत्यनलं हि यः ॥ ६२ ॥

सूर्यकान्तं विजानीयात्स्फटिकं रत्नमुत्तमम्।
अमृतांशुकरस्पर्शाद्यः स्रवत्यमृतोदकम् ॥ ६३ ॥

दुर्लभं तन्महारत्नं चन्द्रकान्तं विदुर्बुधाः।
श्वेताभ्रकसमं वर्णे हिमाद्रिशिखरोद्भवम् ॥ ६४ ॥

निर्मलं च प्रभायुक्तं स्फटिकं परिकीर्तितम्।
सर्वेषामेव रत्नानां लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ६५ ॥

निजवर्णसमुत्कर्षात्कान्तिमत्त्वान्महार्घता।
स्थूलमुक्ताफलैः कार्या कण्ठे त्वेकावली वरा ॥ ६६ ॥

मध्यमुक्ताफलैः कुर्यात्त्रिसरं सुविचक्षणः।
तथा पञ्चसरं कुर्यान्नवसप्तसरं तथा ॥ ६७ ॥

उपान्ते नीलमाणिक्यमिश्रितं सुमनोहरम्।
काञ्चनीभिर्मृणालीभिः पङ्क्तिस्थाभिः सुशोभितान् ॥ ६८ ॥

क्रमशो हीयमानाश्च सरान्कुर्यान्मनोहरान्[3]।
गुच्छीकृतमृणाला(ली)[4]भिर्हारे[5] सर्वान्सरान् समान् ॥ ६९ ॥

१ D क्ष्यते। २ D स्यातप। ३ F रमान्। ४ D ण्ठी। ५ F सिहृरि।

नीलमाणिक्यसंयुक्तान्पूर्वं त(वैव)त्परिकल्पयेत् ।
नीलैर्मु(र्यु)क्तास्तथामुक्ता मध्ये सिद्ध[1]न्तिकायुताः ॥ १०७० ॥

नीलल[2]म्बणिकाः ख्याता हरिन्माणिक्यजास्तथा ।
नीलमाणिक्यसंयुक्ता मुक्ताः पूर्वक्रमेण च ॥ ७१ ॥

कृतो वर्णसरो नाम दर्शनीयो मनोहरः ।
ए[3]त एव सरो(रा)हीना मृणालीभिः सुसंहताः ॥ ७२ ॥

आनाभिलम्बिता भूषा ब्रह्मसूत्रमितीरिता ।
सुवर्णोपरिविन्यस्तरत्नरा[4]जिसमन्वितम् ॥ ७३ ॥

हरिन्माणिक्यनीलेन बृहता नायकेन च ।
मध्यदेशनि[5]विष्टेन मणिना परिशोभितम् ॥ ७४ ॥

पदकं रुचिरं रम्यं वक्षःस्थलविभूषणम् ।
नानारत्नविचित्रं च मध्यनायकसंयुतम् ॥ ७५ ॥

सरलै(कै)र्लम्बितं रम्यं पदकं बन्धुरं विदुः ।
सिं[6]हरत्न(वक्त्र)समाका[7]रं नानारत्नविचि[8]त्रितम् ॥ ७६ ॥

सूसकैर्लम्बनैर्युक्तं केयूरं बाहुभूषणम् ।
सुवर्णमणिविन्यस्तमुक्ताजालकमङ्गदम् ॥ ७७ ॥

पेर्चकापिच्छसंयुक्तं बाहुसन्धिविभूषणम् ।
सुवर्णोपरिविन्यस्तनानारत्नविराजितम् ॥ ७८ ॥

हस्तस्य कटकं रम्यं स्वप्रभापरिशोभितम् ।
वज्रद्वितयमध्यस्थं हरिन्माणिक्यनीलकम् ॥ ७९ ॥

द्विहीरकमितिख्यातमङ्गुलीयकमुत्तमम् ।
अ[9]रकोणनिविष्टै[10]श्चैं पविभिः परिशोभितम् ॥ १०८० ॥

मध्ये रत्नसमायुक्तमौ[11]त्रे(मन्त)वज्रमितीरितम् ।
वृत्ताकारैर्निविष्टैश्च कुलिशैरपि वेष्टितम् ॥ ८१ ॥

---

१ C D F ध्वंतु। २ C F त। ३ D अत एव सरा। ४ A जाति। ५ D F विनि। ६ A सीह। ७ D भासं। ८ D पं। ९ D रे। १० D ष्टश्च। ११ D मत्रे।

मध्ये च मणिना युक्तं रविमण्डलमीरितम् ।
ऋज्वायतचतुष्कोणक्रमोन्नतनिवेशिभिः ॥ ८२ ॥

वज्रैर्मध्यगमाणिक्यैर्नन्द्यावर्ताङ्गुलीयकम् ।
माणिक्येन सुरङ्गेण मौक्तिकेन सुशोभिना ॥ ८३ ॥

प्रवालेनाभिरम्येण तथा मरकतेन च ।
पुष्परागेण वज्रेण नीलेन परिशोभिना ॥ ८४ ॥

गोमेदकेन रत्नेन वैडूर्येण विनिर्मितम् ।
रत्नैर्नवग्रहच्छायैर्नवभिः परिकल्पितम् ॥ ८५ ॥

नवग्रहमितिख्यातमङ्गुलीयकमुत्तमम् ।
अङ्गुलीवेष्टकं वज्रैर्वेष्टितं वज्रवेष्टकम् ॥ ८६ ॥

अन्यै रत्नैश्च यत्त्वेवं तद्वेष्टकमुच्यते ।
हीरयोरुभयोर्मध्ये कीलितं हीरमुत्तमम् ॥ ८७ ॥

त्रिहीरकमिति ख्यातमङ्गुलीयकमुत्तमम् ।
यत्तु नागफणाकारं बा(ब)हुरत्नविभूषितम् ॥ ८८ ॥

अङ्गुलीवलये(यं) वज्रैर्वेष्टिते(तं) शक्तिमुद्रिका ।
अन्यैश्च विविधै रत्नैः सन्निवेशविशेषतः ॥ ८९ ॥

नानारूपाभिधानैश्च कल्पिता मुद्रिका(:)शुभाः ।
केवलैर्मौक्तिकैरेव तु(व)लये तु निशेविता(वेशितैः) ॥ १०९० ॥

मुक्ताताडकसंज्ञं तत्कर्णभूषणमुत्तमम् ।
वलयद्वयविन्यस्तमुक्ताफलविराजितम् ॥ ९१ ॥

मध्ये नीलेन संयुक्तं द्विराजित(क)मुदाहृतम् ।
एवं त्रिराजिकं प्रोक्तं पूर्णमध्यं च मौक्तिकैः ॥ ९२ ॥

तत्पूर्णमध्यमाख्यातं मुक्ताफलविभूषणम् ।
मौक्तिकानि बहिः पंक्तौ तदत (त्न) र्णलकं ततः ॥ ९३ ॥

१ F वज्रतं । २ D ष्टि । ३ F लैव । ४ F पवि । ५ D ताः । ६ A भा । ७ A ळ । ८ A D षु । ९ D र्णै ।

वज्राणि च ततोऽप्यन्तर्वज्रगर्भ[1]मितीरितम् ।
एवं बहिस्थमुक्तं यन्मध्यवज्रैश्च पूरितम् ॥ ९४ ॥

मध्ये माणिक्यसंयुक्तं भुवि मण्डनमुच्यते ।
नीलैर्मरकतैश्चैव माणिक्यैश्च करम्बितम् ॥ ९५ ॥

यद्रूपं(पै)रचितैर्म(र्त्म)ध्ये तत्तत्संज्ञकमुच्यते ।
सोपानक्रमविन्यस्तवज्रपङ्क्तिविराजितम् ॥ ९६ ॥

षडष्टनेमिभिः कान्तं कुण्डलं तत्प्रचक्षते ।
शोधितेन सुवर्णेन सुचिरेणातिकान्तिना ॥ ९७ ॥

शृङ्खला विविधाः कार्या स्ताट[2]ङ्ककटकानि च ।
स्त्रीपुंसयोः समानानि भूषणान्यत्र विस्तरात् ॥ ९८ ॥

कथितान्यथ वक्ष्यामि स्त्रीणां पुंसां पृथक् पृथक् ।
अश्वत्थपत्रसङ्काशं सुवर्णेन विमिश्रितम् ॥ ९९ ॥

माणिक्यवज्रखचितमायतैर्मौक्तिकैर्युतम् ।
तत्र मुक्ताफलैः पार्श्वे सूसकाभ्यां विराजितम् ॥ ११०० ॥

ताभ्यां बहिर्मरालाभं नानारत्नैः प्रकल्पयेत् ।
तदूर्ध्वं वज्रमाणिक्यमौक्तिकैः कृतबन्धनम् ॥ १ ॥

तादिदं हंसतिलकं योषित्सीमन्तभूषणम् ।
[3]कनत्काञ्चनपट्टेन पिनद्धं वलयाकृतिः(ति) ॥ २ ॥

मुक्ताजालं[4] तदूर्ध्वं च कृ[5]तं तद् दण्डकं भवेत् ।
क्रमशो वर्धमानं तच्चूडा[6]मण्डनमुत्तमम् ॥ ३ ॥

केतकीदलसङ्काशं कनत्काञ्चनकल्पितम् ।
दण्डकस्योर्ध्वभागस्य भूषणं तदुदाहृतम् ॥ ४ ॥

सौवर्णकल्पितं पद्मं नानारत्नविराजितम् ।
चूडिकापरभागस्य भूषणं परिकीर्तितम् ॥ ५ ॥

१ A भिंतमी । २ A ड । ३ D क्रण । ४ A लस्त । ५ mss कृतं तं D कृतदण्डकसंभवेत् । ६ A डी ।

सौवर्णकुसुमैः कॢप्तं मुक्तासरसमन्वितम् ।
बृहन्माणिक्यनीलैश्च लम्बनं चूडिभूषणम् ॥ ६ ॥

पिचुमन्दफलाकारैर्मौक्तिकैर्नीलकैः कृतम् ।
माणिक्यैर्गारुडैर्हीरैर्मुकुलं कर्णभूषणम् ॥ ७ ॥

तस्या बहिश्च संलग्ना लम्बनी नीलनिर्मिता ।
नवभिर्दशभिर्वापि स्थूलमुक्ताफलैः कृता ॥ ८ ॥

कण्ठप्रमाणरचिता सरिका गलभूषणम् ।
ततो बहिश्च संलग्ना वज्रसङ्कलिका शुभा ॥ ९ ॥

सिंहवक्त्रसमाकारौ स्वर्णरत्नविनिर्मितौ ।
मुक्तासूसकसंयुक्तौ नीलमाणिक्यलम्बनौ ॥ १११० ॥

कञ्चुके कीलितौ कार्यौ भुजभूषणकौ वरौ ।
नामतो बाहुवलयौ पुंसि यावङ्गदाभिधौ ॥ ११ ॥

काञ्चनीभिः शलाकाभिः सुसूक्ष्माभिर्विनिर्मितौ ।
मणिबन्धमितादूर्ध्वं वलयैर्वर्धितैः क्रमात् ॥ १२ ॥

प्रादेशमात्रकं दैर्घ्यं विस्तारे बाहुवेष्टनम् ।
द्विधा विभज्य कर्तव्यं ग्रथितं कीलकेन तु ॥ १३ ॥

अनेनैव प्रकारेण वज्रमाणिक्यमौक्तिकैः ।
चूडकं मण्डनं स्त्रीणां प्रकोष्ठस्य विभूषणम् ॥ १४ ॥

अनेनैव प्रकारेण तदर्धेन विनिर्मितम् ।
अर्धचूडमिति ख्यातं स्त्रीणां प्रियतमं सदा ॥ १५ ॥

चतुरङ्गुलविस्तारं जघनाभोगवेष्टितम् ।
सौवर्णरत्नरचितं सूत्र(स)कैर्लम्बनैर्युतम् ॥ १६ ॥

हेमघर्घरघण्टाभिर्निर्मितं रवसंयुतम् ।
काञ्चीदामेति विख्यातं कटिभूषणमुत्तमम् ॥ १७ ॥

---

१ D F णैः । २ F ना । ३ C F लि । ४ A क्तासु । ५ A शक । ६ D मणिक । ७ F ज । ८ D म्बि । ९ A ना । १० A पूर्वं । ११ A त्रि । १२ A द्वि । १३ A च । १४ D न्थि । १५ A दं । १६ A त ।

हस्तचूडकवज्रस्य जङ्घाकाण्डप्रमाणकौ ।
नानारत्नैश्च खचितौ विख्यातौ पादचूडकौ ॥ १८ ॥

सुवर्णरचितौ कार्यौ त्रिभागे कृतखण्डनौ ।
सन्धिदेशे¹ सुसंश्लिष्टौ कीलकेन च कीलितौ ॥ १९ ॥

चतुरस्रौ षडस्रौ वा तथाष्टास्रौ च कारयेत् ।
सौवर्णैर्बुद्बुदै रम्यैः पङ्क्तिस्थैर्वा विराजितौ ॥ ११२० ॥

श्लक्ष्णौ वा कान्तिसंयुक्तौ नादवन्तावथापि वा ।
रत्नैर्वा विविधैर्युक्तौ कटकौ पादभूषणौ ॥ २१ ॥

त्रिपञ्चशृङ्खलाक्लृप्तौ नानारत्नशतैः कृतौ ।
कीलकाहिर्वं(त)संधी तौ पादपादा(ला)वितीरितौ ॥ २२ ॥

किङ्किण्यः स्वर्णरचिता गुणगुम्फितविग्रहाः ।
नादवत्यः⁴ सुरम्यास्ताः पादघर्घरिकाभिधाः ॥ २३ ॥

ईदृग्रूपसमाकारा नानारत्नैर्विनिर्मिताः ।
ध्वनिहीनाः सुशोभाढ्याः राढकाः परिकीर्तिताः ॥ २४ ॥

आयताश्च सुवंक्राश्च कटकाकारनिर्मिताः ।
अन्दुका इति विख्याता योषितां पादभूषणम् ॥ २५ ॥

पादतर्जनिमानेन कनत्काञ्चननिर्मिता ।
स्थूलाश्च ध्वनिसंयुक्ता यमला मुद्रिका वरा ॥ २६ ॥

शिखरैः शोभितं यत्तु शेखरं तद्विदुर्बुधाः ।
मुकुलाभं भवेद्यस्तु मुकुलं तत्प्रकीर्तितम् ॥ २७ ॥

केवलं सरकैर्यत्तच्छिरोवेष्टनमुच्यते ।
एवं विरचितं रत्नै राज्ञां मस्तकभूषणम् ॥ २८ ॥

दलकं हेमरचितं व्याघ्रपुच्छं(च्छ) विनिर्मितम् ।
मुक्तामाणिक्यखचितं पुरुषाणां विभूषणम् ॥ २९ ॥

शुचिना भूषणं धार्यं दिव्यरत्नविनिर्मितम् ।
रत्नाधिदेवतास्तुष्टा यच्छन्ति महतीं श्रियम् ॥ ११३० ॥

१ A शस्तु। २ F कृ। ३ F चहि A वहि। ४ D F न्त्यः। ५ A च। ६ A सै। ७ F च्छ।

यथारुचि यथाशोभं प्रेयस्याश्चित्तसम्मतम् ।
धत्ते यद्भूषणं राजा भूषाभोगः प्रकीर्तितः ॥ ३१ ॥

भूषाभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीभुजा ।

इति भूषोपभोगः ॥ ८ ॥

सम्प्रत्यासनभोगश्च कथ्यते राजवल्लभः ॥ ३२ ॥

चम्पकाम्रमधूकानां पनसौदुम्बरस्य च ।
पीठानि सुविशालानि चतुष्पदयुतानि च ॥ ३३ ॥

आयतं चतुरस्रं च काञ्चनेनोपशोभितम् ।
श्लक्ष्णं मनोहरं पीठं मङ्गलासनमुत्तमम् ॥ ३४ ॥

श्रीपर्णीरचितं रम्यं हस्तमात्रायु(य)तं शुभम् ।
अरत्निविस्तृतं पीठं पवित्रासनमुच्यते ॥ ३५ ॥

शाकदारुमयं भव्यं दृढं श्लक्ष्णं सुविस्तृतम् ।
चतुःपादयुतं पीठं मज्जनासनमीरितम् ॥ ३६ ॥

इष्टिकानिर्मितं पीठं पृष्ठाधारेण संयुतम् ।
सुधाकुट्टिमशोभाढ्यं मज्जने पीठमीरितम् ॥ ३७ ॥

कार्पासपूरितं वृत्तं छागीपट्टावगुण्ठितम् ।
हंसपिच्छभृतं वापि गदि(द्दि)काख्यं सुखासनम् ॥ ३८ ॥

छागचर्ममयं रक्तमूर्णागर्भं सुविस्तृतम् ।
नानावर्णविचित्रं तदासनं पट्टगद्दिका ॥ ३९ ॥

तस्योपरि च विन्यस्तं हंसपिच्छैः सुपूरितम् ।
सितपट्टपिनद्धं च श्वेतप्रच्छदसंयुतम् ॥ ११४० ॥

सङ्गीतकप्रसङ्गे च गजवाजिविनोदने ।
सर्वदा सुखसंवासे भूशय्यासनमुत्तमम् ॥ ४१ ॥

पञ्चभिः सप्तभिर्वापि नवभिर्लोहजैः पदैः ।
लोहपट्टकृताधारैर्लोहजालकमूर्धनि ॥ ४२ ॥

१ A फ। २ D विचि। ३ F ष्टि। ४ D ष्ठ। ५ F र्ज्ज। ६ F पादा। ७ D पूर्ण। ८ F सपूर्णि।
९ F व।

छटि(दि)कापट्टगर्भस्थं कार्पासेन विमिश्रितम् ।
लोहासनमिदं प्रोक्तमुपरिष्टात्सुकीलितम् ॥ ४३ ॥

शाकदारुविनिर्माणं दन्तिदन्तसुचित्रितम् ।
नानावर्णशताकारं मृत्वैकफल(पृष्ठैकफल)संयुतम् ॥ ४४ ॥

चतुष्पादकृताधारं सार्धहस्तं सुविस्तृतम् ।
ईषत्समुन्नतं राज्ञां पृष्ठाधारासनं स्मृतम् ॥ ४५ ॥

रुचिरेण सुवर्णेन निर्मितं तत्र रञ्जितम् ।
अष्टाभिः स्फाटिकैः सिंहैर्मूर्धभिः सुविधारितम् ॥ ४६ ॥

अधः काञ्चनविन्यस्तरत्नवेदित्रयान्वितम् ।
आस्थानमण्डनं राज्ञां सिंहासनमिदं परम् ॥ ४७ ॥

पूतासनं देवकार्ये सुखायां(य)मङ्गलासनम् ।
स्वैरमन्यानि पीठानि सैंहमास्थानमण्डपे ॥ ४८ ॥

एतानि पीठान्यध्यास्ते राजा विभवभूषितः ।
यदासनोपभोगोऽयमभिज्ञैः परिभाषितः ॥ ४९ ॥

संप्र(सम्प्र)त्यासनभोगश्च कथितं(तः) लक्षणान्वितम्(तः) ।
एवमासनभोगश्च कथितः सोमभूभुजा ॥ ११५० ॥

इत्यासनोपभोगः ॥ ९ ॥

चारुचामरभोगोऽयं कथ्यतेऽमरवल्लभः ।
आस्थानमण्डपे रम्ये विशाले सुखशीतले ॥ ५१ ॥

विन्यस्तरत्नशोभाढ्ये हेमस्तम्भविभूषिते ।
चित्रभित्तिमनोरम्ये नानावर्णवितानके ॥ ५२ ॥

सुधाकुट्टिमके दिव्ये सिंहपीठे भवेन्नृपः ।
शरच्छशाङ्कसङ्काशैर्यशःपुञ्जनिभैः सितैः ॥ ५३ ॥

मण्डितैर्हेमदण्डैश्च रत्नकान्तिविचित्रितैः ।
मयूरपिच्छसम्भूतैश्चमरीपुच्छसम्भवैः ॥ ५४ ॥

---

१ A लकम् । २ F Omits this line । ३ A D शेषा । ४ D या । ५ A तत् । ६ F Omits this line । ७ D नानावर्णवितानके । ८ D F वसे ।

चामरैर्हस्तविन्यस्तैर्वीजयन्ति वराङ्गनाः ।
सहस्राक्षमुखाभासैर्बर्हिबर्हविनिर्मितैः ॥ ५५ ॥

कूर्चकैर्वीजयन्तीह श्यामलाः कुन्तलाङ्गनाः ।
वालकव्यजनै रम्यैः सौरभ्येण मनोहरैः ॥ ५६ ॥

वीजयन्ति महीपालं कामिन्यः कामदेवताः ।
चन्द्रमण्डलसङ्काशैर्नानापट्टविनिर्मितैः ॥ ५७ ॥

वीजयन्ति धरानाथं वीजनैर्मृगलोचनाः ।
तालपत्रसमुद्भूतै रत्नकालंकृतैः शुभैः ॥ ५८ ॥

वीजनैश्चतुरस्रैश्च वीजयन्ति सुमध्यमाः ।
शोभार्थं विभवार्थं च स्वेदापनयनाय च ॥ ५९ ॥

चामरैर्वीजनं यत्तु स भोगश्चामराभिधः ।
एवं चामरभोगोऽयं भाषितः सोमभुभुजा ॥ ११६० ॥

इति चामरभोगः ॥ १० ॥

अधुनाऽऽस्थानभोगोऽयं कथ्यते जनवल्लभः ।
चामरैर्व्यजनैरेवं वीज्यमानो महीपतिः ॥ ६१ ॥

आस्थानमण्डपन्यस्तवरसिंहासनस्थितः ।
समाहूय प्रतीहारं सर्वाह्वानं समादिशेत् ॥ ६२ ॥

ततो दौवारिकाहूता विशन्ति नृपमन्दिरम् ।
पट्टीपिनद्धदोलान्तःस्थिताः शुद्धान्तयोषितः ॥ ६३ ॥

विचित्रछत्रसञ्छन्नछायाश्चामरवीजिताः ।
सौविदल्लकरैश्छन्दवेत्रदण्डनिवारणैः ॥ ६४ ॥

अपसर्पापसर्पेति गच्छ गच्छेति तर्जनैः ।
सुदूरोत्सारिताशेषमार्गस्थजनवर्जिताः ॥ ६५ ॥

प्रविशेयुर्नृपस्थानं सर्वाभरणभूषिताः ।
नानारत्नमयैर्दिव्यैश्चूडामण्डनदण्डकैः ॥ ६६ ॥

---

१ A यच्छया। २ F भेण। ३ D ट्टि। ४ D F अभ्र। ५ A चित्र। ६ A रो। ७ F ढी।

सी[1]मन्तस्यान्तरे हं[2]सैतिलकेन विराजिताः ।
मुक्तामरकताकी[3]र्णैर्नीलमाणिक्यलम्बनैः ॥ ६७ ॥

कर्णावतंसमुकुलैः कुण्डलैर्मणिमण्डितैः ।
अलकाभरणैः पु[4]ष्पैः कनत्काञ्चननिर्मितैः ॥ ६८ ॥

कण्ठभूषणकैर्दिव्यैर्मुक्तामाणिक्यसम्भवैः ।
पदकैरत्नशोभाढ्यैर्दिव्यरत्नयुतैः सरैः ॥ ६९ ॥

हारैर्मुक्तामयैः शुभ्रैः स्तनस्थलविभूषणैः ।
विचित्ररत्नरचितैरङ्गदैर्बाहुभूषणैः ॥ ११७० ॥

सा[5]चिंभूषणकैर्दिव्यैश्चूडाकैरत्नराजितैः ।
क[6]टकै रत्नरचितैर्नानारत्नाङ्गुलीयकैः ॥ ७१ ॥

रत्नकाञ्चीकलापैश्च जङ्घाभूषणचूडकैः ।
नूपुरैः पादकटकैर्दिव्यरत्नविभूषितैः ॥ ७२ ॥

पा[7]दैः(दैः)पदकराजीभिः किङ्किणीजालकैरपि ।
अङ्घ्रिशाखाविभूषाभिः क्वणन्तीभिः पदे पदे ॥ ७३ ॥

मुद्रिकाभिर्विचित्राभिर्भूषिता नृपयोषितः ।
दिव्यवस्त्रपरीधानाः पदकञ्चुकशोभिताः ॥ ७४ ॥

क्षौमका[8]र्पासकै[9]र्युक्ता गन्धमाल्यविभूषिताः ।
श्रीखण्डक्षोदशुभ्राङ्ग्यः कुङ्कुमद्रवरञ्जिताः ॥ ७५ ॥

सान्द्रकस्तूरिकापत्रवल्लीभिः समलङ्कृताः ।
तिलकैर्विविधैर्भव्यैर्नानावर्णैर्मनोहरैः ॥ ७६ ॥

मनोरमारमण्यस्तास्तरुण्यः सुखभूमयः ।
यथायोग्यं यथास्थानं यथाप्रे[10]मं यथासनम् ॥ ७७ ॥

समन्तान्नृपमावेक्ष्य निविष्टाः पर्युपासते ।
काश्चित्तुरङ्गमारूढाः काश्चिदश्वतरीस्थिताः ॥ ७८ ॥

---

१ F स । २ A हन्त । ३ A र्णें, णैं? । ४ A णैर्मुल्यै । ५ A च्ची F वि । ६ A र । ७ C F दे । ८ D कागल । ९ D युक्तैः । १० A मं ।

काश्चिच्चरणसञ्चाराश्चालयन्त्यो मनो नृणाम् ।
काश्चित्कनकभूषाढ्याः काश्चिद्रत्नविभूषिताः ॥ ७९ ॥

काश्चिन्मुक्तामयैर्हारैर्मण्डितस्तनमण्डलाः ।
काश्चिच्छङ्खमयैः श्लक्ष्णैर्नानारूपविनिर्मितैः ॥ ११८० ॥

मणिभिर्भूषिताः काश्चिन्नयनानन्दचन्द्रिकाः ।
काश्चित्सुरक्तवस्त्रैश्च रञ्जयन्त्यो मनो नृणाम् ॥ ८१ ॥

हरितैर्वसनैः काश्चिद्धरन्त्यो हृदयं नृणाम् ।
नीलाम्बरधरैः काश्चिन्निगिरन्त्यो दृशो नृणाम् ॥ ८२ ॥

मल्लिकामालिकाः काश्चित्काश्चिच्चम्पकमालिकाः ।
मालतीमालिकाः काश्चित्काश्चिदुत्पलमालिकाः ॥ ८३ ॥

काश्चिदुत्पलमालाभिर्भूषिताश्चोत्पलेक्षणाः ।
काश्चित्सुरभिमालाभिर्भ्राजिता भ्रमराकुलाः ॥ ८४ ॥

काश्चित्कुण्ड(न्त)लकामिन्यः कुटिलीकृतकुण्ड(त)लाः ।
काश्चिद्द्राविडकामिन्यः प्रकाशितपयोधराः ॥ ८५ ॥

काश्चिल्ललाटलटभाः सिन्दूरारुणमस्तकाः ।
महाराष्ट्रस्त्रियः काश्चिल्लम्बकोपक(ल)भूषिताः ॥ ८६ ॥

आन्ध्रनार्यो वराः काश्चिदपसव्योत्तरीयकाः ।
गुर्जर्यो वनिताः काश्चिदापाणिकृतकञ्चुकाः ॥ ८७ ॥

अम्भोजलंपनाः काश्चित्काश्चिच्चन्द्रसमाननाः ।
काश्चित्प्रहासवदनाः काश्चिद्रम्यमुखश्रियः ॥ ८८ ॥

सुनीलमूर्धजाः काश्चित्काश्चिच्चन्द्रार्धभालिकाः ।
सुशोभश्रवणाः काश्चित्काश्चित्स्वच्छकपोलकाः ॥ ८९ ॥

भ्रूभङ्गविभ्रमाः काश्चित्काश्चिद्दीर्घविलोचनाः ।
रम्यनासापुटाः काश्चित्काश्चिद्दाडिमदन्तिकाः ॥ ११९० ॥

१ D चाराश्च । २ F च सं । ३ D द्रुणक । ४ A कुण्डली D कटिसूत्रविराजिताः । ५ D नय । ६ A मसा । ७ F टीः ।

पक्वबिम्बाधराः काश्चित्काश्चित्कम्बुशिरोधराः ।
वृत्तबाहुलताः काश्चित्काश्चित्कोमलपाणयः ॥ ९१ ॥

केतकीनखराः काश्चित्काश्चित्पीनपयोधराः ।
कृशोदर्यस्तथा काश्चित्काश्चित्स्थूलनितम्बकाः ॥ ९२ ॥

रम्भोरुयुगला काश्चित्काश्चिज्जङ्घामनोहराः ।
मृदुपादतलाः काश्चित्काश्चिच्चञ्चन्नखत्विषः ॥ ९३ ॥

खड्गश्यामाङ्गनाः काश्चित्काश्चित्स्वर्णसमप्रभाः ।
वंशश्यामाः स्त्रियः काश्चित्काश्चिच्चम्पकसत्त्विषः ॥ ९४ ॥

यूनां हृदयहारिण्यो गौरश्यामाश्च काश्चन ।
चित्तवृत्तिहरा[1] नृणां कङ्कुश्यामाश्च काश्चन ॥ ९५ ॥

काश्चिदुत्पलवर्णेन समत्वेनाभिवर्णिताः ।
काश्चिद्भ्रमरपक्षाभाः स्निग्धकान्तिमनोहराः ॥ ९६ ॥

काश्चिन्मरालगामिन्यः काश्चिन्मृगविलोचना[2]ः ।
कलकण्ठरवा[3]ः काश्चित्काश्चित्सर्वगुणान्विताः ॥ ९७ ॥

अबला योषितः काश्चित् काश्चिन्मुग्धा वरस्त्रियः ।
मध्ये मनोहराः काश्चित्काश्चित्प्रौढविचक्षणाः ॥ ९८ ॥

आस्थानभूषणाः सर्वा[4]ः समागत्य नृपालयम् ।
प्रवेश्योभयपार्श्वे च पृष्ठभागे च संस्थिताः ॥ ९९ ॥

उपान्तभ्रमराक्रान्तकेतकीपत्रसन्निभैः ।
कटाक्षैर्वीक्ष्य राजानं हर्षयन्ति[5] मुहुर्मुहुः ॥ १२०० ॥

कान्त[6]दन्तविनिर्मुक्तचन्द्रिकामृतनिर्भ(र्झ)रैः ।
सिञ्चन्त्य इव भूपालं हसितेन वराङ्गनाः ॥ १ ॥

प्रतिरूपगुणाकारैरलङ्कारैरलङ्कृताः ।
कुमारा विनयोपेताः प्रणम्य जनकं[7] नृपम् ॥ २ ॥

आसने[8] च यथोद्दिष्टे[9] यथार्हं पृथिवीभुजां[10] ।
उपविष्टाः पुरोभागे नातिदूरे मनस्विनः ॥ ३ ॥

१ F त्त। २ A क। ३ A ताः। ४ A काश्चित्। ५ A न्ती। ६ F न्ति। ७ A वन्नृ। ८ D नं। ९ D ष्टं। १० A जाम्।

पुरोधाः शुभ्रवसनो रत्नकुण्डलमण्डितः ।
कुमाराभ्यास(श)देशे च निवसेत शुभासने ॥ ४ ॥

अमात्यमन्त्रिसचिवौ[1] द्वितीयाङ्गवि(नि)योजितौः[2] ।
निविशेयुर्यथास्था[3]नं नृपादिष्टासने क्रमात् ॥ ५ ॥

मण्डलाधीश्वराः शूराः सामन्तामात्यका अपि ।
वामदक्षिण[4]पंक्तिस्थाः पुरोभागे महीभुजः ॥ ६ ॥

संविशेयुर्यथास्थानमासनेषु नृपाज्ञया ।
देशाधिकारिणः केचित्केचिद्ग्रामाधिकारिणः ॥ ७ ॥

धर्माधिकारिणः केचित्केचिदर्थाधिकारिणः ।
कामाधिकारिणः केचित्केचित्कोशाधिकारिणः ॥ ८ ॥

बलाधिकारिणः केचित्केचिद्दु[5]र्गाधिकारिणः ।
[6]वस्त्राधिकारिणः केचित्केचिद्भूषाधिकारिणः ॥ ९ ॥

निष्काधिकारिणः केचित्केचिद्द्रूणाधिकारिणः ।
[7]तुलाधिकारिणः केचित्केचिन्मुद्राधिकारिणः ॥ १२१० ॥

मूल्याधिकारिणः केचित्केचिदर्घाधिकारिणः ।
दूताधिकारिणः केचित्केचिद्दुष्टाधिकारिणः ॥ ११ ॥

तीर्थाधिकारिणः केचित्केचिन्नावाधिकारिणः ।
मार्गाधिकारिणः केचित्केचिद्द्वाराधिकारिणः ॥ १२ ॥

भाराधिकारिणः केचित्केचिद्द्वीपाधिकारिणः।
द्वास्थाधिकारिणः केचित्केचिन्मल्लाधिकारिणः ॥ १३ ॥

अङ्गाधिकारिणः केचित्केचिद्योधाधिकारिणः ।
देवाधिकारिणः केचित्केचिच्छास्त्राधिकारिणः ॥ १४ ॥

दानाधिकारिणः केचित्केचिद्दण्डाधिकारिणः ।
गजाधिकारिणः केचित्केचिदश्वाधिकारिणः ॥ १५ ॥

---

१ D वान् । २ F तान् । ३ C F मा । ४ D मध्य । ५ A C F द्रूर्णा । F omits these two lines । ७ D कु । ८ C D add these two lines.

रथाधिकारिणः केचित्केचित्प्राणाधिकारिणः ।
शस्त्राधिकारिणः केचित्केचिच्चापाधिकारिणः ॥ १६ ॥

मृगाधिकारिणः केचित्केचित्पक्षाधिकारिणः ।
स्नानाधिकारिणः केचित्केचित्सूदाधिकारिणः ॥ १७ ॥

तोयाधिकारिणः केचित्केचिच्छत्राधिकारिणः ।
दीपाधिकारिणः केचित्केचित्तैलाधिकारिणः ॥ १८ ॥

गवाधिकारिणः केचित्केचिद्धासाधिकारिणः ।
क्षीराधिकारिणः केचित्केचित्कर्माधिकारिणः ॥ १९ ॥

शय्याधिकारिणः केचित्केचित्कान्ताधिकारिणः ।
पुत्राधिकारिणः केचित्केचिद्विद्याधिकारिणः ॥ १२२० ॥

वाद्याधिकारिणः केचित्केचिद्गेयाधिकारिणः ।
नृत्ताधिकारिणः केचित्केचिच्चित्राधिकारिणः ॥ २१ ॥

पर्णाधिकारिणः केचित्केचित्त्वन्[1]याधिकारिणः ।
शुल्काधिकारिणः केचित्केचिद्धान्याधिकारिणः ॥ २२ ॥

सुधाधिकारिणः केचित्केचिद्वस्त्राधिकारिणः ।
अश्माधिकारिणः केचित्केचिन्मुद्राधिकारिणः ॥ २३ ॥

पटीपट्टाङ्गि[2]काश्चित्रा दीर्घबाहुविनिर्मिताः ।
धारयन्तः सुखोष्णीषं हेमाभरणभूषिताः ॥ २४ ॥

निविशेयुर्यथास्थानं भक्तिनम्रा नृपेश्वरे ।
कृताञ्जलिपुटाः सर्वे मुखालोकनतत्पराः ॥ २५ ॥

ताम्बूलधारिणो भक्ता विश्वस्ताः खड्गधारिणः ।
राज्ञः समीपे तिष्ठेयुः सावधाना जितेन्द्रियाः ॥ २६ ॥

कवयो गणकाश्चैव वादिनो वाग्मिनस्तथा ।
पाठ[3]काः कथका भट्टाः सूतमागधबन्दिनः ॥ २७ ॥

वाग्गेयकाराश्[4]चतुरा गाथ(य)का वांशिका अपि ।
वैणिका वाद्यकाराश्च नर्तकाश्चारणा नटाः ॥ २८ ॥

१ A त्स्वन्या । २ F ङ्ग । ३ D चतुराः । ४ A काश्च च ।

वैतालिकाश्चाटुकाराः प्रहासचतुरा[1] नराः ।
अङ्कमल्लांश्च[2] योधाश्च तथान्ये विविधा नराः ॥ २९ ॥

विचित्रवस्त्रैः सौवर्णैर्भूषणैर्भूषिता[3] [4]नराः ।
दिव्यप[5]ट्टांशुकोष्णीषभ्रा[6]जिता भव्यमूर्तयः ॥ १२३० ॥

शौर्योदार्यैस्तथा युक्ता नृपचित्तानुरञ्ज[7]काः ।
वारं वारं समन्तात्ते जय जीवेतिवादिनः ॥ ३१ ॥

उपासीरन्नृपश्रेष्ठं सेवाधर्मविशारदाः ।
तच्चित्तवेदिनः सर्वे विनयानतमस्तकाः ॥ ३२ ॥

आस्थानमण्डपान्तस्थैः सर्वैः सेवागतैर्नृपम् ।
वीक्ष्यमाणैर्नरैर्भव्य(व्यं) नव(वं)चन्द्रमिवोदितम् ॥ ३३ ॥

नानादेशाधिपान्भूपान्स्वात्मरक्षार्थमागतान् ।
[8]प्रवेशय प्रतीहारेत्यादिशेत्पृथिवीपतिः ॥ ३४ ॥

प्रवेशितान् प्रतीहारैः प्रणतान् दण्डवद्भुवि ।
सप्रसादमिति ब्रूयादुत्तिष्ठत निषीदत ॥ ३५ ॥

नृपाणामासनं योग्यं दापयेन्मानपूर्वकम् ।
आसनेषूपविष्टानां दृष्ट्या सन्तोषमावहेत् ॥ ३६ ॥

वचनेन महाप्रीतिं जनयित्वा ग[9]तक्रमान् ।
दिव्यैर्वस्त्रैः पटीपट्टैर्विचित्रैः स्वर्णभूषणैः ॥ ३७ ॥

सुरत्नाभरणैर्भव्यैर्वाजिभिर्वरवारणैः ।
ग्रामैः पुरैस्तथा देशैस्तोषयेत्पार्थिवान्नृपः ॥ ३८ ॥

विसर्जयेच्च तान सर्वान्बहुमानपुरःसरम् ।
आवासेषु सु[10]रम्येषु स्थापयेत्पृथिवीपतिः ॥ ३९ ॥

कांश्चित्प्रसन्नया दृष्ट्या कांश्चिन्मधुरभाषितैः ।
कांश्चित्प्रभूतदानेन कांश्चिन्माने[11]न हर्षयेत् ॥ १२४० ॥

---

१ D राननाः। २ F क्लीव। ३ C F षणा। ४ A व। ५ C F वस्त्रां। ६ D रा। ७ F रञ्जिताः। ८ A प्रा। ९ D जि। १० A ग। ११ F येन।

कुमारान्मन्त्रिणोऽमात्यान्सचिवान्मण्डलाधिपान् ।
सुभटान्सेवकान्दक्षान्सर्वानप्यधिकारिणः ॥ ४१ ॥

विद्याप्रसादपात्राणि हास्यपात्राणि कानि च ।
तोषयित्वा यथायोग्यं सर्वांस्तान्निजमन्दिरम् ॥ ४२ ॥

पुरन्दरनिभो राजा प्रविशेत्केलिकेतनम् ।
क्रीडते स्त्रीजनैः सार्धं तोषयेत्ताश्च पूर्ववत् ॥ ४३ ॥

करोत्यास्थानमित्थं यः पार्थिवः प्रथितोन्नतिः ।
आस्थानभोग इत्येष कथितः सोमभूभुजा ॥ ४४ ॥

इत्यास्थानभोगः ॥ १० ॥

पुत्राणामुपभोगोऽयं सद्यः संपरिकीर्त्यते ।
ऋतुकालमनुल्लङ्घ्य पुत्रार्थी सङ्गमाचरेत् ॥ ४५ ॥

सवर्णासु विशेषेण सतां धर्ममनुस्मरन् ।
रजोदिनात्समारभ्य यावत्षोडशवासरान् ॥ ४६ ॥

ऋतुस्तावद्भवेत्स्त्रीणां प्रजापतिविनिर्मितः ।
तिथिं द्वितीयां यत्नेन चतुर्थीं च विवर्जयेत् ॥ ४७ ॥

पुष्टा भार्याप्रियात्कन्यां तस्मात्कुर्वीत तां कृशाम् ।
रक्ताधिक्याद्भवेत्कन्या शुक्राधिक्ये भवेत्सुतः ॥ ४८ ॥

तस्माच्छुक्रविशुद्ध्यर्थं वृष्यं भुञ्जीत भोजनम् ।
जाते गर्भे भवेत्स्त्रीणां पाण्डुरं गण्डमण्डलम् ॥ ४९ ॥

कुचयोश्चूचुकं कृष्णं जठरं किञ्चिदुन्नतम् ।
तृतीये मासि सम्प्राप्ते कुर्यात्पुंसवनं नृपः ॥ १२५० ॥

श्रवणे मृगशीर्षे च हस्ते पुष्ये पुनर्वसौ ।
मूले पुंसंज्ञिते धिष्ण्ये वारेर्का(र्का)रबृहस्पतेः ॥ ५१ ॥

माषद्वितयमध्यस्थं यवं घृतसमन्वितम् ।
प्राशयेन्नृपतिः पत्नीं वेदमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५२ ॥

---

१ A स । २ A क्रा ।

एतत्पुंसवनं ख्यातं गर्भस्थः[1] पुरुषो भवेत् ।
अष्टमे मासि षष्ठे वा धिष्ण्यैः पुन्नामभिर्नृपः ॥ ५३ ॥

सीमन्तोन्नयनं कुर्यादष्टमङ्गलसंज्ञितम् ।
उदुम्बरफलैः क्लृप्तं कुर्यात्कण्ठविभूषणम् ॥ ५४ ॥

शल्लीपुच्छसम्भूतकण्टकाग्रेण मूर्धनि ।
सीमन्तोन्नयनं कुर्याद्भार्यायाः पृथिवीपतिः ॥ ५५ ॥

वैणिकैर्वादयद्भिश्च सोमराग(गं)मनोहरम् ।
उच्चारयेत्सुविप्रेषु साममन्त्राञ्शुभाक्षरान् ॥ ५६ ॥

पटहादिभिरन्यैश्च तूर्यपञ्चमहास्वनैः ।
अष्टमङ्गलनामानं कुर्यादुत्सवमूर्जितम् ॥ ५७ ॥

तोषयेद्द्विजमुख्यांश्च गोभूस्वर्णाम्बरादिभिः ।
सम्पूर्णे नवमे मासि जाते पुत्रे मनोहरे ॥ ५८ ॥

जातकर्म प्रकुर्वीत[2] स्वगृह्योक्तेन कर्मणा ।
सौवर्णमुद्रिकालिप्तं प्राशयेन्मधुसर्पिषी ॥ ५९ ॥

बालकं च ततो मातुः पाययेच्च पयोधरम् ।
तत्राभ्युदयिकं श्राद्धं हेम्ना कुर्वीत भूपतिः ॥ १२६० ॥

प्रातःसन्ध्यासु सायाह्ने रात्रावपि शुभावहम् ।
दिवसाद्द्वादशादूर्ध्वमुत्तरात्रितये मृगे ॥ ६१ ॥

चित्रानुराधाहस्तेषु श्रवणादित्रयेऽपि च ।
अश्विन्यां रोहिणीस्वात्यो रेवत्यां पुष्यमूलयोः ॥ ६२ ॥

शुभे वारे तिथौ लग्ने पुत्रराश्यनुरूपतः ।
विख्यातं राजवंश्यानां नाम कुर्यान्महीपतिः ॥ ६३ ॥

सिंहं मल्लं तथा बाहुं पालं वर्म पराक्रमम् ।
सेनं चन्द्रं तथा दिव्यसत्त्वं[3] केसरिणं रथम्[4] ॥ ६४ ॥

अनीकं च पदं[5] प्रान्ते कुर्यान्नाम्नो[6] यथारुचि ।
षष्ठे मासि शिशोः कार्यमन्नप्राशनमुत्तमम् ॥ ६५ ॥

---

१ A स्थं । २ F प्रतुवति । ३ A त्वके । ४ F D तथा । ५ D दघ्ना । ६ D मय ।

रेवतीरोहिणीहस्तपुष्यश्रवणयुग्मकैः ।
उत्तरात्रितयेनापि वारे चेन्दोर्बृहस्पतेः ॥ ६६ ॥

बुधभार्गवयोश्चैव शस्ते लग्ने शुभे तिथौ ।
बालकानां स्वकीयानामव्यक्तं शृणुयाद्वचः ॥ ६७ ॥

अर्धार्धभाषितं तेषां गालिदानं मनोहरम् ।
जानुच मणं पश्येत्स्खलितं च पदक्रमम् ॥ ६८ ॥

मातृहस्तावलम्बेन ललितं गमनं शनैः ।
फलप्रदर्शनाद्बालमानीतं मातुरङ्कतः ॥ ६९ ॥

अङ्कमारोपयेद्बालमुरस्कन्धतलं तथा ।
रक्षामन्त्राक्षरैः पत्रैर्लाक्षया परिवेष्टितैः ॥ १२७० ॥

शार्दूलनखसंयुक्तं प्रवालाङ्कुरशोभितम् ।
कपर्दकेन चित्रेण शङ्खेन च विराजितम् ॥ ७१ ॥

अजरामरसम्मिश्रं[1] बिभ्राणं कण्ठसूत्रकम् ।
पञ्चलोहसुकूसैश्च वलयैर्भूषिताङ्घ्रिकम् ॥ ७२ ॥

पादयोः कटिदेशे च हेमघर्घरिकायुतम् ।
स्वर्णकुण्डलिकाः प्रान्त(काप्रोत) कर्णपालीविराजितम् ॥ ७३ ॥

अश्वत्थपत्रसङ्काशं(श) मूर्धभूषाङ्कितालकम् ।
मातरं पितरं दृष्ट्वा धावमानमितस्ततः ॥ ७४ ॥

कुमारं सुकुमाराङ्गमालिङ्गेदवनीपतिः ।
कर्णे[2] कूर्चे[3] च कर्षन्तं त(व)र्षन्तं[4] हर्षमात्मनि ॥ ७५ ॥

चुम्बन्तं वदनं भूपः परिष्वज्य सुखीभवेत् ।
योगीन्द्रमिव सानन्दं दिग्वस्त्रमपरिग्रहम् ॥ ७६ ॥

जटिलं भूतिभूषाढ्यं गङ्गाधरमिवात्मजम् ।
विष्णुरुद्रसमाभासं[5] [6]नरकत्राणकारणम्[7] ॥ ७७ ॥

पुत्रं गात्रात्समुत्पन्नमीक्षन्ते पुण्यभागिनः ।
एकद्विवत्सरस्यान्ते कारयेत्कर्णवेधनम् ॥ ७८ ॥

१ D श्र । २ D र्णौ । ३ D र्चौ । ४ D कर्षंतं । ५ A सेनं । ६ A कट । ७ A क ।

[1]पुनर्वसुधनिष्ठायां रेवत्यां श्रवणे मृगे ।
उत्तरात्रितये हस्ते चित्रायां मै[2]त्रपुष्ययोः ॥ ७९ ॥

अश्विन्यां शोभने वारे तिथौ लग्ने च शोभने ।
वत्सरद्वितयादूर्ध्वं चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२८० ॥

अश्विनीरेवतीमूलज्येष्ठासु श्रव[4]णत्रये ।
हस्तत्रये च पुष्ये च तथैवादितिदैवते ॥ ८१ ॥

शस्ते वारे शुभे लग्ने तिथौ च शुभशंसिनि ।
अन्नप्राशनधिष्ण्येषु ध्रुवनक्षत्रवर्जिते ॥ ८२ ॥

भौमे सौम्ये गुरौ शुक्रे कुर्यान्मौञ्जीनिबन्धनम् ।
वर्षे गर्भाष्टमे वापि गर्भैकादशकेऽपि वा ॥ ८३ ॥

व्रतबन्धं प्रकुर्वीत क्षत्रियस्य यथोचितम् ।
आर्द्रायां श्रवणे स्वात्यां चित्रायां हस्तमूलयोः ॥ ८४ ॥

पूर्वात्रये च रेवत्यामाश्लेषायां पुनर्वसौ ।
मृगशीर्षे धनिष्ठायामाश्विनीपुष्ययोरपि ॥ ८५ ॥

वारे बुधे गुरौ शुक्रे विद्यारम्भं च कारयेत् ।
वेदमध्यापयेत्पु[5]त्रं(त्रान्) श[6]स्त्रविद्यां च शिक्षयेत् ॥ ८६ ॥

गजाश्वरोहणे तज्ज्ञं[7](ज्ज्ञान्) रथया[8]ने विशा[9]रदम् (दान्)।
शस्त्रशास्त्रकृताभ्यासान् ग[10]जारोहे सुशिक्षितान् ॥ ८७ ॥

अश्व[11]वाहसुनिष्णातान्सद्भिर्वैस्तान्परीक्षयेत् ।
एकैकं क्रमशः पुत्रं परीक्षेत विचक्षणः ॥ ८८ ॥

पाटवं च बलं प्रज्ञां कलाकौशलमेव च ।
श्रुतौ तर्के तथा धर्मे काव्ये व्याकरणेऽपि च ॥ ८९ ॥

धनुर्वेदे भूमिबले स्वरशास्त्रे कलास्वपि ।
दृढघाते दूरपाते लघुसन्धानमोक्षणे ॥ १२९० ॥

---

१ F omits these two linse। २ A सौ। ३ D मि। ४ A णा। ५ A त्रान्। ६ D शा।
७ A ज्ज्ञान्?। ८ D न। ९ A दान्?। १० D प्रवीणान् सर्वकर्मसु। ११ A बाहु।

विचित्रव्यधने लक्ष्ये चापविद्यां परीक्षयेत् ।
दूरे दृढं चले लक्ष्यं लाघवं बाणमोक्षणे ॥ ९१ ॥

विद्योत्कर्षं परीक्षेत बल(लं)कोदण्डकर्षणे ।
गात्रेषु सौष्ठवं पाद[1]सञ्चारे लाघवं तथा ॥ ९२ ॥

हस्ते निष्ठुरतां दृष्टौ शौर्यं स्थैर्यं च चेतसि ।
वितस्तित्रिचतुःपञ्चभेदाः ख्याताऽसिधेनुषु ॥ ९३ ॥

खड्गं कुन्तं गदां शक्तिं चक्रं शूलपरश्वधे ।
परप्रयुक्तघातेषु वञ्चनात्प्रौढिरि[2]ष्यते ॥ ९४ ॥

क्षुरिकायां तथा लघ्व्यां[3] बन्धचातुर्यमीक्षते ।
परस्य बाहुसंरोधौ (धो) वीक्ष्यन्ते (ते) पाणिपाद(त)तः ॥ ९५ ॥

एवमस्त्रप्रकर्षं तु कुमाराणां मनस्विनाम् ।
कृतास्त्राणां परीक्षेत तज्ज्ञैः सह महीपतिः ॥ ९६ ॥

गजाश्वा[4]रोहणे[5] तेषां प्राविण्यं पृथिवीश्वरः ।
कुमाराणां परीक्षेत लक्ष्य[6]लक्षणकोविदः ॥ ९७ ॥

तेषामुत्कर्षमन्विच्छेत्स्वस्मादप्यवनीपतिः ।
गुणाधिकतराः पुत्राः प्राप्यन्ते सुकृताधिकैः ॥ ९८ ॥

विनीताः श्रुतसम्पन्नाः शास्त्रेषु च कृतश्रमाः ।
गजाश्वा[7]रोहणे दक्षा लभ्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ ९९ ॥

धर्मज्ञाः शुचयो धीराः पितृ[8]शुश्रूषणे रताः ।
रूपौदार्यगुणोपेता दृश्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ १३०० ॥

एवं गुणाधिकान् पुत्रान् दृष्ट्वा रोमाञ्चकञ्चुकः ।
आलिङ्ग्य मूर्ध्न्युपाघ्राय चाशीर्भिरभिनन्दयेत् ॥ १ ॥

पुत्राणां दर्शनं चन्द्रदर्शनादपि सौख्यदम् ।
पुत्रगात्रपरिष्वङ्गश्चन्दनादपि शीतलः ॥ २ ॥

---

१ D दं। २ D ढमी। ३ A घ्यां। ४ D श्व। ५ F णै। ६ D लक्षणं लक्ष्य। ७ D श्व।
८ F तुः।

इति ब्रुवन् महीपालो वाग्भिरानन्द्य पुत्रकान् ।
गजाश्वरत्नभूषाभिस्तोषयित्वा सुखी भवेत् ॥ ३ ॥

उपाध्यायेषु सर्वेषु ग्रामपट्टनखेटकम् ।
वस्त्राणि काञ्चनं भूमिं मानपूर्वकमर्पयेत् ॥ ४ ॥

सम्प्राप्तयौवनान्पुत्रान्कृतगोदानमङ्गलान् ।
समावर्तनसम्पन्नान्कामभोगसुखोचितान् ॥ ५ ॥

रूपलावण्यवर्णाढ्यां[1] लक्षणैः समलङ्कृताः[2] ।
महाकुलसमुत्पन्नाः[3] समजातिनिरूपिताः[4] ॥ ६ ॥

विवाहविधिना राजा रत्नभूषणभूषितान् ।
कुमारान्प्रापयेत्कन्यां (न्या) धर्मार्थं सुखमन्दिरम्[5] ॥ ७ ॥

पापा(पां)स्त्रिषष्ठलाभस्था(स्थां)स्त्यक्त्वा[6] मङ्गलमष्टमम् ।
शुक्लपक्षे तिथौ शस्ते शोभनग्रहवासरे ॥ ८ ॥

कुर्याद्विवाहं भूपालः पुत्रस्यामित्रकर्शिनः ।
शोभने सुविशाले च मध्यवेदीविराजिते ॥ ९ ॥

पटीपट्टवितानेन स्तम्भैः पट्टांवगुण्ठितैः ।
तोरणालङ्कृतद्वारे गोमयालिप्तभूमिके ॥ १३१० ॥

पुष्पप्रकरशोभाढ्ये मण्डपे सुमनोहरे ।
कृत्वा नान्दीमुखं श्राद्धं संपूज्य कुलदेवताः ॥ ११

पुण्याहवाचनं कृत्वा मुहूर्ते गणकोदिते ।
मधुपर्केण सम्मान्यं सितवस्त्रैर्विभूषितम् ॥ १२ ॥

मुद्रिकालङ्कृतं पुत्रं वेदीमारोपयेच्छनैः ।
तण्डुलैः कारयेत्पुञ्जौ पूर्वापरसमौस्थितौ ॥ १३ ॥

सितं दुकूलं तन्मध्ये कल्पयेद्व्यवधायकम् ।
पुत्रं प्राचीमुखं कृत्वा तण्डुलोपरिवर्तिनम् ॥ १४ ॥

---

१ D व्य ल। २ D तान्। ३ D न्नान्। ४ D तान्। ५ F स्वामि। ६ C ॅर। ७ A क्त।
८ A नेप्र। ९ D र्षणः। १० F दा। ११ D म।

पश्चिमाशामुखीं कन्यां पुञ्जस्योपरिवर्तिनीम् ।
उभाभ्यां करयोर्दत्वा तण्डुलान् जीरकादिकान् ॥ १५ ॥

जाते लग्ने तु मध्यस्थं पटमुत्सारयेत्ततः ।
हस्तस्थांस्तण्डुलान्कन्याकुमारौ क्षिपतौ मिथः ॥ १६ ॥

परस्परमुखाम्भोजविनिवेशितलोचनौ ।
कन्याया दक्षिणं पाणिं कुमारकरमध्यगम् ॥ १७ ॥

कृत्वा कन्यापिता कन्यां धारापूर्वं समर्पयेत् ।
कुमारं च तथा कन्यां वेष्टयेत् पञ्चतन्तुभिः ॥ १८ ॥

प्रादक्षिण्यात्पञ्चवारान्[1] कृतं सूत्रं समाचरेत् ।
निष्कासितं प्रयत्नेन उभाभ्यां पादयोरधः ॥ १९ ॥

कुङ्कुमेन समालिप्य[2] कङ्कणं तद्विधीयते ।
अनेनैव प्रकारेण कन्यायाः कङ्कणं न्यसेत् ॥ १३२० ॥

ततो होमं प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना द्विजः ।
कनिष्ठामङ्गुलीं धृत्वा[3] पत्युः पत्नी व्रजेदनु ॥ २१ ॥

प्रदक्षिणक्रमेणैव कृते होमे यथाविधि ।
वारत्रयं भ्रमित्वा तु सप्ततण्डुलपुञ्जकान्[4] ॥ २२ ॥

आक्रमेत्पदविन्यासैस्ततः[5] पट्टासने विशेत् ।
वामे पार्श्वे विधातव्या पत्युः पत्नी शुभानना ॥ २३ ॥

ततो वस्त्राणि रम्याणि[6] रत्नानि भूषणानि च ।
गजाश्वमहिषीगांश्च दासीदासान्धनं बहु ॥ २४ ॥

दद्यात्पुत्राय तत्पत्न्यै[7] विवाहोत्सवमङ्गले ।
विप्रांश्च तोषयेत्तत्र वस्त्रकाञ्चनभूषणैः ॥ २५ ॥

यथार्हं तोषयेदन्यान्वस्त्रैः स्वर्णैश्च भूषणैः ।
वादित्राणां महानादैः शोभनैः शङ्खनिःस्वनैः ॥ २६ ॥

---

१ A न्पक्षवारान्कृत । २ A ले । ३ D कृ । ४ A पूंज । ५ A क्रा । ६ A रत्नानि काञ्चनं । ७ A स्यै ।

गीतैर्मङ्गलवाक्यैश्च वेदमन्त्रैः शुभार्थकैः ।
बन्दिभिः पठ्यमानैश्च जयमालाशुभाक्षरैः ॥ २७ ॥

पूरयेद्व्योम सर्वत्र दिशश्च विदिशस्तथा ।
तोषयेदन्नपानैश्च ताम्बूलैरितरान्जनान् ॥ २८ ॥

हर्षयेदासवैर्मद्यैः कान्तावृन्दं मनोहरम् ।
गोकुलं घासदानैश्च परितोषं नयेन्नृपः ॥ २९ ॥

एवं निरन्तरं कार्यं विवाहेऽह्नां चतुष्टयम् ।
चतुर्थे वासरे रात्रौ कुर्याच्छृङ्गारमूर्जितम् ॥ १३३० ॥

वरवध्वोर्यथाशोभं लोकलोचनहारकम् ।
आहूय करिणां वृन्दं हेमघण्टानिनादितम् ॥ ३१ ॥

कर्णचामरशोभाढ्यं सिन्दूरारुणमस्तकम् ।
पुष्पकैः शोभितं दान्तं महामालाभियोजितम् ॥ ३२ ॥

आरोहार्थं कुमारस्य तत्सेवकजनस्य च ।
उद्दीप्य हस्तदीपांश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३३ ॥

तारालोकमिवातन्वन् मेदिन्यां मेदिनीपतिः ।
कुमारं कृतशृङ्गारं तद्वधूं कृतमण्डनाम् ॥ ३४ ॥

आरोप्य करिणीं यत्नान्मुक्तापुष्पकधारिणीम् ।
आरोपयेद्देशवेश्याः कान्तावृन्दमनिन्दितम् ॥ ३५ ॥

इन्दुवक्त्रसलावण्यमिन्दीवरदलेक्षणम् ।
ततः पञ्चमहाशब्दैर्वाद्यमानैर्व्रजेद्वरः ॥ ३६ ॥

पुरवीथ्यां पुरन्ध्रीभिः पूजितः पुरवासिनाम् ।
वरयात्रां विनिवर्त्य समागत्य नृपालयम् ॥ ३७ ॥

अवतीर्य वशापृष्ठात्प्रणमेज्जनकं निजम् ।
एवं विवाहिताः पुत्राः रमन्ते रमणीयुताः ॥ ३८ ॥

---

१ ङ् A. A कं । २ F क । ३ A व ।

लभन्ते च प्रजाः श्रेष्ठा रूपशीलगुणान्विताः ।
तेषां पुत्रांश्च कन्याश्च स्वाङ्कमारोप्य लालयन् ॥ ३९ ॥

निर्भरानन्दसन्दोहः पुत्रभोगमवाप्नुयात् ।
एवं शिशूंल्लालयित्वा शिक्षयित्वा विवाह्य च ॥ १३४० ॥

तत्प्रजाः पालयेद्यत्तु पुत्रभोगः प्रकीर्तितः ।
कथितः पुत्रभोगोऽयं सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ४१ ॥

इति पुत्रभोगः ॥ १२ ॥

अन्नभोगोऽयमधुना द्वयोरन्यो निगद्यते ।
बान्धवान्मण्डपाधीशान्सामन्तान् मान्यकान् भटान् ॥ ४२ ॥

आश्रितान् सुहृदो भृत्यान् गीतवाद्यविशारदान् ।
आहूय स्वोचिते स्थाने निर्वि(वे)श्याग्रे तु भोजयेत् ॥ ४३ ॥

पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रैश्च सह भुञ्जीत पार्थिवः ।
भोज्यं भक्ष्यं तथा पेयं लेह्यं चोष्यं तथैव च ॥ ४४ ॥

इति पञ्चविधं हृद्यं पथ्यं भुञ्जीत भूपतिः ।
रक्तशालिर्महाशालिर्गन्धशालिः कलिङ्गकः ॥ ४५ ॥

मुण्डशालिः स्थूलशालिः सूक्ष्मशालिः सषष्ठिकः ।
रक्तत्वय(त्वाद्र)क्तशालिः स्यान्महाशालिर्महाकृतिः ॥ ४६ ॥

सुगन्धिर्गन्धशालिः स्यात्कलिङ्गोत्थः कालिङ्गकः ।
शूकशून्यो मुण्डशालिः स्थूलशालिस्तदाकृतिः ॥ ४७ ॥

सौक्ष्म्यात्तु सूक्ष्मशालिः स्याद्द्विमासः षष्ठिकः स्मृतः ।
एतान् शालीन् पृथक् सर्वान्मुसलैर्वितुषीकृतान् ॥ ४८ ॥

निक्षिप्य तण्डुलान् पट्टे विसृजेत्कणकांस्ततः ।
पाषाणमृत्तिकाशालीतृणपर्णं तुषं तथा ॥ ४९ ॥

यत्नाद्विकृष्यापनयेद्दासीभिस्तण्डुलेस्थितान् ।
अखण्डान् शोधितानेव क्षालितान् बहुशो जलैः ॥ १३५० ॥

१ C D श्रीमत्सोम । २ C ल्य । ३ D omits these two lines । ४ A लां F लान् । ५ D ग्रास्तथा ।

तण्डुलान् कुन्दसङ्काशांस्तोयान्तर्धा[1]रितांश्चिरम् ।
स्थाल्यां ताम्रकृतायां वा मृज्जातायामथापि वा ॥ ५१ ॥

तण्डुलत्रिगुणं तोयं निक्षिपेच्च पिधापयेत् ।
वाससा शशिशुभ्रेण धौतेन च घनेन च ॥ ५२ ॥

चुल्यां निधाय निर्धूमे वन्हौ तत् क्राथयेज्जलम् ।
सुतप्ते बुद्बुदोपेते स्वल्पबाष्पसमन्विते ॥ ५३ ॥

तण्डुलानावपेत्स्थाल्यां[2] दर्व्या च परिघट्टयेत् ।
सिक्[3]थं विमृ[4]द्य वीक्षेत वारं वारं विचक्षणः ॥ ५४ ॥

मृदु(द्रू)भूते च तत्सिक्ते[5] (क्थे) किञ्चिद्वा कणगर्भिते ।
तत्र[6] दुग्धं घृतं वापि निक्षिप्योत्तारयेत्ततः ॥ ५५ ॥

स्थाल्यास्ये पिटकं दत्वा मँण्डं[7] तं स्रावयेद्गुणः(णी) ।
ईषदुद्ध(र्व)रितं मण्डमूष्मणा परिशोषयेत् ॥ ५६ ॥

एवं भक्तं सुपक्वं यद्राजयोग्यं तदुत्तमम् ।
राजमुद्गास्तथा पीता निर्ष्या[8](ष्पा)वाश्चणका अपि ॥ ५७ ॥

कृष्णाढक्यस्तथा माषा मसूरा राजमाषकाः ।
सूपकर्मणि सप्तैते नियोज्याः सूपकारकैः ॥ ५८ ॥

दलिताऽदलिताश्चैते पचनीया यथारुचि ।
चणका राजमाषाश्च मसूरा रा[9]जमुद्गकाः ॥ ५९ ॥

घर[10]ट्टैर्द[11]लिताः कार्याः पाकार्थं हि विचक्षणैः ।
किञ्चिद्भ्रष्टास्तथाढक्यो यन्त्रावर्तै[12]र्द्विधाकृताः ॥ १३६० ॥

विदली च कृताः सम्यक् शूर्पकैर्वितुषीकृताः ।
स्थाल्यां शीतोदकं क्षिप्त्वा विदलैः सममानतः ॥ ६१ ॥

आवपेद्विदलान्पश्चाच्चुल्यामारोपयेत्ततः ।
[13]मृद्वग्निपच्यमानेऽन्तर्हिङ्गुतोयं विनिक्षिपेत् ॥ ६२ ॥

१ A तर्यं । २ A ल्याइ । ३ A क्तं च्छं । ४ D मृष्य । ५ D क्ते । ६ D त्रं । ७ D मण्डमास्रावयेद्गुणः । ८ F स्या A ष्पो । ९ D माष । १० A टैः । ११ F लिः । १२ D र्तें । १३ D omits these two lines ।

वर्णार्थं [1]रजनीचूर्णमीषत्तत्र नियोजयेत् ।
मुहुर्मुहुर्क्षिपेत्तोयं यावत्पाकस्य पूर्णता ॥ ६३ ॥

सुश्लक्ष्णं सैन्धवं कृत्वा विंशत्यंशेन निक्षिपेत् ।
वर्णतः स्वादुता (स्वादतः) गन्धान्मार्दवाल्लाघवादपि ॥ ६४ ॥

एवं विदलपाकस्य सम्यक्सिद्धिरुदाहृता ।
निष्पावा मेचकाढक्यो हिङ्गुना परिवर्जिताः ॥ ६५ ॥

अभिन्नाः पूर्ववत् पाक्या (च्या) हरिद्राचूर्णकं विना ।
मसूरमाषपाकेषु हिङ्गुतोयं विनिक्षिपेत् ॥ ६६ ॥

इतरः पूर्ववत् कार्यः पाकः पाकविचक्षणैः ।
प्रक्षालितान्वरान्मुद्गान् सम[2]तोये विनिक्षिपेत् ॥ ६७ ॥

चुल्यां मुद्वग्निना पाकः कर्तव्यः सूपकारकैः ।
पच्यमानेषु मुद्गेषु हिङ्गुवारि विनिक्षिपेत् ॥ ६८ ॥

आर्द्रकस्य च खण्डानि सूक्ष्माणि च विनिक्षिपेत् ।
वार्ताकं पाटितं तैलं भृ (लभृ) ष्टं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ ६९ ॥

तैलभृष्टा मृदूभूताः क्षिपेद्वा बिसचक्रिकाः ।
बीजा[3]नि वा प्रियालस्य क्षिप्त्वा दर्व्या विवर्तयेत् ॥ १३७० ॥

पुनः पुनः क्षिपेत्तोयं स्तोकं स्तोकं विचक्षणः ।
केचिदिच्छन्ति रुच्यर्थं मेषमांसस्य खण्डकान् ॥ ७१ ॥

वृक्का[4]न्वापि द्विधा भिन्नान्मे[5]दसः शकलानि वा ।
मुहुः सूपे सुनिष्पन्ने चूर्णितं मरिचं क्षिपेत् ॥ ७२ ॥

उत्तार्य नागरं चूर्णं क्षिप्त्वा दर्व्या विघट्टयेत् ।
श्यामाककङ्गुनीवारगन्धशालि[6]सुतण्डुलैः ॥ ७३ ॥

सर[7]वेष्टिक(त)सेर्वाकैर्दिवसैर्लघुविस्तृतैः ।
चिरप्रसूतमहिषीपयसा पा[8][9]यसं[10] पचेत् ॥ ७४ ॥

---

१ A रा? रि? रे? । २ D ताम्रौ । ३ D जकानि । ४ A का । ५ A घ । ६ D षु । ७ D रा । ८ A का । ९ D प । १० A D सा C सां ।

पायसं लेहने योग्यं स्वादुगन्धं मनोहरम् ।
गोधूमाः क्षालिता शुभ्राः शोषिता रविरश्मिभिः ॥ ७५ ॥

घरट्टैश्चूर्णिताः श्लक्ष्णाश्चालन्या वितुषीकृताः ।
गोधूमचूर्णकं श्लक्ष्णं किंचिद्घृतविमिश्रितम् ॥ ७६ ॥

लवणेन च संयुक्तं क्षीरनीरेण पिण्डितम्[1] ।
सुमहत्यां काष्ठपात्र्यां[2] करास्फालैर्विमर्दयेत् ॥ ७७ ॥

मर्दितं चिक्कणीभूतं गोलकान्परिकल्पयेत् ।
स्नेहाभ्यक्तैः करतलैः शालिचूर्णैर्विरूक्षितान् ॥ ७८ ॥

प्रसारयेत्गोलकांस्तान् करसञ्चारवर्तनैः[3] ।
विस्तृता मण्डकाः श्लक्ष्णाः सितपट्टसमप्रभाः ॥ ७९ ॥

प्रयत्नान्निक्षिपेत्तज्ज्ञस्तप्तखर्परमस्तके[4] ।
पक्वांश्चापनयेच्छीघ्रं यावत्कार्ष्ण्यं न जायते ॥ १३८० ॥

चतस्रश्च चतस्रश्च घटिता[5] मण्डका वराः ।
गोलान्प्रसारितान्पाणावङ्गारेषु विनिक्षिपेत् ॥ ८१ ॥

अङ्गारपोलिकाः शस्ताः किञ्चित्कृष्णत्वमागताः ।
गोलकान्पिष्टकालिप्तान् पेषण्या तान्प्रसारयेत् ॥ ८२ ॥

सुतप्ततापनिक्षिप्तानीषत्पक्कान्विवर्तयेत् ।
कर्परेऽपि[6] पचेदेवं पोलिकानामयं क्रमः ॥ ८३ ॥

तैलपूर्णकटाहे तु सुतप्ते सोहलां[7] पचेत् ।
उत्तानपाकसंसिद्धाः कठिनाः सोहला मताः[8] ॥ ८४ ॥

तैलमग्नाः पीतवर्णा मृद्यः (द्यः) पाहलिकाः स्मृताः ।
तनुप्रसारितान्[9]गोलान्ताप्यां[10] स्नेहेन पाचितान्[11] ॥ ८५ ॥

उपर्युपरि निक्षिप्ता(ः) पत्रिका विपचेत्सुधीः ।
गोधूमचूर्णादुद्धृत्य शूर्पेणाभ्याहतान् कणान् ॥ ८६ ॥

---

१ E पीडि D पिण्डकम् । २ यन्त्र्यां । ३ D ट्टि । ४ D ख । ५ A लो । ६ A सि । ७ D द्य । ८ A तागौ । ९ D लां ता । १० A प्यान् । ११ A साश्चि ।

दुग्धाक्तान् घृतपक्कांश्च सितया च विमिश्रितान् ।
एलामरिचचूर्णेन युक्ता[1]न्कासारसंज्ञितान् ॥ ८७ ॥

गोलकेन समावेष्ट्य तैलेनोदुम्बरान्पचेत् ।
उत्क्वाथ्य विदलान् पिष्ट्वा चणकप्र[2]भृतीन् शुभान् ॥ ८८ ॥

हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तान् शर्करापरिमिश्रितान् ।
मरिचैलाविचूर्णेन युक्तान्गोलकवेष्टितान् ॥ ८९ ॥

किञ्चित्प्रसारिते तैले पूरिका [3]विपचेच्छुभाः ।
एवं ताप्यां पचेदन्याः पूरिकाश्च विचक्षणः ॥ १३९० ॥

हरिमन्थस्य विदलं हिङ्गुजीरकमिश्रितम् ।
लवणेन च संयुक्तमार्द्रकेण समन्वितम् । ॥ ९१ ॥

वेष्टयित्वा गोलकेन वेष्टिका खर्परे पचेत् ।
विदलं चणकस्यैवं[4] पूर्व[5]सम्भारसंस्कृतम् ॥ ९२ ॥

ताप्यां तैले[6](ल) विलिप्तायां धोसकान्विपचेद्बुधः ।
माषस्य राजमाषस्य वट्टाणस्य च धोसकान् ॥ ९३ ॥

अनेनैव प्रकारेण विपचेत्पाकतत्त्ववित् ।
वट्टाणकस्य विदलं विदलं चणकस्य च ॥ ९४ ॥

चूर्णितं वारिणा सार्धं सर्पिषा परिभावितम् ।
सैन्धवेन च संयुक्तं कण्डुना परिघट्टितम् ॥ ९५ ॥

निष्पावचूर्णसंयुक्तं पेषण्यां च प्रसारितम् ।
कटाहे तैलसंपूर्णे कटकर्णान्प्रपाचयेत् ॥ ९६ ॥

यावद्बुद्बुदसंकाशा भवन्ति कनकत्विषः ।
माषस्य विदलान् क्लिन्नान्निस्तुषान्हस्तलोडनैः ॥ ९७ ॥

ततः सम्पेष्य पेषण्यां सम्भारेण विमिश्रितान् ।
स्थाल्यां विमर्द्य बहुशः स्थापयेत्तदहस्ततः ॥ ९८ ॥

आम्लीभूतं माषपिष्टं वटिकासु विनिक्षिपेत् ।
वस्त्रगर्भाभिरन्याभिः पिधाय परिपाचयेत् ॥ ९९ ॥

अवतार्यात्र मरिचं चूर्णितं विकिरेदनु ।
घृताक्तां[10] हिङ्गुसर्पिर्भ्यां जीरकेण च धूपयेत् ॥ १४०० ॥

---

१ D क्तास । २ F कृती D कृता । ३ A ऽपि । ४ D व । ५ A संस्का । ६ A लं । ७ A ला क्लि ।
८ A पि । ९ D त्ततः । १० A क्ताः ।

सुशीता धवलौ[1](ः) श्लक्ष्णा एता इडेरिका[2] वराः ।
तस्यैव माषै[3]पिष्टस्य गोलकान्विस्तृतान्घनान् ॥ १ ॥

पञ्चभिः सप्तभिर्वापि छिद्रैश्च परिशोभितान् ।
तप्ततैले[4] पचेद्यावल्लौ[5]हित्यं तेषु जायते ॥ २ ॥

घारिकासंज्ञया ख्याता भक्ष्येषु सुमनोहराः ।
निश्छि[6]द्रा घारिका(काः)पक्वा मथिते शर्करायुते ॥ ३ ॥

एलामरिचसंयुक्ते निक्षिप्ता वटि[7](ट)काभिधाः ।
त एव वटकाः क्षिप्ताः काञ्जिके काञ्जिकाभिधाः ॥ ४ ॥

यत्र यत्र द्रवद्रव्ये तन्नाम्ना वटकास्तु ते ।
आरनालेन सान्द्रेण दध्ना सुमथितेन च ॥ ५ ॥

सैन्धवार्द्रकधान्याकजीरकं च विमिश्रयेत् ।
मरिचानि द्विधा कृत्वा क्षिपेत्तत्र तु पाकवित् ॥ ६ ॥

दर्व्या वि[8]घट्टयन्सर्वं पचेद्यावद्घनीभवेत् ।
उत्तार्य वटकान्क्षिप्त्वा विकिरेन्मारिचं[9] रजः ॥ ७ ॥

हिङ्गुना धूपयेत्सम्यग् वटकास्ते मनो[10]भिधाः ।
दुग्धमुत्काथ्य तन्मध्ये तक्रमम्लं विनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥

हित्वा तोयं घनीभूतं वस्त्रबद्धं पृथक्कृतम् ।
शालितण्डुलपिष्टेन मिश्रितं परिपेषितम् ॥ ९ ॥

नानाकारैः सुघटितं सर्पिषा परिपाचितम् ।
पक्वशर्करया सिक्तमेलाचूर्णेन वासितम् ॥ १४१० ॥

क्षीरप्रकारनामेदं भक्ष्यं मृष्टं मनोहरम् ।
शर्करां[11] वारिसंयुक्तां ताम्रपात्रे विपाचयेत् ॥ ११ ॥

---

१ D लः । २ D न्दु । ३ A स । ४ D त्तै । ५ A ल्लो । ६ D विनि । ७ D ण्टि । ८ A तिघट्टयेत्स । ९ A जं । १० A ना । ११ D रयापि च ।

अर्धपाके क्षिपेद्दुग्धं तक्रं वापि यथारुचि।
तेन मुञ्चेन्मलं सा तु शर्करा कथिता सती॥ १२ ॥

निर्मलेन च वस्त्रेण गालयेत्तां मुहुर्मुहुः।
मृदौ पाके द्रुता पेया मध्यमे मधुसन्निभा॥ १३॥

खरे तु कठिना भक्ष्या साधिके शर्करा भवेत्।
खरपाके सुसिद्धायां[2]ः सिताया[3] दृढ[4]सम्पुटे[5]॥ १४॥

नानारूपाणि कुर्वीत खण्डपाकविशारदः।
शोधितायां सितायां तु क्षीरं संमिश्रयेत्समम्॥ १५॥

खरपाकावधिर्यावत्तावत्तत्क्वा[6]थयेत्पुनः।
उत्तार्य नागरं तीक्ष्णमेलाकर्पूरकेसरैः॥ १६॥

निक्षिप्य गोलकाः कार्या नाम्ना वर्षोलकास्तुते।
वराहपललं स्निग्धं मृष्टं[7] सारङ्गजं पलम्[8]॥ १७॥

हरिणस्यामिषं पथ्यं रूक्षं मांसं शशोद्भवम्।
आविकं तरसं रुच्यं लघुं[9]क्रव्यमृ(म)जो[10]द्भवम्॥ १८॥

मत्स्यमांसं भवेद्वृष्यं शाकुनं लघु कीर्तितम्।
रुरुसम्वरसंभूतं पुष्टं चेद्रुच्यमीरितम्॥ १९॥

मांसान्यन्यानि बल्यानि रसनाप्रीतिदानि च।
कृशस्य व्याधियुक्तस्य जराजर्जरितस्य च॥ १४२०॥

शावकस्य च शुष्कस्य विषसन्दू[11]षितस्य च।
वा[12]रिणा निहतस्यापि श्रमशोषमृतस्य च॥ २१॥

क्लिन्नस्य पूतिगन्धस्य मांसानि परिवर्जयेत्।
पृष्टवंशस्य पार्श्वस्थं बहिरन्तश्च संस्थितम्॥ २२॥

जघनस्य घनं पिण्डं पुच्छमूलसमुद्भवम्।
क्रोडदेशोद्भवं चैव कक्षाभागस्य पूरकम्॥ २३॥

पार्श्वयोः संस्थितं चैव कुक्षिसन्धि[13]विलेपकम्।
आस्यं[14](अंस)पूर्वांशसंभूतं मुकुलं हृदयोद्भवम्॥ २४॥

१ A हृ। २ D द्धाः स्युः। ३ D त। ४ A पञ्च। ५ A टैः। ६ F क। ७ A ष्ट। ८ A फ। ९ घुक्रव। १० D जा। ११ D म्पू। १२ D न्धि। १४ A अंश।

कालखण्डं तथा वृक्को गुदान्त्रं च तथान्त्र[1]कम् ।
आक्षिणी रसनाकर्णावूं[2]धो वृषणकर्णकम् ॥ २५ ॥
पशु(शु)कायां स(सु)संलग्नं वपामष्टिस्क(म्मास्तिष्क)मँ[3]र्जं[4](माज)कम् ।
पादाः शृङ्गखुरास्त्वक् च श्रेष्ठमेतत्पलं मतम् ॥ २६ ॥
एतेषु मांसवर्गेषु[5] केषाञ्चित्किंचिदुत्तमम् ।
वराहं सितवस्त्रेण प्रच्छाद्योत्फुल्लवारिणा ॥ २७ ॥
[6]गण्डकेन[7] सदण्डेन तावत्सिञ्चेन्मुहुर्मुहुः ।
यावत्तज्जातरोमाणि प्रोन्मूल्यन्ते सुखं करैः ॥ २८ ॥
पश्चात्कर्त्रिकया रोमाण्युद्धृष्टाण्यपसारयेत् ।
अथवा कर्दमालिप्तं दहेत्तं तृणवह्निना ॥ २९ ॥
सुखोत्पाट्यानि रोमाणि पूर्ववच्चापसारयेत् ।
आजानुसन्धिर्मूलाङ्घ्रि[8] तृणैः प्रच्छाद्य तं दे[9]हेत् ॥ १४३० ॥
कठिनत्वमुपायातं क्षालयेन्निर्मलैर्जलैः ।
पाण्डुरं बिससङ्काशं समं संस्थापितं कटे[10] ॥ ३१ ॥
आमूर्धं प्रस्थापयति[11] कर्त्रि[12]कापरिपाटितम् ।
सारीफलकरेखाभ्यां[13] चित्तं[14] (वच्च त) स्यायामसुण्ठिं[15]काम् (शुण्ठकान्) ॥३२॥
चतुरस्त्रीकृतान्खण्डान्शूलप्रोतान्प्रतापँ[16]येत् ।
अङ्गारेषु प्रभूतेषु घृतबिन्दुस्रवावधि ॥ ३३ ॥
पश्चान्मरिचचूर्णेन विकिरेत्सैन्धवं[17] ततः ।
अथर्वा[18]म्लपरिस्विन्नां[19]न् पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ३४ ॥
अथवा दारितान्कृत्वा त्वक्शेषान्लवणान्वितान् ।
भृज्ये[20](ज्जे)दङ्गारपुञ्जेषु शुण्ठकानमृतोपमान् ॥ ३५ ॥
स्विन्नानां शुण्ठकानां च मे[21]दोभागं प्रगृह्य च ।
ताडपत्रसमाकाराः कृत्वा चर्क्कों[22]लिकाः शुभाः ॥ ३६ ॥
मथिते शर्करायुक्ते दधन्येलाविमिश्रिते ।
कर्पूरवासिते तत्र रुच्याश्चर्क्कों[23]लिकाः क्षिपेत् ॥ ३७ ॥

---

१ A म्र । २ A दू ? यू, बूधौ । ३ D मृ । ४ A मर्जु । ५D र्ये । ६ D गुरुणा A ण्डुवौ । ७ D तप्त । ८ A भूनाङ्घ्रि । ९ A हरेत् । १० D ठे । ११ D न्ति । १२ D र्तर्या । १३ D च । १४ A त । १५D ष्ठा । १६ F पात । १७ A वेन च । १८ D F तान् परितः स्वि । १९ A न्नांन् । २० D जे । २१ F मोदा । २२ क । २३ A क ।

मांसमेदो[1]मयाञ्शुण्ठान् पूर्ववच्छ[2]कलीकृतान्।
मथिते राजिकायुक्ते मातुलिङ्गककेसरे ॥ ३८ ॥

धूपिते हिङ्गुना सम्यक् दध्नि [3]चक्कलिकाः क्षिपेत्।
घृते वा चक्कलीं भृष्ट्वा किरेदेला सशर्कराम् ॥ ३९ ॥

अथवा मातुलुङ्गस्य सुपक्कस्य च केसरैः।
सूक्ष्मैरार्द्रकखण्डैश्च केसराभै[4](म्लै)र्मनोहरैः ॥ १४४० ॥

चूर्णितं [5]मरिचं राजिसैन्धवैर्मिश्रये[6]च्चैतः।
हिङ्गुना धूपिताः साम्ला हृद्याश्च[7]क्कलिका वराः ॥ ४१ ॥

दध्ना विमिश्रयेच्चिञ्चां किंवा दाडिमसारकम्[8]।
अथवामलकं पिष्टं मेलयेद्वाम्लवेतसम् ॥ ४२ ॥

रसं वा मातुलिङ्गस्य रसं दन्तशठस्य च।
मिश्रयेद्वा रसानेतान्द्वित्रान्वाऽपि यथारुचि ॥ ४३ ॥

गन्धार्थं धान्यकं हिङ्गु जीरकं तत्र निक्षिपेत्।
हरिद्रां चैव वर्णार्थं सुसूक्ष्मं च तथार्द्रकम् ॥ ४४ ॥

रुच्यर्थं विश्वमरिचं सैन्धवं च विनिक्षिपेत्।
गालयेत्सितवस्त्रेण किंचित्तैलं विमिश्रयेत् ॥ ४५ ॥

मृदः स्थाल्यां विनिक्षिप्य दर्वीघट्टनपूर्वकम्।
[9]प्रलेहकं मृदावग्नौ पचेत्पाकविशारदः ॥ ४६ ॥

प्रक्षिप्य शुण्ठकांस्तत्र मृदु कुर्या[10]च्च पाकतः।
भावितांश्च रसैः सर्वैः सिद्धानुत्तारयेद्बु[11]धैः ॥ ४७ ॥

धूपयेद्धिङ्गुना वापि नखधूपेन वा पुनः।
धूपेन जीरकस्यापि शशिधूपेन कोविदः ॥ ४८ ॥

चणकस्य समान्खण्डान्कल्पयित्वा विचक्षणः।
निशाजीरकतीक्ष्णाद्यैः शु[12]ण्ठीधान्यकहिङ्गुभिः ॥ ४९ ॥

---

१ D पमा। २ D च्च क। ३ A वा क। ४ A लै। ५ C D चाजा। ६ A श्च ताः। ७ D चक्क।
८ D कैः। ९ A प्रहेलकं। १० F तु। ११ D त्ततः। १२ A ण्ठि।

चूर्णितैर्मेलयित्वा तांस्तप्ततैले[१] विनिक्षिपेत् ।
समानार्द्रकखण्डांश्च चणकान्हरितानपि ॥ १४५० ॥

श्लक्ष्णमांसैः क्षिपेत्कोलं[२] निष्पावान्कोमलानपि ।
पलाण्डु[३]शकलान्वाऽपि लशुनं वाऽपि निक्षिपेत् ॥ ५१ ॥

एवं पूर्वोदितं सूदः प्रयुञ्जीत यथारुचि ।
शोषितेऽम्लरसे पश्चात्सिद्धमुत्तार्य धूपयेत् ॥ ५२ ॥

बदराकारकान्खण्डान् पूर्ववच्चूर्णमिश्रितान् ।
आर्द्रकांस्तत्प्रमाणांश्च पक्वतैले विपाचयेत् ॥ ५३ ॥

वार्ताकशकलांश्चैव मूलकस्य च खण्डकान् ।
पलाण्ड्वार्द्रकसम्भूतान्मुद्रा(द्गा)ङ्कुरविनिर्मितान् ॥ ५४ ॥

वटकान्निक्षिपेत्तत्र मेषकस्य च चूर्णकम् ।
कासमर्देन संयुक्तं पलान्यन्यानि कानिचित् ॥ ५५ ॥

सुसिद्धं वासयेद्धूपैर्नानारसविमिश्रितम् ।
नानाद्रव्यसमेता सा कवचन्दी भवेच्छुभा ॥ ५६ ॥

स्थूलामलकसङ्काशान् शुद्धमांसस्य खण्डकान् ।
क्वाथयेद्राजिकातोयैर्नागरार्द्रकसंयुतैः ॥ ५७ ॥

औं(स्था)पयेत्तज्जलं [११]योटै(पात्रे)रिक्तैर(क्तै चा)म्लैर्विपाचयेत् ।
तत्समाञ्शुण्ठकान्क्षिप्त्वा सैन्धवं तत्र योजयेत् ॥ ५८ ॥

मेथी[१२]कचूर्णकं तत्र धान्याकस्य च पूलिकाम् ।
निक्षिप्योत्तारयेत्सूदो घृते(तं) वान्यत्र तापयेत् ॥ ५९ ॥

सुतप्ते च घृते पश्चाल्लशुनं हिङ्गुना सह ।
प्रक्षिप्य संस्कृतं मांसं तस्यां स्थाल्यां प्रवेशयेत् ॥ १४६० ॥

पिहितं च ततः कुर्यात्किञ्चित्कालं प्रतीक्ष्य च ।
उत्तारयेत्ततः सिद्धं पुं[१३]यलो[१४]ख्यामिदं वरम् ॥ ६१ ॥

---

१ D तैलेन । २ A कात्कोव । ३ A ण्ड । ४ A ला । ५ A एलाद्रा । ६ F न्सु । ७ D क्त: । ८ C व । ९ D समोपेता । १० D क्वा थ । ११ D पे । १२ D वा A बा । १३ A युं । १४ F ख्या C ख ।

पृष्ठवंशसमुद्भूतं शुद्धं मांसं प्रगृह्यते ।
घनसार[1]प्रमाणानि कृत्वा खण्डानि मूलकैः[2] ॥ ६२ ॥

विध्वा तु बहुशस्तानि बहुरन्ध्राणि कारयेत् ।
हिङ्ग्वार्द्रकरसैर्युक्तं सैन्धवेन च पेषयेत् ॥ ६३ ॥

शूलप्रोतानि कृत्वा तान्यङ्गारेषु प्रतापयेत् ।
घृतेन सिञ्चे[3]त्पाकज्ञैर्वा[4](ज्ञोवा)रंवारं विवर्तयेत् ॥ ६४ ॥

सिद्धेषु मारिचं चूर्णं विकिरेत्सैन्धवान्वितम् ।
नाम्ना भडित्रकं रुच्यं[5] लघु पथ्यं मनोहरम् ॥ ६५ ॥

अनेनैव प्रकारेण जर्जरीकृत्यं[6] खण्डकान् ।
स्थाल्यामम्लेन संयोज्य पाचयेद्धिङ्गुनासह ॥ ६६ ॥

आर्द्रकस्य रसेनापि धान्यकस्य रसेन च ।
जीरकस्य च चूर्णेन मेथ(था)कस्य च मिश्रयेत् ॥ ६७ ॥

शोषयित्वा द्रवं सर्वं घृतेन परिव(भ)र्जयेत् ।
क्षिपेच्च मरिचं भृष्टे[7] सूदो हृर्ष्टभडित्रके ॥ ६८ ॥

मेषस्य कन्धरां[8] छित्वा स्थाल्यां रक्तं विधारितम् ।
मर्दयेत्करशाखाभिर्निक्षिप्य लवणं मनाक् ॥ ६९ ॥

मृद्यमाने तु रुधिरे सिराजालै[10]र्विनिःसृते ।
अपनीय तथा शुद्धं कीलालं पिहितं न्यसेत् ॥ १४७० ॥

क्रोड[11]देशात्समारभ्य कर्त्रिकाग्रेण पाटिताम् ।
त्वचं विभज्य गात्रेभ्यो हरेद्बाह्यान्तरास्थिताम् ॥ ७१ ॥

पूर्वोद्दिष्टप्रदेशेषु स्थितं मांसमथाहरेत् ।
स्नायुग्रन्थिविनिर्मुक्तं खण्डशः परिकल्पयेत् ॥ ७२ ॥

पूगीफलप्रमाणानि कृत्वा खण्डानि पूर्ववत् ।
संस्कुर्यात्पूर्ववच्चूर्णैरम्लैश्च परिपाचयेत् ॥ ७३ ॥

---

१ A करपूर । २ D पू । ३ D सिञ्चयेत्पाकं । ४ A ज्ञोवा ? । ५ A द्रव्यं । ६ A त । ७ A मृ । ८ A ण्ढ । ९ A न्थ । १० ले । ११ D ष्ठ ।

स्तोकावशेषपाकेस्मिन्न्यस्तं रक्तं विनिक्षिपेत् ।
पूर्णे पाके समुत्तार्य धूपयेद्धिङ्गुजीरकैः ॥ ७४ ॥

कर्पूरचूर्णकं तस्मिन् एलाचूर्णेन संयुतम् ।
विकिरेन्मरिचैर्युक्तं कृष्णपाकमिदं वरम् ॥ ७५ ॥

अङ्गारभृष्टकं मांसं शुद्धे पट्टे निधापयेत् ।
कर्त्त(र्त)र्या तिलशः कृत्वा मातुलिङ्गस्य केसरैः ॥ ७६ ॥

आर्द्रकैः केसरालै(म्लै)श्च गृञ्जनैस्तत्प्रमाणकैः ।
जीरकैर्मरिचैः पिष्टैर्हिङ्गुसैन्धवचूर्णकैः ॥ ७७ ॥

मिश्रयित्वा तु तन्मांसं हिङ्गुधूपेन वासयेत् ।
आमं मांसं च पेषण्यां हिङ्गुतोयेन सेचितम् ॥ ७८ ॥

लवणेन च चूर्णेन संहितं पेषयेद्बुधः ।
पिष्टवच्चिक्कणं कृत्वा गोलकानि प्रकल्पयेत् ॥ ७९ ॥

चूर्णीकृतं तु यन्मासं गोलकैस्तद्विवेष्टयेत् ।
चूर्णगर्भांश्च वटकान्प्रक्षिपेदाणके शुभे ॥ १४८० ॥

ख्यातास्ते मांसवटका रुच्या दृश्या मनोहराः ।
त एव वटकास्तैले पक्वाः स्युर्भूषिकाभिधाः ॥ ८१ ॥

तदेव चूर्णितं मांसं कणिकापरिवेष्टितम् ।
अङ्गारेषु तथा भृष्टं कोशलीति निगद्यते ॥ ८२ ॥

वार्ताकं वृन्तदेशस्य समीपे कृतरन्ध्रकम् ।
निष्कासितेषु बीजेषु तेन मांसेन पूरितम् ॥ ८३ ॥

तैलेन पाचितं किञ्चिदाणके परिपाचयेत् ।
पूरभट्टाकसंज्ञं तत्स्वादुना परिपाचयेत् ॥ ८४ ॥

कोशातकीफलेऽप्येवं मूलकस्य च कन्दके ।
पूरिते चूर्णमांसेन तत्तन्नाम्ना तु कथ्यते ॥ ८५ ॥

---

१ A र्ण । २ A म्भ । ३ A सिञ्चि । ४ A सेचितं । ५ A ता । ६ D ऐण । ७ F भट्टाक D प्टा ।

आमं मांसं सुपिष्टं तु केसरादिविमिश्रितम्[1] ।
वटकीकृत्य तैलेन तप्तेन परिपाचयेत् ॥ ८६ ॥

आणके च[2] क्षिपेत्तज्ज्ञस्तापयेद्वा विभावसौ ।
नाम्ना[3] वट्टिमकं तत्तु त्रिः (त्रि) प्रकारमुदीरितम् ॥ ८७ ॥

अन्त्राणि[4] खण्डशः कृत्वा कालखण्डं तथा कृतम् ।
वारिप्रक्षालितं कृत्वा खण्डितांः (तान्) समरूपतः ॥ ८८ ॥

मेदसः शकलास्तद्वन्मांसखण्डांस्तथैव च ।
राजिकाकल्कदिग्धांस्तांस्तोयमिश्रान्विपाचयेत् ॥ ८९ ॥

आर्द्रकस्य रसं स्तोकं अम्लमल्पं विमिश्रयेत् ।
प्रमाणाल्लवणं क्षिप्त्वा हिङ्गुतोयं च मेलयेत् ॥ १४९० ॥

किञ्चिच्छेषं द्रवं तत्तु समुत्तार्य[5] विधूपयेत् ।
पञ्चवर्णीति विख्याता नानारूपरसावहा ॥ ९१ ॥

अन्त्राणि जलधौतानि शूलयष्ट्यां विवेष्टयेत्[6] ।
तापयेच्च तथाऽङ्गारैर्यावत्काठिनतां[7] ययुः ॥ ९२ ॥

पश्चाद्विचूर्णितं श्लक्ष्णं सैन्धवं तेषु योजयेत् ।
अन्त्रशुण्ठकमाख्यातं चर्वणे मर्मरारवम्[8] ॥ ९३ ॥

पूर्ववच्छोषिते रक्ते बीजपूरस्य केसरम् ।
रसमार्द्रकसंभूतं रसं दन्तशठस्य च ॥ ९४ ॥

जीरकं हिङ्गुमरिचं धान्यकं सैन्धवं क्षिपेत् ।
मेदसः श्लक्ष्णखण्डानि क्षिप्त्वा सर्वं विलोडयेत् ॥ ९५ ॥

अन्त्रं प्रक्षालितं यत्नात्तेन रक्तेन पूरितम् ।
पेटकाकृतियुक्तासु कन्त्रासु परिवेष्टयेत् ॥ ९६ ॥

कन्त्रामुखानि बध्नीयात् केवलैरन्त्रकैस्तथा[9] ।
तैरेव रज्जुसङ्काशैर्गृहीत्वोपरि तापयेत्[10] ॥ ९७ ॥

---

१ D निर्मि । २ D चाक्षि । ३ D साम्ना पट्टकमम् । ४ A आ । ५ D ता । ६ A पाच ।
७ A जि । ८ A प । ९ A कैःसमा D कैस्ततः । १० A स ।

अङ्गारैः किंशुकाकारैर्यावत्काठिन्यमाप्नुयुः ।
मण्डलीयं समाख्याता राजवृक्षफलोपमा[1] ॥ ९८ ॥

पश्चाङ्गपट्ट[2]वेद्वेष्ट्य वर्त्तिबद्धोज्ज्वला वपा ।
अङ्गुलद्वयमानेन खण्डांस्तस्याः प्रकल्पयेत् ॥ ९९ ॥

खण्डानि कालखण्डस्य तत्प्रमाणानि चान्तरा ।
शूलप्रोतानि कृत्वा तान्यङ्गारेषु प्रतापयेत् ॥ १५०० ॥

सैन्धवं विकिरेत्तत्र सुश्लक्ष्णं मरिचान्वितम् ।
वर्णशुण्ठकनामेदं वर्णितं सोमभूभुजा ॥ १ ॥

अङ्गारेषु तथा भृष्ट्वा कालखण्डं विकृत्य च ।
पूगीफलप्रमाणेन खण्डान्कृत्वा विचक्षणः ॥ २ ॥

तैलेनाभ्यज्य तान्सर्वान्मरिचाजाजिसैन्धवैः ।
चूर्णितैर्विकिरेत्पश्चाद्धिङ्गुधूपेन धूपयेत् ॥ ३ ॥

अनेन विधिना भृष्ट्वा[3] राजिकाकल्पलेपितम्[4] (तान्) ।
कालखण्डान्प्रकुर्वीत दध्ना राजिकयाऽथवा ॥ ४ ॥

भृष्टस्य कालखण्डस्य कृत्वा चं[5]क(क्र)लिकाः शुभाः ।
के[6]सरैर्मातुलिङ्गस्य सैन्धवाद्यैश्च मिश्रयेत् ॥ ५ ॥

समेदस्कौ[7] द्विधा भक्तौ कृत्वा लवणमिश्रितौ ।
आम्लकैर्भावयित्वा तौ[8] तैलेन परिपाचयेत् ॥ ६ ॥

क्रोडदेशोद्भवं मांसमस्था[9] सह विखण्डितम् ।
अंसकीकससंयुक्तं पार्श्वकुल्या समन्वितम् ॥ ७ ॥

मृद्भाण्डे स्थाल्य(ल)वक्त्रे तन्निक्षिप्य बहलोदके ।
हिङ्गुना चार्द्रकेणापि सैन्धवेन च संयुतम् ॥ ८ ॥

क्वाथयेत्सुचिरं कालं यावत्तन्मार्दवं भजेत् ।
उत्क्वा[10]थितमिदं सूपं[11] ख्यातं शास्त्रविशारदैः ॥ ९ ॥

---

१ A माः । २ D ध्वेष्टा च । ३ C ष्टा । ४ D ताः C ताम् । ५ D त्र F च । ६ A कस । ७ D कौ । ८ D तु । ९ C सस्ना A सस्त्वा । १० A त्काषित । ११ D ख्यातं सूपशास्त्रविशारदैः ।

विशस्तस्य च मेषस्य जठरं पाटयेद्नु ।
आन्तरं सर्वमुत्सार्य बध्नीयादपराङ्घ्रिकौ ॥ १५१० ॥

शिरश्च रज्वा दृढया ज्वालायां परितापयेत् ।
यावद्रोमाणि गच्छन्ति यावत्कृष्णत्वमेति च ॥ ११ ॥

ततः प्रक्षाल्य तोयेन शेषं क्रोडवदाचरेत् ।
अन्येषां श्वापदानां च शेषं मेषवदाचरेत् ॥ १२ ॥

समेदस्कानि मांसानि कृत्वा दीर्घाणि कर्तनैः ।
हिङ्गुतोयेन संसिच्य लवणेन विलोडयेत् ॥ १३ ॥

छायायां तानि खण्डानि वास्तु(यु)ना परिशोषयेत् ।
एकद्वित्रिदिनान्तेषु भृष्टान्यङ्गारपुञ्जके ॥ १४ ॥

स्थूलीकृतानि यावच्च स्वादुरुच्यानि यन्नृणाम् ।
उपष(ख)ण्डकनामानि सर्वशाकोत्तमानि च ॥ १५ ॥

हरिणस्य तथा खण्डान् चक्कलीपरिकल्पितान् ।
सम्भारसहितान्प्राज्यलवणेन विमिश्रितान् ॥ १६ ॥

शोषितानपि चात्यर्थमग्निना परिभर्जितान् ।
हृद्यान्यथा(पथ्या)न्सुगन्धांश्च कल्पयेदुपखण्डकान् ॥ १७ ॥

रुरुशम्बरसारङ्गच्छागस्य नलकं पृथु ।
अग्नौ भृष्ट्वा शिलाघातैः स्फोटयित्वा प्रयत्नतः ॥ १८ ॥

मज्जानं तु ततो हृत्वा लवणाम्लेन हिङ्गुना ।
मरिचाजाजिचूर्णेन पचेत्स्थाल्यां विचक्षणः ॥ १९ ॥

यस्य कस्यापि मेषादेः शिरो भृष्ट्वा विभिद्य च ।
आददीत च मस्तिष्कं काञ्जिकेन विपाचयेत् ॥ १५२० ॥

आणके तैलमध्ये वा यथारुचि पुनः पचेत् ।
चूर्णैः संयोज्य तत्पश्चाद्धिङ्गुधूपेन धूपयेत् ॥ २१ ॥

पक्षिणामपि सर्वेषां पिच्छानुत्सार्य सर्वतः ।
चञ्चुपादं पृथक्कृत्वा पाटयित्वा ततो(थो)दरम् ॥ २२ ॥

1 D वित्तलस्य । २ A खातृ । ३ A ञ्च्वा । ४ F पथा । ५ A स्फे ।

निष्कृष्यान्त्रादिकं सर्वं पूर्ववत्परिपाचयेत् ।
यथा सूकरमेषाणां क्रियाः प्रोक्ता विपाचने ॥ २३ ॥

सशल्कानां च मत्स्यानां शल्कं स्फे(स्फो)ट्यं प्रयत्नतः ।
स्थूलाश्चेत्खण्डशः कार्या लघवश्चेत्सरूपतः ॥ २४ ॥

मत्स्यानां छेदयेत्शीर्षं पुच्छं तेषां च पक्षिणाम् ।
विपाट्य जठरं तस्मादन्त्रकाण्यपसारयेत् ॥ २५ ॥

कह्लांकरोष्ट बडिशा दग्धा खवल चाचुकैः? ।
पाठीनैश्च तथैतेषां पृथक् कृत्वा शिरः पचेत्? ॥ २६ ॥

मत्स्यानां घर्षणं कार्यं तैलेन लवणेन च ।
यावत्पिच्छलतां याति मत्स्यगन्धश्च नश्यति ॥ २७ ॥

क्षालयेदुदकैः पश्चाद्धरिद्राकल्कमिश्रितैः ।
वस्त्रे बध्वा निपीड्यैतान् स्रावयेत्सङ्गतं जलम् ॥ २८ ॥

क्षिपेत्पूर्वप्रसिद्धेषु प्रपक्वेष्वाणकेषु तान् ।
स्वल्पे काले गते सूदः स्थालीमुत्तार्य धूपयेत् ॥ २९ ॥

मत्स्यखण्डानि धौतानि चिञ्चाम्लेन विपाचयेत् ।
ततो गोधूमचूर्णं तु विकिरेत्तेषु सर्वतः ॥ १५३० ॥

तप्ततैले क्षिपेत्तानि पिङ्गान्युत्तारयेत्ततः ।
एलामरिचचूर्णेन सैन्धवेन च भावयेत् ॥ ३१ ॥

आणके वा तथा तैले वह्नौ वा धूमवर्जिते ।
पूर्वोक्तविधिना मत्स्यान् यथारुचि विपाचयेत् ॥ ३२ ॥

मत्स्यांश्च खण्डशः कृत्वा चतुरङ्गुलसम्मितान् ।
लवणेन समायुक्तान् कुम्भेषु परिपूरयेत् ॥ ३३ ॥

खारखण्डा इति ख्याताश्चिरकालं वसन्ति ते ।
भोजनावसरे सूदो वह्निना परिभर्जयेत् ॥ ३४ ॥

मत्स्याण्डकोशावादाय वन्हिना परिभर्जयेत् ।
दृढीभूते(तौ) ततः पश्चात् खण्डशः परिकल्पयेत् ॥ ३५ ॥

---

१ A ल्या। २ A ध्या। ३ A दा। ४ D कन्हं करोष्ट बिडिशाः। ५ A ठा। ६ C F खी। ७ D र्त्से।

विपच्य तप्ततैले तान्येलामरिचकादिभिः।
विकीर्य सैन्धवेनापि हिङ्गुना परिधूपयेत् ॥ ३६ ॥

कच्छपान् वह्निना भृष्ट्वा पादांश्छल्कांश्च मोचयेत्।
शिरश्चैव पृथक्कृत्वा पक्वरम्भाफलोपमान् ॥ ३७ ॥

अम्लकैश्च विपच्याथ तैलेनाज्येन वा पुनः।
पाचयेच्च सुसिद्धांस्तान् चूर्णकैरवचूर्णयेत् ॥ ३८ ॥

आणके वा पचेत्तज्ज्ञो निर्धूमे वा हुताशने।
नन्द्यावर्ता इति ख्याता मृदुरुच्या मनोहराः ॥ ३९ ॥

कर्कटांस्तु लघून्स्थूलान् हस्तपादवियोजितान्।
रूक्षे ताम्रमये पात्रे सुतप्ते तान्वि(भ)वर्जयेत् ॥ १५४० ॥

स्फोटिते खर्परे तांस्तु मृदो[3] भाण्डे विनिक्षिपेत्।
विपचेल्लवणाम्लैश्च पुनः सर्पिषि पाचयेत् ॥ ४१ ॥

जीरकं लवणं तीक्ष्णं चूर्णितं तेषु[3] निक्षिपेत्।
वृष्यां बलकरा हृद्या मृष्टास्ते घृतकर्कटाः ॥ ४२ ॥

मूख(ष)काः क्षेत्रसंभूता नदीकूलेषु संस्थिताः।
स्थूलाः श्यामास्तथा पुष्टा जात्या ते मयिगाः स्मृताः ॥ ४३ ॥

प्रतप्ते सलिले तांस्तु निक्षिपेत्पुच्छधारणात्।
उद्धृत्य तस्मात्सलिलाद्रोमाण्युत्पाटयेत्ततः ॥ ४४ ॥

विभेद्य जठरं तेषां स्फोटयेदन्त्रकाणि तु।
सम्भारसहितैरम्लैः पचेच्च लवणान्वितैः ॥ ४५ ॥

शूलप्रोतांस्ततः कृत्वा तानङ्गारैः प्रतापयेत्।
यावद्बहिस्त्वचस्तेषां शोषमायान्ति तापनात् ॥ ४६ ॥

सुपक्केषु तथा तेषु मूख(ष)केषु किरेदनु।
लवणं मरिचं शुण्ठी जीरकं च विचूर्णितम् ॥ ४७ ॥

फलशाकं पत्रशाकं[6] कन्दशाकं[6] च मूलकम्।
पुष्पशाकं[6] शिम्बिशाकं[6] पक्वापक्वविभेदतः ॥ ४८ ॥

१ A रेव। २ A दौ। ३ D तेषु वि। ४ A ष्या। ५ D णः। ६ A खं।

कल्पयेद्द्विविधैः शाकै[1]र्मांसवत् पाककोविदः ।
वटकान् पर्पटान् हृद्यानङ्गारैः परिभर्जयेत् ॥ ४९ ॥

आम्राम्रातकजम्बूश्च बीजपूराग्निमन्थकैः ।
भल्लातागस्त्यका[2]र्पासद्राक्षाभृङ्गकसल्लकैः ॥ ५० ॥

पुनर्नवा मरी तीक्ष्णा अ[3]तसी सुरसाद्वयम् ।
मरुकं तालपर्णी च भिण्डुकी मुण्ड[4]का तथा ॥ ५१ ॥

ब्राह्मी चैवाम्लपत्री च कोकिलाक्षी कुसुम्भकम् ।
अञ्जनं पद्मकोशश्च शेढकं च तथापरं ॥ ५२ ॥

सङ्गृह्य पल्लवानेषाम[5]म्ल(म्लि)काम्लेन मिश्रयेत् ।
जम्बीराम्लेन दध्ना वा लवणेन च संयुतान् ॥ ५३ ॥

श्रीफलं केतकं चिञ्चा मेषशृङ्गी सुगन्धिजम् ।
कुटजं मारिचं पथ्या विषमुष्टिकशिम्बिजम् ॥ ५४ ॥

एलारामठनीवारमेथिकापर्पटं तथा ।
अगस्त्यं नन्दनं राजमातुलिङ्गकपाटलि[6] ॥ ५५ ॥

कटं मटं कर्कटं च करीरं टेण्टुकं तथा ।
वेत्रकारीफलं चैव लवणाम्भसि निक्षिपेत् ॥ ५६ ॥

चूतमाम्रातकं धात्री कुँहिरी कर्कटी तथा ।
कूष्माण्डं त्रपुसं द्राक्षा कर्कटी बृहतीद्वयम् ॥ ५७ ॥

कोशातकीबीजपूरं निष्पावं करम[9]र्दकम् ।
जम्बीरबिम्बवार्ताककर्मरं लवणाम्भसि ॥ ५८ ॥

अथवा राजिकाचूर्णे सतैले लवणान्विते ।
प्रक्षाल्य वृन्तसहितं[10] फलं चूतादिकं न्यसेत् ॥ ५९ ॥

कारवेल्लं सपनसं कदलीफलमेव च ।
सतैले राजिकाचूर्णे निक्षिपेल्लवणान्विते ॥ १५६० ॥

---

१ A खै । २ A क । ३ D ऋ । ४ D F C ण्डि । ५ D म्मालिका । ६ D लिः । ७ D कू गी । ८ A ति । ९ A वन्दरं । १० C ते F तें ।

वंशाङ्कुरं लघुं चंक्रीं शतावर्यास्तथैव च ।
पातोल[2]टेण्डु[3]कानां च प्ररोहान्क्षालितान्मृदून् ॥ ६१ ॥

सलिले लवणोपेते तैले वाऽपि सराजिके ।
लवणेन समायुक्ते प्रक्षिपेदङ्कुरानिमान् ॥ ६२ ॥

मागिणीमार्द्रकं [4]पेष्टुं कचोरं वनमागिणीम् ।
कर्पूरमागिणीमूलं तथैवाम्लहरिद्रका ॥ ६३ ॥

सूरणं मधुशिग्रुं च तथा [6]शैवलकन्दकम् ।
एतानि पूर्ववत्कृत्वा तैले वापि विनिक्षिपेत् ॥ ६४ ॥

गव्यं वा माहिषं वाऽपि क्षीरं नीरविवर्जितम् ।
पचेत्स्थाल्यां मृदावग्नौ दर्वीघट्टनसंयुतम् ॥ ६५ ॥

अर्धावशेषं कुर्वीत त्रिभागेनावशेषितम् ।
षड्भागशेषितं वाऽपि कुर्यादष्टावशेषिकम् ॥ ६६ ॥

अर्धावशिष्टं पाने स्यात्त्रिभागं लेह्यकं भवेत् ।
षड्भागं पिण्डतामेति शर्करा स्यादथाष्टमे ॥ ६७ ॥

[11]अर्धावशेषिते दुग्धे तक्रमीषद् विनिक्षिपेत् ।
नवस्थाल्यां न्यसेत्त[12]न्तुं निवाते स्थापयेच्च [13]ताम् ॥ ६८ ॥

शर्करामिश्रितं वापि [14]फलैर्वापि विमिश्रयेत् ।
यामषट्कोषितं क्षीरमम्लतां घनतां भजेत् ॥ ६९ ॥

दधीति नाम प्राप्नोति पथ्यं मृष्टं मनोहरम् ।
हीनकाले तथा पथ्यं चिरकालेऽम्लता बहु ॥ १५७० ॥

मन्थानेन मथित्वा तन्नवनीतमथो [15]हरेत् ।
निर्जलं मथितं प्रोक्तमुदस्वि[16]त्यां(श्विच्च)जला[17]र्धकम् ॥ ७१ ॥

पादाम्बु तक्रमुद्दिष्टं धूपितं हिङ्गुजीरकैः ।
आर्द्रकेण समायुक्तमेलासैन्धवचूर्णितम् ॥ ७२ ॥

---

१ D व । २ D तालं A तलं आर्द्रा । ३ A ण्ड । ४ F ये । ५ D रो । ६ D वष्ठ । ७ A आर्दा । ८ A ष । ९ A आर्दा । १० A ष्ट । ११ A आर्दा । १२ D तन्तु । १३ D तम् । १४ F क । १५ D द्ध । १६ A त्यार्द्ध । १७ A र्द्धि ।

मथितं शर्करायुक्तमेलाचूर्णविमिश्रितम् ।
कर्पूरधूपितं नाम्ना मज्जिकेत्यभिधीयते ॥ ७३ ॥

निष्पीड्य दधि वस्त्रेण स्रा[1]वयेत्तद्रुतं जलम् ।
शर्करैलासमायुक्ता सूदैः शिखरिणी मता ॥ ७४ ॥

स्रावितं यद्रुतं तोयं जीरकार्द्रकसैन्धवैः ।
संयुक्तं हिङ्गुधूपेन धूपितं मस्तु कीर्तितम् ॥ ७५ ॥

नवनीतं नवं धौतं[2] नीरलेशविवर्जितम् ।
तापयेदग्निना सम्यक् मृ[3]दुना घृतभाण्डके ॥ ७६ ॥

पाके संपूर्णतां याते क्षिपेद्गोधूमबीजकम् ।
क्षिपेत्ताम्बूलपत्रं च पश्चादुत्तारयेद्घृतम् ॥ ७७ ॥

तण्डुलक्षालितं तोयं चिञ्चाम्लेन विमिश्रितम् ।
ईषत्तक्रेण संयुक्तं सितया सह योजितम् ॥ ७८ ॥

एलाचूर्णसमायुक्तमार्द्रकस्य रसेन च ।
धूपितं हिङ्गुना सम्यक् व्यञ्जनं परिकीर्तितम् ॥ ७९ ॥

सौवीरनिर्मलं साम्लं लवणेन च संयुतम् ।
हिङ्गुना जीरकेणापि धूपितं धूपकाञ्जिकम् ॥ १५८० ॥

शङ्कुद्वयं समास्थाप्य[4] बध्नीयादुज्ज्वलाम्बरम् ।
प्रसार्य ष(य)ष्टिभिः किञ्चित्क्षीरमम्लेन भेदितम्[5] ॥ ८१ ॥

सितया च समायुक्तमेलाचूर्णविमिश्रितम् ।
क्षिपेत्प्रसारिते वस्त्रे स्रावयेत्पेषयेत्समम् ॥ ८२ ॥

पुनः पुनः क्षिपेत्तत्र यावन्निर्मलतां व्रजेत् ।
पक्वचिञ्चाफलं भृष्टं वर्णार्थं तत्र निक्षिपेत् ॥ ८३ ॥

यस्य कस्य फलस्यापि रसेन परिमिश्र[6]येत् ।
तत्तन्नामसमाख्यातं पानकं पेयं[7]मुत्तमम् ॥ ८४ ॥

सौवर्णे राजते पात्रे रीतिर्यन्त्रविधारिते ।
भोजयेन्मण्डलेशादीन्यथायोग्यप्रदेशतः ॥ ८५ ॥

१ D आवपे । २ A त । ३ A मधु । ४ A य । ५ A तः । ६ D F श्रितम् । ७ D पान । ८ F कंस ।

विशाले काञ्चने पात्रे स्वर्णकच्चोलसंयुते ।
लोहगङ्गालकैर्युक्ते रुक्मपिंगालकैर्वृते ॥ ८६ ॥

भृंमशुक्तिसमोपेते कनकस्थालसंयुते ।
जलप्रक्षालिते सम्यक् सितवस्त्रप्रमार्जिते ॥ ८७ ॥

वर्धयेत्पूर्वकथितमन्नपक्वान्नपानकम् ।
ऊरुनाभिप्रदेशान्तं सञ्छाद्य सितवाससा ॥ ८८ ॥

गद्दिकायां समासीनः पूर्वाशासम्मुखो नृपः ।
अन्नं मुद्गसमोपेतं भुञ्जीतोष्णं घृतप्लुतम् ॥ ८९ ॥

प्राचीमुखस्तु भुञ्जान आयुश्च लभते बहु ।
यशश्च लभतेऽत्यर्थमश्नन्दक्षिणदिङ्मुखः ॥ १५९० ॥

श्रियं तु लभते पुष्टां भुञ्जानः पश्चिमाननः ।
सत्यवाक्यफलं प्राप्नोत्यश्नन् धनददिङ्मुखः ॥ ९१ ॥

श्लक्ष्णमांससमायुक्तं विदलैर्वा विमिश्रितम् ।
लेहैश्च विविधैर्हृद्यैर्लेपितं वा तथोदनम् ॥ ९२ ॥

मांसप्रकारकैर्मृष्टैरम्लमिश्रैश्च च पल्लवैः ।
नानाविधैस्तथा शाकैः फलपत्रसमुद्भवैः ॥ ९३ ॥

वटकैः पर्पटैर्हृद्यैः खारखण्डोपखण्डकैः ।
यथारुचि यथासात्म्यं सुखं भुञ्जीत भूपतिः ॥ ९४ ॥

पक्वान्नं पायसं मध्ये शर्कराघृतमिश्रितम् ।
ततः फलानि भुञ्जीत मधुराम्लरसानि च ॥ ९५ ॥

पिबेच्च पानकं हृद्यं लिह्याच्छिखरिणीमपि ।
चूषेत मज्जिकां पश्चाद्दधि चाद्यात्ततो घनम् ॥ ९६ ॥

ततस्तक्रान्नमश्नीयात् सैन्धवेन च संयुतम् ।
क्षीरं वाऽपि पिबेत्पश्चात् पिबेद्वा काञ्जिकं वरम् ॥ ९७ ॥

---

१ A C F म्बो । २ भ्रुम । ३ A सङ्गते । ४ D स्त्रेण । ५ A म्र F म्ल । ६ A म्न । ७ हैर्वि । ८ A प्डेप । ९ A वा । १० A न्त । ११ A वरी ।

मांसमम्लेन भुञ्जीत दुग्धं वा शर्करायुतम् ।
लवणेन तथा चाम्लं क्षारं कटुकषायकैः ॥ ९८ ॥

वसन्ते कटु चाश्नीयाद्ग्रीष्मे मधुरशीतलम् ।
वर्षासु च तथा क्षारं मधुरं शरदि स्मृतम् ॥ ९९ ॥

हेमन्ते स्निग्धमुष्णं च शिशिरेऽप्युष्णमम्लकम् ।
एवं भुञ्जीत यद्रूपो अन्नभोगः स कथ्यते ॥ १६०० ॥

अन्नभोगः समाख्यातः सोमेश्वरमहीभुजा ।

॥ इत्यन्नभोगः ॥ १३ ॥

हृद्यः पानीयभोगोऽयमिदानीमभिधीयते ॥ १ ॥

मध्ये मध्ये पिबेद्वारि स्तोकं स्तोकं सुशीतलम् ।
भोजनस्य च रुच्यर्थं पाकार्थमशनस्य च ॥ २ ॥

पिपासायां च जातायां स्वेच्छया पीयते जलम् ।
नियमो नात्र कालस्य तृषावेगो न धार्यते ॥ ३ ॥

असवः प्राणिनामापो जीवितं यत्तदाश्रितम् ।
मूर्च्छिता अपि जीवन्ति यतस्तोयेन सिञ्चिताः ॥ ४ ॥

दिव्य(व्या)न्तरिक्षं नादेयं नैर्झरं सारसं जलम् ।
भौमं चौण्डं च ताडाकमौद्भिदं नवमं स्मृतम् ॥ ५ ॥

स्वात्यां पयोदनिर्मुक्तं सूर्यरश्मिविमिश्रितम् ।
सर्वदोषापहं स्वादु दिव्यमित्युच्यते जलम् ॥ ६ ॥

प्रावृड्जलदनिर्मुक्तमव्यक्तं स्वादुलक्षणम् ।
वारि स्फटिकसङ्काशमान्तरिक्षमिति स्मृतम् ॥ ७ ॥

नद्यां शैलप्रसूतायामिन्द्रनीलसमप्रभम् ।
प्रशस्तभूमिभागस्थं नीरं नादेयमुच्यते ॥ ८ ॥

१ D F शर्करया सह । २ D ण्डं F ढं । ३ A ढाक F डाग । ४ A तज्जलम् ।

वालुकासु करैर्गर्तं कृत्वा यत्प्राप्यते जलम् ।
उत्क्षे[1]पणेन नैर्मल्यं याति निष्प[2](ष्य)न्दजं हि तत् ॥ ९ ॥

नद्याः शैलवराद्वाऽपि स्रुतमेकत्र संस्थितम् ।
कुमुदाम्भोजसञ्छन्नं तोयं सारसमुच्यते ॥ १६१० ॥

वापीकूपसमुत्पन्नं नीलोत्पलदलप्रभम् ।
विमलं मधुरास्वादं भौममम्भोऽभिधीयते ॥ ११ ॥

स्वयं दीर्घशिलाश्वभ्रे[3]ष्वैतसीपुष्पसन्निभम् ।
निर्मलं मधुरं पथ्यं सलिलं चौ[4]ण्डमुच्यते ॥ १२ ॥

पालिबन्धेन संरुद्ध(द्धः)कुल्यापूरागतो रसः ।
प्रतिवर्षं वना(नवा)म्भोभिमि(र्मि)श्रस्ताडाक उच्यते ॥ १३ ॥

निर्मलं लघु पानीयमुत्तानं स्वादु शीतलम् ।
शैलसानुसमुद्भेदान्नैर्झरं परिकीर्तितम् ॥ १४ ॥

दशमं केचिदिच्छन्ति वार्क्षं जीवनमुत्त[6]मम् ।
नारिकेलसमुद्भूतं स्वादु वृ[7]ष्यं मनोहरम् ॥ १५ ॥

हंसोदकं तथा चान्यत् क्रियासंस्कारसंस्कृतम् ।
दिवा सूर्यांशुसन्तप्तं रात्रौ चन्द्रांशुशीतलम् ॥ १६ ॥

सकर्दमं सशैवालं पल्वलोत्थं सपल्लवम् ।
वर्जयेदूषरोद्भूतं गन्धवर्णैश्च दूषितम् ॥ १७ ॥

अशोकपल्लवप्रख्यं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
नीलोत्पलदलश्यामं कषायमधुरं वरम् ॥ १८ ॥

कणामुस्तकसंयुक्तमेलोशीरकचन्दनैः ।
म[8]र्दितं मृत्तिकापिण्डं खदिराङ्गारपाचितम् ॥ १९ ॥

निक्षिपेन्निर्मले तोये सर्वदोषहरे शुभे ।
कथितः पिण्डवासोऽयं सलिलेषु विचक्षणैः ॥ १६२० ॥

---

१ A क्षे । २ A ष्क । ३ D भ्रैर । ४ C F ढ । ५ A प्रतिबन्धेन यत्तोयं तत्ताडागं समुच्यते ।
६ D च्यते । ७ C क्षं । ८ D मृदि ।

सहकाररसेनापि पाटलोत्पलचम्पकैः ।
वासयेच्च यथाकालं पुष्पवासोऽयमीरितः ॥ २१ ॥

लवङ्गोशीरकर्पूर[1]कान्तानलदचन्दनैः ।
सलिलामयकङ्कोल[2]पथ्याकर्चूरसंयुतैः ॥ २२ ॥

विचूर्णितैः समैरेभिः सुशीतामलवारिणौ[3] ।
चूर्णाधि[4]वासिनः प्राह श्रीमत्[5]सोमेश्वरो नृपः ॥ २३ ॥

करकैर्मृण्मयैः श्लक्ष्णैः प्रवालारुणकान्तिभिः ।
चर्मपात्रैः सुरम्यै[6]र्वा त्रिफलो(ला)परिशोधितैः ॥ २४ ॥

नालैश्च सुबहुच्छिद्रैः रौप्यस्फ[7]टिककाञ्चनैः ।
सहितैस्तैः शुभकरैः सितवस्त्रावगुण्ठितैः ॥ २५ ॥

भृतं सुशीतलं तोयं निर्मलं मृदु [8]वीजितम् ।
पिबेत्[9]सौ[10]वर्णचषकैः शुक्तिभिर्वा बिसैरपि ॥ २६ ॥

दिव्यं शरदि पानीयं हेमन्ते सरिदुद्भवम् ।
शिशिरे वारि ताडागं वसन्ते सारसं पयः ॥ २७ ॥

निदाघे[11] नैर्झरं तोयं भौमं प्रावृषि पीयते ।
हंसोदकं [12]सदा पथ्यं वार्षं पेयं यथारुचि ॥ २८ ॥

सहजं निर्मलं वाऽपि संस्कृतं गन्धवासनैः ।
पीयते सलिलं यत्तु पानभोगः स कीर्तितः[13] ॥ २९ ॥

॥ इति पानीयभोगः ॥१४॥

प्रोक्तः पानीयभोगोऽयं सोमेश्वरमहीभुजा ।
पादाभ्यङ्गोपभोगोऽयमधुना परिकीर्त्यते ॥ १६३० ॥

वामपार्श्वे शयानः सन्पादावभ्यञ्जयेत्सुखी ।
सर्पिषा शतधौतेन नवनीतेन वा नृपः ॥ ३१ ॥

दध्ना तैलेन पयसा तक्रेणापि[14] युतेन वा ।
श्रीखण्डक्षोदनीरेण बदर्याः फेनकेन वा ॥ ३२ ॥

---

१ A व। २ A कांक्का। ३ A णः। ४ A नि। ५ C मान्। ६ D न्यै। ७ D F स्फा। ८ A जीवि। ९ A ब। १० F स्सु। ११ A घैर्नि। १२ A तथा। १३ A र्त्यते। १४ F भि।

पादसंवाहदक्षाणां कामिनीनां मनोहरैः ।
अशोकपल्लवप्रख्यै[1]र्हस्तैरत्यन्तपेशलैः ॥ ३३ ॥

वसन्ते स[2]र्पिषा दध्ना शीतेन पयसाऽपि वा ।
निदाघे नवनीतेन काञ्जिकेन[3] सफेनकैः ॥ ३४ ॥

वर्षासु वसयाभ्यङ्ग्यौ[4] पादौ तक्रेण वा पुनः ।
शतधौतेन शरदि सर्पिषा चन्दनोदकैः ॥ ३५ ॥

हेमन्ते शिशिरे चैव तैलेनाभ्यञ्जयेत्पदे ।
पश्चात्प्रक्षालयेत्पादौ सुखस्पर्शेन पाय(थ)सा ॥ ३६ ॥

मसूरयवपिष्टैश्च हरिद्राचूर्णमिश्रितैः ।
उद्धृ(द्वृ)त्य च पुनः पादौ क्षालयेत्सुखवारिणा ॥ ३७ ॥

एवं यः कारयेद्राजा भोजनादूर्ध्वमन्वहम् ।
पादाभ्यङ्गोपभोगोऽयं वर्णितः सोमभूभुजा ॥ ३८ ॥

इति पादाभ्यङ्गोपभोगः ॥ १९ ॥

इदानीं सुखदोऽत्यर्थं यानभोगो निरूप्यते ।
दोला सुखासनं हस्ती करिण्यश्वतरी हयः ॥ ३९ ॥

रथो नौः प्लवक[6]श्चेति नवधा यानमुच्यते ।
सुवक्रया वेणुजया हेमरत्ननिबद्धया ॥ १६४० ॥

स्वर्णशृङ्खलवत्पट्टन्यस्तशय्योपधानया ।
दिव्यपट्टप्रच्छदया वी[7]वधद्वयबा(वा)ह्यया ॥ ४१ ॥

एकदण्डिकया यानं दोलायानं तदुच्यते ।
दन्तिदन्तविनिर्माणं हेमरत्नविभूषितम् ॥ ४२ ॥

शार्दूलचर्मसन्नद्धं दण्डिकाद्वयधारि च ।
चतुर्भिर्विविधैर्बा(र्वीवधै[8]र्वा)ह्यं हंसशय्यासमन्वितम् ॥ ४३ ॥

पृष्ठ्याधारेण संयुक्तं सुखासनमिति स्मृतम् ।
समग्रं विपुलस्कन्धं मृदुसञ्चारसंयुतम् ॥ ४४ ॥

---

१ C D F स्तलैरभ्यञ्जयेच्छनैः । २ A सा । ३ C F काञ्जिकैः परिकीर्तितः D काञ्जिकैः कोल । ४ A ङ्गौ । ५ D निर्णां । ६ A का । ७ D विवि । ८ A श्वी ।

जवने त्वरितं नागं याने शंसन्ति कोविदाः ।
सौवर्णस्तम्भयुक्तेन मुक्तादामविराजिना ॥ ४५ ॥
काञ्चनैः कलशैः श्लक्ष्णैरुपरिष्टाद्विराजिना ।
मयूरपिच्छपुच्छैर्वा प्रच्छन्नेन सुशोभिना ॥ ४६ ॥
[1]चारुचामीकरच्छन्नपुष्पकेणोपशोभिता ।
करिणी लघुसञ्चारा वेशदेश(शे) त्वकम्पना ॥ ४७ ॥
उपवेशे[2] स्थिरा धीरा[3] गमने च जवाधिका ।
गतौ तु सलिला रम्या सर्वतस्त्रासवर्जिता ॥ ४८ ॥
चारुचामीकरच्छन्नपुष्पकेणोपशोभिता ।
अस्खलन्ती पदन्यासे यानेऽश्वश्वतरी वरा ॥ ४९ ॥
मयूरगतिको बा(वा)ह्यस्तित्तिरीगतिसन्निभः ।
मरालगमनो वाऽपि चतुष्कगतिशोभितः[4] ॥ १६५० ॥
गच्छतः कम्पतेऽश्वस्य पुच्छं[5]ग्रीवं[6] विशेषतः ।
त्वरिता गतिरित्य[7]र्थं[8] मायूरीति निगद्यते ॥ ५१ ॥
शीघ्रं पदानि कुरुते यत्र पुच्छं न कम्पते ।
सा गतिस्तैत्तिरी ज्ञेया हयवाहनकोविदैः ॥ ५२ ॥
पार्श्वाभ्यां दोलनं यत्र हंसवद्गच्छतो हरेः ।
शिरोऽपि म(वि्धु)नुते तद्वन्मरालीगतिरीदृशी ॥ ५३ ॥
पादैश्चतुर्भिः सञ्चारे ललितं यत्र गच्छति ।
चतुष्कगतिराख्याताऽनुत्तमा[9] सुखदायिनी ॥ ५४ ॥
अश्वैश्चतुर्भिर्द्वाभ्यां वा युक्तश्चक्रयुगान्वितः ।
मत्तवारणकैर्भव्यैश्चित्रितैः परिशोभितः ॥ ५५ ॥
नानावर्णपताकाभिर्भ्राजितः सुदृढाक्षकः ।
उत्तमः स्यन्दनो याने नृपाणामेव निर्मितः[10] ॥ ५६ ॥
शाकजैः फलकैश्छन्ना[11] या[12] च वल्कलवेष्टिता ।
आयता सुदृढा नीरे[13] सा नौर्याने प्रशस्यते ॥ ५७ ॥

१ This line is repeated below in 49। २ D देश। ३ D धारा। ४ D भनः। ५ D च्छं। ६ D वा। ७ D र। ८ D ज। ९ A उ। १० A तम्। ११ D च्छि। १२ A यो। १३ A र।

वेणुकर्म्राभिरन्योन्यं गुम्फितो वर्तुलाकृतिः ।
पिनद्धश्चर्मणा बाह्ये प्लवकोऽयं जलेचरः ॥ ५८ ॥

एतैर्यानैर्यथायोग्यं याति यः पृथिवीपतिः ।
यानोपभोगः कथितः सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ५९ ॥

इतियानोपभोगः ॥ १६ ॥

इदानीं छत्रभोगोऽयं कथ्यते राजवल्लभः ।
हेमपट्टनिबद्धेन दण्डेनोपरि धारितम् ॥ १६६० ॥

नानावर्णसुसूत्राभिः कम्राभिः कृतपञ्जरम् ।
श्वेतवस्त्रेण सञ्छन्नं मुक्तादामसुसूसकम् ॥ ६१ ॥

नीलविद्रुममुक्ताभं लम्बनैः परिशोभितम् ।
चञ्चत्काञ्चनजातेन कलशेन विराजितम् ॥ ६२ ॥

पुण्डरीकसितच्छत्रं राजयोग्यमनुत्तमम् ।
नीलपट्टनिबद्धानि रौप्यदण्डधृतानि च ॥ ६३ ॥

नानावर्णविचित्राणि झल्लरीभिर्युतानि च ।
मेघडम्बरनामानि चामरोत्तंसितानि च ॥ ६४ ॥

छत्राणि विलसत्कान्तिमणिभिर्[2]जडितानि च ।
[3]ससौवर्णकलापस्थं (स्थ) चन्द्रकैः परिकल्पितम् ॥ ६५ ॥

[4]सुवर्णदन्ती(न्ति)दण्डेन रत्नेन परिमण्डितम् ।
कलशेन तदुत्थेन शुभ्रेण परिशोभितम् ॥ ६६ ॥

पिच्छछत्रमिदं प्राहुः सौंगिरीति विचक्षणाः ।
रोहितैः पिञ्जरैश्चित्रैर्नानावर्णैर्नृपोत्तमः ॥ ६७ ॥

आतपत्रैरसंख्यातैः वा[6]रयन्नातपं चरेत् ।
एतेषां शीतलां छायामाश्रितः पृथिवीपतिः ॥ ६८ ॥

सुखेन मोदते यत्तु छत्रभोगः प्रकीर्तितः ।
छत्रभोगोऽयमुद्दिष्टः सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ६९ ॥

---

१ D षा । २ F मण्डितानि वराणि च । ३ A सौवर्णक । ४ A दंतप्रकल्पेन दंतिदण्डेन परिकल्पितं ।
५ D सिग । ६ A वरि ।

॥ इति छत्रभोगः ॥ १७ ॥

शय्याभोगोऽयमधुना वर्ण्यते सुखदायकः ।
हंसपिच्छमयी काचिच्छाल्मलीतूलजा परा ॥ १६७० ॥

कार्पासरचिता चान्या केसरैरितरा कृता ।
पल्लवैः कल्पिता काचित् काचित्कुसुमनिर्मिता ॥ ७१ ॥

पानीयपूरिता काचिच्छय्येयं सप्तधा स्मृता ।
दन्ताङ्घ्रि (ः) लो[1]हचरण(ः)साष्टापदपदस्तथा ॥ ७२ ॥

वै[2]र(रव)श्च वलनं चैव वेग्रि[3]रुः (त्रिकः) पट्टिकामयः ।
दोलाक्षश्चेति कथिता मञ्चा विद्भिरष्टधा ॥ ७३ ॥

शय्यां[4]नां लक्षणं वक्ष्ये मञ्चकानां तथैव च ।
मरालजठरोद्भूतैर्मण्डु(मृदु)भिः पु(पि)च्छगुच्छकैः ॥ ७४ ॥

श्लक्ष्णेन चर्मणा नद्धैः शय्या हंसमयी शुभा ।
शाल्मलीफलगर्भोत्थैः तू[5]लैर्बीजविवर्जितैः ॥ ७५ ॥

घ[6]नेन वासनाँ[7](सा)नद्धैः शाल्मलीतूलिका[8] भवेत् ।
कार्पासपिण्डकं यत्नाद्बीजं संस्फे[9]द्य(स्फोट्य) पट्टके ॥ ७६ ॥

अयःशलाकया पश्चाद्धनुषा तं विवेचयेत् ।
दृढेन वाससाऽऽसीव्य[10] विशालपरिशोभिना ॥ ७७ ॥

या शय्या क्रियते मृद्वी सा तु कार्पासजा मता ।
केसरैः पद्मसम्भूतैर्नागपुष्पसमुद्भवैः ॥ ७८ ॥

सुरभीकुसुमोत्थैश्च तथा कुङ्कुमसम्भवैः ।
पटीपट्टेन चित्रेण गुम्फितैश्चारु शिल्पिभिः ॥ ७९ ॥

शय्या केसरजाऽऽख्याता सुगन्धिः पृथिवीभुजाम् ।
क[11]मलोत्पलकल्हाररम्भाकङ्कोलिपल्लवैः ॥ १६८० ॥

कोमलैः कल्पिता शय्या शीतला पल्लवाभिधा ।
मल्लिकापाटलीपुष्पैः कुसुमैश्चम्पकस्य च ॥ ८१ ॥

---

१ A ल । २ D च । ३ A वग्निकः F वग्रिरुः । ४ A यने । ५ A स्थू । ६ D नने । ७ D मा
८ F तूली शाल्मलिका C शाल्मलीमा D लीतू । ९ A स्फे । १० A व्या । ११ D को ।

अन्यैः सुगन्धिभिः पुष्पैरपत्रन्तैः कृता तु या ।
शय्या कुसुमजा नाम कामकेलिसुखावहा ॥ ८२ ॥

चर्मजा वारिणा पूर्णा तोयशय्या प्रकीर्तिता ।
द्विपदन्तकृतैः पादैश्चतुर्भिरुपशोभितैः[1] ॥ ८३ ॥

दन्ताङ्घ्रिना(र्ना)म मञ्चोऽयम् सर्वदन्तमयः शुभः ।
ताम्रारकूटघटितैश्च[2]रणैस्तन्मयैः शुभैः ॥ ८४ ॥

लोहमञ्चकनामाऽयं सुदृढः परिकीर्तितः ।
चारुचामीकरानद्धो रचनापरिरञ्जितः ॥ ८५ ॥

अष्टापदमयः प्रोक्तो मञ्चकोऽयं चतुष्पदः ।
यन्त्रि[3]पत्रकृतैर्नादैरानन्दं तनुते नदन् ॥ ८६ ॥

वै[4]र(रव)मञ्चः समाख्यातो रतिकेलिषु कामुकैः ।
उपवेशनमात्रेण गच्छत्यूर्ध्वमधश्च यः ॥ ८७ ॥

दृढाङ्घ्रिश्चारुरूपश्च लव(वल)मञ्चः प्रकीर्तितः ।
त्वग्भिर्वेत्रस्य बाह्याभिस्तनुभिर्गुम्फितो घनम् ॥ ८८ ॥

कुटिलैश्चरणैर्युक्तो वेत्रमञ्चः प्रकीर्तितः ।
कार्पासगुणकप्ताभिः पट्टिकाभिः सुगुम्फितः ॥ ८९ ॥

दीर्घाभिश्चित्रवर्णाभिर्मञ्चोऽयं पट्टिकाभिधः ।
श्रीखण्डदारुघटितः कनत्काञ्चनभूषितः ॥ १६९० ॥

खचितो दिव्यरत्नैश्च मत्तवारणशोभितः ।
सौवर्णशृङ्खलाबद्धो लम्बमानः सदोलनः ॥ ९१ ॥

किञ्जल्कशय्यामा(य्यया)युक्तो दोलामञ्चः सुखप्रदः ।
वसन्ते हंसजा शय्या क्रीडायां पुष्पपत्रजा ॥ ९२ ॥

निदाघे तूलजा शय्या मध्याह्ने तोयजा शुभा ।
हेमन्ते शिशिरे चैव वर्षासु च विचक्षणः ॥ ९३ ॥

भजेत शय्यां कार्पासीं नृपः शीतापनुत्तये ।
शरत्काले तु कैञ्जल्कीं दोलामञ्चसमाश्रिताम् ॥ ९४ ॥

---

१ D ता । २ A च । ३ F यन्त्र D यन्त्रयन्त्रि । ४ D रव F वर ।

आधितिष्ठेन्महीपालो भोगार्थं सुविचक्षणः।
एवंविधेषु मञ्चेषु शय्यास्वेवंविधासु च ॥ ९५ ॥

शेते विशाम्पतिर्यत्तु शय्याभोगः प्रकीर्तितः।
शय्याभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ९६ ॥

॥ इति शय्याभोगः ॥ १८ ॥

अधुना धूपभोगोऽयं वर्ण्यते सौरभोत्कटैः[1]।
लाक्षागुग्गुलकर्पूररालकुण्ड्रु[2]रुसिल्हकं[3] ॥ ९७ ॥

श्रीखण्डं दारु सरलं[4] लघुकोष्ठं[5] च वालकैः।
मांसीकुङ्कुमपथ्या च(श्च) कस्तूरीपूतिबीजकैः ॥ ९८ ॥

शङ्खनाभिनखैः[6]श्चैव सितामधुघृतं गुडः।
समान्येतानि चूर्णानि द्रवद्रव्यं विहाय च ॥ ९९ ॥

द्विगुणं लघुकर्पूरं चूर्णधूपोऽयमुत्तमः।
एतान्येव हि सिल्हेन मिश्रयेन्मधुसर्पिषा ॥ १७०० ॥

गुडेन पिण्डयेत्पश्चात् पिण्डधूपो वरो मतः।
द्रव्याण्येतानि तोयेन पिष्टानि मधुसर्पिषा ॥ १ ॥

वर्त्तिरूपाणि शुष्काणि वर्त्तिधूपो मनोहरः।
रीतिरूपमयो वापि सुवर्णघटितोऽथवा ॥ २ ॥

खगो वाऽपि मृगो वाऽपि सरन्ध्रः[7] सम्पुटात्मकः।
अङ्गारगर्भिते(तो) पिण्डेनान्वितो धूपमुद्गिरेत् ॥ ३ ॥

मुखकर्णादिभिश्छिद्रैः पिण्डधूपे त्वयं क्रमः।
अङ्गारगर्भिते पात्रे चैक्र[8]दण्डेन संयुते ॥ ४ ॥

विकिरेद्धूपचूर्णं तद्वारंवारमिति क्रमः।
दन्तेन रचिते श्लक्ष्णे सुपात्रे बहुदण्डकैः[9] ॥ ५ ॥

दण्डेन वा समायुक्ते धूपने[10] सूचिसंयुते।
सूचिकाग्रे विनिक्षिप्य वर्त्तिं सन्धुक्ष्य वह्निना ॥ ६ ॥

---

१ F रः। २ D न्दु?। ३ A सिंहि। ४ A श। ५ A ष्ठ। ६ A ख। ७ A सं। ८ D ते। ९ D व। १० F पेन।

स्थगयेत्सम्प(म्पु)टेनाथ रन्ध्रैर्धूपो विनिःसरेत् ।
करण्डं दण्डसंयुक्तं पाणिना परिवर्त्तयेत् ॥ ७ ॥

आत्मनोऽपि मुखं क्वापि प्रेयसीवदनेषु वा ।
करण्डकमदण्डं तु धूपवर्त्तिसमन्वितम् ॥ ८ ॥

अंशुकान्तं क्षिपेद्वाऽपि खोम्पके वाऽपि निक्षिपेत् ।
धूपयेत शुभां शय्यां वसनेनावगुण्ठिताम् ॥ ९ ॥

पञ्चसैर्धौतवासांसि पिण्डकैश्चूर्णकैरपि ।
गृहं च पिहितद्वारं निरोधितगवाक्षकम् ॥ १७१० ॥

धूपयेद्बहलैर्धूपैः पिण्डधूमसमुद्भवैः ।
विलासचतुराणां हि नृपाणां च विनोदिनाम् ॥ ११ ॥

धूपभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीभुजा ।
भूलोकमल्लदेवेन धूपभोगोऽयमीरितः ॥ १२ ॥

इति धूपभोगः ॥ १९ ॥

योषितामुपभोगोऽयं कथ्यते स्मरदीपनः ।
अचापल्यं भयं लज्जा दाक्षिण्यमनुकूलता ॥ १३ ॥

मधुरस्वरता दाक्ष्यं पटुत्वं प्रियवादिता ।
मानः शुचित्वं दाक्षिण्यं गुरुशुश्रूषणे रतिः ॥ १४ ॥

धर्मज्ञतार्जवं सत्यं कौशलं सर्वकर्मसु ।
हृष्टता स्मितहासित्वं पतिदोषनिगूहनम् ॥ १५ ॥

व्ययवैमुख्यमित्येते योषितां प्रवरा गुणाः ।
स्त्रीणां रूपवती श्रेष्ठा सुरूपासु सयौवना ॥ १६ ॥

सयौवनासु गीतज्ञा गीतज्ञास्वपि नर्तकी ।
उत्तरोत्तरमेतासु श्रैष्ठ्यं पूर्वगुणैः सह ॥ १७ ॥

एतैः सर्वगुणैर्युक्ता दुर्लभा रमणी भुवि ।
मृगी च पद्मिनी चैव चित्रिणी वडवा तथा ॥ १८ ॥

---

१ A F स्था। २ A जम्पने। ३ A अ। ४ F पाय। ५ D म। ६ D च। ७ C D F सु। ८ F वैगुं।

हस्तिनी शङ्खिनी चेति षड्विधा जातिरिष्यते ।
आद्ये द्वे उत्तमे तत्र मध्यमे मध्यसंस्थिते ॥ १९ ॥

अन्त्यस्थिते कनिष्ठे च त्रिधा जात्या प्रकीर्तिताः ।
मध्यमोत्तमजातीया भोगयोग्या वरस्त्रियः ॥ १७२० ॥

हस्तिनी शङ्खिनी चेमे भोगाय परिवर्जयेत् ॥
पादौ कोकनदच्छायौ[1] गूढगुल्फोपशोभिनौ[2] ॥ २१ ॥

अनुपूर्वेण वृत्ते च जङ्घे ऊरू सकान्तिकौ ॥
पीवरं जघनं गुह्यमश्वत्थदलसन्निभम् ॥ २२ ॥

तनु वृत्तं तथा मध्यं वर्तुलावुन्नतौ स्तनौ ॥
कोमलं बाहुयुगलं[3] शिरीषकुसुमोपमम् ॥ २३ ॥

कङ्केलिपल्लवाकारौ[4] करावृज्वङ्गुलीयुतौ ।
आताम्रनखरौ ग्रीवा पूगीकण्ठोपमा मता ॥ २४ ॥

प्रवालमणिसन्दंश[5](दृशं) दशनच्छदसम्पुटम् ।
दाडिमीबीजसङ्काशा रदनाः सुमनोहराः ॥ २५ ॥

समौ तनुकपोलौ च श्रवणौ शुक्तिसन्निभौ ।
उन्नता सरलस्रोता[6] नासिका लक्षणान्विता ॥ २६ ॥

पक्ष्मले चक्षुषी दीर्घे त्रस्यन्मृगविलोकने ।
वक्रे दीर्घे भ्रुवौ भालमष्टमीचन्द्रसन्निभम् ॥ २७ ॥

भालानुरूपं शीर्षं च सतरङ्गाः शिरोरुहाः ।
सुप्रमाणा गलनि(ङ्गलति)का गतिर्मृगगजोपमा ॥ २८ ॥

क्षणे रोषः क्षणे तोषो बहुरीर्ष्याकुलेक्षणा ।
ऋतुप्रमाणसम्प्रीतिर्लोलसा रतिकर्मणि ॥ २९ ॥

पद्मसौरभ्यसङ्काशमच्छं निधुवनोदकम् ।
चित्ते चञ्चलता दार्ढ्यमनुरागे प्रियं वचः ॥ १७३० ॥

---

१ D दाकारौ । २ C नौ । ३ D गु । ४ F ल्लि । ५ F सन्दे । ६ A ला ।

एतैर्गुणैः समायुक्ता मृगीजात्योपलक्षिता ।
मधुवर्णाः सुकान्ताश्च नखराश्चरणोद्भवाः ॥ ३१ ॥

अङ्गुल्यः संहता रूंव्यः (ऋज्व्यः) परिपाट्या समाः शुभाः ।
रक्तपङ्कजसङ्काशौ समौ पादतलौ शुभौ ॥ ३२ ॥

गूढौ गुल्फौ सुवृत्तौ च जङ्घे पादानुरूपके ।
रम्भास्तम्भनिभावूरू विशालं जघनं तथा ॥ ३३ ॥

ईषद्विकासिताम्भोजसदृशं स्मरमन्दिरम् ।
वलित्रितयशोभाढ्यं मुष्टिग्राह्यं च मध्यमम् ॥ ३४ ॥

स्थूलश्रीफलसङ्काशौ स्तनावविरलौ समौ ।
वर्तुले बाहुशिखरे बाहू सुललितावपि ॥ ३५ ॥

सुकुमारतरौ हस्तौ तले पल्लवकोमले ।
मुद्गशिम्बिसमाकाराः करशाखा मनोरमाः ॥ ३६ ॥

पद्मपत्रसमच्छायमधुराः करजा वराः ।
नातिस्थूला नातिदीर्घा न ह्रस्वा सुस(ष)मा शुभा ॥ ३७ ॥

ग्रीवा रेखात्रयोपेता बिम्बीभागनिभोऽधरः ।
पक्वदाडिमबीजाभा दन्ताः कान्तिमनोहराः ॥ ३८ ॥

तिलपुष्पसमाकारा नासिका सुमनोहरा ।
नीलोत्पलस्य नालेन समे श्रवणगे(पा)लिके ॥ ३९ ॥

शोभने श्रवसी गण्डौ समावुज्वलकान्तिकौ ।
कुन्दपत्रोदरासीनशुभ्रभ्रमरसन्निभे ॥ १७४० ॥

लोचने प्रान्तसंरक्ते घनश्यामलपक्ष्मणी ।
सन्त्रस्तब(बा)लसारङ्गभङ्गीचञ्चलमीक्षणम् ॥ ४१ ॥

अधिज्यकामकोदण्डकुटिले सन्नते भ्रुवौ ।
अष्टमीचन्द्रसङ्काशं ललाटं सुमनोहरम् ॥ ४२ ॥

---

१ D रुज्वः F शब्व्यः । २ D घनं । ३ A प । ४ D नौ च । ५ D माकारा । ६ D कारे शुभ्रताम्रसान्तरे ।

बहवः श्यामलाः सूक्ष्मा मृदुदीर्घाः शिरोरुहाः ।
नववंशसमच्छाया (यो) वर्णः कान्तिमनोरमः ॥ ४३ ॥

गतिर्मत्तेभसदृशी शिरीषमृदुलं वपुः ।
पद्मसौरभसङ्काशो वपुःपरिमलः शुभः ॥ ४४ ॥

अम्भोजगर्भसंस्पर्धिगन्धं निधुवनोदकम् ।
कोकिलालापमधुरो ध्वनिः श्रुतिसुखावहः ॥ ४५ ॥

रम्यस्त्रीभावसंसर्गः शुचि चाल्पं च भोजनम् ॥
अल्पभूषणसम्प्रीतिः श्वेतपुष्पाम्बरे रतिः ॥ ४६ ॥

मानः सौतिशयो लज्जा भूषणं परमं मतम् ॥
गुरुदेवार्चनासक्तिः सम्भोगे त्यक्तलज्जता ॥ ४७ ॥

दाक्षिण्यं दानशीलत्वं बन्धुप्रीतिर्मितं वचः ॥
सत्यवाक्त्वं दृढा प्रीतिः शोभा भूषां विनाऽपि च ॥ ४८ ॥

एतैर्गुणैः समायुक्ता पद्मिनी कीर्तिता बुधैः ।
लघुपादतले रम्ये तनुजङ्घे सुशोभने ॥ ४९ ॥

किञ्चिद्वक्रौ शुभावूरू पृथुलं जघनस्थलम् ।
उन्नतः सुकुमारश्च सरसो मदनालयः ॥ १७५० ॥

त्रिवलीमध्यसङ्काशो मध्यभागो मनोहरः ।
पीनौ वृत्तौ सुरम्यौ च वर्धमानौ पयोधरौ ॥ ५१ ॥

वक्षःस्थलं विशालं स्यादानुपूर्व्या तनू भुजौ ।
सुकुमारं करतलमङ्गुल्यः सरलाः शुभाः ॥ ५२ ॥

कम्बुनाभिनिभः कण्ठः किञ्चिदभ्युन्नतोऽधरः ।
सुच्छाया दशना नासा नातिदीर्घा न वामना ॥ ५३ ॥

तनू कपोलफलकौ कर्णौ शोभासमन्वितौ ।
दीर्घे तीक्ष्णे च नयने निम्बपत्रार्धसन्निभे ॥ ५४ ॥

१ D र्ध । २ F तोलनं । ३ A सान्ति । ४ D वाक्य । ५ A नतु । ६ D च । ७ F वर्त । ८ व ।

भ्रुवौ भालतलं रम्यं वक्राः कृष्णाः शिरोरुहाः ।
सुप्रमाणं व संस्थानं लतावत्तनुविग्रहः ॥ ५५ ॥

गीते नृत्ते च वाद्ये च रतिः सुललिता गतिः ।
सुगन्धि रागसलिलं सुसूक्ष्मस्वरभाषणम् ॥ ५६ ॥

कलाकौशलसम्प्रीतिः श्यामो वर्णो मनोहरः ।
गौरः श्या(रश्या)मोऽथवावर्णश्चित्रभूषाम्बरस्पृहा ॥ ५७ ॥

विचित्रे च रते प्रीतिश्चित्रिण्या लक्षणन्त्विदम् ।
अलक्तरससच्छाये शोभने पादयोस्तले ॥ ५८ ॥

गुल्फौ सुसन्नतौ जङ्घे वृत्ते दीर्घे च मांसले ।
ईषद्वक्राकृती ऊरू गम्भीरं नाभिमण्डलम् ॥ ५९ ॥

उदरं तनु वृत्तं च स्तनावायतचूचुकौ ।
उरो विशालं बाहू च वृत्तौ दीर्घौ च मांसलौ ॥ १७६० ॥

रक्तपङ्कजसङ्काशौ कोमलौ करपल्लवौ ।
अङ्गुल्यः कोमला वृत्ता दीर्घा स्थूला च कन्धरा ॥ ६१ ॥

पीनौ रदच्छदौ रम्यौ दशनाः स्थूलसंहताः ।
तथा स्थूलायतौ कर्णौ नेत्रे नीलोत्पलप्रभे ॥ ६२ ॥

स्थूले भ्रुवौ तथा वक्रे निम्नं भालमथोन्नतम् ।
स्थूला दीर्घा घनाः केशा बहुरीर्ष्या मृदुर्गतिः ॥ ६३ ॥

गम्भीरमधुरा वाणी चलं चित्तं मृदुस्तनुः ।
निद्रा बुभुक्षा सततं स्निग्धकामुककामिता ॥ ६४ ॥

सम्भोगान्ते सरक्तत्वं मांसगन्धिर्द्रवोऽधिकः ।
सुरताहवशूरत्वं नवाङ्कुलरतिस्तथा ॥ ६५ ॥

इत्येतैर्लक्षणैर्युक्ता वडवा परिकीर्तिता ।
शङ्खिनी हस्तिनीशीला विशालार्द्रभगाऽधमा ॥ ६६ ॥

---

१ D समुन्न । २ D ललाटं तद । ३ A ता । ४ A ग्रन्थि । ५ A वाः । ६ A ताः । ७ A श ।
८ A F विष्ठीपाऽभगा Df...द्रिभगा । ९ C F गो ।

दुर्गन्धा दुःस्वभावा च तस्माद्भोगे विवर्जिते ।
सुरूपा कान्तिसंयुक्ताचपला[1] भयवर्जिता ॥ ६७ ॥

अस्वेदा च सुगन्धिश्च चिरकालनिमेषिणी ।
स्थिरस्तनी मिताहारा वलीपलितवर्जिता ॥ ६८ ॥

श्वेतभूषाम्बरप्रीता गौरश्यामोत्तमाप्रिया ।
प्रसन्ना त्यागशीला च शौचाचारसमन्विता ॥ ६९ ॥

ईषल्ल(दृग्ल)क्षणसम्पन्ना योषिद्देवांशकोद्भवा ।
सुसंस्थाना सुतन्वी च तरङ्गितशिरोरुहा ॥ १७७० ॥

सहासवदनाम्भोजा पक्ष्मलाक्षी दृढस्तनी[2] ।
मितास्या तनुमध्या च दर्शनीया[3] नितम्बिनी ॥ ७१ ॥

सुकुमारकराङ्घ्रिश्च सुभगा प्रियभाषिणी ।
कलाविद्भङ्गिचतुरा सदा साहसिके रता ॥ ७२ ॥

सदैवासत्यवचना सिद्धांशकसमुद्भवा ।
सुरम्यानिम्नवदना शफरीचललोचना ॥ ७३ ॥

मध्ये क्षामा कान्तिमती सपुष्पनखरावली ।
नातिस्थूला न च कृशा गीतवाद्यप्रिया सदा ॥ ७४ ॥

सुगन्धिकुसुमासक्ता गीतज्ञा चातिकामिनी ।
अव्यवस्थाचलभ्रान्ता स्वैरिणी पट्टहासिनी[4] ॥ ७५ ॥

ईदृग् लक्षणसंयुक्ता गन्धर्वांशकसम्भवा ।
सम्पूर्णचन्द्रवदना निम्ननासा कृशोदरी ॥ ७६ ॥

उत्तुङ्गभाला वक्रा(क्र)भ्रूश्चञ्चलविलोचना ।
तन्वी च हरितश्यामा घनवृत्तलघुस्तनी ॥ ७७ ॥

प्रमाणोत्सेधसंयुक्ता राजज्जघनमण्डला ।
श्लक्ष्णोरुवृत्तजङ्घा[5] च निर्लोमा स्वेदवर्जिता ॥ ७८ ॥

---

१ D चापलाभयवर्जिता । २ A धृढ । ३ A य । ४ A ट्ट । ५ A नी ।

कृशाङ्गुली स्वल्पनखी[1] स्वेदेऽपि च ससौरभा ।
गीतनृत्तकलादक्षा सम्भोगे चित्तहारिणी ॥ ७९ ॥

मौग्ध्यवैदग्ध्यसंयुक्ता सानुरागाऽति[2]काङ्क्षिणी ।
विलासविभ्रमोपेता विचित्रवसना(न)प्रिया ॥ १७८० ॥

सनर्महासचतुरा साऽप्सरोंशकसम्भवा ।
सहकारफलाकारवदना चारुहासिनी ॥ ८१ ॥

समभालै[3]तला सुभ्रूस्तीक्ष्णापाङ्गविलोकिनी ।
स्वच्छगण्डस्थै[4]लच्छाया वृत्तपीनपयोधरा ॥ ८२ ॥

सकान्तिरदना रम्यरेखालङ्कृतकन्धरा ।
तनुमध्या पृथुश्रोणी(णि) रुँ[5]रुजङ्घा मनोहरा ॥ ८३ ॥

माल्यमण्डनके दक्षा वृत्तज्ञा चपलाशया ।
उद्वेजयति भर्तारं काङ्क्षन्ती द्रविणं बहु ॥ ८४ ॥

पुनः सङ्कट्टते विद्याधरांशकसमुद्भवा ।
दीर्घानना निम्नघोणा लघुलोचनभामिनी ॥ ८५ ॥

त्रिकोणभालफलका घननीलशिरोरुहा ।
जङ्घाकाण्डे प्रकोष्ठे च सूक्ष्मरोमसमन्विता ॥ ८६ ॥

विचूचुककुचाभोर्गा[6] मध्यभागे कृशा भृशम् ।
विशालजघनोपेता सुप्रमाणा लसन्नखी ॥ ८७ ॥

निगूहयित्री[7] गुह्यानि गुह्यकांशसमुद्भवा ।
नात्यायतमुखी दीर्घलोचना समनासिका ॥ ८८ ॥

तनुदन्तच्छदा दीर्वा[8]र्धिका पृथुलहस्तिनी ।
विशालवक्षाः सुग्रीवा भूषणेषु रता सदा ॥ ८९ ॥

मृदुबाहुः श्लक्ष्णकक्षा करकाठिन्यसंयुता ।
तनुमध्या शुभतनुर्विशालजघनस्थला ॥ १७९० ॥

---

१ D खा । २ F भि । ३ A र । ४ D त । ५ A पु D रू रू । ६ A गो । ७ D यन्ती । ८ D धिषका पृथुलस्तनी ।

ईषद्वक्रोरुजङ्घा च स्फुटिताङ्घ्रितला मनाक् ।
चलचित्ता प्रिये लोला पुष्पमाल्यविलेपना[1] ॥ ९१ ॥

प्रस्थापयन्ती ताम्बूलं स्वीयं प्रियतमं प्रति ।
अत्यन्तच्छविसंयुक्ता श्यामकर्ण(वर्णा) मनोरमा ॥ ९२ ॥

एवं रूपगुणोपेता किन्नरांशकसम्भवा ।
तन्वी गौरी लघुकुचा दीर्घनेत्रा कृशोदरी ॥ ९३ ॥

लघुश्रोणी सदा भीरुरेवं धारयते दृढम्[3] ।
गन्धवद्द्रव्यमाल्येषु लुब्धा शुद्धासनप्रिया ॥ ९४ ॥

ज्योत्स्नाध्वनिविहारेषु[4] जलक्रीडासु लम्पटा ।
गोरश्यामा वक्रमतिश्छिद्रान्वेषणतत्परा ॥ ९५ ॥

एतल्लक्षणसंयुक्ता यक्षांशकसमुद्भवा ।
तन्वी कान्तिमती किञ्चिद्रक्तपिङ्गललोचना ॥ ९६ ॥

अच्छगण्डस्थला स्निग्धघननीलशिरोरुहा ।

ईषद्विकृतजङ्घा च लीलाकुटिलगामिनी ॥ ९७ ॥

गृहान्तर्वर्तिनी[5] नित्यं क्षीरखण्डासवप्रिया ।
सखीः सङ्घट्टयत्याशु पुनर्विघटयत्यपि ॥ ९८ ॥

गौरश्यामा च वर्णेन नागांशकसमुद्भवा ।
वक्रालका कुन्तलिनी दीर्घभ्रूर्दीर्घलोचना ॥ ९९ ॥

वृत्तस्तनी लघुतनुः कङ्कुश्यामा समोदरी ।
उत्तुङ्गजघनाभोगा श्लक्ष्णजङ्घोरुशालिनी ॥ १८०० ॥

कोमलाङ्घ्रितलाऽताम्रनखरावलिरञ्जिता ।
कातरा गूढसञ्चारा परवेश्माशनप्रिया ॥ १ ॥

एवं रूपगुणोपेता पित्र्यंशकसमुद्भवा ।
स्म(स्मे)रानना विशालाक्षी दृढस्तनमनोहरा ॥ २ ॥

---

१ A नम् । २ A नुष । ३ A ध्रु । ४ D जाल । ५ A दु ।

मृदुबाहुः कृशा मध्ये सुसंस्थान(ना)नितम्बिनी ।
रम्यजङ्घोरुयुगला मृदुपादतला वरा ॥ ३ ॥

गौराङ्गी दृढचित्ता च दे[1]वभक्ता पतिव्रता ।
ऋजुस्वभावा[2] दान्ता च कोपना सुप्रसादिनी ॥ ४ ॥

स्वल्पाशना[3] च धर्मज्ञा ऋष्यंशकसमुद्भवा ।
ऋक्षवानरमार्जारदैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ५ ॥

पिशाचखरशार्दूलमत्स्यसैरिभपोत्रिणाम् ।
सारमेयाऽऽखुनकुलरुरुकाकगवामपि ॥ ६ ॥

क्रोष्टुवृश्चिकहंसानां नक्रकुक्कुटयोरपि ।
अन्यासामपि जातीनामंशकोद्भवयोषितः ॥ ७ ॥

रूपस्वभावगन्धाद्यैर्दूषिताः परिवर्जयेत् ।
क्षत्रियान्वयसम्भूता शीलाचारगुणान्विता ॥ ८ ॥

सुरूपा चानुकूला च तरुणी शुभलक्षणा ।
मृगी वा पद्मिनी वापि चित्रिणी वडवा तथा ॥ ९ ॥

[4]देवाद्यंशकसम्भूता राज्ञी कार्या महीभुजा ।
वैश्यशूद्रकुलोत्पन्नां रूपयौवनसंयुतां(:)॥ १८१० ॥

गीतनृत्तकलादक्षाँ चि(श्चि)त्तज्ञाः प्रेमनिर्भराः ।
सम्भोगसुखसाम्राज्यसंवर्धनविचक्षणाः ॥ ११ ॥

अवरोधवधूः कान्ताः कुर्याद्भोगाय भूपतिः ।
रूपलावण्यसंयुक्ता युक्तास्तारुण्यसम्पदा ॥ १२ ॥

सविलासा विलासिन्यः कर्तव्याः पृथिवीभुजा ।
दिव्यरत्नविभूषाभिर्वस्त्रमाल्यादिलेपनैः ॥ १३ ॥

यानासनगृहैर्भव्यैर्माननीया यथाक्रमम् ।
ईक्षणैर्नर्मभिर्गोष्ठ्या हसितैः स्पर्शनैरपि ॥ १४ ॥

१ A दै । २ A वो । ३ A स । ४ D देवताद्यंश । ५ A र्णां । ६ A तां । ७ A क्षां । ८ A

क्रीडाभिश्च प्रियालापैः सम्भोगैस्तांश्च रञ्जयेत् ।
वस्त्राभरणदानैश्च पानखादनतर्पणैः ॥ १५ ॥

प्रेमनिर्भरसंलापैर्वनादिक्रीडनैरपि ।
तोषयेद्योषितस्तास्तास्तुष्टा भोगाय कल्पयेत् ॥ १६ ॥

भोजने मज्जने कान्ता पादाभ्यङ्गेऽङ्गमर्दने ।
केशसंवाहने चैव दिव्यगन्धविलेपने ॥ १७ ॥

गीतवाद्यश्रुतौ वृ(नृ)त्तप्रेक्षणे चारुदर्शने ।
जलादिक्रीडने चैव योजयेत्ताः सुयोषितः ॥ १८ ॥

[2]अतोऽयमुपभोग्यत्वाद्योषिद्भोगः प्रकीर्तितः ।
राज्ञः सप्ताङ्गपूर्णस्य निःशेषीकृतवैरिणः ।
विंशतिः प्राह भोगानां श्रीमान् सोमेश्वरो नृपः ॥ १९ ॥

कन्दर्पोत्सवहेतुमद्भुतरसप्रोल्लासलीलास्पृशम्
विद्वन्मानसरञ्जनीं जनतया सत्कीर्तितां प्रत्यहम् ।
साश्चर्यामुपभोगविंशतिमिमां सोमेश्वरो भूपति-
र्वाग्देवीकुलनन्दनः कथितवान् प्रत्यर्थिभूपान्तकः ॥ १८२० ॥

इति श्री महाराजाधिराज-सत्याश्रयकुलतिलक-चालुक्याभरण-श्रीमद्भूलोकमल्ल-
श्रीसोमेश्वरविरचिते मानसोल्लासे राज्योपभोगकथने
तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

---

१ D स्तां । २ D नानागुणेन ।

इदानीं प्रमोदापादकविनोदाः कथ्यन्ते ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यन्ते विनोदा हर्षहेतवः ।
विंशतिः सङ्ख्यया ते स्युर्लक्ष्यलक्षणसंयुताः ॥ १ ॥

क्षुरिकाखड्गकोदण्डचक्रकुन्तगदादिषु ।
शस्त्रेषु विविधैर्न्यासैः शिक्षितश्च तिजश्रमः ॥ २ ॥

तत्तद्विद्यान् समाहूय सेवकान्सचि[1]वादिकान् ।
कुमारान् मण्डलाधीशान् परमण्डलिकानपि ॥ ३ ॥

पण्डितान् काव्यकर्तॄं[2]श्च देशभाषाविशारदान् ।
पाठ[3]कान्गा[4]यकांश्चैव सूतमागधब[5]न्दिनः ॥ ४ ॥

अन्तःपुरपुरन्ध्रीश्च शुद्धान्तवरयोषितः ।
विलासिनीर्मनःकान्ताः प्रसिद्धाः पण्ययोषितः ॥ ५ ॥

अलङ्कृतांस्तथा सर्वान्यथास्थानं[6] निवेशयेत् ।
ततः स्वयं समुत्थाय प्रमोदनमथाचरेत् ॥ ॥ ६ ॥

घनं श्लक्ष्णं सितं वस्त्रं विलासपरिशोभितम् ।
आजानुलम्बिनं वृत्तं वीरकच्छादिवेष्टितम् ॥ ७ ॥

पञ्चवर्णैकपट्टैश्च चित्रपट्टैर्मनोहरैः ।
समन्ततो यथाशोभं समानाञ्चलमानतः ॥ ८ ॥

क्षुरिकागर्भितं भव्यं कनत्काञ्चनकल्पितम् ।
दलं मसृ[7]तिसङ्काशं दृढप(स)ट्टादिवेष्टितम् ॥ ९ ॥

तिलके पूर्णचन्द्राभे रचयेद्भुजमस्तके ।
चन्दनं घुसृणोपेतं हेमपट्टसमाकृति[9] ॥ १० ॥

ललाटे तिलकं कुर्यान्मध्ये कज्जलरेखया ।
तस्याः पार्श्वे च रेखाभ्यां[10] सिताभ्यां परिभूषयेत् ॥ ११ ॥

---

१ A वि । २ A र्तॄं । ३ A ठ । ४ A न्मा । ५ A व । ६ D सा । ७ D भृ । ८ A ङ्कुतम् । ९ A तिः । १० A भ्यो ।

शेषभोगोपमां चर्चां चन्दनेनोरसि न्यसेत्।
द्वीपिपुच्छाजिनेनाथ कुर्याच्छिरसि शेखरम् ॥ १२ ॥

चामीकरमयां[1](यीं) कण्ठे चारु[2]शृङ्ख[3]लिकां क्षिपेत्।
हस्तयोर्हेमवलयौ कर्णयोः स्वर्णपत्रके[4] ॥ १३ ॥

एवं रचितशृङ्गारो वीरमूर्तिर्मनोहरः।
प्रविशेत्खुरलीं रम्यां प्रेक्षकैः परिशोभिताम् ॥ १४ ॥

[6]विहितोचितशृङ्गारो(रः) शस्त्रविद्याविशारदम्।
प्रतियो[7]गिनमास्थार्य शस्त्रविद्यां विनोदयेत् ॥ १५ ॥

वितस्तिमात्रिकाहीनं मध्यमं विहिनस्ति च।
स्थापयित्वोत्तमां शस्त्रीं गृ[10]ह्णीया[11]च्छिक्षया नृपः ॥ १६ ॥

अङ्गुष्ठपर्वमानेन माननीयासिधे[12]नुका।
मुष्टिभागं परित्यज्य गणयेद्दशपृष्ठतः ॥ १७ ॥

आयुर्लक्ष्[13]मीमृ(र्मृ)ति[14] चे(श्चे)ति समुच्चार्य पुनः पुनः।
आयुर्लक्ष्म(क्ष्मी)प्र(प)दे शस्ता वर्ज्या मृत्युपदे स्थितौ[15] ॥ १८ ॥

तीक्ष्णधारा दृ[16]ढा लघ्वी तिर्यग्रेखाविवर्जितौ[17]।
अभिन्नधारा नात्युच्चैर्नीचैस्तिष्ठेत्ससौष्ठ[18]वम् ॥ १९ ॥

वामं पादं तथा सव्यं प्रसृतं बाहुदण्डकम्।
पुरस्कृत्यावतिष्ठेत सङ्क्रामेच्च परं प्रति ॥ २० ॥

समुष्टिकं बाहुदण्डं दक्षिणं क्षुरिकान्वितम्।
शिरःसमं समुत्क्षिप्य भैरवं स्थानमाचरेत् ॥ २१ ॥

दक्षिणं क्षुरिकाहस्तमपसा[19]र्य च पृष्ठतः।
वामदण्डं प्रसार्याग्रे पल्लीवालं प्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥

क्षुरिकाग्रे तथा दण्डं प्रसार्य पुरतः समम्।
पुरतो नम्रगात्रस्तु शुनकस्थानकं न्यसेत् ॥ २३ ॥

---

१ A यं। २ A र। ३ F ङ्खिल। ४ A कै। ५ A परं। ६ F omits these two lines. ७ D ज। ८ D ष्य। ९ A तस्तिकम्। १० A घृ। ११ D करयो र्नृ। १२ D मेरु। १३ D क्ष्मीं। १४ D तिं चेति। १५ D ते। १६ A घृ। १७ A ताः। १८ A वः। १९ A चा।

प्रसार्य दक्षिणं बाहुमसिधेनुमधोमुखीम् ।
उरसि न्यस्तदण्डस्तु स्थानकं [1]नूकमाचरेत् ॥ २४ ॥

क्षुरिकाग्रं समुन्नम्य नीचे तु मणिबन्धने ।
दण्डं चोरसि संस्थाप्य विनूकं स्थानमाश्रयेत् ॥ २५ ॥

वामे भागे सशस्त्रीकं करं सन्न्य[2]स्य कम्पयन् ।
दण्ड[3]वत्सन्न्य[4]सेद्दण्डं लुलितं स्थानकं भ[5]जेत् ॥ २६ ॥

क्षुरिकाग्रं प्रसार्याग्रे दण्डं सङ्कोच्य वक्षसि ।
नहयं स्थानकं कुर्याद्भूप(पः) सौष्ठवसंयुतम् ॥ २७ ॥

असिधेनुमुरोदेशे कृत्वा दण्डं तद[6]ग्रतः ।
नट्टेकं नाम संस्थानं कुर्यात्सं[7] रञ्जयं[8]त्स(न्स)ताम् ॥ २८ ॥

जानुनोर्मध्यभागे तु शस्त्र्य[9]ग्रेण स्पृशन्भुवम् ।
वामं प्रसार्य दोर्दण्डं स्थानं रोपितकं चरेत् ॥ २९ ॥

दण्[10]डंकस्य शिरस्थाने[11] [12]साँवि(सासि)धेनुं करं दधत् ।
वामदण्डं क्षिपन्नग्रे स्थानं पोत्ताङ्कुलं भजेत् ॥ ३० ॥

उत्क्षिप्य दक्षिणं बाहुं सासिधेनुं मृगारिवत् ।
दण्डं नीचं तथा कृत्वा स्थानं व्याघ्रनखं श्रयेत् ॥ ३१ ॥

वामदण्डस्थलस्याधः कुर्व[13]न्मूर्मि(र्वीं)सशास्त्रिक(का)म् ।
दक्षिणे च स्तने दण्डं भजेदर्धकपोलके ॥ ३२ ॥

वामं पुरःस्थितं पादं दक्षिणेन स्पृशेन्नु[14] ।
वामं पुनः क्षिपेदग्रे दक्षिणेन पुनः स्पृशेत् ॥ ३३ ॥

तथैवोपन्यसेत्पादं दक्षिणं चरणेन तु ।
गतागतैर्विनिर्गच्छन्प[15]देग्राहं समाचरेत् ॥ ३४ ॥

पुरःस्थितेन पादेन पा[16]श्चात्यं घट्टयेत्पुनः ।
तदेवाग्रे क्षिपन्[17]गच्छन् पदप्रा[18]प्तिं गतिं भजेत् ॥ ३५ ॥

---

१ D रू । २ A न्य । ३ A ण्डत्स । ४ A न्य । ५ A वेत् । ६ D म । ७ D सं । ८ D ये । ९ D त्रा । १० A ल । ११ A नं । १२ D साचिधेनुकरं । १३ D र्यान्मू । १४ D तु । १५ D पा । १६ D पश्चात्सं । १७ D पादं । १८ A त्तिग ।

न्यस्तौ च पादावुत्क्षिप्य प्रसर्पंश्च शनैः शनैः ।
अनुक्षेपगतिं कुर्यात् सर्पणेन विसर्पणः ॥ ३६ ॥

पादयोर्द्रुतसञ्चारैरीषदुत्क्षेपलक्षणैः ।
सर्पणं सर्पवत् कुर्यात्सर्पिकां गतिमाचरेत् ॥ ३७ ॥

आकुञ्चितैस्तथा पादैर्लीलाचङ्क्रमणाश्रितैः ।
मत्तवारणवद्गच्छन्मत्तेभगतिमाचरेत् ॥ ३८ ॥

जिघृक्षया द्रुतं गत्वा यदुत्प्लुत्यापसर्पति ।
तां गतिं वायसीं बिभ्रद्विचरेच्छस्त्रकोविदः ॥ ३९ ॥

आकुञ्चिताभ्यां पादाभ्यामङ्गुल्यग्रै(ः) स्पृशन्महीम् ।
बाकोटीं गतिमास्थाय सञ्चरेत्क्षुरिकाकरः ॥ ४० ॥

गात्रसङ्कोचनं कृत्वा सिंहवल्लङ्घयन्भुवम् ।
पञ्चाननगतिं कुर्वन्दर्शयेत्पाणिलाघवम् ॥ ४१ ॥

किञ्चिदाकुञ्चयन् शस्त्रीं किञ्चिदालोलयन्भुजम् ।
आवर्तैः परिवर्तैश्च तथा सव्यापसव्यकैः ॥ ४२ ॥

भ्रामयेत् क्षुरिकामूर्ध्वं पृष्ठे पादे तथाऽग्रतः ।
कक्षयोः कण्ठदेशे च पादसञ्चारसंयुतः ॥ ४३ ॥

विद्युत्पञ्जरमध्यस्थमिवात्मानं प्रदर्शयेत् ।
चारणे धारणे चैव धारणे मारणे तथा ॥ ४४ ॥

अमोघां दर्शयेदाशां दुर्निवारो भयङ्करः ।
शस्त्रीं प्रदर्शयेदेवं दुष्टाशयविभीषणीम् ॥ ४५ ॥

प्रेयसीं मानसोल्लासां विद्वज्जनविनोदिनीम् ।
चतुर्वितस्तिकां शस्त्रीमादाय नृपतिस्ततः ॥ ४६ ॥

दक्षिणाङ्घ्रिं पुरस्कृत्य दण्डं धृत्वा तथोरसि ।
पूर्ववद्भ्रामयेदेनां करतालसमन्विताम् ॥ ४७ ॥

---

१ D नातिसर्पणे। २ A भृ। ३ A द्रु। ४ A द्व। ५ A त्रिं। ६ A सव्याश्च व्य F सव्यैश्च
७ D शीर्षं। ८ A द्य। ९ A श्च। १० A घा।

सम्भारैः कथितैः पूर्वं दर्शयेत्पादलाघवम् ।
धारापू(घा)तो विधिस्तस्याः कथितः पूर्वसूरिभिः ॥ ४८ ॥

खो[1]च्छ(ञ्च)नं च तथा चान्ये प्रवदन्ति मनीषिणः ।
मतद्वयानुसारेण धाराघातैश्च खोञ्चनैः[2] ॥ ४९ ॥

चतुर्वितस्तिकाशस्त्र्या विद्योत्कर्षं प्रदर्शयेत् ।
आदाय च ततः शस्त्रीं दीर्घां पञ्चवितस्तिकाम् ॥ ५० ॥

कर्णोपान्ते तु विन्यस्य मुष्टिं परजयोर्जि[3]ताम् ।
वामं बाहुं प्रसार्याथ करशाखामुखैः स्पृशन् ॥ ५१ ॥

शस्त्रीमुखं ततः पादैरुत्प्लवेत चरेदपि ।
निषीदेत्कूर्मसंस्थाने लाघवेन तथोत्पतेत् ॥ ५२ ॥

खोञ्चयेदग्रघातेन दीर्घशस्त्र्या[4]म(स्व)यं मृधे:(धे) ।
दीर्घासिधेनुके चित्र्यं(काचित्रं) दर्शयित्वेति पार्थिवः ॥ ५३ ॥

ततः खड्गविनोदेन रञ्जयेत्प्रेक्षकान् भृशम् ।
क्षुरिकोक्तप्रमाणेन गणयेत् खड्गमुत्तमम् ॥ ५४ ॥

पञ्चाशताङ्गुलैः श्रेष्ठः पञ्चत्रिं(विं)शतिकोऽवरः ।
अनयोर्मध्यमानेन मध्यमः परिकी[9]र्त्यते ॥ ५५ ॥

अव्रणः पोगलो(रो)पेतस्तिर्यग्भेदविवर्जितः ।
व्रणयुक्तोऽपि निस्त्रिंशो बिल्वकुं[10]ञ्जरकुं[11]ण्डलैः ॥ ५६ ॥

वर्धमानध्वजच्छत्रस्वस्तिकैश्च व्रणैः शुभैः(भ)ः ।
मानहीनो विभिन्नश्च कुं[12]ण्ठितो ध्वनिवर्जि[13]तः ॥ ५७ ॥

[14]नेत्रचित्तविरोधी च वर्जनीयो दुरासदः ।
असिर्मरकतश्यामः पोगलैः(रैः) परिवर्जितः ॥ ५८ ॥

बाणबाहुवं[15]नच्छेदी बाणाय शार्ङ्गिणा धृतः ।
कृपाणः शाद्वलश्यामस्तनु[16]वद्दीर्घपोगरैः[17] ॥ ५९ ॥

१ F खांचनं । २ D च । ३ D जि । ४ A स्त्रा । ५ A वि । ६ A का । ७ A श्च । ८ A ष्ठ । ९ A कथ्य । १० A प । ११ A तु । १२ A कुंवि । १३ D र्धि । १४ A वि । १५ A नव । १६ A न । १७ D लः ।

अच्छेद्यो रोहिणीवाहः पौलस्त्येन धृतः पुरा।
कुटिलैः पो[1]गरै[2]र्युक्तो वरस्क(रः के)सरसन्निभैः ॥ ६० ॥

मत्कुणः करवालोऽयं लोहवर्णो[3] न वर्ण्यते।
गोजिह्वापल्लवप्रख्यः पोगरो यत्र दृश्यते ॥ ६१ ॥

असिर्निरवद्यो नाम द्विषच्छेदकरः शुभः।
तरुणीकेशसङ्काशः सूक्ष्मपाण्डुरपोगरः ॥ ६२ ॥

भद्राङ्गः करवालोऽयं भद्रकाली[4]करस्थितः।
राजजम्बूफलश्यामो वक्र[5]पाण्डुरपोगरः ॥ ६३ ॥

स्निग्धच्छायवपुः[6] खड्गः क[7]रवालोऽभिधीयते।
असिः प्रत्यग्रजीमूतशकलश्यामलच्छविः ॥ ६४ ॥

पाठी[8]नत्वक्समाकारैः[9]पोगरोऽयं सु[10]बाणकः।
केलिचन्द्रकसंकाशैः पोगरैर्निविडै[11]ः श्रितः ॥ ६५ ॥

क[12]च्छेल्लक इति ख्यातः खड्गैः[13] खड्गभृतां वरैः[14]।
तमालव्यालरोलम्बा[15]निकुरुम्बसमच्छविः ॥ ६६ ॥

कौ[16]क्षेयकः समा[17]ख्यातः पुरुषाकारपोगरः।
एरण्डबीजसङ्काशो[18](श)पो[19]गरस्तारपट्टकैः[20] ॥ ६७ ॥

रामारोमावलिश्यामो न नमेन्नामितोऽप्यसिः।
नववारिधरः(र) श्यामः पिङ्गकुञ्चितपोगरः ॥ ६८ ॥

खड्गः[21] षंढालको नाम विषवज्रभयापहः।
स्वर्ण[22]चञ्चूनिभैः सूक्ष्मैः पोगरैः स्वर्णपञ्जरः ॥ ६९ ॥

मुक्ताचूर्णसमाका[23]रैः ख्यातस्तित्तिरवज्जरः(ज्रकः)।
पोगरैः कज्जलप्रख्यै[24]ः खड्गः स्यात्कालवज्जरः(ज्रकः) ॥ ७० ॥

वियत्श्याम(च्छया)वपुःसारः स्वल्पपाण्डुरपोगरः।
सरोजिनीच्छदच्छायः को[25]ङ्गिः खड्गोऽभिधीयते ॥ ७१ ॥

---

१ A पो। २ A गारे। ३ D र्णन्न A र्णों। ४ A लीर। ५ D क्त्र। ६ A पुरः ख। ७ A वेङ्गि ८ A टी। ९ A रः। १० D वा। ११ A डै। १२ D बे। १३ A ङ्गं। १४ D F मतः १५ D निरुल F निकुर। १६ A च्छे। १७ A भीताख्यः। १८ D शाः। १९ D पोगराः। २० D काः। २१ F पढा D षडा। २२ D चूर्णं। २३ A गा। २४ A ख्यै। २५ D कौ।

कदलीशृङ्खला वापि यस्मिन्दृश्यान्तरान्तरा ।
वर्णपोगरभेदेन खड्गजातिर्निरूपिता ॥ ७२ ॥

सोमेश्वरनरेन्द्रेण शस्त्रशास्त्रकलाविदा ।
कोशां[१]त् खड्गं समाकृष्य बिलादाशीविषं यथा ॥ ७३ ॥

चर्म वा फलकं वापि गृह्णीयाद्वामपाणिना ।
पाणिना भ्रामयेत्खड्गं चर्म वामेन चालयेत् ॥ ७४ ॥

पूर्वोक्तपदसञ्चारैः सञ्चरेत विचक्षणः ।
शीर्षस्योपरि संस्थाप्य खड्गचर्म तथोरसि ॥ ७५ ॥

दक्षिणाङ्घ्रिं पुरस्कृत्य स्थानं शिखरकं श्रयेत् ।
वामं हस्तं प्रसार्याग्रे चर्मणा फलकेन वा ॥ ७६ ॥

कर्णोपान्ते समासंज्य स्थानं कापो[३]लकं भजे[४]त् ।
वक्षस्यासज्य फलकं खड्गं तत्रैव बाह्यतः ॥ ७७ ॥

परस्यान्तरमीक्षेत श्रीवत्सं स्थानमाश्रितः ।
खड्गं महीमुखं कृत्वा खड्गाग्रं पुरतः समम् ॥ ७८ ॥

[६]वीक्ष्यमाणः परच्छिद्रं स्थानं भूमण्डलं भजेत् ।
कुक्षिदेशे त्सरुं कृत्वा फलं तिर्यक्तथोरसि ॥ ७९ ॥

अ[१०]ग्रे प्रसार्य फलकं तीक्ष्णाग्रं स्थानकं न्यसेत् ।
कडगं चरणे विन्द्यादो[११]लगं दक्षिणाङ्ग्जे(के) ॥ ८० ॥

पोगरं वामभागे स्यात्कालवल्कं तु मस्तके ।
आनाभि कण्ठपर्यन्तं खड्गाग्रेण तु भेदनम् ॥ ८१ ॥

मुनयन्नाम तत्प्रोक्तं कौक्षेयकविचक्षणैः ।
वारणं हननं तेषु पञ्चघातेषु पाटवम् ॥ ८२ ॥

दर्शये[१२]द्रेचनाघातं हस्तलाघवमाचै[१३]रेत् ।
फलके वा तथा चर्मण्यङ्गं सर्वं निगृह्य च ॥ ८३ ॥

---

१ A शख D F शादूख । २ D F साद्य । ३ D यो । ४ D वे । ५ D F स्यासाद्य । ६ A व ।
७ D न्यसेत् । ८ D शस्थितम् । ९ D ग्य । १० A प्रप्र । ११ D द्दो । १२ D द्धननं । १३ D रभे ।

सञ्चरेत्परघातार्थं शून्यं पश्येत्पराङ्ग[1]कम् ।
पञ्चघातप्रयोगं च पञ्चघातनिवारणम् ॥ ८४ ॥

पादलाघवसंस्थानं चालनं खड्गचर्मणा[2] ।
प्रदर्श्य रञ्जयेद्राजा सर्वां[3]श्च खुरलीगतान् ॥ ८५ ॥

बद्धगोधाङ्गुलीत्राणस्ततो गृ[4]ह्णीत कार्मुकम् ।
पक्ववंशकृतं भव्यं गोलादरदराञ्जितम् ॥ ८६ ॥

लाक्षाविलिप्तं कान्तं च स्नायुभिः परिवेष्टितम् ।
स्वर्णपट्टनिबद्धं च नानारत्नविचित्रितम् ॥ ८७ ॥

सुप्रमाणं दृढं रम्यमुर्छां[5](च्छा)लगुणसंयुतम् ।
त्रिपर्वं पञ्चपर्वापि सप्तपर्वं[6] तथैव च ॥ ८८ ॥

नवपर्वं ज्यया युक्त[7]मर्कवल्कसमुत्थ(त्थ)या ।
मौर्व्या वा दृढयां सम्यक् श्लक्ष्णया समयापि च ॥ ८९ ॥

मस्तकेन कृताधारं मुष्टिसौख्यं[10]विधायिना ।
सं[11]हस्रं सार्धसाहस्रं द्विसहस्रमिति क्रमात् ॥ ९० ॥

बा[12]लानां सङ्ख्यया युक्तं मृदु मध्यं तथोत्तमम् ।
उत्तमेन दृढं हन्याद्दूरं मध्येन दर्शयेत् ॥ ९१ ॥

मृदुना च तथा लक्ष्यं लाघवं चित्रमेव च ।
उभावंसौ नतौ कार्यावुरश्च विततं तथा ॥ ९२ ॥

पूर्व(र्वे) प्रसारितो[13] बाह्य(ह्ये) दृढं[14]मुष्टिरकाम्पितः ।
मणिबन्धे मनागन्तं[15](न्तः) वक्रः कार्यः स्वकल्पशः ॥ ९३ ॥

मुष्टेरभि[16]मुखं वक्रं अंसस्योपरिसंस्थितम् ।
चित्र(बु)कांश(स)स्य मध्यस्थमन्तरं चतुरङ्गुलम् ॥ ९४ ॥

पूर्वबाहुः समः कार्योऽप्यपरो ब(व)लिनो(तो) भुजः ।
दृष्टिर्लक्ष्यं[17]गता कार्या पार्श्वे च ऋजुसंस्थित(ते) ॥ ९५ ॥

---

१ A ग । २ णोः । ३ A र्वा । ४ A ग । ५ A त्था । ६ A वं । ७ A क्तं क (F च) D च । ८ A र्यां । ९ D रम्भ । १० A ख्या । ११ A सहस्रं साहस्रं द्वैसाहस्रमिति क्रमात् । १२ D ब । १३ D ते । १४ A ढा । १५ A न्तु । १६ D म । १७ A क्ष ।

पूरकेण समायुक्तं वायुना जठरं दृढम् ।
त्रिकं च सन्नतं कार्यं पादौ स्थानस्थितौ दृढौ ॥ ९६ ॥

एवं लक्षणसंयुक्तं दर्शयेत्[1]सौष्ठवं नृपः ।
पूर्वमाकुञ्चितं पादं चापस्थानाङ्घ्रयोजितम् ॥ ९७ ॥

तिर्यक्प्रसारितं कृत्वा पृष्ठे[2] पादं तथाऽपरम् ।
अङ्गुष्ठः पूर्वपादस्य पश्चात्पादकनिष्ठिका ॥ ९८ ॥

वितस्तिपञ्चकं मध्यं तयोरालीढकं[3] भवेत् ।
व्यत्यासं पादयोः कृत्वा प्रत्यालीढं प्रयोजयेत् ॥ ९९ ॥

वैशाखे तु समौ पादौ वितस्तित्रयमन्तरम् ।
वितस्त्यन्तरमात्रौ तु समौ पादौ प्रयोजयेत् ॥ १०० ॥

पूर्ववत्पादसंस्थानं समपादं प्रदर्शयेत् ।
चतुर्वितस्तिकं मध्यं तिर्यक् पादावुभावपि ॥ १ ॥

अश्वादिवाहने शस्तं मण्डलं स्थानकं विदुः ।
पूर्वाङ्घ्रिपार्ष्णेरारभ्य पार्श्वाभ्या(श्चात्या)ङ्गुष्ठकावधि ॥ २ ॥

वितस्तिमात्रं[4] मध्यं चेज्जातं जातं(स्थानं) प्रदर्शयेत् ।
जातस्य वैपरीत्येनाभिजातं नियोजयेत् ॥ ३ ॥

पश्चात्याङ्घ्रि[5](पाश्चात्याङ्घ्रि)समुत्क्षिप्य हंसपादं प्रकाशयेत् ।
बाह्ये तौ वलितौ पादौ जानुनी च भुवि स्थिते ॥ ४ ॥

आसनं दार्दुरं कृत्वा प्रौढिं प्रकटयेन्नृपः ।
अधः पादतले कृत्वा पद्मासनमथाचरेत् ॥ ५ ॥

वामं जानु क्षितौ कृत्वा दक्षिणं पादमुत्कटम् ।
गरुडस्यासने स्थित्वा[6] गारुडान्सायकान्क्षिपेत्[7] ॥ ६ ॥

दक्षिणं स्वस्तिकाकारं वामं दर्दुरवत्पदम् ।
आसनं मृगयायोग्यं कुर्यात्स्वस्तिकदर्दुरम् ॥ ७ ॥

---

१ D F यनू । २ D ष्ठ । ३ A के । ४ A त्र । ५ D पार्श्वाभ्यामंघ्रिं । ६ A त्सा । ७ A क्षि ।

आपीड्य भूमिं जानुभ्यामासनं जानुपीडनम्[1] ।
अनुत्ताने[2]ऽथवोत्ताने शयने शयनासनम् ॥ ८ ॥

धृतचापस्य हस्तस्य तर्जनी प्रोन्नता यदि ।
तुङ्गो[3] मुष्टिः[4] समाख्यातः[5] सत्युत्ताने शरासने ॥ ९ ॥

दक्षिणाग्रं यदा[6] चापं तिर्यक् प्रणिहितं भवेत् ।
उन्नतायां कनिष्ठायां मुष्टिः स्यादुपतुङ्गकः[7] ॥ ११० ॥

अङ्गुष्ठमुन्नतं कुर्यान्मुष्टौ[8] तं(ष्टिः सः)परिमण्डले(लः) ।
गुलिकादिव्यचे(धे)तस्य विनियोगं प्रदर्शयेत् ॥ ११ ॥

तर्जन्यङ्गुष्ठयोरग्रे अन्योन्यं परिचुम्बतः ।
मुष्टिः समधृतो[9] नाम स्थूले धनुषि दृश्यते ॥ १२ ॥

तलेनाक्रम्यते चापं दृढाकर्षणकर्मणि[10] ।
मुष्टिस्तलाश्रयो नाम बलिनां सम्प्रदर्श्यते ॥ १३ ॥

अङ्गुल्यस्तु[11] समाश्वापे यस्मिन्नङ्गुष्ठपीडिताः[12] ।
समुष्टिः[13] स[14] विज्ञेयो दृढघाते प्रशस्यते ॥ १४ ॥

एवं प्रयोगभेदेन चापे मुष्टिं तु षड्विधाम् ।
प्रयोजयेत्क्रियाकाले चापविद्याविशारदः ॥ १५ ॥

अङ्गुष्ठपीडितं कुर्यात्तर्जनीनखरं तले ।
अङ्गुली[15]त्रितयं स्थाप्यं मुष्टिः स्यात्सिंहकर्णिका(कः) ॥ १६ ॥

सिंहकर्णिकमुष्टौ च तर्जनी चेत्प्रसारिता ।
पताको नाम मुष्टिः स्यान्नलिकास्थ(स्थू)लकाण्डके ॥ १७ ॥

अङ्गुष्ठनखपृष्ठे च तर्जनीनखरो भवेत् ।
अधोवर्तिर्भ(र्ती भ)वेन्मुष्टिः शेषाङ्गुल्योऽत्र पूर्ववत् ॥ १८ ॥

तर्जन्यङ्गुष्ठयोरग्रे श्लिष्टे चेत्पूर्ववत्पुरा[16](रः) ।
मुचुटा[17](टी) सूक्ष्मनाराचव्यधे[18] मुष्टिः प्रशस्यते ॥ १९ ॥

---

१ D डित। २ A ते। ३ A ङ्गा। ४ A ष्टिः। ५ A ता। ६ D प। ७ D ङ्ग। ८ A तौ। ९ A मा। १० A क। ११ D श्च। १२ A पाटि। १३ A स मुष्टिः। १४ A सम। १५ D ल। १६ D त्परा। १७ D चटी। १८ D व्याध।

तर्जन्यावेष्टिताङ्गुष्ठ(ः) शेषाः पाणितले स्थिता(ः)।
वज्रमुष्टिरियं ख्याता दृढकर्मणि कोविदैः ॥ १२० ॥

पुङ्खस्यो[1]र्ध्वमधः स्याच्चेत्तर्जनी[2] मध्यमा स्थिताः(ता)।
तथा पुङ्खमुखेऽङ्गुष्ठो[3] मुष्टिस्त्रैयम्बको मतः ॥ २१ ॥

तर्जनीमध्यमामध्ये यत्र[4] पुङ्खः प्रपीड्यते।
अनामिकासमायोगान्मुष्टिः स्यादेकलव्यकः ॥ २२ ॥

त्र[5](त्रै)यम्बकैकलव्यौ द्वौ तिर्यक्कोदण्डमार्गणे।
एवं सप्तविधं मुष्टिं कुर्यान्नानाविधे व्यधे[6] ॥ २३ ॥

आकृष्टसायकं मुष्टिं कर्णाग्रस्योर्ध्वं[7]मङ्गुले।
विन्यस्य दर्शयन्सो(येत्सो) ऽयं कैशिकं नीचैर्वेधने ॥ २४ ॥

कर्णाग्रेचुम्बितं मुष्टिं कृत्वा सायकपीडनम्।
सात्वतं दर्शयन्सो(येत्सो)ऽयं पूर्ववन्नीचैर्[10]लक्ष(क्ष्य)के ॥ २५ ॥

कर्णनाभिसमं मुष्टिं कृत्वा मार्गणगर्भितम्।
वार्षगण्यं(वत्सकर्णं) प्रयुञ्जीत सोऽयं लक्ष्ये समं(मे) नृपः ॥ २६ ॥

अधस्तात्कर्णरन्ध्रस्य मुष्टिमेकाङ्गु[11]ले स्थिरम्।
विन्यस्य भरतं सोयं समे लक्ष्ये प्रदर्शयेत् ॥ २७ ॥

अपरे बाहुशिखरे मुष्टिं कृत्वा समार्गणम्।
उच्चे दूरे तथा लक्ष्ये छन्दन्यायं(स्कन्धन्यासं) प्रदर्शयेत् ॥ २८ ॥

उरःसमं समं लक्ष्यं मनुष्यो[12]त्सेधमानतः।
तदूर्ध्वमुश्चं(च्चं) लक्ष्यं स्यात्तदधो नीचमुच्यते ॥ २९ ॥

शुष्क[13]चर्मशतं गव्यमहोरात्रं जले स्थितम्।
षोडशाङ्गुलविस्तीर्णं दृढं बद्धं च रज्जुभिः ॥ १३० ॥

इदं चर्म दृढं प्रोक्तं गजचर्मसमं बुधैः।
एवं विंशतिरश्वै[14]स्य चर्माण्यष्टौ नरस्य तु ॥ ३१ ॥

---

१ D स्यार्ध। २ A ना। ३ A ष्ठौ। ४ A न्त। ५ A न्त्र। ६ D व। ७ A ध्व। ८ A व
९ A मा। १० F व। ११ A ङ्गलो। १२ A ष्येत्सो D ष्येत्से। १३ A व। १४ A श्व।

एवं सर्वदृढानां हि गजवाजिनृणां क्रमः।
कथितः सोमभूपेन जामदग्न्यमतानुगः ॥ ३२ ॥

षड्[1]विंशदङ्गुलां भस्त्रां छागमांसेन पूरयेत्।
एतन्मांसं दृढं विध्येद्गजकायप्रमाणकम् ॥ ३३ ॥

[2]गजरा(जाजा)श्वखुराघातैः समन्तात्परि[3]शोषितः(तम्)।
दृढमश्वखुरं नाम मध्ये मातङ्गमान(ज)कम् ॥ ३४ ॥

विषाणं[4] सप्त[5]वर्षस्य महिषस्य प्रगृह्य च।
मूलाग्रवर्जितं मध्ये द्विपकायसमं दृढम् ॥ ३५ ॥

सूत्रं पञ्चाङ्गुलोत्सेधं तिर्य[6]ग्गामा(या)मकल्पितम्।
निबिडं चर्मणा बद्धं विध्येत्करिसमं दृढम् ॥ ३६ ॥

कूर्मपृष्ठकपालं तु हस्तविस्तारवर्तुलम्।
विध्येदस्थि दृढं नाम कुञ्जराङ्गप्रमाणकम् ॥ ३७ ॥

षड्विंशदङ्गुलं स्थौल्याद्[7]वल्कजङ्गन(जाङ्गल) पिण्डितम्।
रज्जुभिर्वेष्टितं विध्येदिभगात्रसमं दृढम् ॥ ३८ ॥

अङ्गुलं दारुसारं तु षोडशाङ्गुलविस्तृतम्।
इदं दारु दृढं विध्येद्दन्तिदेहसमं नृपः ॥ ३९ ॥

भ्रमत्कुलालचक्रस्थं मृदः पिण्डं नवाङ्गुलम्।
दृढं प्रवाह(विहि)तं विध्येत्समं नागेन चर्मणा ॥ १४० ॥

कार्पासनिर्मितं पुञ्जमुत्सेधेन षडङ्गुलम्।
चर्मनद्धं दृढं विध्येत्सि[10]न्धुराङ्गसमं नृपः ॥ ४१ ॥

करीषधान्यपांसूनां पृथक्पर्णं तु कर्कट(श)म्।
अष्टाङ्गुलं दृढं विध्येद्वारणाङ्गसमं नृपः ॥ ४२ ॥

द्यङ्गुलां मांसवर्णां च षोडशाङ्गुलविस्तृताम्।
शिलां विध्येद्दृढं सम्यक् स्तम्बेरमसमं नृपः ॥ ४३ ॥

---

१ F ट्त्रिं। २ A जराजाश्वखुरोवातैः। ३ D शे। ४ A णां। ५ D ह्यते। ६ D ग्गमक।
७ D दारु। ८ A ण्ड। ९ F त्रे A श्रं। १० D न्धू A द्धू।

षोडशाङ्गुलविस्तीर्णमुत्सेधे सर्षपास्त्रयः ।
आयसं दृढमेतत्तु विध्ये[1]त्सामजसन्निभम् ॥ ४४ ॥

दृढान्येतानि बध्नीयात्स्तम्भशाखाद्वयान्तरे ।
त्रिवारप्रमिते[2]नैव नरवक्षःसमुन्नतौ ॥ ४५ ॥

भित्वा तानि विनिर्गत्य निर्भिद्याग्रेण भूतलम् ।
यथावत्तिष्ठते बाणस्तथाविध्येत्क्रियायुतः ॥ ४६ ॥

अङ्गुष्ठभागपार्श्वे[3] तु तर्जन्यां[4] सङ्गते शरे ।
चापमुष्टौ समे पुङ्खे सम[5]सन्धानमुच्यते ॥ ४७ ॥

समसन्धो[6] रथे ज्यायामधःसन्धानकं भवेत् ।
तस्मादे[7]वो[8]र्ध्वतः सन्धादूर्ध्वसन्धानमिष्यते ॥ ४८ ॥

ऊर्ध्वदूरस्थिते लक्ष्ये नीचसन्धानसङ्गतिः ।
नीचलक्ष्ये तथा चोर्ध्वे समलक्ष्ये समं भवेत् ॥ ४९ ॥

षोडशाङ्गुलवृत्तं तु [9]स्थूलं लक्ष्यमुदाहृतम् ।
अङ्गुलद्वितयं सूक्ष्मं पञ्चगुञ्जा[10]शिरोरुहम् ॥ १५० ॥

शब्दे[11]नानुमितं[12] लक्ष्यं परापरमुदाहृतम् ।
[13]चलं पञ्चविधं लक्ष्यं दर्शयेत्तस्य वेधने (नम्) ॥ ५१ ॥

तिर्यग्धावंस्तथा गच्छन्भ्राम्यंश्चैव तथोत्पतन् ।
आकाशे भूतले तोये तेषां स्थानमुदाहृतम् ॥ ५२ ॥

उत्तमं द्विशतं प्रोक्तं शतं सार्धं तु मध्यमम् ।
विंशं शतं कनिष्ठं स्याद्दूरे धन्व[14]न्तरे क्षितौ ॥ ५३ ॥

धर्षयेदुत्तमं दूरं चतुर्भिः सायकैः शनैः ।
समपत्रैः स्थूलसूक्ष्मैः निःपत्रै[15]श्चैव नागरैः ॥ ५४ ॥

पाते त्वेकं करे त्वेकं गगने पञ्चसायकान् ।
दर्शयेल्ला[16]घवन्त्वेवं विध्यँल्लक्ष्यं महीपतिः ॥ ५५ ॥

१ D वेध्ये । २ D तेन । ३ A र्श्वे । ४ D न्यां । ५ D मं । ६ D न्धौ । ७ F द्याव्या । ८ A वोदू ।
९ A स्थ । १० A ज्ञांशिरोसहां । ११ A ष्टे । १२ D ते । १३ A व । १४ D ध्वा । १५ D पत्रैश्चैव च । १६ A [illegible]।

चतस्रः सम्पद[1]स्त्वेता[2] युद्धे शत्रु[3]निबर्हणे ।
मृगयायां विनोदेन सोपयोगा महीपतेः ॥ ५६ ॥

चित्रं कु[4]तूहलकरं प्रेक्षकाणां मनोहरम् ।
दर्शयेत्तदपि प्रौढ्या विनोदाय महीपतिः ॥ ५७ ॥

स्तम्भस्योपरिविन्यस्तचक्रयन्त्रे[5] सुकीलितम् ।
वायुप्रेरितपत्रैस्तु भ्राम्यमाणं द्रुतं झ[6]षम् ॥ ५८ ॥

पात्रमध्ये स्थिते तोये [7]वीक्ष्य विध्यन्विलोचने ।
प्रत्यालीढस्थितो राजा राधावेधं प्रदर्शयेत् ॥ ५९ ॥

खर्जूरीसदृशाकारं कृत्वा दारुमयं तरुम् ।
नाराचैः शतशो विध्येत्स्थाने कण्टकपत्रयोः ॥ १६० ॥

पत्राणां(णि)कण्टकांश्चैव सायकैरेव कल्पयेत् ।
खर्जूरीवेधनं चित्रं प्रेयसीनां प्रदर्शयेत् ॥ ६१ ॥

वृषलं सम्मुखं कृत्वा पत्रं वक्षसि विन्यसेत् ।
तदेव तिर्यग् मोक्षेण बाणपुङ्खेन धारयेत् ॥ ६२ ॥

पत्रच्छेदमिदं चित्रं चित्तभ्रान्तिकरं नृणाम् ।
रसं[10] विस्मयमातन्वन्दर्शयेद्वधमुत्तमम् ॥ ६३ ॥

एकसन्धानयुक्ताभ्यां बाणाभ्यां लक्ष्ययुग्मकम् ।
[11]विध्यन्प्रदर्शयेच्चित्रं यमलार्जुनसंज्ञकम् ॥ ६४ ॥

अत ऊर्ध्वं स्थितं लक्ष्यमेकमोक्षेणे[12] बाणयोः ।
विकटार्जुन[13]के(कं)चित्रं नृपो[14] विध्यन् विनोदयेत् ॥ ६५ ॥

अर्धचन्द्राकृतीं कृत्वा तर्जन्यङ्गुष्ठकौ ततः ।
तृणकाण्डं[15] तयोरग्रे[16] धारितं चतुरङ्गुलम् ॥ ६६ ॥

अङ्गुल्यनुपपा[17]तेन तद्विध्यन्पृथिवीपतिः ।
अर्धचन्द्राह्वयं चित्रं दर्शयेच्च सभासदाम् ॥ ६७ ॥

---

१ A प। २ A स्वे। ३ A त्र। ४ D कौतू। ५ D हस्ते। ६ A रु। ७ A मध्ये वीक्ष्यन्वि। ८ D य। ९ D ट। १० D स। ११ D विविधं। १२ A क्षण। १३ A र्जं। १४ A पे। १५ A ण्डे। १६ D प्र। १७ A वा।

सन्[1]धेत: सायकस्त्वेको द्वितीयः सम्मुखः स्थितः ।
द्वावेतावेवमो[2]क्षेण पुरः पश्चाच्च गच्छतः ॥ ६८ ॥

पूर्वापरस्थितं लक्ष्यं प्रविध्यन्नवनीपतिः ।
मालाविद्याधरं चित्रं दर्शयेच्चित्रवेष्टितम् ॥ ६९ ॥

चतुर्भिरधिकाशीतिश्चित्राणामवनीभुजा ।
इत्थं प्र[3]दर्शनीया स्यु[4]र्द्वा[5]पश्चाशच्च तु(दु)ष्करा ॥ १७० ॥

दृढलक्ष्ये तथा दूरे लाघवे चित्रकर्मणि ।
एवं लक्षणसंयुक्तां धनुर्विद्यां प्रदर्शयेत् ॥ ७१ ॥

ततोऽष्टारं समादाय चक्रं षड[6]रमेव वा ।
[7]मुष्टिभिः सिंहकर्णाद्यैर्लक्ष्यं हन्यान्महीपतिः ॥ ७२ ॥

ईषत्कुञ्चिततर्जन्यां भ्रामयेद्वामदक्षिणम् ।
उत्क्षिप्योत्क्षिप्य वेगेन पञ्च सप्त प्रधारयेत् ॥ ७३ ॥

एवं प्रदर्शयेच्चित्रं चक्रचारविचक्षणः ।
ततः कुन्तं समादाय तदुत्कर्षं प्रदर्शयेत् ॥ ७४ ॥

सप्तारत्निर्भवेद्भूमौ षडरत्निस्तु वाजिनि ।
वा[9]रणे च नवारत्निः कुन्तदण्डास्त्रयः स्मृताः ॥ ७५ ॥

त्रिशूली जर्जरो जीर्णो व्रणकोशसमन्वितः ।
स्थूलग्रन्थिः कृशग्रन्थिर्दूरपर्वभिरायतः ॥ ७६ ॥

एवंविधेन दण्डेन युक्तं कुन्तं विवर्जयेत् ।
सदोषं विघ्नकारित्वात्कुन्तकर्मणि निन्दितम् ॥ ७७ ॥

निष्कोशः सं[10]रणः शुद्धः पक्ववेणुः स(सु)भूमिजः ।
कुन्ते प्रशस्यते दण्डः सर्वकार्यस्य साधकः ॥ ७८ ॥

फलमग्रे भवेदेकविंशत्यङ्गुलमानतः ।
अङ्कुशेन फ[11]लस्याधो युक्तः पृष्ठे च कर्तरी ॥ ७९ ॥

१ D न्धि F न्धे । २ A क्षोण । ३ A दर्शनीया । ४ D स्युः । ५ F द्वि । ६ A ण्ड । ७ F omits these two lines । ८ A न्यां । ९ F omits these two lines । १० D शं । ११ A ह ।

अंशनिर्मूलदेशे स्यादायसो मुकुलाकृतिः ।
ईदृक्षो वा(क्षः पा)तिकः कुन्तः फलमात्रस्तु वाजिनि ॥ १८० ॥

पदातिकुन्तवत्कुन्तो दीर्घत्वेन विशेषतः ।
गजारूढेन सन्धार्यः समराङ्गणमूर्धनि ॥ ८१ ॥

भूमिकुन्तं समादाय दक्षिणेन च पाणिना ।
अंशनेरग्रतो हस्तमात्रेऽनुत्तानमुष्टिना ॥ ८२ ॥

वितस्तित्रितयं त्यक्त्वा वामेनोत्तानमुष्टिना ॥
सङ्गृह्य कुन्तं जाते(न) स्थानकेन चरेल्लघु ॥ ८३ ॥

चालयन्मणिबन्धेन कङ्कणावर्तमाचरेत् ।
स्कन्धे चावर्तयन् कुन्तं कण्ठावर्तं प्रदर्शयेत् ॥ ८४ ॥

पृष्ठे च भ्रामयेत् कुन्तं पृष्ठावर्तं निदर्शयेत् ।
कक्षायां च तथावर्तं तर्जन्यां तु तदान्वयम् ॥ ८५ ॥

यत्र यत्र प्रदेशे तु भ्रामयेत्कुन्तमुत्तमम् ।
तत्तन्नाम्ना तमावर्तं दर्शयेत्कुन्तकोविदः ॥ ८६ ॥

फलेन दर्शयेदाशां परवेधात्मिकां नृपः ।
अङ्कुशेन विकर्षाशां कर्तर्या धारणात्मिकाम् ॥ ८७ ॥

विनैनाशा(नाशाशा)मशन्यां च दर्शयेत्कुन्तकोविदः ।
इति कुन्तविनोदेन रञ्जयेत समागतान् ॥ ८८ ॥

गदां लोहमयीं कुर्याद्दारुसारमयीं तथा ।
घनेन निर्मितां वापि रत्नकाञ्चनभूषिताम् ॥ ८९ ॥

स्थूलोदरीं च स्थूलाग्रां समदन्तां परां शुभाम् ।
प्रगृह्य मूलदेशे तु खड्गवद्दृढमुष्टिना ॥ १९० ॥

भ्रामयेत्करयुग्मेन करेणैकेन वा पुनः ।
विचरेन्मण्डलैश्चित्रैः सव्यैश्चैवापसव्यकैः ॥ ९१ ॥

---

१ A अं । २ A द । ३ D अंशेन चा A अंशनेर । ४ D पाणि । ५ D तेछा स्था A तेस्था ६ A ष । ७ D प्रद । ८ F वूर्तं । ९ D त्व । १० A र्तव्या । ११ D वन । १२ D शू । १३ D तापरां । १४ A गृह्य मूलप्र । १५ D ले चि ।

गतागतैश्च गोमुत्रैरुप्लुतुत्प्लु(प्लवन्नुत्प्लु) तैरपि।
पातयन्परघातांश्च प्रहाराशाश्च दर्शयेत् ॥ ९२ ॥

उपन्यस्तैरपन्यस्तैरावर्तपरिवर्तनैः।
दर्शयेत्तु गदाविद्यां विनोदाय महीपतिः ॥ ९३ ॥

नीराज्यमानो राज्ञीभिः स्तूयमानश्च बन्दिभिः।
कविभिर्वर्ण्यमानश्च गीयमानश्च गायकैः ॥ ९४ ॥

आशीर्भिर्वर्धमानश्च जयजीवेतिवादिभिः।
पुरोधःप्रमुखैर्विप्रैर्नन्दवर्धस्वभाषितैः ॥ ९५ ॥

प्रणम्यमानो भूपालैर्बद्धाञ्जलिपुटैर्नरैः।
भजेत्प्रमोदं भूपालः शस्त्रविद्याविनोदनैः ॥ ९६ ॥

शस्त्रविद्याविनोदोऽयं कथितः सोमभूभुजा।

इति शस्त्रविद्याविनोदः ॥ १ ॥

अथ शास्त्रविनोदोऽयं विविधः परिकीर्त्यते ॥ ९७ ॥

देवता विधिनाभ्यर्च्य विप्रान्सन्तोष्य दानतः।
निव(र्व)र्त्य राजकार्याणि क्षुत्काले विहिताशनः ॥ ९८ ॥

सभामण्डपमध्यस्थः समासीनः शुभासने।
विनोदाय कवीन्प्रौढान् गायकान् वादिनस्तथा ॥ ९९ ॥

वाग्मिनः पण्डितान् प्राज्ञान् सर्वशास्त्रविशारदान्।
समाहूय नृपस्तैस्तैरागतैः परिवेष्टितः ॥ २०० ॥

यथोचितासनासीनैराशीर्भिरभिनन्दितः।
प्रसन्नकान्तया दृष्ट्या तान् सर्वानवलोक्य च ॥ १ ॥

तत्र शब्दकलादक्षान्निसर्गप्रतिभान्वितान्।
रत्नत्रयकृताभ्यासान् सर्वव्यापारकोविदान् ॥ २ ॥

१ D त्योत्प्लुत्य। २ D तैस्तान्। ३ A थ। ४ A ता। ५ A चा। ६ A ष। ७ A गम।

उत्पादकांश्च भावज्ञांश्छन्दोविचिति[1]पारगान्।
मधुरान् काव्यतत्त्वज्ञान् सर्वभाषाविशारदान्[2] ॥ ३ ॥

आज्ञापयेत्कवीन्राजा काव्यं[3] पठत सुन्दरम्।
पठ्यमाने ततः काव्ये गुणान् दोषान् विचारयेत् ॥ ४ ॥

शब्दाः शरीरं काव्यस्य प्राणोऽर्थः परिकीर्तितः।
अलङ्कारास्तदाऽकारा(रः) रसा भावाश्च चे[5]ष्टिताः(तम्) ॥ ५ ॥

छन्दोऽस्य पदसञ्चारो नानाप्रकृतयस्तथा।
शब्दविद्यास्य[6] मर्मैतैः काव्यदेवस्य रम्यता ॥ ६ ॥

महाप्राणाक्षरं श्लिष्टं[7] मिथश्च श्लिष्टवर्णकम्।
प्रसिद्धार्थपदाख्यातं प्रसाद इति कथ्यते ॥ ७ ॥

प्रारब्धमार्गनिर्वाहः समता परिकीर्तिता।
शब्दार्थौ[8] कर्णसुखदौ माधुर्यं तत्प्रवक्ष(क्ष्य)ते ॥ ८ ॥

अक्षराणां च लालित्यं सौकुमार्यं विदुर्बुधाः।
निरपेक्षार्थवाचित्वमर्थव्यक्तिरुदाहृता[9] ॥ ९ ॥

शस्तैर्विशेषणैर्युक्तै[10]रौदार्यमभिधीयते।
ओजः समासबाहुल्यं विकटाक्षरसन्धि वा[11] ॥ २१० ॥

लोकानुसारि सम्भाव्यं[12] कथनं कान्तिरिष्यते।
समाधिरन्यधर्मश्चेदन्यत्र[13] प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥

दोषलेशै[14]रसंस्पृष्टा गुणैः[15] सर्वैरलङ्कृता।
वैदर्भी कथिता रीतिः श्रवणै[16]श्रव्यकारिणी ॥ १२ ॥

समस्तैरुद्भटैः[17] शब्दैरोजःकान्तिगुणान्वितैः।
गौडीया नाम सा प्रोक्ता[18] रीतिः काव्यविचक्षणैः ॥ १३ ॥

---

१ D न्दःशास्त्रविशारदान्। २ D तिपारगान्। ३ A स्वकाव्यं पठयतामसौ। ४ A था। ५ D वे। ६ D न्त आख्यातः। ७ A ष्टे। ८ F र्थं। ९ A च। १० D क्तैः। ११ D F च। १२ A व्य। १३ D तः। १४ A खैः। १५ A णाः। १६ A णः। १७ A टा। १८ A यु।

ईषत्क्लैवैः[1](श्लथैः)पदैर्युक्ता[2] पुराणच्छायया युता ।
मधुरा सुकुमारा च पाञ्चाली[3] रीतिरिष्यते ॥ १४ ॥

विषमं च[4] समं चैव तथैवार्धसमं भवेत् ।
एवं त्रिविधमाख्यातं वृत्तं छन्दोविशारदैः ॥ १५ ॥

एकाक्षरात्समारभ्य यावत्षड्विंशतिं[5] गताः ।
एकैकाक्षरसंवृद्ध्या पादाः स्युश्छन्दसां[6] विदुः ॥ १६ ॥

ऊर्ध्वं[7] ततः समाँदिष्टाश्चण्डवृ(वृ)ष्ट्यादिदण्डकाः ।
तच्छेषं कथिता[8] गाथाः पादैः षड्भिस्त्रिभिस्तथा ॥ १७ ॥

तत्रोक्ता प्रथमात्युक्ता द्वितीया मध्यमा ततः ।
प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा च गायत्र्युष्णिगनुष्टुभा(भः) ॥ १८ ॥

बृहती च तथापङ्क्तिस्त्रिष्टुप्[9] च जगती परा ।
तथाति[10]जगती[11] शकर्यन्यौ[12] स्यादतिशक्वरी ॥ १९ ॥

अष्टिरत्यष्टिरुद्दिष्टा धृतिश्चातिधृतिः स्मृता ।
[13]कृतिश्च प्रकृतिश्चैवमाकृतिर्विकृतिर्मता ॥ २२० ॥

सङ्कृ[14]त्यभि(ति)कृती स्यातामुत्कृतिश्चरमा भवेत् ।
इति संज्ञाः समाख्याताश्छन्दसां पूर्वसूरिभिः ॥ २१ ॥

मकारस्त्रिगुरुर्ज्ञेयो नकारस्त्रिलघुर्मतः ।
आदौ गुरुर्भकारः[15] स्यात्सकारे गुरुरन्ततः ॥ २२ ॥

मध्ये गुरुर्जकारः स्याद्रकारो[16] लघुमध्यकः ।
आदौ लघुर्यकारः[17] स्यात्तकारोऽन्त्यैर्लघुर्मतः ॥ २३ ॥

प्रस्तारो नष्टमुद्दिष्टमेकद्व्यादिलघु(ग)क्रिया ।
संख्या चैव तथा द्वाव(चैवाध्वयोगश्च)प्रत्ययाः षडुदाहृताः ॥ २४ ॥

---

१ D क्लाघैः । २ A कै । ३ A ला । ४ D समता । ५ A विर्ति । ६ A श्च । ७ A मुद्दि । ८ A कविताग्गन्धाः । ९ A त्रिष्टुप्र । १० A च जग । ११ A ता । १२ A न्य । १३ F कृ । १४ A संस्कृ । १५ D रे A रं । १६ A को मध्यलघु (F घुः) स्मृतः । १७ A र्धयकारे । १८ A न्य ।

एकदेशेन सादृश्यं बहुसादृश्यमेव वा[1] ।
यत्र प्रतीयते काव्ये सोपमेति निगद्यते ॥ २५ ॥

सा चापि द्विविधा प्रोक्ता पदवाक्यार्थभेदतः ।
तत्रोदाहरणं वक्ष्ये पृथक् पृथगिदं यथा ॥ २६ ॥

पदार्थोपमा यथा ।

इन्दुबिम्बसमानेन वदनेन कृशो[2]दरी ।
आह्लादयति[3] चित्तं मे कुम्भिकुम्भोन्नतस्तनी ॥ २७ ॥

वाक्यार्थोपमा यथा ।

वक्ष(क्षः)स्थले विलसता मुक्ताहारेण राजते[4] ।
सुमेरुरिव गाङ्गेन प्रवाहेण नराधिपः ॥ २८ ॥

उपमेयं(ये) समारोप्य कथ्यते यत्र वस्तुनि ।
उपमानं तदा[5] ख्यातं रूपकं पूर्वसूरिभिः ॥ २९ ॥

पुष्पचापस्य तन्वङ्गी परमास्त्रं जगज्जये ।
मनो हरति लोकस्य लावण्यरसदीर्घिका ॥ २३० ॥

समादाय च सादृश्यमन्यस्यान्यत्र भावनात् ।
उत्प्रेक्ष(क्ष्य)ते हि[6] यद्वस्तु तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते ॥ ३१ ॥

मधु(म)वैरि(री)विधुस्तन्वि त्वया वक्त्रेण निर्जितः ।
इतीव सेवते पादौ पद्म[7]कान्ती मृगीदृशः ॥ ३२ ॥

वक्तुं किञ्चिदुपक्रम्य निषेध इव तस्य यः ।
उत्कर्षापादनायासावाक्षेपः कथितो बुधैः[8] ॥ ३३ ॥

तस्याः(स्या)स्तव वियोगोत्थं तापं प्राणान्तकं शृणु ।
न[9] वक्ष्ये त्वं दया[10]हीनः परदुःखसुखी यतः ॥ ३४ ॥

गन्तु[11]मिच्छसि चेद्गाढं गच्छ कान्त यथासुखम् ।
मम यद्भावि तद्भावि नामङ्गल्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३५ ॥

---

१ F च । २ A शे । ३ F सि । ४ F से । ५ A तथा । ६ D च । ७ A द्मा । ८ D बुधः ।
९ D तद्व । १० A यदाहीनः । ११ A न्त ।

उद्वर्तयामि गौराङ्गि चन्दनेन किमाननम्।
निसर्गमधुरस्यास्य मण्डनेयं विडम्बना ॥ ३६ ॥

रूपं शब्दश्च गन्धश्च रसः स्पर्शक्रियागुणा[1]ः ।
द्रव्यं च वर्ण्यते यत्तु स्वभावोक्तिरसौ मता ॥ ३७ ॥

सर्वाङ्ग[2]पाण्डुरैः पिच्छैश्चञ्च्वा च कनकत्विषा ।
हरिद्रापिञ्जरैः पादै राजहंसो विराजते ॥ ३८ ॥

इति रूपम् ।

अथ शब्दः

वीणाया निष्कलो नादो मधुरः श्रुतिशोभनः ।
कस्य नो हरते चेतो मृगीमपि वशं नयेत् ॥ ३९ ॥

इति शब्दः ।

अथ गन्धः

अन्येभगन्धमाघ्राय दिशो जिघ्रति वारणः ।
अत्यर्थं कै[3]र[4]मुत्क्षिप्य कोपारुणितलोचनः ॥ २४० ॥

इति गन्धः ।

अथ रसः

विशालायाः फलं रम्यं लोभादास्वाद्य सत्वतः ।
व्यादाय वदनं मूढो धुनीते मर्कटः शिरः ॥ ४१ ॥

इति रसः ।

अथ स्पर्शः

पीनवृत्तघनोत्तुङ्गस्तनस्पर्श[6](र्शि) करोत्पलम् ।
तन्वङ्ग्या[7] मानसं यूनां लज्जाधैर्यविवर्जितम् ॥ ४२ ॥

इति स्पर्शः ।

१ A णः । २ A ङ्गं । ३ D कि । ४ A म । ५ A खः । ६ D र्शः । ७ A ङ्ग्यां । ८ A ज्ज ।

अथ क्रिया

ऊर्ध्वरोमा श्लथ[1]श्रोत्रः पुच्छं कुण्डलतां नयन् ।
कामुकः पृष्ठमारोहन् हरिणीमनुधावति ॥ ४३ ॥

इति क्रिया।

अथ गुणः

घनगर्जितमाकर्ण्य घनदानविभूषितः ।
घनवारिमदस्रावी गजोऽयं मद[2]गर्जनः ॥ ४४ ॥

इति गुणः ।

अथ द्रव्यम्

अतसीपुष्पसङ्काशः पद्मपत्रायतेक्षणः ।
शङ्खचक्रगदापाणिर्दृश्यते गरुडध्वजः ॥ ४५ ॥

इति द्रव्यम् ।

गुणजातिक्रियाद्रव्यवाच्ये[3]कत्र स्थितं पदं[4]म् ।
सर्वैः सम्बध्यते वाक्यैर्दीपकं तत्प्रच[5]क्षते ॥ ४६ ॥

श्वेतिमा दृश्यते शङ्खे क्षीराम्भोधौ सुधाकरे ।
दिग्दन्तिदशने कुन्दे यशः[6]सु तव भूप[7]ते ॥ ४७ ॥

भद्रो नगेन्द्रः कुरुते स्वामिनो जयसम्पदम् ।
मदयत्यूर्जितं राज्यं रिपूनभिभवत्यसौ ॥ ४८ ॥

कुरुते तत्र सङ्गीतं तद्विदां चित्तरञ्जनम् ।
कामिन्या मन्मथोल्लासं सन्तापं च वियोगिनाम् ॥ ४९ ॥

विष्णुना निर्जिता दैत्याः सुरास्त्राता महात्मना ।
योगिनः प्रापिता मोक्षं जनो जग[8]ति मोहितः ॥ २५० ॥

दीपक(कं)श्लोकमध्ये तु श्लोकस्यान्ते च दीपकम् ।
गुणजातिक्रियाद्रव्यसंज्ञि[9][10] ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ५१ ॥

पदमावर्तते यत्र भिन्नभिन्नार्थवाचि य[11]त् ।
आवृत्तिर्नाम सा ज्ञेया वचो [12]व्युत्पत्तिकारिणी ॥ ५२ ॥

---

१ A थः। २ A गर्जिनी। ३ F च्यते। ४ A दाम्। ५ A चते। ६ A स्तु। ७ A य
८ A त्र। ९ A य। १० A ङ्गी। ११ A यन्। १२ D वैत्यप।

क्षीरेण नीरं घटते सद्भिः सन्तो मिलन्ति च ।
चक्राह्वाश्चक्रवाकीभिः सङ्गच्छन्ते दिनागमे ॥ ५३ ॥

पुष्पितां रचयत्येष वनमालीं[1] मधूत्सवः ।
पुष्पितां कुरुते तन्वीं[2] नवयौवनसङ्गमः ॥ ५४ ॥

विधेयार्थस्य सिध्यर्थं[3] साम्र्यादन्यार्थ[4]भी(भा)षणम् ।
सोऽयमर्था[5]न्तरन्यासः कथितः सोमभूभुजा ॥ ५५ ॥

पक्वाम्रकदलीद्राक्षाफलाढ्येऽपि वने वसन् ।
करभः कण्टकान्वाञ्छत्यधमो ह्यधमप्रियः ॥ ५६ ॥

उक्त्वा सादृश्यमन्योऽन्यमुपमानोपमेययोः ।
उपमेयस्य भेदोक्तिर्व्यतिरेकः स्मृतो बुधैः ॥ ५७ ॥

सुवंशजो गुणयुतो निर्जितारातिमण्डलः ।
दत्तपृष्ठो रणे चापस्त्वं पुनः सम्मुखः सदा ॥ ५८ ॥

प्रतीतका[6]रणत्यागा[7]द्यत्र कार्य[8]मुदी[9]र्यते ।
हेत्वन्तरात्स्वभावाद्वा सेयमुक्ता विभावना ॥ ५९ ॥

दिग्वधूमुखमाभाति विना चन्दनचर्चया ।
अतीवपाण्डुरच्छायं सान्द्रं चन्द्रमरीचिभिः ॥ ६० ॥

दोषेष्वशिक्षितैः सद्भिः कदाचिन्न प्रदुष्यते ।
कलुषं[10] साधुवृत्तेषु तथापि खलु मानसम् ॥ ६१ ॥

इष्ट[11]मर्थमनुक्ता(क्त्वा)न्यैः साभिप्रायैर्विशेषतः(णैः) ।
यदुच्यते समासेन सा समासोक्तिरिष्यते ॥ ६२ ॥

ऋजुभिः सफलैः सार्थे[12](र्थैः)र्गुणसङ्गमशालिभिः ।
पत्रिभिः सङ्गतो हन्ति वक्र[13]श्चापैः[14] पुरस्थितम् ॥ ६३ ॥

अर्थ[15]स्य प्रतिपाद्यस्य यः सम्भाव्यः प्रदर्श्यते[16] ।
उत्कर्षोऽति[17]शयोक्तिः स्यात् सोऽलङ्कारः कविप्रियः ॥ ६४ ॥

---

१ A ली । २ A न्वी । ३ D द्वार्थात् । ४ D ध्यादन्यत्रभा । ५ D सेत् । ६ A क । ७ A गोद्य । ८ A दा । ९ A व । १० A खं । ११ A धर्मसु । १२ D साधैः । १३ F च । १४ A पं । १५ A ध । १६ D दृश्य । १७ A तिस्यात् ।

मम प्रियावियोगोऽयं रसायनमिवाभवत् ।
नैयामि[1] दिवसन्त्वेकं वर्षाणामयुतैः समम् ॥ ६५ ॥

स्थितयोरेकशय्यायां दम्पत्योर्मानिनो रुषा ।
वितस्तिमात्रमप्यासीदन्तरं शतयोजनम् ॥ ६६ ॥

विशेषणैर्हेतुभूतैर्विशेषो यत्र मन्यते ।
अलङ्कारः स कथितो हेतुर्नाम विचक्षणैः ॥ ६७ ॥

निःशेषितरिपोर्दोर्तुर्धर्मज्ञस्य दयावतः ।
तवै[2]वं रमणीनाथ जगत्येकस्य वीरता[3] ॥ ६८ ॥

गूढेङ्गितैः संज्ञया वा सूच्यतेऽर्थो हृदि स्थितः ।
अलङ्कारः स सूक्ष्मः स्याद्विदग्धैरेव लक्ष्यते ॥ ६९ ॥

हृदिस्थं कामुकं दृष्ट्वा वयस्यां वक्ति कामिनी ।
दन्तनिर्मितदम्पत्योर्विवाहं[4] निशि कुर्वते ॥ ७० ॥

उद्दिष्टानां पदार्थानामनुद्दिष्टैर्यथाक्रमम् ।
सम्बन्धः कथ्यते योऽसौ यथासङ्ख्यं क्रमश्च सः ॥ ७१ ॥

शौर्येण काव्यबन्धेन रूपेण च नृप त्वया ।
रिपवः पण्डिता रामा निर्जिता निर्जिता हृ[5]ताः ॥ ७२ ॥

गुरुदेवनृपादीनां मानने चाटु[6]भू(भा)षणम् ।
प्रेयो नाम स विज्ञेयः प्रीतेरुत्पादको यतः ॥ ७३ ॥

तव पादाम्बुजद्वन्द्वं ध्यायतः पुरुषोत्तम ।
समुद्भूता महाप्रीतिर्दु[7]ष्टे वक्तुं न पार्यते ॥ ७४ ॥

त्वत्पादप्रणतिप्राप्तप्रसादात् रिपवः प्रभो ।
रमन्ते सह कान्ताभिः सम्प्रत्युद्यानभूमिषु ॥ ७५ ॥

कृशाङ्गैर्विकृतैर्नग्नैर्मुखवाद्यपरैर्गणैः ।
नृत्यद्भिः [8]स्मापिता गौरी नवोढा सुस्थिता य (भ)वं[9] ॥ ७६ ॥

---

१ A न यासि। २ A थै। ३ A तः। ४ A दं। ५ A हृ F हृ। ६ A दु। ७ A रि।
८ D स्वा F स्ना। ९ D तः।

देव त्वद्वैरिकान्तानां[1] स्नातानां नयनोदकैः ।
प्रलापजपसक्तानां मुद्रालीके[2] करस्थितिः ॥ ७७ ॥

त्वत्कोप(पे)पावकः साक्षादसिस्तव[3] नराधिपः(प) ।
पतत्येष रिपौ यस्मिन् स भस्म[4] भवति क्षणात् ॥ ७८ ॥

दृश्यते सेतुरद्यापि राघवेण कृतो महान् ।
रावणो निहतः सङ्ख्ये सीता प्रत्याहृता यतः ॥ ७९ ॥

रावणाज्जातसन्त्रासो मारीचिर्मृगरूपधृक्[5] ।
लोभयन्स्वर्णशृङ्गाद्यैर्विद्धो रामेण लीलया ॥ ८० ॥

भिन्नां शूर्पनखानासां निर्यद्रुधिरसन्ततिम् ।
दृष्ट्वा जुगुप्सितां सीतां जहास रघुनन्दनः ॥ ८१ ॥

स वामन[6]वपुर्देयाद्देवो[7] निःश्रेयसं सताम् ।
पद्भ्यां लोकत्रयं क्रामन् यश्चकाराद्भुतं महत्[8] ॥ ८२ ॥

अहङ्कारपरं वाक्यं वंशवीर्यश्रुतादिभिः ।
बध्यते यत्तदूर्जस्वि[9] कथितं कविभिः पुरा ॥ ८३ ॥

कारागारे धृतः शक्रो बलान्निर्जित्य सङ्गरे ।
तस्य मे दशकण्ठस्य विहाराद्दूत किं भयम् ॥ ८४ ॥

तद्वाचकैः पदैः साक्षादनुक्त्वा तस्य सिद्धये ।
भङ्ग्यन्तरेण कथनं पर्यायोक्तिरुदाहृता ॥ ८५ ॥

रिपवस्तस्य भूपालाः सदाराः पाणिसम्पुटैः ।
पिबन्त्यरण्यमासाद्य[10] नित्यं नवनवं जलम् ॥ ८६ ॥

क्वापि कार्ये प्रवृत्तस्य यदि दैवसहायता ।
कथ्यते यत्र तत् ख्यातं समी(मा)हितमलङ्कृतम् ॥ ८७ ॥

रुष्टा (ष्टां) प्रार्थयमानेन गौरीकण्ठग्रहो हठात् ।
प्राप्तः शिवेन[11] कैलासकम्पाद्रावणनिर्मितात् ॥ ८८ ॥

---

१ A त्वा । २ A मुजालोके । ३ A क्षासिस्त । ४ A स्मसाद्भ । ५ A ची । ६ A स
७ A यादेवे । ८ A सह । ९ A यत्र दूर्जस्विः । १० A न्त्या रण । ११ A त्वे ।

समृद्धो[1](द्धेः) हेमरत्नानामाशयस्य समुन्नतेः।
वर्णनं क्रियते यत्र तदुदात्तं प्रचक्षते ॥ ८९ ॥

त्वत्पादनतिमात्रेण समृद्धिर्जायते नृपे[2]।
पद्मरागमहानीलहेममौक्तिकशालिनी ॥ ९० ॥

यं पश्यति क्षमापाल भवद्दृष्टिः[3] प्रसेदुषी।
तेन स्पर्धां वितन्वन्ति शक्रवैश्रवणादयः ॥ ९१ ॥

दृष्टमर्थमपन्हुत्य व्याजेनान्यस्य कीर्तनम्।
तदुत्कर्षवर्तीं[4] प्राहुरपन्हुतिमलङ्कृतिम् ॥ ९२ ॥

अयं न धरणीनाथ करे[5] कौक्षेयकस्तव।
त्वत्प्रतापानलस्येयमुद्गता धूमसन्ततिः ॥ ९३ ॥

अखण्डेषु[6] सखण्डेषु[7] नानार्थत्वं[8] पदेषु यत्।
गुम्फ्यते कविभिः काव्यैः श्लिष्टमिष्टं मनीषिणाम्[9] ॥ ९४ ॥

हतवान् दानवान् क्रूरान्भक्तवृन्दावनप्रियः[10]।
पूज्यज्येष्ठबलः श्रीमान् भवान् कृष्णश्च भूपते ॥ ९५ ॥

सर्वहेतिभयात्त्यक्तः[11] शत्रवस्तन्मृगीदृषः।
आसन्नविधवाकारास्त्वयि सङ्ग्रामसङ्गते[12] ॥ ९६ ॥

क्रियाजातिगुणाधी(दी)नामुक्त्वा[13] वैकल्यमेकशः।
उत्कर्षस्याभिधानं यत्सा विशेषोक्तिरिष्यते ॥ ९७ ॥

अनाकारगतिश्चन्द्रस्त्वन्मुखं कठिनस्तनि[14]।
असागरसभुद्भूता सुधेयं वचनं तव ॥ ९८ ॥

उत्कृष्टैः[15] सह निर्देशो व्यापारे यत्र कथ्यते।
साम्ययोगः स विज्ञेयो विशेषोत्पादहेतवे ॥ ९९ ॥

भवान् शक्रश्च राजेन्द्र बिभ्रतो भुवनत्रयम्।
त्वं धर्मचरणादेव[16] मरुत्वान्वृष्टिसर्जनात्[17] ॥ १०० ॥

---

१ F द्धौ। २ A पः। ३ A द्दि। ४ A यतां। ५ A र। ६ A ष। ७ D पदार्थेषु। ८ D वाच्यैः श्लिष्ट मनीषिणाम्। ९ A ष। १० A कं। ११ A त्तू। १२ A ङ्गतौ। १३ D क्त्वा। १४ A नी, नं। १५ A उद्दिष्टैः। १६ A व। १७ A न्द्ध।

अविरोध्यपि यद्वस्तु विरुद्धमिव भाष (स) ते ।
यत्र सोऽयमलङ्कारो विरुद्ध इति कथ्यते ॥ १ ॥

हारयोगेऽपि दारिद्र्यं न जहात्युदरं तव ।
अध[1]स्थमपि वामोरु गुरुतां जघनं गतम् ॥ २ ॥

निर्वेदादथ सन्तोषादन्यदेव प्रशस्यते ।
अप्रस्तुतप्रशंसेयमाख्याता कविभिः पुरा ॥ ३ ॥

अपि वर्षसहस्राणि भ्रान्त्वा नो लभ्यते मरौ ।
तरुच्छाया दलं मूलं फलं जलमनाविलम् ॥ ४ ॥

अज्ञानाद्वा प्रसङ्गाद्वा बुद्धिपूर्वमथापि वा ।
आमृष्टममृतं येन स भवत्यजरामरः ॥ ५ ॥

निन्दाव्याजेन यत्किञ्चिच्छू[2](स्तू)यते सविशेषणम् ।
व्याजस्तुतिरिति ख्याता नागरोक्तिविशारदैः ॥ ६ ॥

अधुनापि न शुष्यन्ति समुद्राः सप्त भूपते ।
महतापि किमेतेन त्वत्प्रतापा[3]ग्निना कृतम् ॥ ७ ॥

अर्थेऽन्यस्मिन् प्रवृत्तेन किञ्चित्तत्सदृशं फलम् ॥
निर्दिश्यते प्रतीत्यर्थं तन्निदर्शनमुच्यते ॥ ८ ॥

खलं खलु गु[4]णाः प्राप्य भजन्ते दोषरूपताम् ।
अहिवक्त्रे[5] समासाद्य दुग्धं सम्पद्यते विषम् ॥ ९ ॥

गुणानां कर्मणां वापि सहभावो निबध्यते ।
यत्र काव्ये समाख्याता परिवृत्तिरियं बुधैः ॥ ११० ॥

राजन्धर्मकरं स्तु[6]त्यं सततं यत्सुखावहम् ।
त[7]द्दत्वा द्रविणं कीर्त्तिमग्रहीस्त्वमनश्वरीम् ॥ ११ ॥

रणरङ्गाङ्गणे वीर शस्त्राणि पततां द्विषां ।
प्राणमात्राभयं दत्वा सर्वं धर्मं त्वमग्रहीः ॥ १२ ॥

---

१ A व । २ D दुच्य । ३ A पो । ४ A ग । ५ A कं । ६ D मृत्युं । ७ A त्वग्द ।
८ A स्थ ।

करशाखाग्रमादाय द्विषतां सङ्गतान्तरे ।
भूवाजिगजसम्पन्ना दत्ता[1] लक्ष्मीस्त्वया नृप ॥ १३ ॥

अर्थस्याभीष्टभूतस्य यत्राशंसनमुच्यते ।
प्रशस्तवाचकैः शब्दैः साशीरित्यभिधीयते ॥ १४ ॥

लक्ष्मीलोचननी[2]लाब्जविकासरजनीकरः ॥
सुभगङ्करणो भूयाद्युष्माकं मधुसूदनः ॥ १५ ॥

अलङ्क्रियाणां बह्वी[3]नां द्वयोरपि निबन्धनम् ।
क्रियते यत्र तत्ख्यातं सङ्कीर्णमिति कोविदैः ॥ १६ ॥

यदि सा मृगशावाक्षी पाणिपल्लवशालिनी ।
दैवाद्दृष्टिपथं यार्यो[4]त्तया(दा)मोदेते मे मनः ॥ १७ ॥

उरस्याङ्के करे बिभ्रत्कौस्तुभं श्रियमम्बुजम् ।
हरिर्वः श्रेयसे भूयाल्लक्ष्मीवक्त्राब्जषट्पदः ॥ १८ ॥

गुणः प्रबन्धविषयः कवेर्भात(र्भाव)स्तु मानसः ।
भाविकं नाम तत्प्राहुः काव्यालङ्कारकोविदाः ॥ १९ ॥

स[5]र्गबन्धो महाकाव्यं समीक्षेतास्य[6] लक्षणम् ।
आशीर्वादो नमस्कारो वस्तूद्देशोऽपि तन्मुखः ॥ १२० ॥

पौराणिककथोद्भूतमितिहासकथाश्रितम् ।
स्वबुद्ध्युत्प्रेक्षितं प्राज्ञै[7]र्विशिष्टपुरुषाश्रितम् ॥ २१ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां कथनैर्यत्समन्वितम् ।
पुरसागरशैलर्तुसोमसूर्या(र्यो) दर्थैरपि ॥ २२ ॥

जलोद्यानमधुक्रीडासम्भोगोत्सववर्णनैः ।
विवाहैर्विप्रलम्भैश्च पुत्रजन्मोपवर्णनैः ॥ २३ ॥

द्यूतमन्त्रप्रयाणाजिनायकोत्कर्षकीर्तनैः ।
एतैर्वर्णनकैर्युक्तं न्यूनाधिक्येन दुष्यति ॥ २४ ॥

---

१ A त्त। २ D ली। ३ A ह्री। ४ D ता। ५ A न। ६ D वै। ७ A त्म। ८ F तै।
९ D दर्थोऽपिच।

उच्छ्वासोन्मेषसर्गैर्[1]वा काण्डस्तबक[2]सन्धिभिः।
आश्वासैर्वा तथाध्यायैः पद्धत्या च विराजितम् ॥ २५ ॥

एतैरनतिविस्तीर्णैर्भव्यवृत्तैः [3]सुसन्धिभिः।
रचितं रसभावाढ्यं काव्यं लक्षणसंयुतम् ॥ २६ ॥

वृत्तस(ग)न्धि तथा चूर्णं समस्तपदबन्धुरम्।
त्रिःप्रकारमिदं गद्यं पूर्ववर्णनकैर्युतम् ॥ २७ ॥

गद्यैः पद्यैः समायुक्तामेतद्वर्णनकैर्युताम्।
चम्पुनाम्ना समाख्यातां शुश्रूषेत महीपतिः ॥ २८ ॥

रूपाणि नाटकादीनि दश वीक्षेत भूपतिः।
तत्रादौ नाटके बीजं स्वल्पोद्दिष्टं तु कारणम् ॥ २९ ॥

अवान्तरार्थविच्छेदे[4] बिन्दुरच्छेदकारणम्।
कथामध्ये समुत्पन्न[5]मासमाप्ते[6]ः पताकिका[7] ॥ १३० ॥

प्रादेशिकी स्यात्प्रकरी त्रिवर्गः[8] कायमुच्यते।
एता(ः) प्रकृतयः[9] पञ्च प्रोक्ता नाटकवेदिभिः ॥ ३१ ॥

पूर्वावस्थास्विहारम्भः साकल्पो[10](सङ्कल्पो)मानसः स्मृतः।
प्रयत्नस्तु फलावाप्त्[11]यै व्यापारोऽतित्वरायुतः ॥ ३२ ॥

[12]अपाय[13]पातका(को)पायैः[14](?) प्राप्तिः सा(त्याशा) परिकीर्तिता।
प्रत्यूहस्य प्रतीकारो नियताप्तिश्च निश्चिता ॥ ३३ ॥

परिपूर्णफलावाप्तिः फलागम इति स्मृतः।
इत्यवस्थाः समाख्याताः पञ्च नाटकसंश्रयाः ॥ ३४ ॥

बीजं[15]प्रारम्भयोगेन मुखसन्धिरुदाहृतः।
बिन्दु यत्र(यत्न)समायोगे सन्धिः प्रतिमुखं मतम् ॥ ३५ ॥

पताकाप्त्याशयोर्योगे गर्भसन्धिरुदीरितः।
प्रकरीनियताप्तिभ्यां विमर्शः सन्धिरिष्यते ॥ ३६ ॥

१ A म्ब। २ A स। ३ D सर्व। ४ D द। ५ D न्ना। ६ A सैः। ७ D कः। ८ A र्णः F र्गाः। ९ D तः। १० A ल्यो। ११ D पैः A ये। १२ F आयायायान्त। १३ A यात। १४ A पैः। १५ D जं।

कार्यात्फलागमोपेतात्सन्धिर्निर्वहणं भवेत् ।
इति प्रगदिताः पञ्च सन्धयः सन्धिकोविदैः ॥ ३७ ॥

गुणैः श्लाघ्यैः समायुक्तः ख्यातवंशश्च नाटकैः (के) ।
धीरोदात्तः[1] प्रतापी[2] च[3] काव्ये वा नायको नृपः ॥ ३८ ॥

पुरावृत्तानुकर्तव्या प्रशस्ता[4] नाटके कथा ।
पञ्चाद्या दशपर्यन्तास्तस्मिन्नङ्काः प्रकीर्तिताः ॥ ३९ ॥

एको रसोऽत्र मुख्यः स्याच्छृङ्गारो वीर एव वा ।
एवमन्ये रसाः सर्वे कुर्यान्निर्वहे (ह) णेऽ[5]द्भुतम् ॥ १४० ॥

देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः ।
भवेद्वाक्यं महादेव्या मन्त्रिजाव(वे)श्ययोः क्वचित् ॥ ४१ ॥

स्त्रीणां विदूषकस्यापि शूद्राणां प्राकृतं वचः ।
म्लेच्छान्त्यजपिशाचादे[6]ः पैशाचं वा[7]पि मागधम् ॥ ४२ ॥

कार्य(ः)प्रकरणे नेताऽमात्यो विप्रोऽथवा वणिक् ।
उत्प्रेक्ष्य[8] स तथा कुर्याच्छेषं नाटकलक्षणम् ॥ ४३ ॥

यत्र वक्ता भवेदेकः स्वरूप(स्य)वृत्तं परस्य[9] वा ।
निपुणः पण्डितो धूर्त एकाङ्कः स तु भाणकः ॥ ४४ ॥

देवासुरकथाबद्धस्त्र्यङ्को द्वादशनायकः ।
एवं समवकारः स्याच्छेषं नाटकवद्भवेत् ॥ ४५ ॥

ईहामृ[10]गस्त्वयं प्रोक्तो दिव्यप्रोद्धतनायकः ।
दिव्यस्त्रीहेतुसङ्ग्रामस्त्रीरोषकथनात्मकः ॥ ४६ ॥

शृङ्गारहास्यरहितै रसैः सर्वैः समान्वितैः[11] ।
प्राप्तोऽयमुच्यते यत्र धीरोदात्तश्च नायकः ॥ ४७ ॥

मनुष्यनायकः ख्यातः स्वल्पस्त्रीजनसंयुतः ।
नियुद्धयुद्धसङ्घर्षैस्तर्जनेन च संयुतः ॥ ४८ ॥

---

१ A वी । २ A ती । ३ A व । ४ D या । ५ D णो । ६ A दैः । ७ F चा । ८ D क्ष्यः । ९ D पयस्य । १० D न्म । ११ A तैः ।

एकाङ्कः स्त्रीविहीनो वा बहुभिः पुरुषैर्युतः ।
व्यायोगोऽयं समाख्यातो ना[1]ट्यलक्षणकोविदैः ॥ ४९ ॥

ख्याताख्या[2]तसमायुक्तः स्त्रीविला[3]स(प)समन्वितः ।
नृनायको नि[4]र्वृत्ताजिः करुणोऽत्ररसो मतः ॥ १५० ॥

भारतीवृत्तिबहुला(लो) नान्या(ना)चाकुलवे(चे)ष्टि[5]तः ।
उत्सृष्टिका[6]ङ्कः कथितो नाद्य(ट्य)तत्त्वविचक्षणैः ॥ ५१ ॥

मुनिभि[7]र्ब्राह्मणैः क(दु)ष्टनरैः प्राकृतसंस्कृतैः ।
वचोभिः क्रियते हास्यं शुद्धं प्रहसनं हि तत् ॥ ५२ ॥

वेश्या नपुंसक[8]श्चेटो विटो धूर्तश्च बन्धकी[9] ।
[10]वेषचेष्टोक्तिविकटा बहुदम्भसमन्विता ॥ ५३ ॥

नानारूपाणि यत्र [11]स्युर्वीथ्यङ्गानि त्रयोदश ।
सङ्कीर्ण(र्ण)नाम तत्प्रोक्तमेतत्प्रहसनं बुधैः ॥ ५४ ॥

एकपात्रा द्विपात्रा वा रसैः सर्वैः समन्विता ।
वीथ्यङ्गयुक्ता चैकाङ्का वीथिका नाम रूपकम् ॥ ५५ ॥

सूक्ष्मार्थस्य प[12]दस्यान्यपदेनार्थप्रकाशनम् ।
अङ्गमु[13]द्धं(द्धा)त्यकं नाम वीथ्यङ्गं प्रथमं बुधैः ॥ ५६ ॥

यत्रा[14]न्यस्य समादेशात् कार्यमन्यत्प्रसाध्यते ।
तच्चावल[15]गितं नाम विज्ञेयं नाट्यवेदिभिः ॥ ५७ ॥

प्रस्तुतार्थे तु कस्मिंश्चिच्छुभे वाऽप्यथवाऽशुभे ।
कौशलादुच्यतेऽन्योऽर्थस्तदवस्पन्दितं मतम् ॥ ५८ ॥

उपहासेन संयुक्ता [16]नालिका स्यात्प्रहेलिका ।
असत्प्रलापः स ज्ञेयो मूर्खेषु बुधभाषितम् ॥ ५९ ॥

एकद्वित्रि[17]प्रवचना [18]वाक्केली कथ्यते बुधैः ।
असद्भूतं मिथ(:)स्तोत्रं प्रपञ्चो हास्यकृन्मतः ॥ १६० ॥

---

१ A ताघ । २ A ता । ३ A सी । ४ A नृ । ५ D ता । ६ D कः । ७ A ब्र । ८ A कंचे । ९ A का । १० A वे । ११ A स्यवी । १२ A दास्यान्य । १३ D द्घास्य । १४ A न्योन्य । १५ A ङ्गि । १६ D न । १७ A प्रति वचना । १८ D साक ।

दोषा गुणा गुणा दोषा यत्र स्युर्मृदैवं[1] हि तत् ।
उक्तिप्रत्युक्तिमुत्कृष्टशूरयोऽधिबलं विदुः ॥ ६१ ॥

श्रुतिसाम्यादनेकार्थयोजनं त्रिगतं भवेत् ।
व्याहारो हास्यलोभाढ्याच्छ(द्वाक्छ)लनात्तु छलं भवेत् ॥ ६२ ॥

संरम्भे[2]शस्त्रपतनविवाहपरिगुम्फितम् ।
बहुवाक्यापवादाभ्यां युतं गण्डं विदुर्बुधाः ॥ ६३ ॥

विभावैरनुभावैश्च सात्विकैर्व्यभिचारिभिः ।
आनीयमानः स्वादुत्वं स्थायी भावो रसो मतः ॥ ६४ ॥

ज्ञान(य)मानतया तत्र विभावो भावपोषै[3]कृत् ।
अनुभावो विकारस्तु भावसंसूचनात्मकः ॥ ६५ ॥

अनुकूलमनोधर्माः सात्विकाः परिकीर्तिताः ।
विशेषादाभिमुख्येन चरन्तो व्यभिचारिणः ॥ ६६ ॥

रोमाञ्चः प्रलयः स्वेदः स्तम्भः कम्पो विवर्णता ।
वैश्वं(स्व)र्यमश्रु चेत्यष्टौ भावाः सत्वसमुद्भवाः ॥ ६७ ॥

निर्वेदावेगवैवर्ण्यचिन्तासूयादर्भ[6] (मद) श्रमाः ।
स्वापो विबोधो निद्रा च दैन्यालस्यमपस्मृतिः ॥ ६८ ॥

शङ्का ग्लानिस्त्रपा मोहो गर्वश्चपलता मतिः ।
अवहित्थोग्रतातर्कास्त्रासोन्मादौ विषण्णता ॥ ६९ ॥

अश्रु हर्षः स्मृतिर्जाड्यममर्षो[10] मरणं धृतिः ।
त्रिंशदेते त्रिभिर्युक्ता भावाः स्युर्व्यभिचारिणः ॥ १७० ॥

हासः शोको रतिः क्रोधो जुगुप्साभयविस्मयाः ।
उत्साहश्चेति विज्ञेयाः स्थायिभावा रसाश्रयाः ॥ ७१ ॥

हास्यं करुणशृङ्गारौ रौद्रबीभत्ससंज्ञकौ ।
भयानकाद्भुतौ वीर इत्यष्टौ नाटके रसाः ॥ ७२ ॥

---

१ A मॆदवं । २ A म्भं । ३ A योष । ४ A भावि । ५ D वैवर्ण्य । ६ D या । ७ A स्क । ८ D शाको । ९ A व्य । १० F षेमि ।

एवं काव्यकथाः श्रुत्वा विचार्य च गुणागुणौ ।
ततस्तु तार्किकान् राजा कौतुकेन विवा[1]दयेत् ॥ ७३ ॥

कुलेन विद्यया ख्यात्या समयोर्वाद इष्यते ।
वादस्य विषयो गीतं नृत्तं वा वाद्यमेव वा ॥ ७४ ॥

स्वपक्षे साधनं यत्र परपक्षे च दूषणम् ।
सिद्धान्तेनाविरोधश्च सम्बन्धश्च प्रतिज्ञया ॥ ७५ ॥

हेतुदृष्टान्तयोर्योगो निगमोपनयौ तथा ।
पक्षस्य प्रतिपक्षस्य ग्रहो वादः स उच्यते ॥ ७६ ॥

साध्यधर्मविशिष्टस्य धर्मिणो यत्तु कीर्तनम् ।
प्रतिज्ञा नाम सा प्रोक्ता हेतुस्तत्साधनं विदुः ॥ ७७ ॥

साध्यसाधनयोर्यत्रा[2]ऽविनाभावः प्रदर्श्यते ।
तदुदाहरणं प्रोक्तं निगमः पक्षनिर्णयः ॥ ७८ ॥

दृष्टान्ते कथि[3]तव्याप्तेर्हेतोः पक्षोपसंहृतिः ।
स[4] चाप्युपनये(यः)पक्षे(क्ष)धर्मख्यापनयोच्यते ॥ ७९ ॥

उपनयः पक्षधर्म[5]ख्यापनायोपयुज्यते ।
शिष्यस्य गुरुणा सार्धं सतीर्थानां परस्परम् ॥ १८० ॥

वस्तुतत्त्वावबोधाय वादः कार्यो विमत्सरम् ।
जातिभिर्निग्रहस्थानैश्छलैरपि समन्वितः ॥ ८१ ॥

स एव वादो जल्पः स्यात् ख्यातिपूजादिहेतुकः ।
स्थापनं प्रतिपक्षस्य जल्पे[6] यस्मिन्न विद्यते ॥ ८२ ॥

वितण्डा नाम सा प्रोक्ता पूर्वोक्तफलसिद्धये ।
स्थ(छ)लमस्य विकल्पेन परवाक्योपघा[7]तनम् ॥ ८३ ॥

सामा[8]न्येनोपचारेण वचनेनेति तत्त्रिधा ।
प्रयुक्ते साधने सम्यगुत्तराप्रतिभा[9]सनात् ॥ ८४ ॥

---

१ A चार । २ A त्र । ३ D ता । ४ D adds this line । ५ A र्मा । ६ D ल्पो ।
७ A द्या । ८ A मे । ९ D भासना ।

समीकरणबु[1]ध्या यः प्रसङ्गो जातिरित्यसौ ।
प्रतिदृष्टान्तसरणं प्रतिज्ञाहानिरिष्यते ॥ ८५ ॥

अर्थान्तरस्य निर्देशः प्रतिज्ञान्तरमुच्यते ।
स[2] प्रतिज्ञाविरोधो य[3]द्वैरं हेतुप्रतिज्ञयोः ॥ ८६ ॥

प्रतिज्ञायाः परित्यागस्त[4]त्सं(स सं)न्यासो विधीयते ।
विशेषरहिते हेतौ दूषिते प्रतिवादिना ॥ ८७ ॥

सविशेषस्य कथनं हेत्वन्तरमुदाहृतम् ।
प्रकृ[5]तार्थपरित्यागात्तदसम्बद्धभाषणम् ॥ ८८ ॥

अर्थान्तरमिति प्रोक्तं निग्रहस्थानसन्निधौ ।
वारत्रितयमुक्तोऽपि पर्षदा प्रतिवादिनां[6] ॥ ८९ ॥

यन्न वेत्ति परः सम्यग[7]ज्ञानाख्यं तदुच्यते ।
प्रतिज्ञादेः क्रमं त्यक्त्वा क्रमव्यत्ययसङ्ग्रहः ॥ १९० ॥

अप्राप्तकालं तत्प्रोक्तं निग्रहस्थानवेदिभिः ।
केनाप्यवयवेनात्र हीनं त[8]न्न्यूनमुच्यते ॥ ९१ ॥

हेतूदाहरणाधिक्यादधिकं तद्विदुर्बुधाः ।
अनुवादं परित्यज्य पुनस्तस्यै[9]वं भाषणम् ॥ ९२ ॥

शब्दस्यार्थस्य तत्प्रोक्तं पुनरुक्तं मनीषिभिः ।
विज्ञातस्य पदार्थस्य त्रीन्वारान् भाषितस्य च ॥ ९३ ॥

ना[10]नुवादः परोक्तस्य भवेत्तद(दन)नुवादनम् ।
उत्तरस्य य[11]दज्ञानमुक्तौ[12] त्वप्रतिभा बुधैः ॥ ९४ ॥

अन्यका[13]र्यात्कथाभङ्गः कथाविक्षेप उच्यते ।
अभ्युपेत्य निजं दोषं परदोषस्य भाषणम् ॥ ९५ ॥

मतानुज्ञेति सा प्रोक्ता दोषोद्भावनवेदिभिः ।
प्राप्तस्य निग्रहस्थानं तदनुद्भावनं च[14] यत् ॥ ९६ ॥

---

१ A ब। २ A F सं। ३ A यं द्वैरं F A वै। ४ F सत्सं। ५ A तापा। ६ A ता। ७ D ग् ज्ञानाख्यं च। ८ A तन्न्यू। ९ A स्यव। १० A......नानुवादनं। ११ D प। १२ D क्त। १३ D र्यक। १४ D तु।

निग्राह्योपेक्षणं नाम निग्रहस्थानमुच्यते ।
अनिग्रहे निग्रहस्य यदुद्भावनमुच्यते ॥ ९७ ॥

अनिग्राह्यं तु योगोऽयं दूषणत्वेन कीर्तितः ।
स्वसिद्धान्तं परित्यज्य यदुच्छृङ्खलभाषणम् ॥ ९८ ॥

अपसिद्धान्तनामेदं निग्रहस्थानमुच्यते ।
अपक्षधर्मो हेतुर्यः सोऽसिद्धः परिकीर्तितः ॥ ९९ ॥

[1]साध्यधर्मविरुद्धो य[2]ः विरुद्धः परिकीर्तितः ।
पक्षत्रितयगामी यः सोऽनैकान्तिक उच्यते ॥ २०० ॥

कालात्ययापदिष्टोऽयं पक्षे योऽन्येन बाध्यते ।
सन्देहहेतुभूतेन बाध्यो यः प्रतिहेतुना ॥ १ ॥

हेत्वाभासः स विज्ञेयः समः प्रकरणेन सः ।
ततो विवदमानेषु निग्रहस्थानवर्त्मनि ॥ २ ॥

स्थितानामजयं ब्रूयादितरेषां जयं नृपः ।
इति शास्त्रविनोदेन दिनशेषं नयेन्नृपः ॥ ३ ॥

कवीनां तार्किकाणाञ्च प्रसादं भूरि दापयेत् ।
उक्तः शास्त्रविनोदोऽयं सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ४ ॥

इति शास्त्रविनोदः ॥ २ ॥

इदानीं गजवाह्यालीविनोदः परिकीर्त्यते ।
गजैर्विनोदै[3]नै(नं) कुर्याद्वा[4]ह्यालीं सङ्गतो नृपः ॥ ५ ॥

सङ्ग्रामार्थं श्रमस्तेषां कार्यो यवनयोधने ।
मदहीना न धावन्ति न युध्यन्ते मतङ्गजाः ॥ ६ ॥

मद एव गुणस्तस्मात्तदर्थं यत्नमाचरेत् ।
बृंहणैः कवलैर्वृष्यैस्तदास्रव(स्न)कारणैः ॥ ७ ॥

[5]व्यस्तारकारकैश्चान्यैर्मुखवर्धनकैरपि ।
करवृद्धिकरैर्योगैः कर्[6]टशुद्धिकरैरपि ॥ ८ ॥

---

१ A omits this line। २ D स सिद्धः। ३ A दं। ४ A द्वागजा। ५ A व्या D व्यस्तारककरै। ६ D र।

प्रभेदनैर्वर्धनैश्च गन्धवर्णकरैस्तथा।
दोषो(दर्पो)त्पादनकैः पिण्डैर्जातिधास्वनुसारतः ॥ ९ ॥

गजानुपचरेद्राजा प्रयत्नादन्नपानकैः।
तत्रादौ जातयो ज्ञेया त (स्त)स्माद्वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २१० ॥

गात्रापरं नखा दन्ताः कोशो मध्यं करं गलः।
तनून्येतानि दीर्घाणि शीर्षं पृष्ठं च वालधिः ॥ ११ ॥

तलानि चिबुकं चैव ह्रस्वानि च भवन्ति हि।
समदौ च कटौ कुक्षिः कर्णौ च तनवो भृशम् ॥ १२ ॥

अङ्गुली हनुकेशं च वक्षः कुब्जं प्रदृश्यते।
यस्य श्यामो भवेद्वर्णः कृष्णे स्थूले च लोचने ॥ १३ ॥

आकार ईदृशः प्रोक्तो वनचारस्तु कथ्यते।
एकाकी न प्रयात्येष गोप्रचारं[1] च गच्छति ॥ १४ ॥

यूथानुवर्ती भीरुश्च चलचित्तो[2] वने मृगः।
धृतस्य कर्मकाले तु भवेदुत्तानवेदिता ॥ १५ ॥

दुःशीलता च चापल्यं लक्ष्मैतन्मृगदन्तिनः।
उरो मुखं तथा कर्णौ विशालानि भवन्ति हि ॥ १६ ॥

गात्रापरं शिरो दन्ताः सगदे(दं) वै[3]र्मकन्धरम्।
केशा वालाश्च रोमाणि स्थूलानि च भवन्ति हि ॥ १७ ॥

वालधिः पृष्ठवंशश्च चिबुकं हस्त एव च।
भवन्त्येतानि दीर्घाणि लम्बते मेढ्रकोशकम् ॥ १८ ॥

भेककुक्षिसमाकुक्षि लो(लो)चने कपिले शुभे।
कृष्णमेघनिभो वर्णः सर्वाङ्गे[7] परिपीनता ॥ १९ ॥

जाड्यं च बलिबाहुल्यमाहुर्मन्दस्य लक्षणम्।
वने तु वसतस्तस्य शशादेर्न भयं भवेत् ॥ २२० ॥

---

१ A र इव। २ D बलिचित्ता। ३ D च। ४ लश्च। ५ A श्च। ६ D वर्ण। ७ D ङ्ग A ङ्गो।

न रुष्यति भवत्येको निद्रालुः सततं भवेत्।
शिक्षाकाले धृतस्यैतल्लक्षणं परिदृश्यते ॥ २१ ॥

गम्भीरं वेदनं तस्य कर्म शीघ्रं न शिक्षति।
शिक्षितं विस्मरत्याशु मत्तः स्मरविं[1]शिक्षितः ॥ २२ ॥

मन्दकोपो गतौ[2] स्तद्यो[3](ब्धो)मन्दो मातङ्ग ईदृशः।
गात्रापरं करः पुच्छं न स्थूलं न कृशं समम् ॥ २३ ॥

विशालमुन्नतं वक्षो धनुराकारवंशकः।
कुम्भौ च ना(वा)तकुम्भश्च कटौ चापि प्रवेश(ष्ट)कौ ॥ २४ ॥

स्थूल(ला)दन्ता भवन्तीह विपुलं श्रवणासनम्।
[4]वैराहजघनश्चैव छागकुक्षिर्मनो[5]हरः ॥ २५ ॥

समस्निग्धा नखा दन्ता लोचने मधुपिङ्गले।
गौरवर्णोऽत्युदग्रश्च कृष्णबिन्दुविराजितः ॥ २६ ॥

आताम्रं तालुजिह्वोष्ठमेतद्भद्रस्य लक्षणम्।
वने यूथस्य पु[6]रतो यात्याहारविहारयोः ॥ २७ ॥

मेघभेरीस्वनाद्भीतिं नैति हृष्यत्यनाकुलः।
समानीतो वनात्कर्मका[7]ले सो(ऽस्या)न्र्व[8]र्थवेदना ॥ २८ ॥

आशुग्राही सुशीलश्च न विस्मरति शिक्षितम्।
कर्मशूरः स्वयं शूरो रूपलक्षणसंयुतः ॥ २९ ॥

ईदृशो भद्रजातिः स्यात्कुञ्जरो विजयावहः।
मिश्रस्तूभयसंयोगे[9] सङ्कीर्णस्त्रिगुणो मतः ॥ २३० ॥

भद्रमन्दो भद्रमृगो मन्दभद्रस्तथापरः।
मन्दमृगो मृगभद्रो मृगमन्दश्च मिश्रकः ॥ ३१ ॥

भद्रमन्दमृगश्चैको भद्रो वा मृगमन्दयोः।
मन्दभद्रमृगश्चान्यो मन्दो वा मृगभद्रयोः ॥ ३२ ॥

---

१ A शि। २ D तिः। ३ D ब्धा। ४ D वा। ५ A भवः। ६ A F घु। ७ D लस्तत्त्वार्थवेदने।
८ F त्व। ९ A गो।

गुणाधिक्येन नामैषां वर्णाद्वा मुखलक्षणात् ।
मिश्रसङ्कीर्णजातीनां नामलक्षणमीदृशम् ॥ ३३ ॥

मिश्राणां मिश्रचारस्तु सङ्कीर्णानां तथाह्वयः ।
शुद्धं(द्ध) सङ्कीर्णमिश्राणां जातिभेद इतीरितः ॥ ३४ ॥

एतेषामुत्तमो भद्रो मन्दो मध्यमलक्षणः ।
मृगः कनिष्ठो मिश्राणां सङ्कीर्णानामयं क्रमः ॥ ३५ ॥

श्लेष्मपित्तानिला ख्याता धातूनाम[1]पि जातिवत् ।
शुद्धा मिश्राश्च सङ्कीर्णा भेदा ज्ञेया विचक्षणैः ॥ ३६ ॥

सात्त्विकी कफतः पित्ताद्राजसी तामसी चलात् ।
प्रकृतिर्मिश्रसङ्कीर्णा विज्ञेया पूर्ववद्बुधैः ॥ ३७ ॥

मेधावी स्निग्धवर्णश्च दीप्ताग्निर्मितभोजनः ।
अन्वर्थवेदी दीर्घायुः कामुकः सात्त्विको गजः ॥ ३८ ॥

वेगवान् बहुभुक् शूरः प्रज्ञावाँश्चलमानसः ।
उत्तानवेदी दुष्टश्च राजसोऽयमनेकपः ॥ ३९ ॥

क्लेशेन कर्म गृह्णाति गृहीतं विस्मरत्यपि ।
प्रत्यर्थवेदी निद्रालुस्तामसो द्विरदः स्मृतः ॥ २४० ॥

[3]बल्लोच्चटा विदारी च गोक्षुरः शाल्मली वरी ।
वाजिगन्धा तु गोक्षीरो (गाक्षीरी) गोजिह्वा भूमिशर्करा ॥ ४१ ॥

हिं[4]स्रा च कुटजं धात्री छिन्ना माषाश्च चूर्णिताः ।
क्षीरेण सहितः पिण्डो गजानां बृंहणो[5] महत् ॥ ४२ ॥

बलागोक्षुरकुष्माण्डमाषधात्रीशतावरी ।
[6]उच्चटाकुटजां (जा) चूर्णं सम(भ)ये पयसान्वितः (तम्) ॥ ४३ ॥

[7]परुषांकोल्लहिंस्राश्च लक्ष्मणा सिन्धुवल्लिका ।
चित्रर्कः[8] सुरसा शिग्रुः काश्मीरी गिरिकर्णिका ॥ ४४ ॥

---

१ A मिव । २ D यः । ३ D बालोच्चदा A बलोच्छदा । ४ A हिस्ता । ५ D णे । ६ D उक्काट कुंजरं चूर्णं समये F उच्चटाकुटलां । ७ D पुरुषान् कोलहिंस्रांश्च । ८ A कं ।

भूशर्कराऽग्निमन्थः शफ(म्ब)री च शतावरी ।
पूतिकः कर्णिकारश्च व्यस्तारान्तै(रतै)लमम्बुना ॥ ४५ ॥

भल्लातमूलमूर्वा च कदली च महागुणः[1](हा) ।
केतकी च कुमारी च विदारी रक्तसौरिका ॥ ४६ ॥

एतैः समैः कृतश्चूर्णो[2] दधिक्षीरघृतान्वितः ।
दत्तः प्रतिभये[3] पिण्डो गजानां सुखवर्धनः ॥ ४७ ॥

कृष्णा घोला(ण्टा)वर्ता[4](बला)गुञ्जा सुवहा गोक्षुरः सहा[5] ।
शताव्हा मुशली[6] वेलु(ल्लं)प्रती(ची)वलविदारिका ॥ ४८ ॥

भूशर्करा शाल्मली[7] च श्लक्ष्णाश्चूर्णीकृताः समाः ।
दध्ना पिण्डीकृता दत्ताः करीणां कटवर्धनः[8](नाः) ॥ ४९ ॥

एलाप्रियङ्गुकुटजहरितालं मनःशिला ।
त्रिमैतत्कु(यामा कृ)ष्णधान्या(ना)श्च रामठं सर्पकञ्चुकः ॥ ४५० ॥

आखुविद्वेषि(ष्य)हिंस्राश्च मुस्ताचित्रकसैन्धवाः ।
वीना[9](रा) रसोनो धत्तूरास्त्रिवृत्ता(ता) च विचूर्णिता ॥ ५१ ॥

एतैर्वस्तै(र्ति)स्तथा बस्तिः प्रलेपश्च कटे कृतः ।
प्रयुक्तोऽयं यथायोगं करीणां कटशोधकः ॥ ५२ ॥

पारापतशकृद्धिङ्गुवर्तिनां[10] (र्तिवा)परिवर्तयेत् ।
यवमध्यप्रमाणा च मुहूर्तस्थितिमर्हति ॥ ५३ ॥

चित्रकश्च तथा दूर्वा घोण्टामूलमथापि वा ।
चूतश्च तैः कृतश्चूर्णो भेदनो मधुतैलयुक् ॥ ५४ ॥

गुडस्तैलं पु(सु)रा शू(शु)ण्ठी कृष्णामधुव(क)संयुतम् ।
षडङ्गमेतद्दातव्यं मदभेदन[11]वर्धनम् ॥ ५५ ॥

अर्कशिग्रु[12]रसोनाश्च कदम्बसमुदायकः[13] ।
पद्माट(क्ष)सुरसाह्वा(ह्वा)श्च गुडूची च करञ्जकैः[14] ॥ ५६ ॥

---

१ D सुखावहा F सहागुवः । २ D र्णैः । ३ A यं । ४ D ती । ५ F दा । ६ A सु । ७ A श । ८ A F कः । ९ A वा । १० A र्वात... । ११ D दवि । १२ A ग्र । १३ A वस्तु... । १४ D कम् ।

२५

चम्पकं च समैरेतैश्चूर्णितैर्दधिमिश्रितैः ।
पिण्डोऽयं मदवृद्धौ स्यादिक्षुक्षीरघृतानि च ॥ ५७ ॥

केतकीशिग्रुसुरसावेल्लतू(न्त)रमुशी[1]रकम् ।
सिद्धका(को)यूषि(थि)का रम्भा कबन्धो[2] मुस्तकं च तैः ॥ ५८ ॥

चूर्णितैश्च समैः श्लक्ष्णैर्मधुतैलसमन्वितैः ।
दत्तैः प्रवर्तते गन्धः सिन्धु[3]राणां मदाम्भसि ॥ ५९ ॥

पारिजातकपुष्पाणि किंशुकं किर्णि[4]हं(हीं)गुडः ।
हरीतकी हस्तिकर्णी मधुना मधु[5](द)शौक्ल्यकृत् ॥ ४६० ॥

शिलाजतु[6]ज(च) तक्रेण शालिपिष्टमजापयः ।
यशः(यासः) काञ्ची च शौक्ल्यस्य करणं करिणां मदे ॥ ६१ ॥

अञ्जनस्य तरोर्मूलं नारीरसपरिप्लुतम् ।
कुटजेन समायुक्तं नीलवर्णकरं मदे ॥ ६२ ॥

तालकद्विगुणा दार्वी रक्तवर्णकरी मदे ।
हरिद्रा मधुसंयुक्ता पीतवर्णा महामदे ॥ ६३ ॥

शयनावसरे दत्तां ग्रांसमध्ये मधुप्लुता ।
श्यामं वर्णं करोत्याशु करिणां मदवारिणः ॥ ६४ ॥

धात्रीफलानि नीली[11] च मधुकं कृष्णवर्णव(कृ)त् ।
दूर्वा च मधुना दत्ता हरितं वर्णमावहेत् ॥ ६५ ॥

बृहतीफलमूलानि शुण्ठी सैन्धवसंयुता ।
मूत्रपञ्चकृते (तो) कोशे लेपोऽयं कोपदीपनः ॥ ६६ ॥

कोष्ठे(कुष्ठं)त्रा दारुरजनी तगरं[12] तैलसंयुतम् ।
पायुलेपप्रयोगेण करिणां कोपवर्धनम्[13] ॥ ६७ ॥

पिप्पली मरिचं शुण्ठी मर्कटीफलमेव च ।
तैलेन कटलेपोऽयं करिणः कोपयेद्भृशम् ॥ ६८ ॥

---

१ A शा। २ D न्वा। ३ A न्धू। ४ D हं। ५ D सर्वरोगहृत्। ६ A तुत F तुत। ७ D क्त्य। ८ D द। ९ A स्वा। १० D F कासं। ११ A ती। १२ A रङ्गम्। १३ D नः।

राजिका पीलुमूलं च फणिजं पिप्पली कणा ।
नागरं बीजपूरेण पिण्डोऽयं कोपदीपनः ॥ ६९ ॥

कोपदीपनयोगास्तु कथिता ये कटादिषु ।
पूर्वेद्युस्ते विधातव्या धावेच्चाहवकर्मणि ॥ ४७० ॥

बृंहणैः बृंह(हि)तानां च सप्त शोभा भवन्ति हि ।
वक्ष्यामि लक्षणं तासां क्रमशो नामसंयुतम् ॥ ७१ ॥

करं कर्णौ च पुच्छं च तुच्छं चालयति द्विपः ।
सृक्कणी तालु जिह्वा च स्तनयुग्मं[1] विलोचने ॥ ७२ ॥

ईषद्व्यक्ति समायाति[2] सोञ्जनं[3] (सौजन्यं) वर्धते क्रमात् ।
सुच्छाया रक्तवृद्धिश्च सञ्जातरुधिरा मता ॥ ७३ ॥

प्रतिमाने च कण्ठे च मणिबन्धे च वक्षसि ।
कक्षयोर्मांसवृद्धिश्चेत्प्रतिच्छिन्नेति[4] सा मता ॥ ७४ ॥

सर्वसन्धिषु गात्रेषु वदने पक्षयोर्द्वयोः ।
पीनता वलिनाशश्च यत्रासौ पक्षलेपिनी[5] ॥ ७५ ॥

कक्षयोः कन्द(न्ध)रोद्देशे दन्तस्योभयपार्श्वयोः ।
उच्छूनता भवेद्यत्र धातुसाम्यं सकर्मता[6] ॥ ७६ ॥

वरिष्ठा द्यँ(द्यु)दियं शोभा चतुर्थी करिणां सदा ।
युद्धेऽध्वनि विनोदे च समकक्षा प्रशस्यते ॥ ७७ ॥

वंशा(शो)ऽस्य सम्म(म)तां याति त्रिकं[7] पक्षो यथा(दा)गजे ।
निद्रालुर्मन्दगामी च दीर्घोच्छ्वसस्तथालसः[8] ॥ ७८ ॥

पञ्चमा(मी) संमकल्पेयं[9] शोभा शोभाकरी भृशम् ।
गा(ग)त्रौ[10] च ल(ला)ति मांसानि षष्ठी सा[11] व्यतिकीर्णिका[12] ॥ ७९ ॥

निमग्नः पृष्ठवंश(शो)स्य कदल्युत्तानपत्रवत् ।
यत्र सा द्रोणिका नाम शोभेयं सप्तमी मता ॥ ४८० ॥

---

१ A य । २ D साद्य । ३ D ज । ४ D च्छि । ५ A F ना । ६ D कर्म । ७ D दि त्रयं ।
८ These two lines are omitted in D । ९ A सकल्पेयं । १० D र्गातं । ११ A स्या । १२ D कर्णिका ।

ततः सञ्जातशोभस्य मन्दा(दा)वस्थातु[1](स्तु) दन्तिनः।
अतः(अन्तः)पञ्च मेहे[2](दे) सप्त द्वादशेतित्व(स)मीरिताः[3] ॥ ८१ ॥

पृष्ठं मेढ्रं समं तु स्यादीषद्रक्ते च लोचने।
कान्तिमान् करिणीलुब्धो नभश्च परिजिघ्रति ॥ ८२ ॥

गजवीथ्यां पदं धत्ते द्विपेभ्यः परिकुप्यति।
दर्शनीयो गजाघाती दन्ताभ्यां हन्ति भूरुहान् ॥ ८३ ॥

पांसुक्रीडनलोलैः[4] स्यात्पङ्कगलेपनतत्परः।
प्रथमान्त(न्तां)मदावस्थां प्राप्तः सञ्चित उच्यते ॥ ८४ ॥

स्वल्पनिद्रो रुषायुक्तो जृम्भते यस्तु सन्ततम्।
बहुक्रुद्धो[6] रक्तनेत्रो कोपावस्था द्वितीयकी ॥ ८५ ॥

कुरुते बृंहितं शश्वदन्नं च परिवर्तयेत्[5]।
आलानं नाशु भजते शय्यां न प्रतिपद्यते ॥ ८६ ॥

वृक्षशाखां समालम्ब्य प्रसारयति कन्धराम्।
गमने पाटवं धत्ते तृतीये प्रसवे गजः ॥ ८७ ॥

उच्छूनः कटदेशस्तु मुखं च परिशोभितम्।
ऊर्ष[7](र्षा)मूलस्य योगेन स्रोतसी[8] विवृते तथा ॥ ८८ ॥

कटं[9] चुम्बति हस्तेन तिर्यग्[10]वीक्षणतत्परः।
अपसर्पति पश्चाच्च क्रोधनः सृक्कलेहनः ॥ ८९ ॥

अत्यासन्नमदो हृष्टो वारणः स्यात्प्रभेदने।
दृश्यते तिलकप्रायं दानं यस्य कटद्वये ॥ ४९० ॥

वाग्विभे(ग्विभा)ति यतस्तस्मै कुप्येत्तिलकितं हि तत्।
वितस्तिमात्रं वदने दानं गण्डस्थलान्तरे ॥ ९१ ॥

पुष्करे सीकरस्रावी निर्भयोऽर्धकपोलिके[11]।
गच्छन्नीषन्मदस्रावी दानतः प्रतिभूयसा ॥ ९२ ॥

---

१ A स्तातु। २ A व। ३ D द्वगी। ४ D भः। ५ D हा। ६ A द्धो त्वसौ सेयं F द्धे कसो।
७ A आर्षमूलस्य मलं च F ऊर्ष...मूलं च। ८ A सा। ९ D टौ। १० D गी। ११ A को।

दानप्रवाहौ[1] मिलितौ नेत्रयोर्दूषितामया(याः) ।
मेघवद्गर्जितं यस्य पूर्वलक्षणलक्षितः ॥ ९३ ॥

अधोऽनुबन्धिनी बाह्या तृतीया परिकीर्तिता ।
बहुगन्धिमद[3]स्रावी समदक्षा(कक्षो) घनश्रिता(या)॥ ९४ ॥

हर्षकोऽप्यधिको यत्र विना(नो)दायोधने क्षमः ।
सर्वसत्वजिघांसुः स्यादारूढस्य वशानुगः ॥ ९५ ॥

राजवाह्यो[4] गजो यत्र सा भवेद्गन्धचारिणी ।
सदा कलुषितस्वान्तो ग्रासद्वेषी[6] जिघांसनः ॥ ९६ ॥

कर्णयोस्तनयोरक्ष्णोः कट्योस्तालुपुष्करे ।
रोमहर्षेषु कोशेषु स्रवत्यँष्ठासु सर्वदा ॥ ९७ ॥

आरोहस्रवसो(त्श्रवसी) यस्यामवस्था क्रोधनी तु सा ।
रात्रौ भ्राम्यति संरब्धः स्तम्भं नाश्रयते रुषा ॥ ९८ ॥

निद्रां बुभुक्षां नो वेत्ति नेत्रकर्णावधिं श्रयेत् ।
अधो मर्द(ः)प्रवाहेन(ण) भवेत्सो वाञ्छितापरः ॥ ९९ ॥

अतिप्रवाहवापाभ्यां नि[10]र्मांसश्चास्थिभूषणः ।
प्रणिधित्रितयो(या)ल[11]म्बी प्रतिबिम्बं हिनस्ति च ॥ ५०० ॥

एवं निरङ्कुशो यस्यामवस्था सातिवर्तिनी ।
न पश्यति न जानाति न शृणोति न तिष्ठति ॥ १ ॥

सम्भिन्नमदमर्यादो यस्यां क्षौण्यौ(क्षोण्यु)ग्रगन्धवान् ।
षष्ठ्यां निवर्तयेन्नागं सप्तमीं नैव लङ्घयेत् ॥ २ ॥

अन्[12]त्यैधारा(तु)[13]क्षैयाद्देही क्षिप्रमेव हि नश्यति ।
एवं मदयुतान्नागान् विनोदाय प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥

गजाध्यक्षं समाहूय दीपनायादिशेन्नृपः ।
वीरसूडाभिधं वाद्यं मृदङ्गमिवै[14]हर्षणम् ॥ ४ ॥

---

१ A F दौ। २ D तु। ३ A द्र। ४ A F ह्यां। ५ D वा। ६ A F षा। ७ A त्पृष्ठसु। ८ D न्द। ९ A व। १० A र्मा। ११ D म्बाः। १२ A न्य। १३ D क्षपदा। १४ A F ध्वनि।

ढक्का(क्क)या जयघण्टाभिर्वादयेति च निर्दिशेत् ।
रजन्याः प्रथमे यामे वीरसूडस्य वाह(द)ने ॥ ५ ॥

समन्ताद्गजमावेष्ट्य तिष्ठेयुः परिचारकाः ।
सिंहनादां[1]श्च ते कुर्युर्भटा[2]नां रोमहर्षणान् ॥ ६ ॥

तेषां रवा[3]न्समाकर्ण्य समाहूय महीपतिः ।
पट्टा[4]नि पट्टिकाश्चैव घनं[5] श्वेतं दुकूलकम् ॥ ७ ॥

शृङ्गारार्थं[6] नृपो दद्यात्तेषां तेषां[7] पृथक् पृथक् ।
मण्डनार्थं मदेभानां तैलं सिन्दूरमेव च ॥ ८ ॥

कौसुम्भं वीरकक्षार्थं[8] कोपायोद्दीपपिण्डकान् ।
निद्रारम्भे च निद्रार्थं[9] निद्रान्ते मद(भद्र)दन्तिनाम् ॥ ९ ॥

मृगाणां शयनान्ते च निद्रार्थे मद(न्द)दन्तिनाम् ।
उद्दीपनं ततः पिण्डान् प्रागुपात्तान् पृथक् पृथक् ॥ ५१० ॥

प्रकृत्याद्यनुरोधेन महामात्रैः प्रदापयेत् ।
स्थापयेदातपे मन्दान् भद्रान्छायातपे गजान् ॥ ११ ॥

मृगांश्छायासु बध्नीयान्महामात्रो विचक्षणैः[10] ।
विनोददिवसे तेषामन्नपानं निवा[11]रयेत् ॥ १२ ॥

तैलेन जघनं लेप्यं सिन्दूरेण च मस्तकम् ।
वातकुम्भस्य मध्यं(ध्ये)तु[12] कुर्यात्तिलकमुत्तमम् ॥ १३ ॥

अलङ्कृतांस्तथा नागान् वाह्याल्य[13]भ्यास(श)देशतः ।
आलानेषु च बध्नीया[14]द् दूरतस्तु परस्परम् ॥ १४ ॥

शतधन्वान्तरायामां विस्तारे षष्टिसम्मि[15]ताम् ।
शङ्कुगर्तदृषद्धीनां कण्टकादिविवर्जिताम् ॥ १५ ॥

अपांसुलां समां श्लक्ष्णां पूर्वभागोन्नतां[16] मनाक् ।
भुवं कुम्भावृतां कुर्याद्दैर्घ्ये[17] द्वारद्वयाङ्किताम् ॥ १६ ॥

१ A दा । २ D टा आरोमहर्षणाः । ३ D वं स । ४ D यद्दन्ति । ५ A न । ६ A दद्यात् । ७ D म्भी । ८ A र्थे F र्थं । ९ A त्र । १० A णाः । ११ D विचार । १२ D च । १३ A ल्प । १४ AF या दू । १५ A म्म । १६ A ता । १७ A र्घ्ये ।

तोरणौ द्वौ प्रकुर्वीत द्वारयोः सुमनोहरौ ।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो(खीं) वापि वाह्यालीं परिकल्पयेत् ॥ १७ ॥

पूर्वा[1]भिमुखवाह्यालीदक्षिणं[2] मध्यभागतः ।
उपान्ते वृत्तिसंश्लिष्टं कुर्यादालोक्यमन्दिरम् ॥ १८ ॥

उच्चाधिष्ठानं[3]मूर्द्धस्थं परिखा[4]परिवेष्टितम् ।
विशालं च सुरम्यं च पृष्ठभित्तिसमन्वितम् ॥ १९ ॥

सुधाधवलितै[5]स्तम्भैः काञ्चनैः परिशोभितम् ।
नानावर्णवितानाढ्यं काचकुट्टिमकल्पितम् ॥ ५२० ॥

परिखायां परिन्यस्तैः फलकैः कृतमार्गकम् ।
निःश्रेणीकल्पितारोहं वारणानां निवारणम् ॥ २१ ॥

गेहमन्यं प्रकुर्वीत परिखायास्तु बाह्यतः ।
ईषत्पश्चा[6]त्प्रदेशे तु दक्षिणं भागमाश्रितम् ॥ २२ ॥

परिखावेष्टितं तुङ्गं चित्रभित्तिसमन्वितम् ।
सुरम्यं सुविशालं[7] च परमण्डलिकाश्रयम् ॥ २३ ॥

आलोकमन्दिरस्याग्रे लालवेर्डां(जालवेदीं) प्रकल्पयेत् ।
निखातैरष्टभिः स्तम्भैः पार्श्वद्वयनिवेशितैः ॥ २४ ॥

स्थूलदीर्घार्गलद्वन्द्वां[8][9] दृढकीलकधारितां[10]म् ।
द्विपवक्षःस्थलोत्सेधां पार्श्वयोर्गत(र्ते)संयुताम् ॥ २५ ॥

अन्यामीदृग्विधां कुर्याद्द्वा[11]वेनान्तोष(प)योगिना(नी)म् ।
पूर्वद्वारसमीपे तामुत्तरां दिशमाश्रिताम् ॥ २६ ॥

एवं लक्षणसंयुक्तां वाह्यालीं परिकल्प्य च ।
महत्तरेण विज्ञप्तः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ २७ ॥

आघोष्य[12] डिण्डिमं राजा पुरवीथ्यां चतुष्पथे ।
तुन्दिलैर्गर्भिणा[13](णी) वृन्दैर्बालैः पादाङ्गकुण्ठि[14]तैः ॥ २८ ॥

---

१ A F ल्या । २ A F णा । ३ A र्धभागस्थं । ४ A घा । ५ D तैः । ६ D त्पार्श्वात् F पाश्चात्य । ७ D लाक्षं । ८ D ण्डीं F द्वंद्वाडां । ९ A न्द्वां । १० D धारितम् । ११ D वाचना । १२ D स्फाल्य । १३ D तं । १४ A कु ठि ।

न यातव्यं न यातव्यं[1] कौतुकाद्दर्शनोत्सुकैः ।
विषमा मत्तमातङ्गा मारयन्ति कृतान्तवत् ॥ २९ ॥

अन्यां च घोषणां कुर्याद्यः कश्चित्पादवेगवान् ।
धनलुब्धो द्विपस्याग्रे स धावतु स धावतु ॥ ५३० ॥

ततो भुक्त्युत्तरं[2] राजा प्रसाधनपरो भवेत् ।
कान्तानां च कुमाराणां भूषार्थं वस्त्रभूषणम् ॥ ३१ ॥

प्रस्थापयेद्यथायोग्यं सामन्तामात्य[3]मन्त्रिणाम् ।
आह्वा[4]य्य करिणो वाहान् स्वयं सम्भृतमण्डनः ॥ ३२ ॥

अलङ्कृतास्तथा राज्ञीस्त[5]थान्या भोगयोषितः ।
आरोहयेत्[6]समायाताः करिणीः स्वर्णपुष्पकाः ॥ ३३ ॥

मुक्ता[7]जालसमाकीर्णां पुष्पिकाकिङ्किणीयुताम् ।
पार्श्व[8]घण्टाद्वयोपेतां सिन्दूरारुणमस्तकाम् ॥ ३४ ॥

चामरालङ्कृतश्रोत्रां वृत्तनक्षत्रमालिकाम् ।
ततः स्वयं समारोहेत् करिणीं मृदुचारिणीम् ॥ ३५ ॥

पश्चिमाशोन्मुखे सूर्ये किञ्चिद्विगलितातपे ।
शनैः शनैर्व्रजन् गच्छेदिन्द्रभागे[9] महीपतिः ॥ ३६ ॥

ततः सम्प्राप्य वाह्यालीमुपवेश्य करेणुकाः ।
उत्तारयेत्ततः कान्ताः पुरस्ताच्च प्रवेशयेत् ॥ ३७ ॥

कुमारमण्डलाधीशसामन्तामात्यमान्यकान् ।
सेवकान्विविधानन्यानालोकेन प्रवेशयेत् ॥ ३८ ॥

ततः करेणोरुत्तीर्णः सुखासनमधिष्ठितः ।
विशेदवहितो राजा परिघासेतुमार्गतः ॥ ३९ ॥

निःश्रेण्याथ समारुह्य लीलयालोकमन्दिरम् ।
सिंहासनमथारोहेत्कान्ताभिः परिवारितः ॥ ५४० ॥

१ A व्यां । २ A F क्तो । ३ A मान्य F न्मान्य । ४ D ह्वय । ५ D शीत । ६ A यन्स ।
७ F क्ताल A क्तामाला ८ A F गो । ९ A लाल ।

ततः प्रवेशितान्सर्वान्यथार्हमुपवेशयेत् ।
वीर[1]स्रूडध्वनिं श्रुत्वा प्रहर्षोत्फुल्ल[2]मानसः ॥ ५४१ ॥

गजाध्यक्षं समादिश्य परिकारान्समाह्वयेत् ।
प्रच्छादनपटच्छन्ना अन्तर्विहितमण्डनाः ॥ ४२ ॥

[3]अहमहमिकाक्रान्ता विज्ञपेयुः पृथक् पृथक् ।
परिपृच्छे[4]त्ततो राजा तेषां धावनकारणम् ॥ ४३ ॥

अ(आ)वां मत्सरिणो(णौ) देव वयं कनककाङ्क्षिणः ।
मया द्वि[5]पासनं रुद्धमहं परिभवान्वितः ॥ ४४ ॥

प्रतिज्ञा[6]तु(तुं) समारूढो जवतोऽहं नराधिप ।
इति विज्ञाप्यमानस्तैर्यथायोग्यं समादिशेत् ॥ ४५ ॥

उत्तमो मध्यमो हीनस्त्रिविधः परिकारकः ।
एतेषां लक्षणं वक्ष्ये जवोत्कर्षात्पृथक् पृथक् ॥ ४६ ॥

प्रथमा द्विपभूमिः स्यात्मध्यमा नृपतेर्मही ।
तृतीया परिकारस्य भूमिरेवं त्रिधा मता ॥ ४७ ॥

प्रथमायां द्वितीयायां हस्तं निष्कासयन् भुवि ।
तृती[7]यायां परित्यज्य यो धावति स तू[8]त्तमः ॥ ४८ ॥

मध्यमस्य च नागस्य विधिना प्राक्त[9]नेन यः ।
पुरो धावति सं[10] ज्ञेयो मध्यमः परिकारकः ॥ ४९ ॥

कनिष्ठस्य तु नागस्य प्रागुक्तविधिना तु यः ।
अग्रे धावति सं[11] ज्ञेयः कनिष्ठः परिकारकः ॥ ५५० ॥

अग्रिमस्य पदाङ्कस्य पार्श्वा[12]र्त्यः पुरतो भवेत् ।
ज्ञेयः स [13]उत्तमजवो वाजिनामपि घातकः ॥ ५१ ॥

दशधन्वा(न्व)न्तरस्थे(स्थं) वा पटी(रि)कारं जवाधिकम् ।
पञ्चाशदन्तरे हन्ति दन्त्यसावुत्तमो जवे ॥ ५२ ॥

---

१ A वार । २ D लोचनः । ३ A अहमहाक्रान्ता । ४ D च्छयत । ५ A द्वीपा D द्विप्या । ६ D ज्ञातुमसौ । ७ A तीयां । ८ D उ । ९ D क्तै । १० A वि । ११ A वि । १२ D र्श्वान्त्यः । १३ A तु ।

पौरस्त्य[1]स्य पदाङ्कस्य पाश्चा[2]त्यो मध्यमो यदि ।
जवेन मध्यमो ज्ञेयो दन्ती ग[3]तिविशारदैः ॥ ५३ ॥

[4]अष्टधन्वा(न्व)न्तरगतमशीत्या परिकारकम् ।
यो हन्ति दन्ती स ज्ञेयो मध्यमो जववेदिभिः ॥ ५४ ॥

पूर्वस्य व(वा)रणाङ्कस्य भवेदर्थात्कु(र्वाक्तु)पश्चिमः ।
स कनिष्ठजवो ज्ञेयो वारणो वारणावरः ॥ ५५ ॥

पञ्चधन्व[5]न्तरगतं शतधन्वा(न्व)न्तराव[6]धि ।
परिकारं निहन्या[7]द्यः सदा हीनजवो गजः ॥ ५६ ॥

भूमित्रये भूद्वये च प्रथमार्[8]यां तथा भुवि ।
वेगयुक्ता गजाः सत्वश्रेष्ठमध्याधमाः क्रमात् ॥ ५७ ॥

आह्लाय स्थापयेद्वाह्यं (ह्ये) तीव्रकोपपराङ्मुखम् ।
पाश्चा[9]त्यतोरणाभ्यर्णे मद(न्द)कोपं तु सम्मुखम् ॥ ५८ ॥

यावन्ती(न्तीं)भुवमाघातो या सङ्ख्या हस्तकर्[10]षणो(णी) ।
तथाधिक्याज्जयोऽन्यस्य हीने हीनः समे समः ॥ ५९ ॥

ग[11]जेन मत्सरी[12] धावन् प्रविश्य जघनान्तिकम् ।
तर्जयेन्नि[13]जहस्तेन युध्यमानः प्रधावति ॥ ५६० ॥

भूमिद्वये तृतीयायां त्यक्त्वा गच्छति यो द्विप[14]म् ।
स जयी परिकारः स्याद्वारणस्तु पराजयी[15] ॥ ६१ ॥

[16]तुम्बिकां वा परित्यज्य वीथिं हित्वाऽन्य[17]तो व्रजेत् ।
सर्पवद्वापि य[18]ः सर्पधृ(र्पेद्धृ)तो[19] वा सम्पराजितः ॥ ६२ ॥

परार्थं धावमानस्तु जयी चे[20]द्धनमाप्नुयात् ।
पराजये धनं नास्ति कुञ्जरेण हतो हतः ॥ ६३ ॥

१ A स्त । २ D पार्श्वान्त्यो । ३ D वारणो वारणोत्तमः । ४ These four lines are omitted in D । ५ A न्वा । ६ D धिपः । ७ A न्पा । ८ D न्तं । ९ D श्चान्त्य । १० D षणा । ११ D जंने । १२ D रोयावत् । १३ F द्वास्ति । १४ D पः । १५ D यम् । १६ D कुंचितांकां वा । १७ A F न्त्यतो । १८ A F याः । १९ D द्वृत्तो । २० A द्धृत ।

जघने दन्तयोर्वापि कुर्याच्चूर्णेन लाञ्छनम् ।
मार्ष्टि वा तत्कृते चान्यः[1] प्रतिज्ञाधावनत्त्विदम् ॥ ६४ ॥

प्रतिज्ञापारगो यः स्याज्जयस्तस्य प्रकीर्तितः ।
प्रतिज्ञापगमे वापि मारणे वा गजो जयी ॥ ६५ ॥

नृपभूमौ लिखेद्रेखां विंशत्या कार्मुकै[2]र्भुवि ।
गजस्य धावत[3]श्रान्तस्तिर्यग्यायी जयी भवेत् ॥ ६६ ॥

लग्न[4]श्च यन्निषेधाय[6] धावको विजयी भवेत् ।
तयोरन्यतरस्यापि मारणे वारणो[7] जयी[8] ॥ ६७ ॥

युगप[9]द्धावतो पृष्ठे यस्य सीकरसङ्करः ।
जयं तस्य विजानीयात्तद्वधे हस्तिनो जयम् ॥ ६८ ॥

उत्तमो दन्तिनो भूमौ भूपभूमौ तु मध्यमः ।
कनिष्ठो निजभूमौ च स्थापनीयो यथाक्रमम् ॥ ६९ ॥

उत्तमो मध्यमं गच्छेन्मध्यमश्चाधमावधिम् ।
अधमो निजभूम्यन्तं धारयेयुर्गजं क्रमात् ॥ ५७० ॥

अनया परिपाट्यैवं निजां भूमिं नयञ्जयी ।
एवं कर्तुं न शक्नोति हतेऽस्मिन् वारणो जयी ॥ ७१ ॥

बद्धहस्तो यदा चोरः पुरो धावति हस्तिनः ।
गतापराधो जीवेच्चे[10]द्धतः पापात्प्रमुच्यते ॥ ७२ ॥

जवाधिकस्य नागस्य[11] वाजिनो धावनं पुरः ।
सीकराः सादिनः पृष्ठे निर्गतौ[12] सादिनो[13] जयः ॥ ७३ ॥

वलयं[14] दन्तिनो दन्ती[15](न्ते) सादी क्षिपति[16] दन्तिनः ।
अन्यो हरति दण्डेन तत्राशक्तः पराजितः ॥ ७४ ॥

धावभेदाः समाख्यातास्तथा जयपराजयौ ।
इदानीं तु प्रवक्ष्यामि गजारोहणलक्षणम् ॥ ७५ ॥

---

१ A वान्यः । २ D के भु । ३ D नं श्रा A तश्चा । ४ A लग F गल । ५ A ल । ६ A धावको । ७ D णे । ८ A या । ९ D पद्व्यापनः पृष्ठो A वद्धा । १० D च्च अ F च्चेह । ११ A कान्त । १२ D तः । १३ D ध । १४ D चलनं । १५ F दिती । १६ A भिः ।

निषा[1]दी त्रिविधो ज्ञेयो रेखायुक्तिबलैर्युतः।
अधमो मध्यमः श्रेष्ठः सर्वैस्तैरुत्तमोत्तमः ॥ ७६ ॥

गात्राभ्यामपराभ्यां च पार्श्वाभ्यामपि रज्जुभिः।
कर्णा[2] धृत्वा मुखे प्रोक्तं वृक्षादेरधिरोहणम् ॥ ७७ ॥

एतान्येवावरोहे स्युरापातः कर्णतो रै[3]णम्(णे)।
एवं दशविधं प्रोक्तमवरोहणलक्षणम् ॥ ७८ ॥

प्रविश्यासनमुत्कृष्टं मध्यं मध्यसमासनम्।
पादाग्रेणावकृष्टं स्यादासनं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७९ ॥

मन्दादिजातौ युद्धे च प्रोक्तमुत्कृष्टमासनम्।
भद्रादिजातौ धावे च मध्यमासनमिष्यते ॥ ५८० ॥

अवाग्रे मृगजातौ तु शिरोविधूतितत्परे।
अवकृष्टासनं शस्तं मातङ्गानां यथाक्रमम् ॥ ८१ ॥

समं दृढं च संलग्नं जानुसन्धिसमाहितम्[4]।
आसनत्रितयेऽप्येवं सौष्ठवं परिकल्पयेत् ॥ ८२ ॥

गजस्य प्रेरणार्थं यत् पुरस्तादासनं वपुः।
करोतु यन्ता प्रणिधेनां(धिर्ना)म्नासौ[5](सा)वनतो मतः ॥ ८३ ॥

अङ्कुशेन[6] त्वथो(धो) वाऽपि घातार्थं कुरुते वपुः।
तिर्यग्वक्त्रं[7] स विज्ञेयः पार्श्वावनतसंज्ञकः ॥ ८४ ॥

आकृष्ट(ष्य) पृष्ठतो नागमुत्तानं कुरुते वपुः।
यत्र यन्ता[9] स प्रणिधिः पृष्ठावनतनामकः ॥ ८५ ॥

गजस्य भयनाशार्थं कोपोपशमनाय च।
सान्त्वनं क्रियते वाचा सा[10] भवेदुपलाघ(प)ना ॥ ८६ ॥

गजस्य शिक्षितं[11] भावं[12] क्रियया[13] यत्प्रभाषते।
प्रज्ञा[14]पनाख्यः प्रणिधिः स ज्ञेयो गजशिक्षकैः ॥ ८७ ॥

---

१ A षाधी F धादी। २ D या। ३ A तंरेण F तंरेणं। ४ D तः। ५ A नासौवनगतो F नासौनतो। ६ A नारथवा F नरथावा। ७ A वक्रं। ८ D ष्टं। ९ A ग। १० D स्याद्भेद। ११ D तान्। १२ D वान्। १३ A यायां। १४ A रूया।

वाचाभि[1]र्भर्त्सनं यत्स्याच्छिक्षार्थं सामजन्मनः ।
प्रणिधिस्तर्जनो नाम स प्रोक्तः सोमभूभुजा ॥ ८८ ॥

सृणिः प्रसार्यतेऽग्रे [2]यदातिक्षिप्तः स कथ्यते ।
पश्चादाकृष्यते यत्तु प्रतिक्षिप्तः स कथ्यते ॥ ८९ ॥

अङ्कुशो व[3]र्त्यते यत्र पार्श्वयोरुभयोरपि ।
प्र[4]हृतो नाम स ज्ञेय आरोहणविशारदैः ॥ ५९० ॥

उत्क्षिप्य भ्रामणं[5] यत्तु सृणिः सूक्ष्मैः(क्ष्मः) स कथ्यते ।
[6]सृणेरधोमुखीभाव आदीर्णः प्रणिधिर्भवेत् ॥ ९१ ॥

शिरस(ः)स्पर्शमात्रं यदङ्कुशेन विधीयते ।
ईषत्पृ[7](त्स्पृ)ष्टः स विज्ञेयो घातः प्रणिधिकोविदैः[8] ॥ ९२ ॥

अर्धाङ्गुलं[9] निमग्नश्चेदङ्कुशः करिमस्तके ।
प्रणिधानाभिधो घातो विधेयानां विधीयते ॥ ९३ ॥

द्वित्र्यङ्गुलप्रमाणस्तु घातः पीडितको मतः ।
द्वाभ्यां कराभ्यामुत्क्षिप्य स घातः क्षिप्त[10]कः स्मृतः ॥ ९४ ॥

सृणिपार्श्वेन घातोऽयं भवेत्तारितकाभिधः ।
आरा[11]घातस्ततः प्रोक्तस्तोद इत्यभिधानतः ॥ ९५ ॥

आर[12]क्षा द्वादश प्रोक्ता सृणिघाताश्रया गजे ।
कुम्भाग्रे बिन्दुसंज्ञे तु तदधश्च वितानकैः(कौ) ॥ ९६ ॥

वितानयोर्बहिः पार्श्वा[13]वग्राहावुदाहृतौ ।
वितानयो[14]स्ततश्चान्तर्निदानौ समुदाहृतौ ॥ ९७ ॥

कर्णाग्रशिरसः सन्धिः स्रोतःसन्धिरुदाहृतः ।
तदग्रे कर्णसन्धि[15]स्तु तत्पश्चात्कर्णमूलके ॥ ९८ ॥

पुरः सारयितुं नागमङ्कुशाग्रेण वेधनम् ।
कर्णमूले [16]तदत्रोक्तं तो[17]दनाम्ना विचक्षणैः ॥ ९९ ॥

---

१ D भिर्भ । २ A ग्रयं D ग्रन्था । ३ D र्तं । ४ A F हृ । ५ D यन् । ६ D omits these two lines । ७ D स्त्र । ८ A धैः । ९ D लनि । १० D प्र । ११ D धारघातस्ततप्रोक्तस्तोदयत्यभि १२ A राघातस्ततः प्रोक्तस्वेद इत्याश्रया । १३ A श्वीवग्रा । १४ D पत । १५ A न्धी तु । १६ D यद नुम्नो । १७ D नुन्नं नाम ।

अवग्रहे विताने च पश्चात्सांधयितुं गजम् ।
अङ्कुशाग्रेण यो घातः सोऽवकर्ष इति स्मृतः ॥ ६०० ॥

तिर्यग्विवर्तनार्थं तु कर्णसन्धौ सृणेर्हतिः ।
निवर्तन इति ख्यातो गजारोहणकोविदैः ॥ १ ॥

मुखोत्क्षेपाय यत्कुर्यान्निदानेऽङ्कुशघातनम् ।
उत्कर्णक[2] इति[3] ख्यातः सृणिकर्मविचक्षणैः ॥ २ ॥

पादयोः प्रणिधौ सद्यं[4] कलापस्य निपीडनम् ।
बहिर्मुखे च कर्तव्ये यन्तुः पादतले दृढे ॥ ३ ॥

दृढं पूरयितुं गाढमङ्गुष्ठाभ्यां प्रपीडयेत् ।
आकर्षणाय पाणिभ्यां स्थितं[6] य(तम)[7]वनिपीडनम् ॥ ४ ॥

वामतः प्रेरणे[8] घातो[9] दक्षिणेन पुनर्भवेत् ।
वामेनाङ्गुष्ठयोगेन दक्षिणेन निवर्तयेत् ॥ ५ ॥

अधोमुखं विधातुं तं कुञ्जरं[10] यदि वाञ्छति ।
निम्नाङ्गुष्ठौ विधातव्यौ ताभ्यामेव प्रपीडनम् ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वाननं गजं गतुं यन्ता प्रेप्सुर्भवेद्यदि ।
उन्नताङ्गुष्ठयोगेन[11] प्रोन्नयेद् द्विरदाननम् ॥ ७ ॥

अङ्कुशो[12]त्क्षेपमात्रेण यो विद्यादि[13]ङ्गितं[14] गजः ।
[15]अन्त्यवेदी स विज्ञेयः सङ्कीर्णोऽयं मतङ्गजः ॥ ८ ॥

अङ्कुशेन तु दण्डेन [16]चर्मणि स्मृत (स्पृष्ट) एव यः ।
द्विरदो वेत्ति यः कृत्यं मृग उत्तानवेदितः[17] ॥ ९ ॥

असकृत्स्रावे च[18] हननं वेत्ति कृत्यं चिरेण यः ।
गम्भीरवेदी विज्ञेयो मन्दो नाम मतङ्गजः ॥ ६१० ॥

प्रहारस्यानुरूपेण यो जानाति वधावधम् ।
अन्वर्थवेदी विज्ञेयो भद्रजातिर्वरो गजः ॥ ११ ॥

---

१ D त्सन्ध । २ D र्णइ । ३ D F विख्यातः । ४ A द्यः F न्यं । ५ A णंयप्रा । ६ DF स्थिय । ७ D F ध । ८ A णो । ९ F A तः । १० D रो । ११ A योञ्चे । १२ D शक्षे । १३ D न्द्या । १४ A F तो । १५ A F अत्य । १६ A व । १७ A F ता । १८ F A हनान्येति कृत्या ।

घृतो धावति चात्यर्थं प्रेरितस्तु[1] न गच्छति ।
अत्यर्थवेदी विज्ञेयो व्यालो मिश्रगजो मतः ॥ १२ ॥

एकः प्रसारितः पादस्तदन्यो नतजानुकः ।
पाश्चात्यमासनं[2] ज्ञेयमेकजान्वानतं बुधैः ॥ १३ ॥

प्रसारिताभ्यां पादाभ्यामातेतो[3]भयजानुकम् ।
उत्कुण्डँ[4] (त्कट)उत्कटं ज्ञेयं पश्चिमं कुञ्जरासनम् ॥ १४ ॥

वंशस्योभयपार्श्वे यत्संहते नतं[5]जानुनी[6] ।
मण्डूकासनमेतत्स्यादूँ[7]र्ध्वसङ्ग्रामकर्मणि[8] ॥ १५ ॥

एकमुत्कटकं पादमन्यच्च नतजानुकम् ।
यत्करोति नरः(गजः) पृष्ठे तत्कूर्मासनमुच्यते ॥ १६ ॥

यो धू(यद्धू)तविधूतो (धुतौ) शस्तमुभयानतजानुकम् ।
एकजानुनतं चैकमासनं धावकर्मणि ॥ १७ ॥

कूर्ममुत्कटकं[9] चैव लीलायानं[10](ने) प्रशस्यते ।
आसनं तूर्ध्वसंज्ञं यत् सङ्ग्रामे तद्विधीयते ॥ १८ ॥

सन्निधिं[11] यावदायाति[12] परिकारो गजस्य हि[13] ।
यन्त्रा तावन्न मोक्तव्यौ[14] सृणि[15]ः पार्ष्णिनिबन्धनैः(नी) ॥ १९ ॥

गजं[16] धावयते यस्तु[17] परिकारस्य पृष्ठतः ।
दृष्ट्या तल्लक्षया भाव्यं लक्षयेच्च जवक्षयम् ॥ ६२० ॥

आकुलं यदवेक्षेत[18] निम्नपृष्ठो[19] भवेदपि ।
जडपादगतिर्वापि ज्ञेयो[20] नष्टगजस्तथा ॥ २१ ॥

नष्टस्य चेष्टितं ज्ञात्वा त्रिकान्दोलनकैर्भृशम्[21] ।
प्रेरयेद्वारणं यत्नाद्[22]यथासौ हन्यते द्रुतम् ॥ २२ ॥

पातितः[23] परिकारश्चेत्करिणा करताडनैः ।
धारयेदङ्कुशाकर्षधारणं मारणोद्यतम् ॥ २३ ॥

---

१ D स्तनु वांछिती । २ D श्चान्त्य ।। ३ D न । ४ A ण्डे मु । ५ A तु । ६ A F नि । ७ D र्ध्वे । ८ D omits these two lines । ९ A टित । १० D लयान । ११ A धियौ । १२ A प । १३ D च । १४ D व्यः । १५ A णि पार्श्वोंष्णि F श्वोंष्णि । १६ D गजो A गजं धावयतो । १७ A न्तुः । १८ दिवीतेतं । १९ A F ष्ठे । २० A येज्ञो जव स्तथा । २१ A कोभृ । २२ A यन्नाद्य । २३ A F प ।

यदाङ्कुशं तिरस्कृत्य दन्ताभ्यां परिकारकम् ।
मारयेत्सिन्धुरस्तस्य जयो यन्तुः पराजयः ॥ २४ ॥

परिकारो न[1]खाग्रे चेत्परितो न्यस्तविग्रहः ।
उपायस्तत्र कर्तव्यो धाव[2]नीयो गजो भृशम् ॥ २५ ॥

धावतो वारणेन्द्रस्य भवेद्यदि[3] नखाहतिः ।
तदा पराजयो न स्यादशक्यत्वान्नि[4]षादिनः ॥ २६ ॥

परिवृत्य यथा नागः पादै[5]र्मृद्राति भूतले[6] ।
पराजयस्त[7]दा ज्ञेयो महामात्य(त्र)स्य निश्चितम् ॥ २७ ॥

व्यालं क्रूराशय(यं)प्राप्तमवस्थामतिवर्तिनी (नीम्) ।
परीक्षार्थं म[8]हीपालस्तं प्रयत्नात्समानयेत् ॥ २८ ॥

वाचाङ्कुशेन पादाभ्यां दुर्निवारो मतङ्गजः ।
आरूढकातिगो यस्मादनारू[9]ढगजो मतः ॥ २९ ॥

तस्मात्तादृग्विधं नागं मुखपट्टावृतेक्षणम् ।
वस्त्रोदक(र)समाकी[10]र्णा(र्ण)कर्णद्वितयरन्ध्रकम् ॥ ६३० ॥

आरो[11]हस्ते(हस्तै) हयारूढैः सादिभिः परिवेष्टितम् ।
कृतान्तमिव दुर्धर्षं वाह्यालीभूमिमानये[12]त् ॥ ३१ ॥

वीरै[13]सूर(ड)रवं भूरि कारयेत्तस्य दूरतः ।
द्वारप्रवेशनात् पूर्वमादिशेत् परिका[14]रकम् ॥ ३२ ॥

अपसार्य हयारोहानुत्सृजेत्कर्णकन्दुकौ ।
मुखपट्टं समुत्क्षिप्य परिकारं प्रदर्शयेत् ॥ ३३ ॥

उद्घा[15]टितस्तब्धकर्णौ[16] निपीड्य चिबुकस्थलम् ।
करं प्रसार्य पुरतः पुच्छमुन्नम्य कोपतः ॥ ३४ ॥

संरम्भेण जवाधिक्यात्परिकारमनुद्रवेत् ।
स्वभ्रमे[17]न इ(भ्रान्तमि)व सम्प्राप्य जिघांसं(सुः) परिकारकम् ॥ ३५ ॥

---

१ D म । २ D ने । ३ A ति । ४ A F ख । ५ A F मुंद्राति । ६ D लम् । ७ A स्दा । ८ A महीस्तं । ९ A ढायते त । १० A र्णं द्वि तय । ११ A हास्ते D हास्तै F हस्ति । १२ D यन् १३ D omits this line । १४ D चा । १५ A चटि । १६ D र्णौं । १७ A त ।

अश्वसादिभिराक्रान्तस्त्य[1]क्त्वा तं परिकारकम् ।
अश्वान्नभिद्रवन्नागः सर्वेषां भयकारकः ॥ ३६ ॥

निहत्याश्वं ततः सर्वान् प्रेक्षकान् समुपाद्रवन् ।
सम्प्राप्य च ततः पादैः कांश्चित्सम्परिपेषयेत् ॥ ३७ ॥

नखाघातैस्ततः कांश्चित्कांश्चिद्दन्तावभेदनैः ।
शुण्डाप्रहारणैः कांश्चित्कांश्चित्पाषाणपातनैः ॥ ३८ ॥

वृक्षारूढांस्तथा कांश्चित्कां[3]श्चिद्दन्ताभिहन(घात)नैः ।
गर्तप्रविष्टकान् कांश्चिच्छुण्डयोत्क्षिप्य मारयेत् ॥ ३९ ॥

संहारभैरवप्रख्यो मृत्युर्मातङ्गविग्रहः ।
[6]रथानश्वान्नरानुष्ट्रान् मारयेदवितन्द्रितः ॥ ६४० ॥

एकतः करिणीयूथमन्यतो हयवृन्दकम् ।
नराणां युगलं तस्मिन् सङ्गतं नैव दृश्यते ॥ ४१ ॥

निर्जन्तुकं तदा जातं वाह्यालीभूमिमण्डलम् ।
कथश्चिन्नीयते कृच्छ्रात्सादिभिस्तोत्रपाणिभिः ॥ ४२ ॥

प्रवर्तयेत्ततो युद्धं गजानामनुरूपतः ।
कारयेन्न घातनैः शक्त्या वयसा सत्त्वजातितः ॥ ४३ ॥

निष्टम्भव[10]र्त्क(वान्क)मठव[11]द्वारकश्वादिकोलवत् ।
कर्मब[12]न्धपरित्यक्तो भीमवच्च बलाम्बितः ॥ ४४ ॥

चतुर्दशरदाघा[13]तैः परां परिणतिं गतः ।
युद्धकर्मप्रविष्टोऽयमजेयः प्रतिकुञ्जरैः ॥ ४५ ॥

तिर्यगुन्नतघातो यः परिलेखः स उच्यते ।
तल्लेखं तु विजानीयादूर्ध्वघातं तु[14] दण्डवत् ॥ ४६ ॥

स्वे(खे) दन्तद्वितयान्तस्थं व[15]दनं प्रतिदन्तिनः ।
कृत्वा यः(यत्)पीडनं तस्य स घा[16]तः कर्तरी[17] मतः ॥ ४७ ॥

१ D तत्कान्त । २ D पेषणैः । ३ D दन्ताभिहननैस्तरोः । ४ D याकृष्य । ५ A भैरव । ६ D अश्वरत्नमुष्ट्ररत्नं । ७ D था । ८ A तदा । ९ A ल्या । १० A वा । ११ A द्वा । १२ A न्धा । १३ A घाते परि । १४ A तु । १५ A वदंनान्तिनः । १६ A घा । १७ A रि ।

दन्तवेष्टतले[1] घातस्तलघातः स कथ्यते ।
अधस्ताद्दन्तघातः स्यात्तस्माच्च तले[2]घातनम्[3] ॥ ४८ ॥

वदनं तिर्यगुन्नम्य प्रहारस्त्व[3]जघातनम् ।
प्र(अ)जाघाते तु वदनात्ति(न्ति)र्यगुन्नम्य घातयेत् ॥ ४९ ॥

प्रतिमाने प्रतिमानं रदनं दन्तवेष्टयोः ।
विधाय लोडनं यत्तु द[4]न्तघातः स उच्यते ॥ ६५० ॥

शिरस्तिर्यक् समाकृष्य दन्तेनै[5]केन हन्ति यत् ।
प्रतीद्वी(तिद्वि)पप्रती(ति)मानं सूचीघातः स उच्यते ॥ ५१ ॥

दन्ताभ्यां दन्तघातेन शकलानि पतन्ति यत् ।
ताडकाघात इत्येषः[6] कथितो घातकोविदैः ॥ ५२ ॥
लीलावेलीं[7](लां) समारुह्य गात्राभ्यामतिकोपनः ।
हन्ति यत्सिंहवन्नागं स घातः सन्धितो मतः ॥ ५३ ॥

अपेत्य गात्रं[8] सङ्कोच्य पश्चादुत्पत्य मेषवत् ।
हन्ति दन्ती प्रतीभं यत् स निर्घातः प्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥

तथा कार्यौ[9] द्विपौ[10] यत्नाद्यथा न समपार्श्वकौ ।
भवेतां मत्तमातङ्गौ न स्यात्ति[11]र्यग् यथा[12]सु(सु)खम्[13] ॥ ५५ ।

गर्ज[14](र्जं)सम्मुखमान(ना)य्य स्वगजाल्लो(जंलो)ठयेत्ततः ।
पश्चात्पृ[15](त्सृ)ते प्रतिगजे स्वगजं वात्र(चाप) कर्षयेत् ॥ ५६ ॥

गजाध्यक्ष[16]महामात्र[17]परिकी[18]र्यनिषादिनाम्[19] ।
वादिनां वि[20](वी)रसूडस्य धावतां हयसादिनाम् ॥ ५७ ॥

वासांसि काञ्चनं भूरि स्वर्णभूषणकान्यपि ।
प(पा)रितोष(षि)कदानेन कुर्यान्मुदितमानसान् ॥ ५८ ॥

कदाचित्स्वयमारोहेद्विधेयभटलक्षणे(णम्) ।
विनोदार्थं महीपालो जननेत्रोत्सवाय च ॥ ५९ ॥

---

१ A घ । २ A लघातम् । ३ A र–जघा । ४ D वुथा । ५ A घाइ । ६ D षः । ७ D डीं । ८ D त्रसङ्कोचं । ९ D यौं । १० D पौ । ११ A स्य । १२ A या । ३ A ष । १४ D त । १५ D न्मृ । १६ D क्षं । १७ D त्रं । १८ D कृत्वा । १९ D नं । २० A चि ।

ततः समागतान् सर्वान्यथामानं वि[1]सर्ज्य च ।
करेणुकां समारुह्य प्रविशेद्राजमन्दिरम् ॥ ६६० ॥

उक्तोऽयं गजवाह्यालीविनोदः सोमभूभुजा ।

॥ इति गजवाह्यालीविनोदः ॥ ३ ॥

साम्प्रतं वाजिवाह्यालीविनोदः प्रति[2]पद्यते ॥ ६१ ॥

पूर्वं भूमिं परीक्षेत वाह्यालीहेतवे नृपः ।
अकर्द[3]मामपाषाणां गर्तशङ्कुविवर्जिताम् ॥ ६२ ॥

न मृद्वीं नातिकठिनां प्रागुदीची[4]पूर्वां शुभाम् ।
विशालां सुस(ष)मां श्लक्ष्णां [5]वाह्यालीं कारयेन्नृपः ॥ ६३ ॥

शतधन्व(न्व)न्तरमितां चतुरस्त्रां समन्ततः ।
वृत्तिसंवेष्टितां द्वारद्वितयेन समन्विताम् ॥ ६४ ॥

उत्तरप्रान्तदेशे वा समीरस्यानुकूलतः ।
दक्षिणप्रान्तदेशे वा कुर्याद्दर्शनमण्डपम् ॥ ६५ ॥

रचयित्वा तु वाह्यालीं विज्ञप्तो गृहका[6]रकैः ।
[7]समाहूय हयाध्यक्षमश्वानयनमादिशेत् ॥ ६६ ॥

समानीतांस्ततो वाहानवलोक्य महीपतिः ।
तेषां जातीः परीक्षेत देशनामाविभेदतः ॥ ६७ ॥

आवर्तवर्णसत्त्वानि छायागन्धगतिस्वराः ।
आकारश्चाष्टधाऽश्वानां श्रेष्ठमध्यकनीयसाम् ॥ ६८ ॥

काम्बोजयव[9]नास्तेजी बा[10]ह्लीकाश्चात[11]लास्तथा ।
तोरु[12]खारकाः सकेकाणा एते सप्तोत्तमोत्तमाः ॥ ६९ ॥

पो[13]द्दाराः कान्दलेयाश्च यौधेया [14]वाजपेयकाः ।
[15]वनायुजाः पारसीकाः षडेते चोत्तमा हयाः ॥ ६७० ॥

तैत्तिला वत्स[16]कान्धारा [17]वामतेया ससैन्धवाः ।
सावित्राः पार्वतेयाश्च काश्मीराः [18]साम्बतीयकाः ॥ ७१ ॥

---

१ D सृज्य । २ D तिकथ्यते । ३ A मांपा । ४ A चीं । ५ A कारयेद्धरणी । ६ AF राके । ७ A समाय । ८ D न्वि । ९ D न । १० A ह्वी । ११ D तु । १२ A कवा । १३ D योद्धारः । १४ D त्रा । १५ D वा । १६ A द्य । १७ A नावामतेय । १८ A मध्यमा हयाः ।

तेजी[1]कुलजनीहारसारस्वत[2]तुरुष्ककाः ।
चतुर्दशैते वाहेषु मध्यमाः परिकीर्तिताः ॥ ७२ ॥

मेदका आर्जुनेयाश्च त्रैगर्ता गु[3]र्जरास्तथा ।
राजसा[4]वन्त्यसौराष्ट्राः पारियात्राः सहारकाः ॥ ७३ ॥

दुग्धवाटा[6]ः स्तब्धवाटाः कनिष्ठा द्वादश स्मृताः ।
त[7]त्राप्येकोऽतिकष्टः स्यात्स्तब्धवादी(ट)समुद्भवः ॥ ७४ ॥

षड्विंशतिविभेदाः स्युः राज्ञा ने(ज्ञे)यास्तुरङ्गमाः ।
न जायन्ते कलौ यस्मात्तस्मान्न गणिता मया ॥ ७५ ॥

जलावर्तवदावर्तो मुकुलो मुकुलाकृतिः ।
शुक्तिः शुक्तिसमाकारो गोलीहा(जिह्वे)वावला(ली)ढकः ॥ ७६ ॥

शतपद्यभिधा ज्ञेया शतपद्या समाकृतिः ।
पादुका पादुकाकारस्तदर्ध[10]स्त्वर्धपादुकाः(का) ॥ ७७ ॥

ब[11]ह्वावर्तसमायोगः सम्[12]पातः परिकीर्तितः ।
अष्टौ भेदाः समाख्याता आवर्ता[13]नां मनीषिभिः ॥ ७८ ॥

द्वावुरस्यौ शिरस्यौ द्वौ द्वौ(द्वौ)रन्ध्रोपरन्ध्रयोः ।
एको भाले प्रमाणेन(पाणे च)ध्रुवावर्ता दश स्मृताः ॥ ७९ ॥

स्यान्निगाले देवमणिस्तद[14]धो रोचमानकः ।
कण्ठा[15]वर्तस्तयोर्मध्ये प्रशस्ता[16]स्ते विशेषतः ॥ ६८० ॥

ललाटे सृक्कणो[17]र्बा[18]ह्वोस्त्वचि केशान्तयोस्तथा ।
वक्षःस्थले कर्णमूले शुभावर्ताः प्रकीर्तिताः ॥ ८१ ॥

श्वे[19]तः कृष्णोऽरुणः पीतः शुद्धाश्चत्वार एव हि ।
मिश्रास्त्वनेकधा वर्णास्तेषां भेदः प्र[20]वक्ष्यते ॥ ८२ ॥

केशा वा[21]लाश्च रोमाणि व[22]र्म चैव खुरास्तथा ।
श्वेतैरेतैर्भवेदश्वः कं[23]का(कों)ह्वो विप्रजातिजः ॥ ८३ ॥

---

१ A साम्बती । २ D चतुष्कलाः । ३ FA गू । ४ D म्बष्टका । ५ A आहराः । ६ Aटा...F यस्तथवायः। ७ D adds this line । ८ D ट्त्रि । ९ D लीहावाहावली । १० A परिकीर्तितः । ११ A वोहावर्त । १२ A सयातः । १३ A तमि । १४ D दा । १५ A क्ड । १६ D स्तश्च । १७ D णौ । १८ A बाँहो । १९ A त । २० D च । २१ A का । २२ D च । २३ D का ।

पूर्ववत्सर्वशुक्लाङ्गस्त्वचा कृष्णो[1] भवेद्यदि ।
[2]वर्णनाम्ना स विज्ञेयः कच्चलोऽयं तुरङ्गमः ॥ ८४ ॥

लोमभिः केशवालैश्च त्वचा कृष्णः[3] [4]खुरैरपि ।
काल इत्युच्यते वाजी शूद्रः शौर्याधिकस्तथा ॥ ८५ ॥

केशप्रभृतिवालान्तः(न्त)सर्वाङ्गे [5]रोहितो यदि ।
कर्पाह इति विख्यातः क्षत्रजातिस्तुरङ्गमः ॥ ८६ ॥

केशैस्तनुरुहैर्वालै काँञ्चनाभैस्तुरङ्गमः ।
सेराह इति विख्यातो वैश्यजातिसमुद्भवः ॥ ८७ ॥

सितलोहितरोमाणि सर्वाङ्गे मिश्रितानि च ।
मुखाङ्घ्रिवालकेशेषु लोहितश्चोर उच्यते ॥ ८८ ॥

केशवालाङ्घ्रितुण्डे च मेचको रुरुसन्निभः ।
नील इत्युच्यते वाजी सितकृष्णे तनूरुहे[10] ॥ ८९ ॥

पाटलीपुष्पसङ्काशा(शो) नलकेषु सितेतरः ।
कृष्णग्रन्थि[11]कया(पा)हो[12]श्वः [13]सङ्ग्रामे विजयप्रदः ॥ ६९० ॥

मधूकवल्कलच्छायो मोह इत्युच्यते हयः ।
पक्वजम्बूफलच्छायो जम्ब[14] इत्यभिधीयते ॥ ९१ ॥

के[15]शवालेषु पीतश्च[16] लोहितो हरितो मतः[17] ।
[18]उन्दुरेण समच्छायैः[19] [20]सप्त(प्ति)रुन्दीर उच्यते ॥ ९२ ॥

के[21]शकेसरपुच्छे च जानुनोऽधश्च[22] मेचकः ।
सर्वाङ्गलोहितैः पीतै[23]रुराहः कथ्यते हयः ॥ ९३ ॥

शेष(शोण)स्तेष्वेव देशेषु सर्वाङ्गे किञ्चिदुज्वलः ।
रक्तरे[24]खाङ्कितः पृष्ठे गो[25]ण्ठि(मण्ठ)वर्णस्तुरङ्गमः ॥ ९४ ॥

येन केनापि वर्णे[26]न मुखे पुच्छे च (पादेषु) पाण्डु[27]रः ।
पञ्चकल्या[28]णनामा[29]यं [30]भाषितः सोमभूभुजा ॥ ९५ ॥

---

१ A ष्णा । २ A एतन्ना । ३ A कृष्टः । ४ A ख । ५ A ह्रैरा । ६ D वा । ७ A लक्षणं यस्तु। ८ A सितष्णे । ९ A नु । १० A हि । ११ A न्धि । १२ D हेश्व । १३ D सुयुद्धविजयावहः। १४ A ब । १५ A लोह । १६ A श्चेलो । १७ D सि । १८ A अदुम्बर । १९ A य । २० D स उन्दुर । २१ D यः केसरसमः पुच्छे । २२ A स्तु । २३ D कहाहः । २४ A मेषीक्र । २५ A गंवि F गंठिक । २६ D षु । २७ A ण्ड । २८ A ल्या–नामा । २९ D माच । ३० D सोमभूपेन भाषितः ।

केशेषु वदने पुच्छे वंशे पादेषु[1] पाण्डुरः।
अष्टमण्डो[2](ङ्ग)लनामा च सर्ववर्णेषु शस्यते ॥ ९६ ॥

श्वेतः सर्वेषु पादेषु पादयोर्वापि यो भवेत्।
धौतपादः स विज्ञेयः प्रशस्तो मुखपुण्ड्रकः[3] ॥ ९७ ॥

विशालैः पट्टकैः श्वेतैः स्थाने स्थाने विराजितः।
येन केनापि वर्णेन हैलाह[4] इति कथ्यते ॥ ९८ ॥

चित्रितः पार्श्वदेशे च श्वेतबिन्दुकदम्बकैः।
यो वा को वा भवेद्वर्णस्तरङ्गः कथ्यते हयः ॥ ९९ ॥

सितस्य बिन्दवः कृष्णाः स्थूलाः सूक्ष्माः समन्ततः।
दृश्यन्ते वाजिनो यस्य पिङ्गलः स निगद्यते ॥ ७०० ॥

श्वेतस्य सर्वगात्रेषु श्यामला मण्डला यदि।
एके तं बहुलं प्राहुरपरे मलिनं बुधाः ॥ १ ॥

अङ्गात्मं[5]कोपि(ऽति)मेधावी दिव्या[6]चारो मिताशनः।
अलङ्कारसहो गीतमानपूजाप्रियः सदा ॥ २ ॥

उत्क्षिप्य पादं प्रद्रावी[7] शुचिशय्यासनप्रियः।
सोऽयमुत्तमसत्वः स्याच्छोभनाङ्गस्तुरङ्गमः ॥ ३ ॥

पारावतगलाभासः शक्रचापसमद्युतिः।
छायेयं पार्थिवा ज्ञेया हयरोमसमाश्रिता ॥ ४ ॥

मुक्तास्फटिकसङ्काशा छायेयं वारिजा शुभा।
बालार्कपद्मरागाभा छायेयं तैजसी स्मृता ॥ ५ ॥

क्षीरैः समासमा गन्धस्वेदादिषु शुभा[9] हयाः[10]।
शुभद्वीपे[11] च हंसे च शिखितित्तिराटिट्टिभैः ॥ ६ ॥

गत्या समाना[12] ये वाहा सादिनान्ते[13] सुखावहाः।
बाहुमूले जानुसन्धौ गमने यस्य वक्रता ॥ ७ ॥

१ A च। २ A रा। ३ A मुद्रकः। ४ A omits this Pâda। ५ D त्माकोप। ६ A चोक्षा। ७ D प्रज्ञा। ८ D जी। ९ A भो। १० A यः। ११ A शिरसि द्विणि। १२ A ससमाना। १३ A हादिनान्ते।

प्रसारणं च पादानामुच्चाङ्घ्रिः स वरो रणे ।
सन्धित्रयेऽपि[1] पादानां नतत्वं गमने यदि ॥ ८ ॥

वक्रपादस्तुरङ्गोऽयं विनोदेषु प्रशस्यते ।
द्रुतं क्षिपति पादांश्चेद्वक्रपादस्तुरङ्गमः ॥ ९ ॥

समपादो विनोदेषु प्रेक्षकाणां मनोहरः ।
नातीवोच्चैर्नातिनम्रैः पादैर्याति तुरङ्गमः ॥ ७१० ॥

मध्यपादः स विज्ञेयः प्रशस्तः समराङ्गणे ।
वक्रता मणिबन्धेषु[2] दृश्यते यस्य वाजिनः ॥ ११ ॥

नीचपादः स विज्ञेयः प्रशस्तोऽध्वगतौ हयः ।
पादानां दृश्यते यस्य स्तब्धता सर्वसन्धिषु ॥ १२ ॥

अध्वन्येवोपयोग्योऽसौ स्तब्धपादस्तुरङ्गमः ।
गम्भीरोऽस्खलितः स्निग्धो मधुरः श्रुतिकोमलः ॥ १३ ॥

ध्वनिः प्रशस्यतेऽश्वानां स्वामिनो[3] विजयावहः ।
निर्मांसमायतं वक्रमक्ष्णोर्मध्ये समुन्नतम् ॥ १४ ॥

निर्व्यलीकेन भावेन वाहानां शस्यते मुखम्[4] ।
श्वेते कृष्णे पिशङ्गे वा मल्लिकाकान्तिसन्निभे ॥ १५ ॥

वैडूर्यस्फटिकच्छाये पुष्परागसमप्रभे ।
एणोष्ट्रटिट्टिभक्रौञ्चहंसलोचनसन्निभे[5] ॥ १६ ॥

प्रशस्ते[6] लोचने यस्य वाजिनस्ते शुभावहाः ।
ओष्ठौ[7] मुखं सृक्कणी च सूना प्रोथस्तनुर्मृदुः ॥ १७ ॥

स्तब्धावलोमशावन्तर्नागवल्लीदलोपमौ ।
ह्रस्वौ कर्णौ शुभौ शीर्षं कपित्थफलसन्निभम् ॥ १८ ॥

स्कन्धः[8] पीनो दृढः शस्तो ग्रीवा केकिगलोपमा ।
वक्षो वृत्तं विशालं च स्थूलावंसौ[9] सुविस्तृतौ ॥ १९ ॥

---

१ A वाहासादिनां । २ D ऽपि । ३ D नां । ४ A सु । ५ A स ५ D स्त । ७ D ष्ठो ।
८ D वा । ९ D शौ ।

क्रोडं सुनिबिडं शस्तं बाहू वृत्तौ[1] सुदीर्घकौ।
समानं वर्तुलं जानुयुगलं गूढगुल्फकम् ॥ ७२० ॥

जङ्घे दीर्घे च निर्मांसे तथा गूढशिरे मते।
मणिबन्धौ तथा ह्रस्वौ स्तब्धौ चैव शुभावहौ ॥ २१ ॥

खुराः खरखुराकारा रेखावलिविवर्जिताः।
अन्तः कुहरसंयुक्ता अभिन्नाश्चैव कर्णिकाः ॥ २२ ॥

इषन्नम्रः पृष्ठवंशो ह्रस्वो मांसैः सुलेपितः।
पार्श्वे दीर्घे समे वृत्ते समुद्बद्धं तथोदरम् ॥ २३ ॥

अरोमशांवेककणौ(वर्णौ)वृषणौ वतृ(र्तु)लौ लघू।
ह्रस्वं च मेहनं शस्तं सुसंलग्नौ तु पिण्डकौ ॥ २४ ॥

वृत्तं विशालं जघनं प्रच्छन्नं च गुदं वरम्।
सुदीर्घैर्बाहुभिर्वालैः पुच्छं मग्नं प्रशस्यते ॥ २५ ॥

उपान्तौ विकटौ शस्तौ ऋजुपीने च सक्थिनी।
ह्रस्वौ कूर्चौ स्मृतौ तेषां जङ्घाकाण्डौ च पूर्ववत् ॥ २६ ॥

कक्षायां पुल(लि)ने द्वार्ल्पा(द्वीपे) मध्यखण्डे तथोपरि।
पञ्चस्वेतासु धारासु धावन्सत्त्वेन संयुतः ॥ २७ ॥

पञ्चम्यामपि धारायां[9] लोहमास्यगतं हयः।
अनवष्टभ्य[10] यो धावत्यस्खलं[11]श्चलवालधि[12](धिः) ॥ २८ ॥

अनुत्प्लु[13]त्यावतिष्ठेत म्रियमाण[14]स्ततो भृशम्।
स भवत्युत्तमप्राण इतरौ मध्यमाग(ध)मौ[15] ॥ २९ ॥

रोमस्वपि मनाक् स्पर्शं पार्ष्णिभ्यां सहते न च।
[16]ऊरुसंवलनं बाह्वोरुक्षे(त्क्षे)पं जवि[17](व)नो हयः ॥ ७३० ॥

पार्ष्णिसंस्पर्शमात्रेण रागार्स[18](त्स)म्पीडनेन च।
[19]वला(ल्ग)या ज्ञापनेनै[20]वं धावन्नन्तरपैत्तिकैः[21] ॥ ३१ ॥

१ A त्तौ. दी। २ A ब। ३ A खु। ४ D मेलि। ५ D सादकौ। ६ D वर्तुलौ च सदा लघू। ७ D वी। ८ D नद्रा। ९ A या। १० D त्पृष्ट। ११ A स्व। १२ A चा। १३ D श्रु। १४ D णेत। १५ A मो। १६ A उ। १७ A पथि। १८ A सपी। १९ D वल। २० A ववधा। २१ D तम्।

पार्ष्णिसङ्घ[1]ट्टै[2]नैर्गाढैः कशाघातैः सुनिष्ठुरैः ।
आराखाश्चनकैर्गच्छन् अश्वो मं[3]हः प्रकीर्तिं[4]तः ॥ ३२ ॥

[5]धन्वन्तरशतं गत्वा पुनरागच्छति द्रुतम् ।
मात्रा षोडशकेनाश्वो भवेदुत्तमवेगवान् ॥ ३३ ॥

चतुर्विंशतिमात्राभिर्मध्यवेगस्तुरङ्गमः ।
द्वात्रिंशता तु मात्राभिर्हीनवेगस्तुरङ्गमः ॥ ३४ ॥

वितस्तिसप्त[6]कोत्सेधः खुरान्तात्कीकसावधिः ।
प[7]रिणाहे तथा दैर्घ्ये दश सार्धा वितस्तयः ॥ ३५ ॥

वक्रपुण्ड्रा[8]ः छिन्नपुण्ड्रा[9]ः कृष्णो(ष्णौ)ष्ठपुटतालुकाः ।
लग्नप्रोथा दीर्घकर्णा ह्रस्वगण्डोत्तरो(रौ)ष्ठकाः ॥ ३६ ॥

करालतीक्ष्णदंष्ट्राश्च गृध्रकाकविलोचनाः ।
स्कन्धे ब[10]हुवलीकाश्च तथा हीनस्वरान्विता[11]ः ॥ ३७ ॥

वक्रमेढ्राश्चित्रकर्णा लम्बमुष्कास्तुरङ्गमाः ।
घनकुञ्चितवालाश्च विज्ञेयास्ते हि[12] सू(शू)कलाः ॥ ३८ ॥

एवंविधस्वरूपा ये दुष्टचित्ता भवन्ति ते ।
दन्तैः खादन्ति निघ्नन्ति पादैरभ्याशमागतम्[13] ॥ ३९ ॥

पश्चाद्भागेन चोत्प्लुत्य पातयन्ति च सादिनम् ।
पूर्वपादौ समुत्क्षिप्य पतन्ति सह सादिना ॥ ७४० ॥

[14]वल्ला(ल्गा)[15]माकृष्य गच्छन्ति सङ्कटेषु विशन्ति च ।
सङ्ग(ङ्क)माश्रि[16]त्य तिष्ठन्ति न यान्त्यपि च ताडिताः ॥ ४१ ॥

कुलालचक्रवत्तिर्यग्व(ग्भ्र)मन्ति च लुठन्ति च ।
एतैर्दोषैः समायुक्ता ज्ञेयास्ते दुष्टघोटकाः ॥ ४२ ॥

दुष्टानां दम[17]नं वक्ष्ये घोटकानां यथोचितम् ।
उपायैर्विविधैर्यन्त्रैः(त्नैः)शिक्षां गृह्णन्ति ते य[18]था ॥ ४३ ॥

---

१ A ट्ट । २ A र्घाः । ३ D श्वरंहः । ४ D तम् । ५ A धावन्शरशतं । ६ A पू, यू । ७ D री । ८ A ड्रा । ९ A ड्रा । १० A हु । ११ A तः । १२ D स्तुरङ्गमाः । १३ D तान् । १४ D ब । १५ D दा । १६ A श्री । १७ A लक्षणं । १८ A त ।

धार्यमाणस्तु यस्तिर्यग् भवत्यश्वः पुनःपुनः।
बा[1]ह्यां वल्गां(ल्गां) समाकृष्य मण्डले साधयेत्तु तम् ॥ ४४ ॥

अविलाणं विधार्योर्ध्वं यस्तिष्ठति भयाद्धयः।
निपीड्य सृक्[2]कणी(र्णी) गाढं स रागा(पादा)भ्यां प्रपीड्यते ॥ ४५ ॥

सम्[3]उच्छलति यो वाजी तस्य वल्गां[4] कृषेद्[5] भृशम्।
पश्चात्स धार्यते गाढं वल्गा[6]कर्षणयोगतः ॥ ४६ ॥

वल्गामपाकरोत्यर्थं ति(त)मादौ धारयेद् दृढम्।
पश्चार्च्च शिथिलां कर्षकु(न्कु)र्याद्वलां[10](ल्गां) विचक्षणः ॥ ४७ ॥

न मन्येत(ता)विलाणं यः कर्कशो वदने हयः।
सूत्रिकां निक्षिपेदास्ये तस्यां वल्गां कृषे[11]द्भृशम् ॥ ४८ ॥

अविलाणं गतां वल्गां[12] कर्षेत्सूत्रिकया सह।
तथापि चेन्न मन्येत कृषेन्मस्तकपट्टिकाम् ॥ ४९ ॥

उन्नामयति यः शीर्षं वारं वारं तुरङ्गमः।
वलां[13](ल्गा)माकृष्य तं वाहं पुलया वाहयेत्[14]सुधीः[15] ॥ ७५० ॥

ऊर्ध्वं[16] यो लालिकां धत्ते मोक्षाकर्षणतत्परः।
धारांयं[17](यां) तं तुरीयायां तुरङ्गं वाहयेज्जवात् ॥ ५१ ॥

एवं कृते च मुञ्चेच्च लालिकां घोटको भयात्।
कविकावर्तिकापार्श्वे कीलकैस्तां प्रकीलयेत् ॥ ५२ ॥

उद्घाटयति यो वक्त्रं घोटको लघुहस्तकः।
तं पुलायां नियुञ्जीत वाजिवाहविशारदः ॥ ५३ ॥

निष्कासयति यो जिह्वां वारं वारं तुरङ्गमः।
लालिकां[18]पार्श्वतस्तस्य कारयेत्तीक्ष्णकण्टकान् ॥ ५४ ॥

योऽधस्तात् कुरुते शीर्षं तस्योरस्त्राणपट्टिकाम्।
विधाय शिथिलामूर्ध्वं[19] वल्गये(यो)न्नमयेच्छिरः ॥ ५५ ॥

---

१ D ह्यं। २ D कि। ३ A मच्च। ४ A लां। ५ A शे च्छनैः। ६ A ला। ७ D वल्गामपाकरोत्यर्थं यो वाजी, A झपां करोति। ८ A च्चा। ९ A लाकर्षतु। १० D ल्गं। ११ A शे। १२ A बालां बलां। १३ D वल्गा A बल। १४ D यन्। १५ A धीः। १६ A र्ध्वे D र्ध्वंपोलायि। १७ D धारया तं त्वरायुक्तं वाहयेत्तुरगं जवात्। १८ A कांपा। १९ A र्ध्वबलये।

निहन्यादासनं यस्तु पश्चाद्भागं निवेशयेत् ।
स पश्चात्पादतो नेयो नामयेच्च त्रिकं ततः ॥ ५६ ॥

उत्पतो बा(तेद्वा)ह्यमानो यस्य(यस्तस्य) वक्त्रे विनिक्षिपेत् ।
शिल्लिका(लीकां)केशि(श) निर्माण(ल्यं) न्यसेद्वा कडिया(वा)लिका(कम्)॥५७॥

एणवत्प्लवते यस्तु तं कशादर्शनं विना ।
वल्गां[1] प्रशिथिलां धृत्वा[2] धाराक्रान्त्या पुलापयेत् ॥ ५८ ॥

असोढारोहणो वाजी तस्य ग्रीवां पराङ्मुखीम् ।
कृत्वा वैलां[3](ल्गां) दृढां धृत्वा वेगाद्वाह्यः स सादिना ॥ ५९ ॥

सर्पवद्वक्रगामी यस्तस्य पक्षद्वये हयौ ।
संयोज्य वाहयेद्यत्नात्ताडना[4]क्रमणोक्तिभिः ॥ ७६० ॥

आरोहन्तं निहन्याद्यः पश्चात्पादेन वाहकः ।
उरः प्रमाणके तोये समारोहेन्निधाय तम् ॥ ६१ ॥

अश्ववारेण यः सांकमारुढेन पतेद्भुवि ।
पर्याणकविहीनं तमन्यमारोप्य वाहयेत् ॥ ६२ ॥

आधाय सादिनं वाजी येन केनापि वर्त्मना[6] ।
निंःसरेत्तत्पथेनैव कशाघातैस्तु तं नयेत् ॥ ६३ ॥

यः पार्श्वमुत्क्षिपेद्वाढं गाढोरस्त्राणपीडितम् ।
कृत्वा धृत्वा तथा वैल्गां[10] वाहयेत्तं स्थिरासनम् ॥ ६४ ॥

प्रेरितोऽपि न गच्छेद्यस्तमारुह्य तुरङ्गमम् ।
तिष्ठेच्च सुचिरं कालं यावद्यास्यति कुत्रचित् ॥ ६५ ॥

तथापि चेन्न गच्छेद्यः कशया ताडयेत्तु तम् ।
तथापि चेत्स्थिरस्तिष्ठेद्दुर्दमो वाहनाधमः ॥ ६६ ॥

मोचकस्य प्रकर्तव्यौ[11]ः पार्ष्ण्यन्ते लोहकण्टकाः ।
तैः कुक्षौ[12] ताडनीयोऽसौ धावनार्थं तुरङ्गमः ॥ ६७ ॥

---

१ A वलां । २ A कृ । ३ D वक्रां । ४ D नात् । ५ A शंङ्का । ६ A वर्त्यता । ७ A सरे ।
८ A श्वेषु क्षि । ९ A ढव । १० A वालां । ११ A व्या । १२ D क्ष्यां ।

एवं प्रमृद्यमानोऽपि पदमेकं न चेद्व्रजेत् ।
पश्चात्पादक्रमैर्नेयो भ्राम्यो वा चक्रवद्धयः ॥ ६८ ॥

एवं कृतेऽपि यो वाहः स्थाणुवत्तिष्ठति स्थिरः ।
पिधाय नेत्रे पट्टेन तूर्यादिस्वनमाचरेत् ॥ ६९ ॥

मण्डले वाह्यमानः सन्नन्तर्विशति यो हयः ।
वल्गां[1] बाह्यां समाकृष्य मण्डले तं प्रसारयेत् ॥ ७७० ॥

बहिर्व्रजति यो वाजी मण्डले भ्रमणक्रमे ।
तस्यान्यस्तुरगो योज्यो बहिः पार्श्वेऽश्वसादिना ॥ ७१ ॥

एकया वल्गया[2] यस्तु सम्यक् धावति घोटकः ।
तयैव वल्गया वाह्यो यावन्निर्विण्णतां[3] व्रजेत् ॥ ७२ ॥

प्रार्थ्य[4] यस्तुतिस्तू .... ।
एवं कृते स निर्वेदाद्वल्गामेनां[5] परित्यजेत् ॥ ७३ ॥

अन्यया वल्गया[6] सम्यक् धृतो धावति घोटकः ।
आश्रयं किमनुप्राप्य[7] यस्तु तिष्ठति सू(शू)कलः[8] ॥ ७४ ॥

अनाश्रये प्रदेशेऽसौ वाहनीयः प्रयत्नतः ।
एवं साध्या प्रयत्नेन[9] सू(शू)कला दुष्टचेतसः ॥ ७५ ॥

ततस्ते राजवाह्यत्वं भजन्ति[10] तुरगोत्तमाः ।
शुभवर्णैः शुभावर्तैः शुभगन्धैः शुभस्वरैः ॥ ७६ ॥

शुभसत्त्वैः शुभाकारै[11]र्युक्ता वाहाः शुभावहाः ।
मुखे पादेषु निर्मांसास्त्रिके वक्षसि विस्तृताः ॥ ७७ ॥

जघने स्कन्धयोः पीना ह्रस्वाः पृष्ठे च कर्णयोः ।
कन्धरामध्ययोर्दीर्घाः शावसारङ्गलोचनाः ॥ ७८ ॥

महाजवा महाप्राणा नृपाणामुचिता हयाः ।
एवं रूपगुणोपेतान् शिक्षितान्[12]श्ववाहकैः ॥ ७९ ॥

---

१ A वलां । २ A धार । ३ A वृंण । ४ D omits this line । ५ A द्वला । ६ A लया ।
७ A किसन्नुक्षि । ८ A सूलकः । ९ A त्नने । १० A व । ११ A भच्छायैः । १२ D तांश्वल ।

तुङ्गस्कन्धोन्नतग्रीवान् लो[1]हलाविमोक्षि[2]णः ।
नी[3]चपाश्चात्यचरणा[4]न् वे[5]णं(ग)वन्मार्गगामिनः ॥ ७८० ॥

मण्डले सर्वधारासु प्रोथसञ्चुम्बितांसकान् ।
वल्[6]गयाकृष्य[7] भागे तु क्षिपतस्तत्पदं पुरः ॥ ८१ ॥

[8]प्रेरते(णे)धावतः शीघ्रं ग्रहणे तिष्ठतः सुखम् ।
जयघण्टादि[9]नादेभ्यो बहुवाहखुरारवान्(त्) ॥ ८२ ॥

गजोष्ट्रसन्निधानाच्च त्रासो येषां न जायते ।
तानेवं शिक्षितानश्वानादायात्यन्तमुत्तमान् ॥ ८३ ॥

सज्जीकुर्याच्च पर्याणैर्दन्तिदन्तविनिर्मितैः ।
सौवर्णपट्टभूषाद्यैर्मुक्तामाणिक्यशोभितैः ॥ ८४ ॥

द्वीपिचर्मपिनद्धैश्च पटीपट्टविराजितैः ।
उरोबद्धैः पुच्छबद्धैर्नानावर्णैः सुशोभितैः ॥ ८५ ॥

पादाधारैश्च सौवर्णैर्लम्बिभिः पार्श्वयोर्द्वयोः ।
उष्ट्ररोमकृतैः पट्टैः सौवर्णकटकान्वितैः ॥ ८६ ॥

आकर्षवर्धकैः श्लक्ष्णैर्मध्यभागनिपी[10]डितैः ।
है[11]मिभिः कण्ठिकाभिश्च संलग्नाभिर्मुखे[12] पुनैः[13] ॥ ८७ ॥

मस्तकस्थेन पट्टेन वृत्ता[14]भिर्गण्डवर्धकैः[15] ।
रौप्यनिर्मितलाली(ला)नां बद्धवल्[16]गाभिरन्तयोः ॥ ८८ ॥

रत्नकाञ्चनयुक्तेन मुक्ताजाले[17]श्चितेन च ।
निबन्धकेन प[18]र्यन्ते व्याघ्रलाङ्ग(ङ्गू)लशोभिना ॥ ८९ ॥

पेश्वाकपुच्छपिच्छैश्च लोहितैर्भ्राजता भृशम् ।
शङ्खजैर्म[19]णिभिर्वृत्तैः कू(क)णत्कनकशृङ्खलैः ॥ ७९० ॥

[20]पैदकैः पादुकाभिश्च हेमकिङ्किणिकान्वितैः ।
ग्रीवासु मण्डितानश्वान् कुङ्कुमेनोपलेपितान् ॥ ९१ ॥

---

१ D हं । २ A क्ष । ३ D त्य । ४ A णा । ५ D णु । ६ A ल, ल्यः । ७ A ष्ण । ८ A च । ९ D नि । १० A ड्नैः ११ A कविभिः काश्चित्स । १२ A रवैः खलैः । १३ D सुखं । १४ D त्ता । १५ D नै । १६ A ला । १७ D लाश्चि । १८ D र्या । १९ A त्रै । २० A पद ।

छ[1]त्रचामरसंयुक्तान् पुरतः काहलान्वितान् ।
प्रस्थापयेच्च वाह्यालीं स्वयं यायात्ततो नृपः ॥ ९२ ॥

कृतप्रसा[2]धनो वीरो वाहविद्याविशारदः ।
चित्रपट्टकृतोष्णीषो धृतपीतो[3]र्ध्वकञ्चुकः ॥ ९३ ॥

पटीपट्ट(ट्टं)सव[4]ालश्च(श्च) धार[5]यन् धृतक[6]श्च(ञ्चु)कः ।
चारुचामीकरम[7]यीं शृङ्खलां वक्षसा धरन् ॥ ९४ ॥

स्वर्णताटङ्कपत्राभ्यां भूषितश्रवणद्वयः ।
अन्यानपि हयारोहान् कृतविद्यान् जितश्रमान् ॥ ९५ ॥

ज्ञाताश्वहृदयान् दक्षान् स्थिरहस्तान् दृढासनान् ।
वीथीमण्डलधारासु सञ्चारचतुरान वरा[10]न् ॥ ९६ ॥

पश्च(सच) वेदिततत्वज्ञा[11]नैश्वान्त्रोहे(रोहा)न्नरेश्वरः ।
कृतानुरूपशृङ्गारान् विभजेच्च द्वि[12]धीकृतान् ॥ ९७ ॥

स्वपक्षे स्थापयेदष्टावष्टौ पक्षान्तरे क्षिपेत् ।
अन्तःपुरैः कुमारैश्च सचिवामात्यमन्त्रिभिः ॥ ९८ ॥

अन्यैर्बहुविधैः पात्रै राजयोग्यैः समन्वितः ।
सुखासनं समारुह्य वाजिनं प्रियया सह ॥ ९९ ॥

ततः प्रविश्य वाह्यालीं सहयातान् प्रवेश्य च ।
मण्डपे पूर्वसङ्क्लृप्ते यथास्थानं निवेशयेत् ॥ ८०० ॥

ततः स्वयं समारोहेद्दिव्यं काम्बोजवाजिनम् ।
धन्वा(न्व)न्तरै[13]स्त्रयादन्[14]तर्द्वारयोस्तोरणद्वयम् ॥ १ ॥

तोरणस्तम्भयोर्मध्यं चतुर्धन्वा(न्व)न्तरायतम् ।
कुर्यात् कन्दुकनिष्कासाञ्ज्ञातुं जयपराजयौ ॥ २ ॥

यैश्चकन्दुकनिष्कासः कृतस्तेषां जयो भवेत् ।
वक्रकुण्डलिताग्राः स्युर्वेत्रजा दृढबन्धनाः ॥ ३ ॥

---

१ A च । २ AD द । ३ D तार्ध । ४ A वल्गा । ५ A विभीतं । ६ A व । ७ D वर्ती ।
८ A ये, यम् । ९ D विद्या । १० A हयान् । ११ A न् नत्वाऽरो । १२ A विधा । १३ D त । १४ D द्वौ ।

शोणेन[1] चर्मणा नद्धा मुखे कृष्णेन गुण्ठिताः[2] ।
पञ्चाङ्गुलपरीणाहा गेद्दिका[3]श्शार्द्दु[4](प)मात्रिकाः[5] ॥ ४ ॥

शोभिना हेमपट्टेन क्वचिद्रत्नविभूषिताः ।
प्रगृह्य गेद्दिकाः[6] सर्वे पक्षद्वितयसादिनः ॥ ५ ॥

आरोहेयुर्वरान् वाहान् स्वतोरणसमीपगाः ।
सुवृत्तं कन्दुकं क्लृप्तं पारिभद्रकदारुणाम्[7] ॥ ६ ॥

चर्मणा वेष्टितं भव्यं लोहितं दृष्टिरञ्जनम् ।
दुवाल्या प्रेरयन्नश्वं गेद्दिकाग्रेण[8] भूतले ॥ ७ ॥

कन्दुकं चालयेदेकः परतोरणसम्मुखम् ।
तत्पक्षाश्चानुगच्छेयुः प्रतिपक्षाश्व[9]संमुखम् ॥ ८ ॥

आगच्छेत्तं[10] ततस्त्वेकः कन्दुकं ताडयन् बलात् ।
जवयुक्तेन वाहेन प्रतीपं कन्दुकं नयेत् ॥ ९ ॥

प्रतिपक्षस्तथैवान्यः कन्दुकं परिवर्तयेत् ।
एवमन्योन्यसङ्घर्षा[11]घातायातैश्च कन्दुकम् ॥ ८१० ॥

क्रीडन्तः प्रेरयेयुस्ते बहुघातै[12]रनेकशः ।
पुरोघातेन तेष्वेकः पश्चाद्घातेन चापरः ॥ ११ ॥

तिर्यग्घात(तै)स्तथा चान्यो बहिर्घात(तै)स्तथेतरः ।
गेडि(द्दि)काग्रेण सङ्गृह्य नयेतान्यो विहायसा ॥ १२ ॥

गगनस्थं परः सादी[13] ग्रेडि(द्दि)काग्रेण धारयेत् ।
अपरश्चा[14]श्ववारोऽपि तमादाया[15]म्बरान्नयेत् ॥ १३ ॥

एवं सङ्कुलघातेन कन्दुकं भुवि चाम्बरे ।
नयन्तस्तोरणस्यान्तर्बहिर्निष्कास्य कन्दुकम् ॥ १४ ॥

जयं लभन्ते तत्पक्षास्तूर्यनादविजृ[16]म्भितम् ।
विनोद्य कन्दुकेनैवं जयमासाद्य भूपतिः ॥ १५ ॥

---

१ A शौ । २ A गण्ठिता । ३ D डि । ४ D ट्टुम । ५ A का । ६ D डि । ७ D णम् । ८ D डि
९ A श्व । १० D युः । ११ D घा । १२ A थाये । १३ A दि । १४ D श्च तथा सादी । १५ D आपातं गगनं नयेत् । १६ D ल ।

तस्मादवतरेदश्वात्स्तूयमानश्च बन्दिभिः ।
तोकारदेशसम्भूतं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ १६ ॥

शिक्षितं जवसम्पन्नमारोहेत्तुरगोत्तमम् ।
ततो मण्डलवारीषु(धारासु) धारये[1]त्तेत्तु(न्तु)रङ्गमम् ॥ १७ ॥

अन्तर्व[2]ल्गां समाकृष्य बहिर्व[3]ल्गां(ल्गा)कृताश्रयः ।
[4]दृढोरु(रु)श्चलजङ्घश्च स्थिरहस्तोऽश्लथासनः ॥ १८ ॥

विस्तृतोरस्थलश्चैव बाह्यकर्णा[5]ग्रदन्तदृक् ॥
अङ्गुष्ठाग्रेण सम्पीड्य पादाधारयुगं दृढम् ॥ १९ ॥

परतो मध्यपा[6]देन पार्ष्णि[7]भ्यां ताडयेद्धयम् ।
विगत्या परिगच्छन्तं कशाघातेन ताडयेत् ॥ ८२० ॥

वाग्भिः सन्तर्जयेदश्वमूरुभ्यां परिपीडयेत् ।
[8]धारासु वर्धयेद्भावं क्रमेण च विव[9]र्त्त(र्त)येत् ॥ २१ ॥

कुपितं सान्त्वयेदेनं स्कन्धास्फालनमाचरेत् ।
सव्यापसव्यचारीषु तां[10] तां वल्गां[11] समाकृशेत् ॥ २२ ॥

वीथ्यामुत्प्लवने धार्यं सम्यग् वल्गा[12]द्वयं समम् ।
एवं वाहनविद्यायामुत्कर्षं दर्शयेन्नृपः ॥ २३ ॥

रञ्जयन् प्रेक्षकाँल्लोकानश्वविद्याविशारदान् ।
[13]अन्तःपुरपुरन्ध्रीभिः कृतनीराजनाविधिः ॥ २४ ॥

स्वर्णवस्त्रैरलङ्कारैस्तोषयेदश्ववाहकान् ।
स्तूयमानो जनैः सर्वैर्गीयमानश्च गायकैः ॥ २५ ॥

कविभिः प[14]ठ्यमानस्तु प्रविशेद्राजमन्दिरम् ।
एवं तुरगवाह्यालीविनोदः कथितो मुदा ॥ २६ ॥

भूलोकमल्लदेवेन जगदानन्ददायिना ।
विनोदो वाजि[15]वाह्यालीसञ्ज्ञतः प्रतिपादितः ॥ २७ ॥

इति तुरगवाह्यालीविनोदः ॥ ४ ॥

---

१ D तत्तु । २ A ल्गां, ल्गा । ३ D ल्गा । ४ A ढ । ५ A र्णेऽग्र । ६ A पद्देन । ७ A ष्णि । ८ D सुधासु । ९ A न्वस्याला । १० D लम्बां वल्गां । ११ A बल्गां । १२ A ल्गा । १३ A ततः । १४ A पा । १५ D ह ।

अधुनाङ्कविनोदोऽयं वर्ण्यते सोमभूभुजा।
के(ये)न वा युध्यते सार्धमेकः खलकधामनि ॥ २८ ॥

समेनास्त्रेण यस्तज्ज्ञैरङ्कः स परिकीर्तितः।
अङ्काश्च त्रिविधाः प्रोक्तास्तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २९ ॥

अभिधानं नाम तेषां कारणैश्च पृथक् पृथक्।
गालिभिस्ताडनैर्मूर्धहननैर्दलबन्धनैः ॥ ८३० ॥

आस्यैताम्बूलघातैश्च केशानां छेदनैरपि।
एतैरन्यैश्च विविधैः कारणैर्योऽभिभूयते ॥ ३१ ॥

परिभूताङ्क इत्येष विश्रुतो जनसंसदि।
एकवेश्यानिमित्तेन कामक्रोधविमोहितः ॥ ३२ ॥

ईर्ष्यया युध्यते यस्तु मत्सराङ्कः स उच्यते।
गृहक्षेत्रादिहरणात् सीमाव्याजाच्च युध्यते ॥ ३३ ॥

देशलाभनिमित्ताच्च भूम्यङ्को नामतो हि सः।
एकमुद्दिश्य सर्वान्वा विरुदं पाठयेत्तु यः ॥ ३४ ॥

गाययेद्वाँदयेद्वाऽपि काहलां वा मदोद्धतः।
आरुह्य महिषं दर्प(र्पाद्) दिवा दीपं प्रदीपयेत् ॥ ३५ ॥

तृणानि विकिरन् वीथ्यां विरुदाङ्को निगद्यते।
शस्त्रविद्यावलेपेन युद्धवृत्त्या विजीविषुः ॥ ३६ ॥

युध्यते यस्तु स ज्ञेयो विद्याङ्को नाम नामतः।
पित्रादिमारणोद्भूतं वैरं संस्मृत्य युध्यते ॥ ३७ ॥

वैराङ्क इति नामास्य कृतवान् सोमभूपतिः।
कृतापराधकं राजा योधयेन्निग्रहाय यम् ॥ ३८ ॥

तादृशेन द्वितीयेन द्रोहाङ्कः सोऽभिधीयते।
कृत्वा पापानि यो मोहाद्विरक्तोऽभ्येत्य भूपतिः(तिम्) ॥ ३९ ॥

१ A मुच्य। २ A गामनी, धामति। ३ A ङ्कसाः। ४ A स्येता। ५ D र्वत्वाद्। ६ D ट।
७ A द्वाद। ८ D हा। ९ A यन। १० A तम्।

युध्येताद्य(घ)निवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्ताङ्ग उच्यते ।
एवं विवा[1]दसम्पन्नान् वा[2]रयेद्युद्धकर्मणः ॥ ८४० ॥

अशक्यत्वात्ततो पश्चाद्योधयेद्धार्मिको नृपः ।
ईदृशौ[3]ष्टविधानङ्गान्योधयन् पृथिवीपतिः ॥ ४१ ॥

पापं ना[4]प्नोति तेषां च व्याजपापं व्यपोहति ।
कारयेत्खलकं राजा तुङ्गं वृत्तं समं दृढम् ॥ ४२ ॥

द्व्यष्टहस्तसुविस्तीर्णं[5] त्रिगुणं परिणाहतः ।
द्वात्रिंशन्मे[6]ढकै[7]र्युक्तं द्वारेणैकेन संयुतम् ॥ ४३ ॥

निम्बपत्रैः पताकाभिर्मेढकाग्राणि भूषयेत् ।
द्वारं सोपानसंयुक्तं कुर्यात्तोरणमण्डितम् ॥ ४४ ॥

अधिष्ठितं दण्डध[8]रैः खलकं लक्षणान्वितम् ।
खलकेन समोत्सेधे कुर्याद्दी[9]क्षिणमण्डपम् ॥ ४५ ॥

विशालं चतुरस्रं च सवितानं च साङ्गणम् ।
मध्ये वेदिकया युक्तं चित्रभित्तिसमन्वितम् ॥ ४६ ॥

सुधाधवलितं रम्यं श्लक्ष्णकुट्टिमशोभितम् ।
स्वर्णपट्टपिनद्धैश्च स्तम्भैः सुपरिमण्डितम् ॥ ४७ ॥

वारे शनैश्चरे सोऽयमङ्गानाहूय योध[10]येत् ।
प्रतिज्ञां शृणुयात्तेषां[11] विविधां[12] शौर्यशालिनीम् ॥ ४८ ॥

प्रधावाम्यहमित्येको रुणध्मीति तथापरः ।
खो[13]क्ष्वामीति तथा चैको धारयामीति चापरः ॥ ४९ ॥

अपसर्पामि[14] नेत्येकः च(श्च)सर्पामीति कश्चन ।
मारयाम्यहमित्येको म्रियेऽहं नेति चापरः ॥ ८५० ॥

शस्त्र्याः शस्त्रिकया स्पर्शे हनिष्यामीति कश्चन ।
अ[15]स्त्रशस्त्रैः तवाङ्गानि दारयामीति चेतरः ॥ ५१ ॥

---

१ A रुद्ध। २ A च। ३ D शो। ४ A न प्रा। ५ D द्वि। ६ A न्मण्ड। ७ D धा। ८ D दी।
९ A नी। १० D वाद। ११ A स्के। १२ A धां। १३ A खा। १४ D मीतिनैक चसर्पामीतिकश्चन।
A अपसर्पामिनेत्येकः सर्पग्रामीतिः चापरः। १५ A अस्त्रशस्त्रैं, आस्त्रां।

छिनद्मि पादं धावन्तं घ्नन्तं[1] हस्तं निहन्म्यहम् ।
दण्डं[2] छिनद्मि निक्षिप्तं[3] गात्रं विद्या(ध्या)म्युपागतम् ॥ ५२ ॥

ब्रुवतामेवमन्योन्यं प्रतिज्ञां लेखयेन्नृपः ।
तेषां भूषाविशेषांश्च दत्वा कुर्याद्विसर्जनम् ॥ ५३ ॥

ततः प्रभाकरे वारे कृतपूर्वाह्णिकक्रियैः[4] ।
निवर्त्य भोजनं राजा भवेत्सम्भृतमण्डनः ॥ ५४ ॥

यामावशेषे दिवसे शुद्धान्तवनितायुतः ।
प्रसादचित्तैर्भृत्यैश्च पुरैर्म(रम)ण्डलपालकैः ॥ ५५ ॥

परमण्डलभूपालैः सचिवामात्यमन्त्रिभिः ।
प्रविश्य वीक्षणाङ्गा(गा)रमधितिष्ठेन्नृपासनम्[5] ॥ ५६ ॥

ततः समागतान् सर्वान्यथायोग्यं निवेशयेत् ।
अङ्कास्ततः समायान्ति समारुह्य करेणुकाः ॥ ५७ ॥

मुदितास्तूर्यघोषेण कुर्वन्तः सिंहगर्जितम् ।
काहलां वादयन्तश्च बिरुदाक्षरवादिनीम् ॥ ५८ ॥

हरिताङ्गरागकाः केचित्केचित्पीताङ्गरागिणः ।
कृष्णाङ्गरागिणः केचित्केचिच्छ्वेताङ्गरागिणः ॥ ५९ ॥

त्रिबिन्दुं[6](न्दु) विन्दुमाला च (लश्च)त्रिशूलं मण्डलाकृतिः[7](ति) ।
पुत्रिकाकारमर्धेन्दुसदृशं तिलकं भवेत् ॥ ८६० ॥

तिलकं भालदेशे तु नेत्रस्याधः कटस्थले ।
बाह्वोश्च शिखरे[8] वर्त्से[9] दधाना जठरेऽपि च ॥ ६१ ॥

पञ्चवर्णकपट्टांश्च वसाना जानुलम्बिनः ।
सौवर्णं दधतो रम्यं पट्टिकावेष्टितं दलम् ॥ ६२ ॥

शङ्खजैर्मणिभिः स्थूलैः कृतकण्ठविभूषणाः ।
पीतलोहितपट्टैश्च शोभिताश्चावलम्बने[10] ॥ ६३ ॥

१ D घ्नतं । २ A ण्ड । ३ A नाक्षिप्रं । ४ A याः । ५ A वीस D वीक्षणाङ्गारं । ६ A बिडं ।
७ D ति । ८ D शिरसे । ९ D वृत्वा A धृत्वा । १० D म्बिनः ।

प्रविश्य खलकं सर्वे कृतकूर्मासनक्रियाः ।
प्रणमन्तो महीपालं विज्ञपेयुः पृथक् पृथक् ॥ ६४ ॥

क्षितीशः परिभूतेन योधयेत्परिभावकम्[1] ।
स्त्रीमत्सरसमायुक्तं मत्सरेणैव योधयेत् ॥ ६५ ॥

सविरोधौ क्षितेरर्त्यर्थे[2] योधनीयो[3](यौ) परस्परम् ।
विरुदं योधयेद्राजा विरुदप्रतिरोधिना ॥ ६६ ॥

विद्याङ्क(ङ्कः) समविद्येन तद्विधेनैव योधयेत् ।
वैराङ्के[4](ङ्को) वैरिणा सार्धं योधनीयो महीभुजा ॥ ६७ ॥

द्रोहाङ्कं तादृशेनैव वध्येन सह योधयेत् ।
पापिनां (नं) पापशुध्यर्थं पापिना सह योधयेत् ॥ ६८ ॥

दण्डधारयु(धृ)तं दण्डमङ्कयो[5]र्मध्यवर्तिनम् ।
अपनीय[6] ततो मुञ्चेद् द्वावङ्कौ युद्धलालसौ ॥ ६९ ॥

निवारयन्तौ खोञ्चन्तौ धावन्तावपसर्पिणौ ।
क्रोधरक्तेक्षणौ वीरौ सन्दष्टो(ष्टौ)ष्टपुटावपि ॥ ८७० ॥

मुञ्च मुञ्चेति जल्पन्तौ खोञ्च खोञ्चेति भाषिणौ ।
स्खलद्गतियुतौ वीरौ क्षिपन्तौ[7] पुरतः सह ॥ ७१ ॥

रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ लम्बमानान्त्रमालिकौ ।
क्षुरिकायां विभिन्नायां पतितायां करादपि ॥ ७२ ॥

विच्छिन्नशस्त्रबाहौ च चरणे परिखण्डिते ।
निवारणार्थं युद्धस्य[8] दण्डं मध्ये निवेशयेत् ॥ ७३ ॥

अपक्षगामी नृपतिर्धर्मयुद्धं प्रवर्तयेत् ।
निहन्तॄ[10]णां जयो युद्धे दैवेनैव[9] प्रवर्तते ॥ ७४ ॥

प्रतिज्ञापालकानां तु जयं दद्यान्नृपः स्वयम् ।
प्रसाददानकं भूरि वस्त्रकाञ्चनभूषणम् ॥ ७५ ॥

---

१ D कः। २ A तेत्य। ३ D यः। ४ D ङ्कं। ५ D ङ्कं यै। ६ D यं। ७ D तौ। ८ A च। ९ A द्धचे। १० A हतॄणां।

ग्रामानश्वांस्तथा नि[1]ष्कान् वृत्तिं दत्वा तु जीवितम् ।
मृतानां बन्धुरक्षार्थं परलोकक्रियाकृते ॥ ७६ ॥

कृपादानं प्रदातव्यं काञ्चनं भूरि भूभुजा ।
एवमुक्तविनोदेन दिनशेषं समाप्य च ॥ ७७ ॥

विसर्ज्य च जनान् सर्वान्प्रविशेद्राजमन्दिरम् ।
एवमङ्कविनोदोऽयं कथितो सो[2]मेभूभुजाः ॥ ७८ ॥

इत्यङ्कविनोदः ॥ ९ ॥

अथ मल्लविनोदोऽपि कथ्यते राजवल्लभः ।
मल्लास्तु त्रिविधा ज्ञेया उत्तमो मध्यमोऽधमः ॥ ७९ ॥

उत्तमो [3]ज्यै(ज्ये)ष्ठिको नाम मध्यमोऽन्तर[4]ज्येष्ठिकः ।
कनिष्ठो गोवलो ज्ञेयः कायप्राणगुणोत्तरात् ॥ ८० ॥

आविंशतेर्वत्सरेभ्यो भविष्णुर्मल्ल उच्यते ।
तत ऊर्ध्वं त्रिंशदब्दात्प्ररूढः परिकीर्तितः ॥ ८१ ॥

ततः परं हीयमानो नियुद्धे त्वक्षमो भवेत् ।
महाकायो महाप्राणो मल्लविद्याविशारदः ॥ ८२ ॥

ज्येष्ठिकः कथ्यते मल्लः प्राणविद्याधिकोऽपि वा ।
अर्धेन ज्येष्ठिमल्लस्य कायप्राणगुणै[6]स्तु यः ८३ ॥

हीयमानो भवेन्मल्लो नाम्ना सोऽन्तर[7]ज्यैष्ठिकः ।
ततोऽपि हीयमानश्चेदेतैरेव गुणैस्तथा ॥ ८४ ॥

गोवलो नाम मल्लोऽसौ नियुद्धे वेगवान् वरः ।
वेगल्लः सरलो दीर्घो भविष्णुः शैशवे भवेत् ॥ ८५ ॥

जङ्घाकाण्डे कोष्ठके च हनुदेशेऽस्थिसारवान् ।
द्वात्रिंशतां वत्सराणां पाल्यंशो[10](शे) देशावि[11]श्रृ(श्रु)तः ॥ ८६ ॥

पूर्णासु तासु पालीषु वर्तयिष्ये नियोधनम् ।
एवं समादिशन्मल्लान् सर्वान् क्षोणिपतिः स्वयम् ॥ ८७ ॥

---

१ A पत्नीं । २ A वीरनन्दनः । ३ D जे । ४ D जे । ५ A यः । ६ A णोऽ । ७ D जै । ८ D वैग । ९ D तां । १० A षोडश । ११ A स्तृताः ।

पोषार्थं[1] द्रविणं तेभ्यो दत्वा पश्चाद्विसर्प(र्ज)येत् ।
भविष्णवः प्ररूढाश्च[2] पोष्या[3] बृंहणभोजनैः[4] ॥ ८८ ॥

माषैर्मांसैस्तथा दध्ना पिष्टैः क्षीरविमिश्रितैः ।
घृतेन सितया चैव विदार्या वाजिगन्धया ॥ ८९ ॥

घृतेन भृष्टैः कुष्माण्डैश्चूर्णितैः सितयान्वितैः ।
योषितां दर्शनात्स्पर्शात्संल्ला(ला)पात्सङ्गमादपि ॥ ८९० ॥

संरक्ष्यों यत्नतो मल्ला विशेषेण भविष्णवः ।
एकान्तरे दिने कुर्युः श्रममश्रमहेतवे ॥ ९१ ॥

पृथक् पृथक् स्वगेहेषु निजैर्गोवलकैः सह ।
गोवँलैः सह कुर्वीत नियुद्धं प्राणवर्धनम् ॥ ९२ ॥

संस्थानानि च चत्वारि कल्पयेयुर्दृढानि च ।
विज्ञानानि च सर्वाणि तेभ्यसेयुरशेषतः ॥ ९३ ॥

वक्ष्यामि स्थानकानाञ्च विज्ञानानां च लक्षणम् ।
कक्षे पूर्वापरे धृत्वा प्रोत्तानपतितस्य हि ॥ ९४ ॥

तत्कपोलं स्वपार्श्वेन सम्पीड्याधाङ्कं भवेत्[10] ।
पुरः कक्षं[11] समादाय पूर्ववत्पातितः[12] स हि ॥ ९५ ॥

मूर्ध्नि कूर्मासनं बध्वा भजेद्वाप्येकपादके(कम्) ।
उत्तानप्रतिमल्लस्य निवार्य चरणद्वयम् ॥ ९६ ॥

उदरस्योपरिस्थानं[13] स्थानं[14] करवलं[15] स्मृतम् ।
स्वयमुत्तानपतितो जठरागमनोद्यतम् ॥ ९७ ॥

पादाभ्यां पीडयन् मध्ये जठरस्थानकं भवेत् ।
पराङ्मुखस्य मल्लस्य स्थितस्य पतितस्य वा ॥ ९८ ॥

[16]कक्षामाक्रम्य पार्श्वाभ्यां पृष्ठस्थानकमाचरेत् ।
उक्तानि स्थानकान्येवं विज्ञानानि प्रचक्ष्महे ॥ ९९ ॥

---

१ D पौषा । २ A श्व । ३ प्रे । ४ A बृ । ५A क्षयेत्त । ६A मल्लान्वि । ७ A वा । ८ A श्वेत्पु । ९ A ल । १० A जेत् । ११ A ढां । १२ D प । १३ A नंतंस्था । १४ A न । १५ A खलं, A खं । १६ A च्छा ।

स्वरूपेण तथा नाम्ना विस्तरेण यथागमम् ।
अर्धाङ्गस्थानकच्छे[1](स्थे)न मल्लेन स्थूलवर्ष्मणा ॥ ९०० ॥

पीडनान्मुखदेशस्य विज्ञानं स्यात्तदेव तु ।
स्थि[2]त्वैवा[3]र्धाङ्गके स्थाने पादस्याकर्षणं बहिः ॥ १ ॥

बहिः पणमितिज्ञेयं विज्ञानं[4] पादमोटनम् ।
शिरःस्थानकमास्थाय गृहीत्वैकेन मूर्धकम् ॥ २ ॥

अन्येन तत्करस्याधः क्षिप्तेन स्वकरे धृते ।
बहिर्भागे च वलिते विज्ञानं बाहुमोटनम् ॥ ३ ॥

तस्यैव परिद(ह)त्तस्य मोटने वा[6]हुसी भवेत् ।
जङ्घाभ्यां च भुजाक्रान्तौ ताभ्यां शिरसि पीडिते ॥ ४ ॥

पुरः कक्षां[7] समाकृष्य गुणालं प्राणघातकः (कम्) ।
ग्रीवायां[8] सभुजायाश्च पादेनाक्रमणे सति ॥ ५ ॥

अन्यै[10]जान्वै[11]वबद्धेन कुर्यादुत्तरढोङ्क[12]रम् ।
शिरःस्थितेन मल्लेन विक्षेपायोद्यतं पदम् ॥ ६ ॥

गृहीत्वा सक्थियुग्मेन कक्षे निक्षिप्य पार्ष्णिकै[13]म् ।
उत्तानजानुदेशस्य कटियन्त्रेण पीडनम् ॥ ७ ॥

प[14]ट्टिशं नाम विज्ञानं जानुसन्धिप्रभञ्जनम् ।
अनेनैव प्रकारेण बाहुसन्धिप्रपीडनम् ॥ ८ ॥

[15]छुंडुकी नाम विज्ञानं प्राह सोमेशभूपतिः ।
अधो[9] विधा[16]य तद्बाहोः पूर्ववत्पी[17]डनं यदि ॥ ९ ॥

विज्ञानमन्त[18]र्छुडुकी बाहुसन्धिप्रभञ्जनी[19] ।
मै[20]न्यां कक्षे विनिक्षिप्य भुजेनैकेन संयुताम् ॥ ९१० ॥

गलं प्रकोष्ठेनापीड्य तत्करेण करान्तरम् ।
सन्धौ प्रगृह्य जठरं सक्थिभ्यां परिपीडयेत् ॥ ११ ॥

---

१ D क्षे । २ A छिन्नौ चार्धाङ्गिकौ । ३ A व । ४ A न । ५ D च । ६ D चाटु A चापु । ७ A च्छा । ८ A ष्यौ, ष्णौ । ९ A न्व । १० D न्यद् ज्ञात्वा च वाहिन । ११ A त्व । १२ A रा । १३ A काम् । १४ A दि । १५ D छण्डु A छड । १६ A धो । १७ A त्स । A १८ D न्तो बुंडकी । १९ D नीः । २० A क ? ।

ततस्तद्[1] ढोङ्करं[2] नाम विज्ञानं जीवघातनम् ।
अर्धाङ्गस्थानके स्थित्वा बाहुभ्यां मध्यमु[3]न्नयन्[4] ॥ १२ ॥

पा[5]र्श्वेन पीडयन् कण्ठं कक्षामूरुं स्वजङ्घया ।
तुर्याष्टिरिति विज्ञेयं विज्ञानं मध्यभञ्जनम् ॥ १३ ॥

शिरस्थानकविज्ञानान्यमूनेकादशैव तु ।
स्थाने करव[6]ले स्थित्वा वक्रे क्षिप्त्वा निजोदरम् ॥ १४ ॥

पा[7]दमुर्द्दवडं नाम्ना विज्ञानं श्वासरोधनम् ।
उरसा पीडनं तद्वद्विज्ञानं मुखपट्टकम्[9] ॥ १५ ॥

हस्तद्वयेन वक्रस्य पिधानं मुस्ति[10]काह्वयम् ।
स्थित्वा करव[11]ले स्थाने मणिवन्धस्य मोटनम् ॥ १६ ॥

क्रियते यत्र तत्प्रोक्तं कुट्टा[12]नं करभञ्जनम् ।
[13]बाहुभ्यां मध्यमाक्रम्य जङ्घामाक्रम्य जङ्घया ॥ १७ ॥

जानुसन्धिविभागार्थं भजेच्चरणपट्टिशम् ।
परस्य जानुसन्धौ तु करं निक्षिप्य कञ्चनं[14] ॥ १८ ॥

जङ्घाभ्या[15]मूरुमाक्रम्य विदध्याल्लोलपादकम् ।
जठरस्थानके स्थित्वा बाहोर्यन्त्रै[16] निपीडनम् ॥ १९ ॥

[17]सन्दशाकृतिबाहुभ्यां सन्दंशं नाम तद्भवेत् ।
जङ्घां विधाय मन्यायां जानुसन्धिनि[18]पीडितां[19] ॥ ९२० ॥

चूडां[20] वा पूर्वकच्छां[21](क्षां)वा कर्ष(षन्) ढोङ्कि[22]रमाचरेत् ।
ऊरुभ्यां मध्यमाक्रम्य पादौ निक्षिप्य कक्षयोः[23] ॥ २१ ॥

आविध्य बाहुना जङ्घे[24] कुर्याज्जवलशङ्ख[25]कम् ।
साम्याज्जवलशङ्खस्य पादस्यैकस्य पीडनात् ॥ २२ ॥

---

१ A स्वस्त, स्तत्त । २ A ठाङ्करक । ३ A मञ्जनं । ४ A द् । ५ D adds these two lines । ६ A ब । ७ A पो । ८ D द्ब, द्धव । ९ D कः । १० D सि । ११ A ब । १२ D टयकं A दाकं । १३ A म । १४ D नः । १५ A भ्यामरु । १६ A न्त्र । १७ A सह । १८ D प्रपीडिताम् । १९ A ता। २० D डा । २१ D वतकच्छा । २२ A का । २३ D पाद । २४ A जङ्घैः । २५ D वेन ।

उक्तं कक्षवडं[1] नाम विज्ञानं पादभञ्जनम् ।
सर्वाङ्गं[2] पीडयेद्यत्र मध्यमाक्रम्य तिष्ठतः ॥ २३ ॥

सुमुखी नाम विज्ञानं सङ्कोचादङ्गसाधनम् ।
ऊरुभ्यां मध्यमाक्रम्य मन्यां कक्षान्तरे क्षिपेत् ॥ २४ ॥

ज्ञेयं गूढं[2] गुं[3](ढाङ्कु)लिर्नाम[4] विज्ञानं कण्ठमोर्टनम्[5] ।
पृष्ठस्थांत(न)कमास्थाय बाहू[6] कक्षान्तनिर्गतौ[7] ॥ २५ ॥

मन्यायां[8] सङ्गतौ कृत्वा करशाखानिबन्धनौ ।
ताभ्यां सम्पीडयेन्मन्यां[9] कुर्वंश्चाधोमुखं शिरः ॥ २६ ॥

ऊरुभ्यां मध्यमापीडय युज्यां[10]द्गरुं[11]डपक्षकम् ।
पृष्ठस्थैः[12] प्रतिमल्लस्य पृष्ठपृष्ठे[13] भुजं बलात् ॥ २७ ॥

आकृष्य[14] वर्तयन्[15]कुर्याद्विज्ञानं वेसणा[16]ब्दु(ष्टनं बु)धः ।
जानुसन्धौ क्षिपेज्जङ्घां पतितैः[17] स्यादवाङ्मुखम् ॥ २८ ॥

उरसा पीडयेत्पादं तदङ्गं[18]वलनं भवेत् ।
मन्यां कक्षान्तरे कुर्याद्बाहुं[19] गरुडपक्षवत् ॥ २९ ॥

मध्यपीडनयोगेन भवेत्सं[19]दुपवे[20]दनम् ।
एकद्वित्र्यङ्गुलीं[21] मुक्त्वा[22] करशाखाचतुष्टयम् ॥ ९३० ॥

भज्यतेऽङ्गुष्ठवर्ज्यं तद्विज्ञानं चतुरङ्गुलम् ।
बाहुना बाहुमाविध्य धृत्वा चान्येन मुद्धं[23]कम् ॥ ३१ ॥

मोट्यं[24]ते तु शिरं[25]स्तियग्विज्ञानं तद्वधा(दा)भिधम्
हस्तौ पादौ च शीर्षं च पद्भ्यामावेष्ट्यं[26] पीडनात् ॥ ३२ ॥

विज्ञानं तत्समाख्यातं डोकरं[27] सकुटुम्बकम् ।
विज्ञानान्येवमुक्तानि बन्धमोटन[28]कारणम् ॥ ३३ ॥

---

१ A टं । २ A गुधि । ३ D मु । ४ D ड । ५ H यक्र । ६ D हु । ७ D रोक्षिपेत । ८ D याः । ९ D न्मूर्ध्रा । १० D ज्ज्या । ११ A रुरड । १२ A स्था । १३ D ष्ठं । १४ A स्वा । १५ A तैयः, र्धय । १६ A णेबु D नेबु । १७ D तस्यह्य । १८ D लव । १९ A न्म । २० A वै । २१ A ली । २२ A क्ता । २३ A द्ध । २४ A माद्य । २५ A रोति । २६ A वा । २७ A क्कू । २८ A बधमोड ।

वक्ष्यामि वञ्चनोपायान्विधिवच्छास्त्रदृष्टितः।
छुडुक्यां तु प्रयुक्तायां भ्रमित्वा तां निषेधयेत् ॥ ३४ ॥

मुखस्योपरि जङ्घा[2] वा निक्षिप्य विनिवारयेत्।
पट्टिशेन गृहीताङ्घ्रिस्त्रिवृत्त्यापनयेन्नतम्[3] ॥ ३५ ॥

बाहुमोटनविज्ञानं हस्तौ संयोज्य वारयेत्।
शिरस्थानगनं मल्लं बाहुभ्यामुत्क्षिपेद्[4]बलात् ॥ ३६ ॥

पादाभ्यामवकर्षेद्वा देहं वा वर्तयेदवाक्।
स्थितं करवले स्थाने जयेच्छत्रुः प्रतिमल्लकम् ॥ ३७ ॥

पश्चात्कक्षान्तरं (र) न्यस्तपादाङ्गुष्ठेन कर्षयेत्।
अशक्य(क्त)श्चे[7]त्तथा कष्टमूरुभ्यां तस्य सक्थिकम् ॥ ३८ ॥

निपीड्य धारयेन्मल्लं यया(था)नान्यक्षमो भवेत्।
जठरस्थानसंलग्नं[10] (ग्नां) पुरः कच्छां[11] विधार्य च ॥ ३९ ॥

कूर्पराभ्यां निपीड्योरू[12] अवसृत्य विमोचयेत्।
तथा मोचयमानस्य जङ्घे धृत्वा निजाङ्घ्रिणा ॥ १४० ॥

नाभिदेशे विनुद्याथ पातयेद्धरणीतले।
पात्यमानस्तथा मल्लः पादं पश्चात्प्रसार्य[13] च ॥ ४१ ॥

तिष्ठेत्स्थैर्यमथालम्ब्य यथा न पतति क्षितौ।
पालीदिने नियुद्धाख्यः श्रम एवं[14] निवेदितः ॥ ४२ ॥

स च प्रभाते कर्तव्यो[15] विज्ञायो (नो) पायसिद्धितः।
उ(स)पालीदिवसे प्रातर्वालुकाभृतगोणिकाः ॥ ४३ ॥

बाहुभ्यामुत्क्षिपेच्छक्त्या पादाभ्यां च मुहुर्मुहुः।
भारं सोढुं स कर्तव्यो[16] ज्येष्ठैर्मल्लैर्विशेषतः ॥ ४४ ॥

भारश्रमोऽयमाख्यातो गात्रप्राणविवर्धनः।
भ्रमणार्थं ततो गच्छेत्क्रोशमेकं बहिः पुरात् ॥ ४५ ॥

---

१ A छुडक्या ज्ञानभोगेन यामित्वा। २ A ङ्घा। ३ D यान्वि। ४ A द्ग। ५ D व। ६ A यस्थं। ७ A ह। ८ A श्व। ९ A यन्म। १० A ल्ल। ११ D क्षां। १२ D रुं। १३ A सर्पयेत्। १४ A व। १५ D व्योविज्ञायो। १६ A व्या।

निवर्तेत तथा तूर्णं श्रमोऽयं भ्रमणाभिधः ।
पुष्करिण्यां तडागे वा नद्यां च प्रविशेज्जलम् ॥ ४६ ॥

कण्ठदघ्नं ततस्तोयं बाहुभ्यामवलोडयेत् ।
जङ्घाबलावहः पूर्वः कथितो भ्रमणश्रमः ॥ ४७ ॥

बाहुप्राणकरो ज्ञेयो द्वितीयः सलिलः(ल)श्रमः ।
स्थितौ तुदेतामन्योन्यं कराभ्यां ब(बा)हुयुग्मकम् ॥ ४८ ॥

सायङ्काले विधातव्यो बाहूपेल्लणकः श्रमः ।
आश्लेषयोग्य(ग्यं) सुश्लक्ष्णमूर्ध(र्ध्वं) बाहुतले[1]न्नतम्[2] ॥ ४९ ॥

दृढं निखा[3]नितं स्तम्भं चर्चितं चन्दनादिना ।
उत्प्लुत्याक्रम्य सक्थिभ्यां बाहुभ्यां चैव वक्षसा ॥ ९५० ॥

दृढं सम्पीड्य तं[4] स्तम्भं पद्भ्यामूर्ध्वं[5] समाश्रयेत् ।
बा[6]हुभ्यां च ततोरुभ्यामावर्तनविवर्तनैः ॥ ५१ ॥

अ[7]धश्चोर्ध्वं च संश्लेष्य स्तम्भेन श्रममाचरेत् ।
एवं कृतश्रमा मल्लाः पुष्टा हृष्टाः समागताः ॥ ५२ ॥

विज्ञपेयुर्महीपालं मल्लाध्यक्षपुरःसराः ।
पार्ल्य[8](ल्यः) पूर्णा इहास्माकं पोषिता च निजा तनु(नुः) ॥ ५३ ॥

जितश्रमा वयं जाता नियोधयै[10] महीपते ।
इति विज्ञाप्यमानस्तु गुणा(णां)स्तेषां विचारयेत् ॥ ५४ ॥

भेदैर्द्वादशभिर्युक्ता[11]न्मिथस्तेषां नियोधने ।
महाकायस्तु यो मल्लो भौ[12]री स परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥

बलाढ्यः कथ्यते प्राणी ऊर्जल[13]श्च सु[14]शिक्षितः ।
संस्थाननिरतो ज्ञेयो यः स्थाने सुस्थितासनः ॥ ५६ ॥

श्रमं न याति यो युद्धे बहुयोधी स कथ्यते ।
विज्ञानेन गृहीतोऽपि यो मुञ्चति न भाषते ॥ ५७ ॥

ना[15]स्फालयति हस्तेन सम्बद्धः[16] पतितो ह्यधः[17] ।

---

१ D न । २ A तः । ३ D पाति । ४ A त । ५ A र्धं । ६ D adds this line । ७ A आधाश्चार्धं । ८ D पाल्याः । ९ D स्वपुत्रवत् । १० A ज । ११ D क्ताः मि । १२ A भी । १३ D ऊर्ज्व A ऊर्जा । १४ A परी । १५ D न । १६ A न्धः । १७ A रधेः ।

वलनं सहते यस्तु स भवेद्वलनेसहः ॥ ५८ ॥

यो रक्षति हि विज्ञानं मल्लो रक्षणको ह(म)तः ।
आशु[1]प्रयुक्ते विज्ञाने[2] तदपाये परं[3] द्रुतम् ॥ ५९ ॥

स मल्लो ढकणो धन्[4]यः शीघ्रविज्ञानकारकः ।
परप्रयुक्तं[5] विज्ञानं पररन्ध्रं च पश्यति ॥ ९६० ॥

दर्शनाख्यक्रियायोगान्म[6]ल्लो दर्शन उच्यते ।
उत्प्लुत्य यो लगेत्कण्ठे स मल्लो लँगनो भवेत् ॥ ६१ ॥

मर्यादापालको युद्धे नियतः परिकीर्तितः ।
एवंविधगुणान् मल्लान् समकायवयोबलान् ॥ ६२ ॥

नियुद्धे योजयेद्राजा करास्फालनपूर्वकम् ।
प्रतिज्ञां ते च जल्पन्ति शृणुयात्तां नराधिपः ॥ ६३ ॥

घटिकाभ्यन्तरे देव मोटयेत्प्र(प्र)तियोधिनम् ।
मल्लद्वयं मोटयामि जल्पत्येवं तथापरः ॥ ६४ ॥

मल्लत्रयं भिनद्मीति वदेदन्योऽपि ज्येष्ठकैः[10] ।
विज्ञानेनाहमेकेन पातयामीति भाषते ॥ ६५ ॥

यस्मिन्नेव स्थित(तः)स्थाने तस्मिन्नेव निपातयेत्(ये) ।
एवं कृतप्रतिज्ञांस्तांन्विमर्द्य च ततो निशि ॥ ६६ ॥

महत्तरं समाहूय महीपालः समादिशेत् ।
अलङ्कुरुष्व वाक्याडं[11] त(चाख्वाडव)न्नेहं देवमण्डपम् ॥ ६७ ॥

इत्यादिष्टो नृपेन्द्रेण ततो ग्रा(ग्र)हमहत्तरः ।
स्तम्भैः षोडशभिर्युक्तं गृहं कृत्वा समायतम् ॥ ६८ ॥

पश्चिमे तु दिशाभागे चतुरस्रां सुविस्तृताम् ।
सार्धहस्तसमुत्सेधां वेदिकां तत्र कारयेत् ॥ ६९ ॥

---

१ A श्रु । २ D तदपाय । ३ D परमं । ४ A न्या । ५ A क्त । ६ A ह्म । ७ A लगतो । ८ A ध । ९ A भ । १० A कम् । ११ D क्यं ।

वेदिकाग्नेयकोणे तु कुर्याच्छ्रीकृष्णमण्डपम् ।
वेदिकायाः[1] पुरोदेशे दशहस्तसुविस्तृता(त)म् ॥ ९७० ॥

त्रिंशद्धस्तपरीणाहं वितस्तिद्वयघातवत् (खातकम्) ।
पूरयेच्च ततः खातं ग्रामसञ्जातया मृदा ॥ ७१ ॥

मृत्तिकां सेचयेत्तोयैः कुद्दालैश्च निखातयेत् ।
चौ[3]र(ल)येच्चालिनीभिश्च दृषदादीन्विशोधयेत् ॥ ७२ ॥

सुश्लक्ष्णां मृत्तिकामीषदार्द्रां[4] शुद्धां च कारयेत् ।
एवमक्खाडकं[5] कृत्वा प्रातरागत्य भूपतिम् ॥ ७३ ॥

विज्ञापयेद्गृहामात्यः सर्वं सम्पादितं मया ।
ततः कौतुकसंयुक्तो[6] मल्लाध्यक्षं समादिशेत् ॥ ७४ ॥

आवाह्[7]याखिलान् मल्लान् नियुद्धायेति भूपतिः ।
गृहीत[8]वचना(नो)ऽध्यक्षो विनयानतकन्धरः ॥ ७५ ॥

निर्गत्य च तथा कुर्याद्यथादिष्टं महीभुजा ।
ततः करेणुकाः सर्वाः प्रेषयेच्च पृथक् पृथक् ॥ ७६ ॥

ज्यैष्ठिकानां च मल्लानां तूर्याणि च बहूनि च ।
सौवर्णशृङ्खलास्तेषु नेत्र[9]पट्टं पृथग्विधम् ॥ ७७ ॥

शृङ्गारार्थं यथायोग्यं दापयेच्च पृथक् पृथक् ।
चन्दनालिप्तसर्वाङ्गाः स्वर्णशृङ्खलभूषिताः ॥ ७८ ॥

दधिमण्ड[10]लभक्तांश्च भुक्त्वा स्वल्पं प्रसाध्य[11] च ।
गृहीताक्षतदूर्वास्ते आरोहेयुः करेणुकाः ॥ ७९ ॥

म(ग)ल्हरीतूर्यनादेन समायाता नृपाङ्गणम् ।
कृतभोजनशृङ्गारैः[12] सायाह्ने सेवकैः सह ॥ ९८० ॥

पुत्रमित्रकलत्रैश्च विशेदाखाडकं तदा ।
भुजास्फालननादेन पूरयन्तो दिगन्तरम् ॥ ८१ ॥

---

१ A याम् । २ A ड । ३ A सा । ४ A दाशुद्धां चापि । ५ A कावडं D खाडकं ६ । D कं
७ A व्हायाखि । ८ A वयतो । ९ D पश्येत् । १० A ङ्क । ११ A घ । १२ A रे ।

विज्ञ[1]पेयुस्ततो भूपं सर्वे[2] मल्लाः समागताः ।
पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा च कृष्णे[3] कृष्ल(त)नमस्कृतिः ॥ ८२ ॥

सिंहासनं समारुह्य सर्वा[4]न्स्थाने नि[5]वेशयेत् ।
यस्य येन कृतं[6] पूर्वं युद्धाय [7]करताडनम् ॥ ८३ ॥

आहूय तानसौ मुक्ता योधयेत्पृथिवीपतिः ।
च[8]ल्लणं परिधास्यं च दृढं[9] कच्छां विवेष्ट्य च ॥ ८४ ॥

जूटकं बन्धयित्वा तु भुजावास्फाल्य सन्मुखौ ।
नियुध्येतामुभौ मल्लौ रोधनैः प्रतिरोधनैः ॥ ८५ ॥

प्रकोष्ठधारणैश्चैव मणिबन्धविमोचनैः ।
कच्छधारणमोक्षाभ्यां पातनैरध[10]र(ख)पातनैः ॥ ८६ ॥

बाहुसङ्घट्ट[11]नैश्चैव तथा पादैरघट्टनैः ।
आश्लेषैः पीडनैश्चैव विश्लेषैरपसर्पणैः ॥ ८७ ॥

उत्प्लुत्य[12] [13]लंगनैः कण्ठे जठरे पृष्ठतस्तथा ।
[14]भ्रमणैर्भ्रामणैश्चैव वलनैर्वर्तनैस्तथा ॥ ८८ ॥

सन्निपातावधूतै[15]श्च तोलनैः स्फालनैस्तथा ।
नानाविधैश्च विज्ञानैर्विविधैर्बन्ध[16]मोचनैः ॥ ८९ ॥

श्रान्ताश्चोत्तानपतिताः स्वेदार्द्रीकृतविग्रहाः ।
कर्दमालिप्तसर्वाङ्गा मुकुलीकृतलोचनाः ॥ ९० ॥

मुञ्चन्तः श्वासफुत्कारं दृश्य[17]न्ते ते [18]समाकुलाः ।
द्वावप्येवंविधौ[19] दृष्ट्वा समीकुर्यान्नृपेश्वरः ॥ ९१ ॥

आ(अ)श्रमस्य जयं दद्यान्मोटनाच्च विशेषतः ।
एवं नियो[20]ध्यं तान् सर्वान् सजयान् भूरिकाञ्चनैः ॥ ९२ ॥

वस्त्रैराभरणैर्यानैर्वाहैश्च परितोषयेत् ।
वि[21]सर्ज्य च ततो मल्लान् सेवकानितरानपि ॥ ९३ ॥

१ A नमे । २ A सर्व । ३ A ष्ण । ४ A र्व । ५ A वि । ६ A तः । ७ D कृत । ८ A वल्लभं । ९ D ढां । १० D घः । ११ A नैचै । १२ D त्य च । १३ D लंगत् । १४ A चर्मणो । १५ A तैश्च । १६ D द्ध । १७ D ते । १८ ष्वनाकुलान् । १९ A धं । २० D ज्य । २१ A सृज्य ।

मल्लयुद्धप्रकारन्[1]तं ब्रुवाणः प्रमदान्वितः ।
एवं मल्लविनोदेन नीत्वा वासरशेषकम् ॥ ९४ ॥

सुखासनं समारुह्य प्रविशेद्राजमन्दिरम् ।
मल्लानां लक्षणं युद्धं[2]श्रमै[3]श्च परि[4]पोषणम् ॥ ९५ ॥

कथितं सोमभूपेन सर्वमल्लोपकारकम् ।
उक्तो मल्लविनोदोऽयं सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ९६ ॥

इति मल्लविनोदः ॥ ६ ॥

ताम्रचूडविनोदस्तु साम्प्रतं परिकीर्त्यते ।
कुक्कुटानां च सद्भिस्तु ज्ञातव्या जातयः पुरा ॥ ९७ ॥

आकारः पोषणं चैव शु[6]भं रूपं च शाकुनम् ।
आयोधनप्रकारश्च व्यवस्थाश्च जयाजये ॥ ९८ ॥

कुक्कुटानामिदं ज्ञात्वा पश्चात्कुर्या[5]त्तदाहवम् ।
पादौ सितौ सिते चारे[7] नखराः पाण्डु[8]राः शुभाः ॥ ९९ ॥

लोचने च तथा शुक्ले शुक्लप्रा[9]णो विशेषतः ।
शङ्खध्वनिनिभो नादस्तीक्ष्णाग्रा पिच्छसन्ततिः ॥ १००० ॥

कम्बुग्रन्थि[10]निभं शीर्ष[11] यस्यासौ शङ्खजातिकः[12] ।
चरणौ पाण्डुरच्छायौ दीर्घा[13]श्चाङ्गुलयः कृशाः ॥ १ ॥

दीर्घो देहस्तथा कार्श्यं वक्त्रं[14] दीर्घा च नासिका ।
मृदुप्रहारसंयुक्तं मन्दयुद्धं[15] भवेत्स्थिरम् ॥ २ ॥

यस्यासौ स भवेज्जात्या कुक्कुटो गुरुसंज्ञकः ।
उन्नतः सितवृत्ताङ्गिः पृथुवक्षस्थलो महान् ॥ ३ ॥

आक्रम्य युध्यते शूर अंशुजातिः प्रकीर्तितः ।
सूक्ष्मारः[16] शोणपादश्च सितशुक्तिसमन्वितः ॥ ४ ॥

शुक्लाक्षो दीर्घशब्[17]दश्च जात्या नारः प्रकीर्तितः ।
हारिद्रौ चरणौ वापि[18] सितौ वा कृष्णबिन्दुकौ ॥ ५ ॥

---

१ A रान्ते । २ A द्धं । ३ A माच । ४ D तो । ५ A हवमिच्छन्निर्शो । ६ A श्रुतं । ७ A र । ८ A ण्ड । ९ A ण । १० A न्धि । ११ A र्ष । १२ A की । १३ A र्घ । १४ A क्र । १५ D द्वय । १६ A क्ष्मो । १७ A रावो । १८ D चा ।

कांस्यवर्णौ भवेतां वा प्रियङ्गुकणबिन्दुकौ ।
कृष्णाश्च नखरा यस्य कृष्णो वा चित्रितोऽपि वा ॥ ६ ॥

रक्ते[1] दृशौ[2]स्त(त)लस्तब्धो गृध्रजातिः स कुक्कुटः ।
श्यामला शुक्त[3]यो यस्य किञ्चित्पाण्डुरतां श्रितः ॥ ७ ॥

कृष्णा[4] रेखा वचौ[5]लम्भो जात्या[6]तेगोः स कथ्यते ।
कृष्णवर्णोऽपि दीर्घाङ्गो वक्रतुण्डो[7] रणे[8] क्षमः[9] ॥ ८ ॥

बृहन्नाथो(दो)महाकायो जात्या श्रोणिः प्रकीर्तित[10]ः ।
कृष्णपादो मारनेत्रः कृष्णपक्ष्मातिदीर्घकः ॥ ९ ॥

[11]वैश्वयं[12]श्चै शिरो युक्ते(द्धे) सर्पजातिः प्रकीर्तित[13]ः ।
चरणौ हरितच्छायौ धारे शुक्ले च लोच[14]ने ॥ १०१० ॥

आकारो वर्तुलो यस्य तं विद्यात्कूर्मजातिकम् ।
कन्धरादेशसञ्जातं पिच्छं केसर[15]संज्ञितत् ॥ ११ ॥

त्रिकस्थानसमुद्भूतं बर्हमन्तर[16]कं विदुः ।
पुच्छे जातानि दीर्घाणि सक्थिस्थानि भुजानि तु ॥ १२ ॥

शाखादयो[17]ऽपि कथ्यन्ते महिलापिच्छसंज्ञया ।
तेषामूर्ध्व[18]गते पिच्छे दीर्घेषु(पुं)पिच्छसंज्ञिते ॥ १३ ॥

योषितिपिच्छवहिस्थानि वालश्चान्यनृज[19]ूनि तु ।
निर्मांसे (सो) पादतलकः ह्रस्वाच(श्च)रणशाखिकाः ॥ १४ ॥

आरे वृत्ते तथा जङ्घे संश्लिष्टसमशु[20]क्तिके ।
[21]बृहतीबीजसङ्काशा शुक्तयः कूर्पराश्रिताः १५ ॥

क्रोडपश्चिमपादाभ्यां पादयोर्वक्रता भवेत् ।
क्रोडदेशो विशालः स्याद् ग्रीवा दीर्घा च पीवरा ॥ १६ ॥

स्थूलं शिरस्तथा वृत्तं गर्भस्थे लघुलोच[22]ने ।
स्थूला कुब्जा तथा वासा पेशलं तनु वासरम् ॥ १७ ॥

---

१ A क्तौ । २ A शो । ३ A क्ल । ४ A ष्णले । ५ A A चो । ६ A त्यागोः । ७ A तां । ८ A रण । ९ A णः । १० A ताः । ११ A च । १२ A यश्च । १३ D ता । १४ A रोच । १५ D सज्जि । १६ A रिकां । १७ A ये । १८ A र्ध्वे । १९ D जंति । २० A सू । २१ A ब्रहन्ती । २२ A भोज ।

केसरं विशदं दीर्घं तथा मकरिका वरां[1] ।
अंसौ समुन्नतौ शस्तौ [2]ह्रस्वाह्रस्वविलम्बिनौ ॥ १८ ॥

कर्कशानि च पिच्छानि पृष्ठं कूर्मवदुन्नतम् ।
संलग्नः पुच्छसन्धिः स्यात्समं [3]पुच्छं प्रशस्यते ॥ १९ ॥

दीर्घा[4] वालधिका शस्ता महिलापिच्छकं लघु ।
[5]पुंपिच्छे वायसे (चायते) स्यातां पृष्ठभागो[6]ऽतिविस्मृ(स्तृ)तः ॥ १०२० ॥

एवं लक्षणसंयुक्तान् सुभटां[7]न्कुक्कुटान् वरान् ।
धारयित्वा कुलाये च तज्ज्ञैस्तान् परितो(पो)षयेत् ॥ २१ ॥

रसोदनैर्घृतोपेतैर्दध्ना च परिमिश्रितैः ।
अङ्गुष्ठतर्जनीयोगान्निष्पीड्य शिखरं दृढम् ॥ २२ ॥

इतरैः कराशाखाग्रैर्वक्त्रं व्यादाय भोजयेत् ।
धात्रीफलप्रमाणांश्च ग्रासान् यत्नेन भोजयेत् ॥ २३ ॥

पाययेच्छीतलं तोयं क्षालयेदुष्णवारिणा ।
मुखं सशेखरं लिम्पेन्मृदा लवणयुक्तया ॥ २४ ॥

निष्पावपत्रस्वरसैर्निशया वा विलेपयेत् ।
[10]चङ्क्रामयेत्मनाक् पश्चाद्यामेकमतन्द्रितः ॥ २५ ॥

खेलयेत्पांसुले स्थाने करीषे वा सुचूर्णिते ।
मध्यंदिने कुलायेषु निक्षिपेत् कुक्कुटान् पृथक् ॥ २६ ॥

सायं पुनस्तथा भोज्यं[11](ज्याः)तैलेनाभ्यज्य युक्तितः ।
शेखरं मुखदेशं च जङ्घां पादतलं तथा ॥ २७ ॥

उष्णाम्बुप्लुतवस्त्रं तु निष्पीड्य स्वेदयेच्छनैः ।
वासय[12]ष्टिं समारोप्य शाययेन्निशि कुक्कुटान् ॥ २८ ॥

मार्जारादिभयाद्रक्षेत्प्रयत्नात्परिपालकः ।
एवं सम्पोष्य यत्नेन कुक्कुटान् युद्धकोविदान् ॥ २९ ॥

---

१ D राः । २ D ह्रस्वौह्रस्वावलम्बिनौ । ३ A पुष्पं । ४ A र्घं । ५ पुपि । ६ A गेऽतिविस्मृतः, गोविनिस्तत D गेतिविस्मृता । ७ A य । ८ A स । ९ A वाधि । १० A चक्रा । ११ A ज्य । १२ A ष्टि ।

पत्रिकालम्बनं कृत्वा ध्वजदण्डं समुत्क्षिपेत् ।
ततः प्रसादचित्तैश्च कुक्कुटाहवलम्पटैः ॥ १०३० ॥

प्रतिपक्षीकृतं(तैः) सार्धं योधयेत्कुक्कुटान्नृपः ।
प्रत्यर्थिषु तथा मुख्यां विधाय प्राणवल्लभाम् ॥ ३१ ॥

तया सह प्रकुर्वीत कुक्कुटाहवमुत्तमम् ।
वारे शनैश्चरे रात्रौ संम्मार्ज्य धरणीतलम् ॥ ३२ ॥

सुलिप्ते मन्दिरस्यान्तरालिखेद्रतिमण्डलम् ।
ग्रन्थिभ्यां नियतं सूत्रं कृत्वैकादशमुष्टिकम् ॥ ३३ ॥

चतुरस्रं प्रकुर्वीत तेन मण्डलकं समम् ।
प्राक्प्रत्यगायते रेखे द्वे मध्ये दक्षिणोत्तरे ॥ ३४ ॥

एवं नवपदं क्षेत्रं समं यत्नात्प्रकल्पयेत् ।
मध्यमं ब्रह्मणः कोष्ठं प्रांच्यमिन्द्रस्य कोष्ठकम् ॥ ३५ ॥

वन्हेराग्नेयकं कोष्ठं दक्षिणं यमकोष्ठकम् ।
नैऋ(र्ऋ)त्यं नैऋ(र्ऋ)तं कोष्ठं पाश्चात्यं वरुणस्य च ॥ ३६ ॥

वायव्यं वायुसंज्ञं स्यात् कौबेरं भैरवास्पदम् ।
ईशानमीशकोष्ठं स्यात् तत्प्राच्यां बहिरालिखेत् ॥ ३७ ॥

सूर्यमण्डलकं वृत्तमर्धमिन्दोश्च मण्डलम् ।
दक्षिणे दिङ्मुखे लेख्यं क्षुरिके शक्रकोष्ठके ॥ ३८ ॥

उत्तराग्रा भवेत्पूर्वा दक्षिणा पश्चिमानना ।
इन्द्रगेहाल्लिखेत्पूर्वं कोष्ठकं तत्प्रमाणकम् ॥ ३९ ॥

तोरणालङ्कृतं कुर्यात्त्रिशूलत्रयभूषितम् ।
अग्निकोष्ठस्य तत्कोणे चुल्लीवह्निन्दुकत्रिकम् ॥ १०४० ॥

आलिखेद्यमकोष्ठस्यं याम्ये रेखासमाश्रिता(तम्) ।
मातृकागणमुद्दिश्य पङ्क्तितो बिन्दुसप्तकम् ॥ ४१ ॥

---

१ A समर्प्य । २ D न्तेआ । ३ A न्धि । ४ A प्रच्या । ५ D नैर्ऋतं कोष्ठं पाश्चात्यं ज्ञेयं तद्वरुणस्य च । ६ A तेर । ७ D च्यामिन्द्रकोष्ठकं । ८ A णोदङ्मुखं । ९ D ख्ये । १० A स्यायामे ।

त्रिकोणं[1] वारुणात्कोष्ठा[2]त्पश्चिमं[3] कोष्ठमालिखेत् ।
तत्कोष्ठमध्ये विलिखेत्कुक्कुटस्य पदद्वयम् ॥ ४२ ॥

आग्नेयं[4](य)शिरसं सर्पं[5] विलिखेद्वायुकोष्ठके ।
कौबेरे[6] भैरवो लेख्यो दक्षिणाशाशिरो(रा) महान् ॥ ४३ ॥

कपालं[7] कर्त्रिका(कां) हस्त(हस्ते) त्रिशूल(लं)डमरुं[8] दधत् ।
शालिपिष्टस्य कल्केन शङ्खकल्केन वा बुधः ॥ ४४ ॥

मण्डलं रतिनामेदं शुचौ देशे समालिखेत् ।
आचार्यो मन्त्रमुच्चार्य तत्तत्कोष्ठगतान्सु[10]रान् ॥ ४५ ॥

[11]गन्धैर्भिर्विविधैः पुष्पैस्ताम्बूलैर्धूपदीपकैः ।
इङ्गिताकारतत्त्वज्ञैर्जयाजयविचक्षणैः ॥ ४६ ॥

सेवाकारैश्च संवेष्ट्य समन्ताद्रतिमण्डलम् ।
तत्रैको मोक्षको दक्षः पूर्वाभिमुखमास्थितः ॥ ४७ ॥

त्रिकोणकोष्ठकस्यान्ते स्थापनीयो महीभुजा ।
तत्रैकं शुभसंयुक्तं सम्प्राप्तविजयं पुरा ॥ ४८ ॥

पाण्डुरं तु सिते पक्षे कृष्णं कृष्णे तु कुक्कुटम् ।
मोक्षको [12]नृहरेर्यानं कुक्कुटं गरुडं तथा ॥ ४९ ॥

ध्यात्वा समाहितो भूत्वा मन्त्रमुच्चारयेदिमम् ।
ॐ गरुडानां सुवर्चा [13]पक्षपाक्षि[14]त्वनं[15]तरं ग्रवत अमा याहि स्वाहा ॥१०५०॥

पक्षौ वक्षः प्रयत्नेन त्रिकोणस्थपदास्थि[16]तम् ।
जयेत्युक्त्वा विमुञ्चेत्तं[17] प्राङ्मुखं चरणायुधम् ॥ ५१ ॥

विमुक्तस्ताम्रचूडस्तु यद्वर्णं कुसुमं स्पृशेत् ।
च[18]र्वां तद्वर्णमा[19]शंसेत्कुक्कुटं प्रतियोधिनम् ॥ ५२ ॥

ततोऽपसार्य पुष्पाणि वारिणा परिषि[20]च्य च ।
पुनस्तेनैव करुणं मोक्तव्यश्चरणायुधः ॥ ५३ ॥

१ A णव। २ A को। ३ A मः। ४ D यः। ५ A र्प्यं। ६ A रू। ७ D ल। ८ A रू। ९ A तत्कोष्ठं च। १० A न्शा। ११ D सुगन्धै। १२ A हरिमात्मानं। १३ A य। १४ A त। १५ A न तरय। १६ A ताम्। १७ D त्तत्। १८ A श्चा। १९ D मास्यांते। २० D षिं।

संलग्नपिच्छैः[1] शीघ्रं चेत्तोरणाभिमुखं व्रजेत् ।
ऊर्ध्वे दक्षिणनेत्रेण संविष्टो विजयं वदेत् ॥ ५४ ॥

इन्द्रकोष्ठं समाविश्य क्षुरिकामु[2]त्तराननाम् ।
मुष्टौ [3]स्पृशन् जयं शंसेदितरां वा[4]ऽग्रदेशतः ॥ ५५ ॥

तस्मिन्कोष्ठे समास्था[5]य घनवर्षमहीतले ।
दक्षिणे वित्तवर्षे च जयं शंसत्यसंशय[6]म् ॥ ५६ ॥

तत्र थो[7] यदि वीक्षेत पादयोरन्तरालकम् ।
दक्षिणेन समावृ[8]त्य पश्यन्पृष्ठं जयं वदेत् ॥ ५७ ॥

तत्रस[redacted]थां) चरणाग्रेण दक्षिणेन शिखी स्पृशेत् ।
नासां वा नखराग्रेण मस्तकं वा जयी भवेत् ॥ ५८ ॥

परस्परसमं[10] स्पृष्टं पक्षयुग्मं समुत्क्षिपेत् ।
तत्रस्थो जयमाशंसेत्कूं[11]जन्वा दक्षिणं व्रजेत् ॥ ५९ ॥

अनलस्य गृहे स्थित्वा स्थित्वा पिच्छनिभः सरन् ।
पक्षावास्फालयन्[12]वापि जयमाख्याति निश्चितम् ॥ १०६० ॥

तत्रस्थः पश्चिमं बिन्दुं[13] स्पृशन्स्था(शंश्वा)प्यप्रदक्षिणम् ।
परिवृत्य व्रजं[14]न्शीघ्रं कुक्कुटो विजयी भवेत् ॥ ६१ ॥

दक्षिणं कोष्ठमाविश्य कूटजं लग्नपिच्छगः ।
प्रसार्य कन्धरादूर्ध्वं सं[15]पश्यन् जयमादिशेत् ॥ ६२ ॥

तत्र प्रदक्षिणं कृत्वा घटयित्वा तु वर्त्मनि ।
दक्षिणे पुच्छमाधूय नेत्रं भित्त्वा जयी भवेत् ॥ ६३ ॥

तत्रस्थान्बिन्दुकांश्चञ्च्वा विशमाने(नो) च संस्पृशेत् ।
मूलं[16] चा[17]दाक्षि[18]णो रा(या)यात्कुक्कुटो विजयी भवेत् ॥ ६४ ॥

नैऋ(र्ऋ)[19]त्यं कोष्ठमासाद्य विनिमील्य विलोचने ।
शेते जठरमुन्नम्य जयं[20]वांश्चरणायुधः ॥ ६५ ॥

---

१ D च्छं । २ D नु । ३ D स्पर्शे । ४ D त्वा । ५ A स्थां । ६ A यः । ७ A स्था । ८ A त्वृ ।
९ A स्व D ख । १० D म । A ११ त्कूजत्वा । १२ D यित्वा । १३ A न्दुस्पृशंस्वच्छा F शंश्वस्था ।
१४ A जंशी । १५ D सजयन् । १६ A स्थू । १७ D वा । १८ A णाराया । १९ D तं । २० A यंवा ।

तत्रस्थानलकोणेन कृकवाकुर्विनिर्गतः।
तद्गृहे मक्षिकां वापि कीटं वा खण्डयञ्जयी ॥ ६६ ॥

पुच्छं प्रसार्य वा तत्र जानुभ्यां वा महीं स्पृशेत्।
निर्गत्य पुरुषं [1]चञ्च्वा संस्पृशन् वा जयी भवेत् ॥ ६७ ॥

जलेशस्य गृहे स्थित्वा दक्षिणं चरणं पुरः।
प्रसार्य चञ्च्वा भूदेवीं स्पृशन् विजयवान् भवेत् ॥ ६८ ॥

तत्रस्थं दक्षिणं भ्रान्त्वा मुकुलीकृतपुच्छकम्।
व्याघ्रवच्चालेद्यस्तु स जयी कुक्कुटो मतः ॥ ६९ ॥

विकीर्य पुच्छं तत्रस्थं चञ्च्वा पृष्ठं स्पृशन्नपि।
पादेन विलिखन् भूमिं जयमाप्नोति कुक्कुटः ॥ १०७० ॥

तस्मा[2]दुद्घाट्य वदनं ग्रीवामूर्ध्वं प्रसार्य च।
[3]जृम्भते यस्तु पक्षीशस्त्वरितं विजयी भवेत् ॥ ७१ ॥

कुलायकोष्ठके तिष्ठन्[4]व्रजन् [5]घटयन् दृशौ।
शिशुवज्जृम्भमाणस्तु विजयी चरणायुधः ॥ ७२ ॥

आसाद्य कोष्टकं वा(प्रा)च्यमुपविश्य महीतलम्।
चञ्च्वा स ताडयन् पक्षी विजयं ध्रुवमाप्नुयात् ॥ ७३ ॥

[6]तत्रत्यो रङ्ग[7]मूर्धानं खादं[8]श्चञ्च्वा जयी भवेत्।
साश्नं (सोऽश्नन्) दं[9]ष्ट्राङ्कुरं वापि कूर्जं[10]न्वाऽपि मुहुर्मुहुः ॥ ७४ ॥

ऐशाने कोष्ठके स्थित्वा भै[11]रैर्वायुधवाससी।
चक्षुर्वा संस्पृशञ्चञ्च्वा कुक्कुटो जयभाग् भवेत् ॥ ७५ ॥

कुबेरभवने स्थित्वा निक्षिपेद्गजवत्पदम्।
चञ्चुना दक्षिणे भागे भूमौ घर्ष[12]ञ्जयी भवेत् ॥ ७६ ॥

[13]उत्क्षिपन्नापि पुष्पं च मोक्षं कर्ष(र्षन्) जयी भवेत्।
निर्गत्य शाम्भवात्कोष्ठा[14]त् भ्रमित्वा च प्रदक्षिणम् ॥ ७७ ॥

---

१ A धन्वा। २ A दुद्यम्य। ३ D ल। ४ A न्व्र। ५ D घटयेद्दृशौ A घटयन्दिशौ। ६ A त्रान्यो। ७ D र्धा। ८ D दन्वावि। ९ A दष्ट्राङ्कुरवा। १० A जत्वा। ११ A नैर। १२ A ञयावहम्।
१३ This line is omitted in D। १४ A ष्ठे।

चञ्च्वा स्पृशन्निशानाथं जयमाप्नोति कर्मठः ।
ब्रह्मणः[1] कोष्ठके स्थित्वा चक्षुषी[2] विनिमीलयन्[3] ॥ ७८ ॥

उत्क्षिपन् वदनं स्थित्वा विजयी चरणायुधः ।
तत्रस्थः कुक्कुटो गाढं ग्रसते गगनाङ्गणम् ॥ ७९ ॥

उत्क्षिपन् दक्षिणं पक्षं समानं विजयी भवेत् ।
रेखाद्वितीयसम्पाते कीलके वहते[4] यदि ॥ १०८० ॥

कीलकं वापि चाँ[5]क्रामेद्धन्याद्वा यदि घोणकम् ।
मध्यमेन खुरेणाथ वामं कण्डूयते यदि ॥ ८१ ॥

धुनुते वामतः पुच्छं तस्य चक्षुर्विभिद्यते ।
घर्षतो यदि चञ्च्वग्रं[6] नखस्योपरि संस्पृशेत् ॥ ८२ ॥

सन्धि वा जानुनस्तस्य लोचनं स्फुटति स्फुटम् ।
वामेन चरणेनाथ स्पृशत्यङ्गं यथा निजम् ॥ ८३ ॥

तदङ्गं भिद्यते तस्य नासाँ[7] चञ्चैव भज्यते ।
चरणस्य बहिर्भागं चञ्च्वग्रेण[8] निहन्ति चेत् ॥ ८४ ॥

पुच्छं प्रसार्य[9] धुनुते कुक्कुटः स पलायते ।
पिच्छानि सर्वगात्रेषु विकीर्णानि समानि चेत् ॥ ८५ ॥

दक्षिणं पादतलकं चञ्च्वा कोश्नाति चेत्स्वकम् ।
नखं वामपदाक्रान्तगाढं यदि विकर्षति ॥ ८६ ॥

भिन्दि[10]न्नक्षस्य नयनं कुक्कुटः समराङ्गणे ।
दक्षिणेन पदेनाङ्गं संस्पृशन् परघातनः ॥ ८७ ॥

दक्षिणे नं[11]तचेष्टाभिरादिशेज्जयमात्मनः ।
ग्रीवामाकुञ्च्य रसनां[12] दर्शयन् यदि जृम्भते ॥ ८८ ॥

उत्क्षिपेच्च मुहुः शीर्षं सङ्ख्या(ङ्ख्ये) वा विषमे जयः ।
दक्षिणं पादमुत्क्षिप्य मुष्टिं[13] बद्धावातिष्ठते ॥ ८९ ॥

---

१ A ब्र । २ A षा । ३ D येत् । ४ D घुव A F ह्व । ५ A चक्रोमेह । ६ A ञ्च्वा । ७ A सां । ८ A ञ्चा । ९ These two lines are omitted in D । १० A द । ११ A णोन्न । १२ A च । १३ A ष्टिबद्धव ।

उत्क्षिप्तं दक्षिणं रूपं जयमाप्नोति निश्चितम् ।
प्रसार्य दक्षिणं पादं सह पक्षेण कुक्कुटः ॥ १०९० ॥

अस्पृशन् रभसा कर्षञ्जयं शंसे[1]त्यवारितम् ।
दक्षिणाङ्कृताचे(श्चे)ष्टाः सौ[2]ष्ठवेन समान्विताः ॥ ९१ ॥

रत्यामन्यत्र देशे वा खलके वा जयाव[3]हाः ।
गतिः प्रदक्षिणा शस्ता वीक्षणं चारु दक्षिणम् ॥ ९२ ॥

अङ्गस्य गाढता श्रेष्ठा कथिता सोमभूभुजा ।
रत्[4]यां निरीक्षमाणानां दक्षिणां(णं) [5]जयवादिनाम् ॥ ९३ ॥

दीपोत्थकज्जलेनैषां शिखरे तिलकं न्यसेत् ।
निदाघे घटिताः पक्षा आषाढे सम्भवन्ति च[6] ॥ ९४ ॥

यावदाश्वयुजं मासं तावत्तिष्ठन्ति कोमलाः ।
अत ऊर्ध्वं दृढाः पक्षास्ततो युद्धं प्रकल्पयेत् ॥ ९५ ॥

योधयेत्फाल्गुनं यावत्तत ऊर्ध्वं न योधयेत् ।
रत्[7]याँ निरीक्ष(क्षि)ता ये तु कुक्कुटा जयकारिणः ॥ ९६ ॥

प्रातः स्वल्पं प्रभोर्ज्याथ निरीक्ष्याः पुनरेव ते ।
शुभाश्चेष्टा भजेयु[8]र्ये प्रभाते कुक्कुटाः पुनः ॥ ९७ ॥

युद्धार्थं परिकल्प्यास्ते पञ्च सप्त नवाथवा ।
पट्टैश्च पट्टिकाभिश्च चन्दनैः कुङ्कुमैरपि ॥ ९८ ॥

माल्यैराभरणैश्चैव मण्डनीयास्तु नर्तकाः ।
वादकाः पुष्पमालाभिर्मण्डनीयाश्च लेपनैः ॥ ९९ ॥

अन्योन्यविजयस्वच्छाः(स्थाः) कुक्कुटायोधलम्पटाः ।
कुक्कुटायोधविज्ञाने तज्ज्ञा भूष्याश्च मण्डनैः ॥ ११०० ॥

सेवकारान् जय[9]ज्ञांश्च विशेषेण विभूषयेत् ।
उच्छ्रि[10]तध्वजकाद[11]न्ये ध्वजं हर्तुं समुद्यताः ॥ १ ॥

---

१ D सत्येन । २ D ष्ठावन । ३ D हः । ४ A त्या । ५ D गज । ६ A ते । ७ A त्या । ८ A यो । ९ A याज्ञा । १० A स्थि । ११ A वान्य ।

तूर्यनादेन संहृष्टाः कुर्वन्तः सिंहगर्जितम् ।
कल्पितान् कुक्कुटान् श्लिष्टान्[1]संयोज्य च पुनः पुनः ॥ २ ॥

प्रहरत्रितयादूर्ध्वं गच्छेयुः खलकं पुरः ।
त्रिंशद्धस्तपरीणाहं सुवृत्तं वेदिकावृतम् ॥ ३ ॥

बहुभिर्मेढकै[2]र्बद्धं समन्तान्मृदुभूमिकम् ।
पांसुकर्दमपाषाणैर्वर्जितं सुसमं दृढम् ॥ ४ ॥

[3]पूर्वद्वारसमोपेतं पुष्पमण्डपिकायुतम् ।
प्रतीच्यां कल्पितास्तेऽपि पूर्ववद्धायनोच्छ्रितम् ॥ ५ ॥

खलकं कारयेद्राजा मण्डपेन समन्वितम् ।
राज्ञः पक्षास्थिताः सर्वे विशे[4]युः खलकं पुरा ॥ ६ ॥

उत्तरे दक्षिणे वापि दिग्भागे खलकान्तं[5]ततः ।
आच्छाद्य कुक्कुटान्वस्त्रैस्तिष्ठेयुः पङ्क्तितस्त्रि[6](स्तु)ते ॥ ७ ॥

प्रतिपक्षागममालोके[7] कारये[8]त्तत्पराजयः(यम्) ।
ततो राजा समभ्येत्य[9] वेदिकां परिभूष[10]येत् ॥ ८ ॥

अन्तःपुरपुरन्ध्रीभिः प्राणवल्लभया युतैः[11] ।
पूर्वोक्तेन प्रकारेण तदन्यां दिशमाश्रिताः ॥ ९ ॥

नृपपक्षस्थिताः सर्वे तिष्ठेयुर्गलगर्जनाः ।
ततः पूर्वं[12] प्रविष्टा[13] ये चेष्टाविज्ञानकोविदाः ॥ १११० ॥

वीक्षे[14]रन्त[15]व्यमुद्दाघ्य कु(न्नन्तरुद्घाट्य कु)क्कुटान्स्वान्पृथक् पृथक्
तत्र यः शुभचेष्टाभिरन्वितस्तान्नियोधनम् ॥ ११ ॥

प्रकुर्युः कुक्कुटं तज्ज्ञा आरे चान्यो[16]ऽस्य तेजयेत् ।
क्षुरिकाग्रेण संलेख्य पुत्रिकां धरणीतले ॥ १२ ॥

तन्नेत्रमृदमादाय दक्षिणारानने क्षिपेत् ।
यथा तैक्ष्ण्यं भजेदारा तथा कुर्वीत कोविदः ॥ १३ ॥

---

१ A ष्टायुद्धायोग्याश्च वा, श्लिष्टान् समस्ताक्तिकवायुना । २ D डकैर्बद्धं सङ्गतान् । A ढके तद्वृत्स । ३ A पूर्वे । ४ A षा । ५ A त्त । ६ A त्रि । ७ A क्य । ८ D खलकेतत्प । ९ D सभामेत्य । १० A प । ११ D न्वि । १२ D र्वे । १३ A ति । १४ A क्ष्ये । १५ खन्यमुद्घाट्य कुक्कुटान् । १६ D न्यौस्थि

आरे[1] सुनिशिते कृत्वा भूमिं[2] संसिच्य[3] वारिणा ।
तन्मृदा लेपयेत्पादावूर्ध्वं तालु[4] च शेखरम् ॥ १४ ॥

अनेनैव प्रकारेण कुर्वीरन्(र्वाणः) प्रतिशस्यते ।
मिश्रपादो जयेच्छ्वेतं तं श्वेतो जयमेचकम् ॥ १५ ॥

मिश्रपादो जयेत्कृष्णं[5] एवं पक्षान्तरैः सह ।
योधयेत्कुक्कुटौ[6] पश्चाद्धीरनीराजितावुभौ ॥ १६ ॥

विकीर्णकेसरगतौ[7] चञ्चुप्रान्तेन[8] मस्तकम् ॥
कृकाटीं[9] केसरारूढां चिबुकालम्बिकूर्चिकाम्[10] ॥ १७ ॥

पृष्ठं पुच्छं तथा धृत्वा धृत्वा[11] पादप्रहारिणौ ।
मुखदेशं विभिन्दन्ता[12]वारघातैः[13] परस्परम् ॥ १८ ॥

वमन्तौ रुधिरं वक्त्रात्स्रवच्छोणितमस्तकौ ।
मुहुर्मुहुर्धार्यमाणौ मार्जकैः पाय(द)तोदकैः[14] ॥ १९ ॥

वाससा विध्व[15](ध्य)मानौ तौ[16] मुच्यमानौ पुनः पुनः ।
धावन्तावनुगच्छन्तौ भ्रमन्तौ तावपि[17] क्वचित् ॥ ११२० ॥

सम्मुखौ पुनरायातौ गोपायन्तौ च मस्तकम् ।
[18]सन्दष्टचञ्चुकौ शान्तौ पाता(दा)घातविवर्जितौ ॥ २१ ॥

निश्वसन्तौ विकास्यास्यं शिथिलीकृतपक्षकौ ।
श्लथ[19]पुच्छौ स्तब्धपादौ तिष्ठन्तौ च सवेपथू[20](थु) ॥ २२ ॥

सन्दष्टचञ्चुकौ शान्तौ पादाघातविवर्जितौ ।
लिखिताविव तिष्ठन्तौ जङ्घान्तन्यस्त[21]मस्तकौ ॥ २३ ॥

पक्षान्तरस्थितवक्त्रौ च मिथः संश्लिष्टकन्धरौ ।
घटिताविव तिष्ठन्तौ चेष्टा[22]हीनौ च कुक्कुटौ ॥ २४ ॥

न स्पृष्टव्यौ तथा भूमौ मार्जकैर्धर्मवर्तिभिः ।
अन्यथा मार्जकैः स्थित्वा प्रोञ्छ[23]नीयमसृक् स्रुतम् ॥ २५ ॥

---

१ D रा । २ A मि । ३ A ध्य । ४ A लू । ५ A ष्ण । ६ A टं । ७ D करगा चञ्चु । ८ D न मिज । ९ A टी । १० A र्चं । ११ A कृ । १२ D द्याथचा । १३ A तं । १४ A के । १५ D विद्य । १६ A तु । १७ D न्तावपिच । १८ D Omits this line । १९ A क्ष्ण । २० D यथापशू । २१ A गत । २२ D ष्ट । २३ D च्छा ।

आच्छा[1]द्य वाससा वक्त्रं कुक्कुटस्या[2]धिमार्जकः।
स्वे[3]दयेच्च [4](च्छ्र) सितैरुष्णैर्वारं वारं मुखोद्गतैः ॥ २६ ॥

उद्धरेत्पतितं शीघ्रं वक्त्रं च रु(ऋ)जुं[5]तां नयेत्।
[6]श्रमार्तं पाययेत्तोयं मार्जकानामयं विधिः ॥ २७ ॥

कुक्कुटो यस्य पक्षस्थः प्रहरेच्च यदा यदा।
तदा तदा प्रकुर्वीरंस्तत्प[7]क्षा गलगर्जितम् ॥ २८ ॥

मीलिते स्फुटिते [8]चापि लोचने कुक्कुटस्य हि।
भग्ने तु चञ्चुपुटके श्रमे वा रक्तनिर्गमात् ॥ २९ ॥

स्वीकृत्यापजयं युद्धाद्वारणीयैः स्वकुक्कुटः।
मृते पलायिते वापि दैवां[10]देव पराजयः ॥ ११३० ॥

पराजितानामारुह्य पृष्ठं[11] स्कन्धं जयावहाः।
परिहार(स)परैर्वाक्यैर्लज्जयेयुः पराजितां[12]न् ॥ ३१ ॥

परिहासपदार्थाभि[13]मर्मभिर्मि(न्मि)तगालिभिः।
त्रि[14]पदीभिः सरामा(गा)भिर्गापयेयुः पराजितान् ॥ ३२ ॥

पराजितानां[15]माकृष्य ध्वजयष्टि(ष्टिं)बलात्ततः।
जयतूर्यनिनादैश्च नृत्यद्भिर्नर्तकैः पुनः ॥ ३३ ॥

करेणुकां समारोप्य कुक्कुटं विजयोर्जितम्।
भ्रामयेत्पुरवीथीषु जयी भवनमानयेत्॥ ३४ ॥

दिवसत्रितयन्त्वेवं विनां[16] पानीयसङ्ख्यया।
योधयेत्कुक्कुटाँ[17]न्श्रेष्ठान् जयावधि महीपतिः ॥ ३५ ॥

अवधिं युद्ध्यमानस्य ज्ञातुं नालीं प्रकल्पयेत्।
सौवर्णीं राजतीं वापि द्वात्रिंशत्यङ्गुलायताम् ॥ ३६ ॥

मध्ये वक्रां सुसंश्लिष्टां स्रोतर्सा[18]लोकवाहिनी[19]म्।
वदनेन पिधायास्यं तस्यां[20] शून्यां (न्यं) तुं[21] वेदयेत् ॥ ३७ ॥

---

१ A सा। २ D स्य वि। ३ A खे। ४ D मि। ५ A जनां। ६ A आ। ७ A त्काग। ८ D वा। ९ यस्तु। १० D तस्यदैव। ११ D न्वितान्। १२ A ताः। १३ A भि म। १४ A ....। १५ D नपा। १६ D चिन्ता। १७ D द्दा। १८ D सो। १९ A नी। २० D स्याः। २१ D नु।

[1]जलपूर्णा[2](र्णां)तदन्येन वक्रेण विनिवेशयेत् ।
तोयपूर्णे घटे तस्यां[3] रन्ध्रान्निष्कासयेज्जलम् ॥ ३८ ॥

ज्वा(ना)लायाः श्लक्ष्णभागस्तु मे[4]यस्त्वङ्गुलमानतः ।
एकद्वित्रिक्रमेणैवं यावत्स्याद्द्वादशाङ्गुलम् ॥ ३९ ॥

ततोऽर्कवारे सम्प्राप्ते योधयेदग्रयोधिनम् ।
सोमवारे तु धौरेयं कुक्कुटं जलसङ्ख्यया ॥ ११४० ॥

सलिलस्याढकं यावन्नाडी रन्ध्रेण संश्रयेत् ।
मुख्यं तु योधयेत्तावत्तदर्धेनाग्रयोधिनम् ॥ ४१ ॥

द्वितीये सोमवारे स्यादाढकद्वितयं ततः ।
योधयेदाढकन्त्वेकं द्वौ[5] प्रस्थौ विनिवारयेत् ॥ ४२ ॥

पुनः प्रस्थ[6]द्वयं यावद्योधयेत्कुक्कुटौ मिथः ।
[7]तद्वत्कुक्कुटमाना[8]र्थं योधयेदग्रयो[9]धिनम् ॥ ४३ ॥

तृतीये सोमवारे स्यादाढकत्रितयं जलम् ।
योधयेदाढकं त्वेकं द्वौ प्रस्थौ विनिवारयेत् ॥ ४४ ॥

पुनरप्याढकं युद्धं प्रस्थमेकं निवारयेत् ।
अवशिष्टं पुनः प्रस्थं योधयेच्चरणायुधम् ॥ ४५ ॥

एवं द्वादशरात्रेषु नीरमानं प्रकल्पयेत् ।
ध्वजयष्टिं तु गृह्णीयुः[10] सम्प्राप्ते[11]विजया बलात् ॥ ४६ ॥

अनेनैव प्रकारेण पञ्च सोमस्य वासरान् ।
योधयेत्कुक्कुटान् राजा पु[12]रयोधिभिरन्वितान् ॥ ४७ ॥

षष्ठे वारे तु सम्प्राप्ते कुलायं परिमण्डयेत् ।
वस्त्रैः काञ्चनपट्टैश्च पट्टिकामाल्यकैरपि ॥ ४८ ॥

पराजितस्ततः पूर्वं वर्णमाख्याय निक्षिपेत् ।
कुलाये कुक्कुटं प्रातरन्यैरप्राप्तदर्शनम् ॥ ४९ ॥

---

१ A न । २ A र्णे । ३ A स्यां । ४ D मिथ । ५ A स्तौ । ६ A च्छाद । ७ A ध्वजक ।
८ A र्धं । ९ A जि । १० A याद् । ११ A ते । १२ D पुनरर्चाभिरर्चितान् ।

बलवान्निक्षिपेत्पश्चात्कुक्कुटं जयशंसिने[1]म् ।
न विलम्बं प्रकुर्वीत मासा[2]र्धादधिकं क्वचित् ॥ ११५० ॥

निम्बपत्रमपामार्गं सूर्यपत्र(त्रं)ससर्षपम् ।
बदरीवटपत्रं च ब्रह्मदण्डि[3]समन्वितम् ॥ ५१ ॥

बन्धनीयं कुलायाग्रे रक्षार्थं परि[4]कर्मणे ।
रजकावटतोयेन सेचनीयौ कुलायकौ ॥ ५२ ॥

[5]नानाविधफलैः पुष्पैर्नानापक्वान्नवस्त्रकैः ।
मण्डयेत्तं[6] यथाभागमासमन्ता[7]न्मनोहरम् ॥ ५३ ॥

कुलाये मण्डिते सम्यक् करि[8]णीमधिरोपयेत् ।
उषिता नर्तकाः सर्वे नृत्यन्तो यान्ति ते पुरः ॥ ५४ ॥

किरन्तः पुष्पवर्षाणि कुर्वन्तः सिंहगर्जितम् ।
महता तूर्यघोषेण पूरयन्तो दिगन्तरम् ॥ ५५ ॥

विभूत्या परया युक्ताः पक्षद्वितयवेदिनः ।
प्रविशेयुः खलं[9] सर्वे पराजितपुरःसरम्(राः) ॥ ५६ ॥

ताम्बूलं चन्दनं पुष्पं वस्त्राण्याभरणानि च ।
यथायोग्यं प्रयच्छन्तो[10] मानयन्तः परस्परम् ॥ ५७ ॥

नीडयोः स्थितयोः पूर्वं मण्डितौ तौ कुलायकौ[11] ।
न्यसेन्नृपतिशोभार्थं स्वे स्वे पक्षं(क्षे) निजं निजम् ॥ ५८ ॥

पुरा जिताः कुलायस्या[12](स्थाः) [13]परिमार्ज्य पुरोऽङ्ग[14]णम् ।
पृष्ठतस्तूर्यनादेन समुत्पाद्यं[15](द्य)कुलायकम् ॥ ५९ ॥

वीक्षेरन्कुक्कुटं तज्ज्ञा जयाय जयसूचकम् ।
कुक्कुटाभिमुखो भूत्वा यदि तिष्ठति कुक्कुटः ॥ ११६० ॥

न निस्सरति नीडाद्वा[16] तिष्ठेद्वापि पराङ्मुखः ।
भवेत्सङ्कुचितग्रीवो निर्दिशेत्स पराभवम् ॥ ६१ ॥

---

१ D नः। २ A सार्धाधि। ३ D ण्डी। ४ A र। ५ A खलमण्डपिकां पुष्पैः फलैः। ६ A तां तथा ७ A नन्ता। ८ A D र। ९ D ले। D १० न्त्या। ११ A कैः। १२ D स्याः। १३ A परमार्ज्य। १४ D ग। १५ A द्य। १६ A द्वास्ति।

भूमिं विलिख्य तिष्ठेद्वा [१]असिलानाह्वयन्ति(येत) वा ।
प्रदक्षिणमुपावृत्य निःसरन् विजयी भवेत् ॥ ६२ ॥

कुक्कुटे निर्गते नीडाद्वा(द्वा)रे कुर्यात्सुतेजिते ।
क्रमोऽयं प्रतिपक्षेऽपि शेषं कुर्वीत पूर्ववत् ॥ ६३ ॥

योधयेत्पूर्ववत्तौ तु पूर्ववच्च जयाजयौ ।
हसनं खेलनं गीतं सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६४ ॥

युद्धे[२]रक्तकन्दुकैः [३]पुष्पैः पक्षिणोर्युध्यमानयोः ।
हरिचन्दननीरैश्च सिञ्चेयुर्जलयन्त्रकैः ॥ ६५ ॥

कुक्कुटा[४]कारमुद्राभिः कुङ्कुमा[५]ङ्काभिरङ्कयेत् ।
पराजितं जयोपेतो ललाटे दोष्णि वक्षसि ॥ ६६ ॥

एकादशस्तथा वारो नान्दीमुख इति स्मृतः ।
द्वाद[६]शः कृत्तिकट्टाख्यस्तत्राप्येवं विभूतयः ॥ ६७ ॥

तत ऊर्ध्वं न युद्धं स्यात्कुक्कुटानां कथञ्चन ।
कुक्कुटानां विनोदोयं कथितः सोमभूभुजा ॥ ६८ ॥
शृङ्गारवीररौद्राश्च कृता(करुणा)द्भुतभयानकाः ।
बीभत्सहास्यसंयुक्ता रसाः स्युः कुक्कुटाहवे ॥ ६९ ॥

[८]कृकवाकुविनोदोऽयं वर्णितः सोमभूभुजा ।

इति कुक्कुटविनोदः ॥ ७ ॥

इदानीं कथ्यते कोऽपि विनोदो लावकाश्रयः ॥ ११७० ॥

कच्छेर्[९]लः खारडीकश्च गोरञ्जो विगरै[१०]स्तथा ।
पांसुलो[११]श्वे(लोवे)रसश्चैताः षट् स्युर्लावकजातयः ॥ ७१ ॥

क[१२]च्छमण्डलसम्भूता कच्छेलाः[१३] परिकीर्तिताः ।
[१४]तद्वंश्यास्तु गृहोत्पन्नाः खारडीका भवन्ति ते ॥ ७२ ॥

वि[१५]न्ध्ये सह्ये च सम्भूता लावकाः शोणमस्तकाः ।
[१६]गेरञ्जा इति विख्याता युद्धकर्मणि मध्यमाः ॥ ७३ ॥

---

१ D महिलां चा । २ A क्त । ३ D पु । ४ A ङ्का, को । ५ D ङ्कादि । ६ A श कृत्तिकादा । ७ D adds this line । ८ D छे । ९ D का । १० D लः । ११ A D लो श्वेतरक्ताश्च । १२ D च्छ । १३ D छे । १४ A द्रुत्स्या । १५ A न्ध्य । १६ D गौ ।

खारडीकेण संयुक्ता(क्ता) गेरञ्ज्या जायते तु यः।
विस(ग)र[1]ः स समाख्यातो मिश्रजातिरसन्ततिः॥ ७४॥

कच्छदेशं परित्यज्य ये[2]ऽन्यदेशसमुद्भवा[3]ः।
अ[4]शोणमस्तकाः सर्वे लावका[5]ः पाशु[6](पांसु)लाः मताः॥ ७५॥

खा[7]रपांसुलयोगाच्च लावः समुपजायते।
वे[8]रसो नाम संज्ञेये[9]ः पांसुलानामयं बली॥ ७६॥

सर्वेषामुत्तमः प्रोक्तः खारडीविगरै[10]स्तथा।
वेरसः पांसुलश्चैव मध्यमौ परिकीर्तितौ॥ ७७॥

पांसुलः पांसुलेनैव युद्धं कर्तुं भवेत्[11]क्षमः।
गे[12]रञ्जी लावि[13]का श्रेष्ठा विगराणां प्रसूतये॥ ७८॥

युद्धकर्मसु गेरञ्जः कातरः परिकीर्तितः।
आश्विनात्फाल्गुनं यावत् प्रसूयन्ते तु लावकाः॥ ७९॥

तिलपुष्पोद्गमे जाता अग्रजाः परिकीर्तिताः।
मधूकपुष्पपा[14]ते तु पाश्चात्या इति विश्रुताः॥ ११८०॥

तस्मादाश्वयुजे तेषां यत्नं कुर्वीत सन्ततेः।
गे[15]रञ्ज्ञी[16] खारडी लावी[17] महाकार्या[18] सुलक्षणा[19]॥ ८१॥

पञ्जरेषु विनिक्षिप्य पोषयेच्च प्रयत्नतः।
गोधूमपिष्टसंयुक्तं मत्स्यमांसं सुचूर्णितम्॥ ८२॥

जलोष्मस्वेदितं तैलमृदितं करपल्लवैः।
अङ्गुष्ठतर्जनीयोगात्सेवा[20]ः कुर्याद्यथा[21]विधि॥ ८३॥

ताभिः सम्पोषयल्लावीर्यावनालार्द्रबीजकैः।
प्रियङ्गुतण्डुलैस्तद्वन्मुद्गानां विदलैरपि॥ ८४॥

त्रिकालं भोजयेदेताः पानीयं पाययेदपि।
करीषसार्ध(सान्द्र)चूर्णेन मृत्तिकामिश्रितेन च॥ ८५॥

---

१ D वरार। २ A यो। ३ A वा। ४ A आ। ५ A कास्ते। ६ DS शुभावहाः। ७ A has विचित्रं यस्य सर्वाङ्ग विगरो नामनामतः। ८ A चे ९ A य। १० D लः। ११ A व त्क्ष। १२ A गो। १३ D व। १४ D यातेषु। १५ A गो। १६ A ज्जीः। १७ A लींवीर्म। १८ A यः। १९ A णः। २० D त्सर्वाः। २१ A यवाकृतीः।

प्रियङ्गुधान्यमिश्रेण तद्विहारं प्रकल्पयेत् ।
पूर्वाह्णे चापराह्णे च किञ्चिदातपगोचरे ॥ ८६ ॥

मध्याह्ने शीतले स्थाने स्थापयेत्ताः प्रयत्नतः ।
गे[1]रुञ्जीसङ्गमेच्छौं[2]श्च सर्वे सुरतकांक्षिणः ॥ ८७ ॥

प्रजै[3]ने वीर्यसम्पन्नाः पोष्याः खारडिका वँ[4]राः ।
पुष्टासु तासु लावीषु विवृते स्मरमन्दिरे ॥ ८८ ॥

गर्भाशये समुच्छूने मृदुस्पर्शे[5] व्यवापयेत् ।
गर्[6]भाशये घनीभूते व्यक्तीभूते चा(तथा)ण्डके ॥ ८९ ॥

न लगेद्वीर्यतो यस्मात्तस्मात्काले व्यवापयेत् ।
वंशकाग्रशलाकाभिस्तालुँ[7]देशे परान्विताः (ताम्) ॥ ११९० ॥

ऊर्ध्वे(र्ध्वं[8])वस्त्रेण सन्नर्द्धां मध्ये कम्रा(म्रां) विभाजिताः (ताम्) ।
पार्श्वद्व(द्वा)रै[9]द्वयोपेता(तां) मध्यद्वारसमन्विताः (ताम्) ॥ ९१ ॥

अन्तँ[10]र्जलं(जालीं) विधायास्यां दम्पती विनिवेशयेत् ।
एकस्मिन् कोष्ठके लावीमन्यस्मिन् लावकं क्षिपेत् ॥ ९२ ॥

रते[11](षु)मेलयेत्तौ तु द्वारमुद्घाट्य मध्यमम् ।
सम्भोगे विनिवृत्ते च पूर्ववत्पञ्जरे क्षिपेत् ॥ ९३ ॥

अन्येद्युः प्रसवे प्राप्ते लँ[12]घ्व्यां जाल्यां विनिक्षिपेत् ।
गण्डकानि (कान्वि) क्षिपेद्द्वारि पार्श्वद्वारसमन्वितॉम्[13] (न्) ॥ ९४ ॥

गण्डकाभ्यन्तरे लावी प्रविश्याण्डं प्रसूयते ।
एकान्तरे दिने प्राप्ते लावी सूते तथाण्डकम् ॥ ९५ ॥

एवं क्रमेण सा सूते बहून्यण्डानि लाविका ।
पश्चादाच्छाद्य पक्षाभ्यां विवसँ[14]च्छिशुवत्सला ॥ ९६ ॥

त्रिसप्तवासराण्येवं रक्षत्यँ[15]ण्डान्यहर्निशम् ।
ततश्चाण्डानि निर्भिद्य निःसरन्ति च पिल्लिकाः ॥ ९७ ॥

---

१ A गो। २ A श्वश्वत्स। ३ A जान। ४ A च। ५ A प। ६ these two lines are omitted in D। ७ D वद्देशे। ८ A द्धांमध्य। ९ A या। १० A नर्जल्लीं। ११ D रतुर्मे A रते.। १२ A ल. द्वल्यां। १३ D तम्। १४ A संशि। १५ A न्त्य।

तदानीमेव धावन्ति मात्रा सह बुभुक्षिताः ।
ततः पुनः क्षिपे[1]ज्जाल्यामेव वा सह पिल्लकान् ॥ ९८ ॥

[2]वम्रिकीय(म्रकीटा)न्समादाय ग्रासार्थं तत्र निक्षिपेत् ।
ततः क्रमात्प्रवर्त(र्ध)न्ते स्त्रीपुंसाकृत्यलक्षिताः ॥ ९९ ॥

ऊर्ध्व(र्ध्वं)मासद्वयाद्व्यक्तिं यान्ति पि[3]च्छविशेषतः ।
सितासिताभ्यां राजिभ्यामुपेतैः पिच्छकै रु[4]जैः (चः) ॥ १२० ॥

बिभ्राणस्ते पुमांसः स्युस्ताम्रवर्णैस्तु योषितः ।
त्रिचतुर्मा[6]सिकादूर्ध्वं युध्यन्ते ते परस्परम् ॥ १ ॥

पृथक् पृथक् प्रकर्तव्याः पञ्जरेषु विचक्षणैः ।
ततः संवत्सरादूर्ध्वं युद्धयोग्या भवन्ति ते ॥ २ ॥

अन्योऽन्यं न सहन्ते ते द[8]र्पक्रोधसमन्विताः ।
ततः श्रमं कारयेत लावकान्युद्धसिद्धये ॥ ३ ॥

लावीं पञ्जरके कृत्वा दर्शयेल्लावकस्य ताम् ।
आकृष्य पञ्जरा[9]ल्लावं निक्षिपेत्तमवान्तरे (वस्तरे) ॥ ४ ॥

[10]वंम्रीभिर्मुकुलाकारै र्निं(रोनि)र्मिते कलशान्विते ।
अधस्ताच्च तथा चान्यं लावकं रक्षयेद्बुधः ॥ ५ ॥

दर्शयेत्तस्य कोपार्थं लावकं दर्पकूजितम् ।
वि(पि)धा[11]र्यं योधयेत्तन्तु वस्त्रवेण्या तु लावकम् ॥ ६ ॥

अ[12]र्वस्तरे स्थितं लावं वस्त्रेणाच्छाद्य शिक्षकः ।
लाव[13]कीं धार[14]णींरज्वा लम्बि[15]तां दर्श[16]येत्पुरः ॥ ७ ॥

[17]धावयेत्तं(त्तां) शनैस्त[18]ज्ज्ञो लावकं [19]चानुधावयेत् ।
उत्क्षिपेच्च तथा चोर्ध्वं पक्षयोर्दार्ढ्यसिद्धये ॥ ८ ॥

पोषयेच्च तथा लावं पोषितौ पितरौ यथा ।
पुष्टं जितश्रमं शूरं योधयेत्प्रतियोधिना ॥ ९ ॥

---

१ A पे. ल्या । २ D नम्रकीडात् । ३ D च्छं । ४ D रः । ५ A णैस्त । ६ D सि । ७ A दु । ८ D पौद्गन्ध । ९ A रांला । १० D drops these lines । ११ D ये । १२ D वान्त । १३ A की । १४ D णीं । १५ A ता । १६ A यन्पु । १७ A श्रा । १८ दृज्ञो । १९ A वा ।

धात्रीफलसमाकारं मस्तकं स्थूलकन्धरम् ।
आपाण्डुरभ्रु[1]वं ह्रस्व[2]लोचनं कुब्जचञ्चुकम् ॥ १२१० ॥

स्व(ख)राल्पपिच्छसंयुक्तं स्थूलोरुं वृत्तजङ्घकम् ।
विशालाङ्घ्रितलं दी[3]र्घचरणाङ्गुलिसन्त[4]तिम् ॥ ११ ॥

पृथुत्रिकं महाकायं युद्धकर्मविशारदम् ।
ज्यै[5]ष्ठिकं तं प्रकुर्वीत लावकं वरलक्षणम् ॥ १२ ॥

अन्तर्ज्यैष्ठिं प्रकुर्वीत तनो न्यूनं च लावकम् ।
ततोऽपि गुणतो[6] हीनं विदधीती(ता)ग्रयोधिनम् ॥ १३ ॥

मात्राशतेन विंशेन पूर्यते तोयधारया ।
तावत्पात्रं प्रकुर्वीत सा नाडी कथिता बुधैः ॥ १४ ॥

एकां च योधयेन्नाडीमेकां विश्रामयेत्तथा ।
विश्रामना[7]डीः सन्त्य[8]ज्य योधये[9]त्पञ्चनाडिकाः[10] ॥ १५ ॥

एवं च योधयेत्सप्त नव चैव यथाक्रमम् ।
हीनं मध्यं तथा ज्येष्ठं लाव[11]कं धरणीपतिः ॥ १६ ॥

वितस्त्युत्सेधसंयुक्तं हस्तत्रितयविस्तृतम् ।
कि[12]लि(लि)ञ्जं कारयेन्नीलं वस्त्रेण परिगुम्फितम् ॥ १७ ॥

वृत्ताकारं तथादाय भूतले खलकाकृ[13]ति ।
अकखा[14]डं नाम तज्ज्ञेयं लावौ तत्र तु योधयेत् ॥ १८ ॥

खारडीं खारडीकेन विगरं विगरेण च ।
चे(वे)रसश्चे(संवे)रसेनैव कच्छलं कच्छलेन च ॥ १९ ॥

प्रागेव लावयुद्धार्थं योधयेदग्रयोधिनम् ।
अन्तर्ज्येष्ठि(ष्ठिं) तथा मध्ये ज्येष्ठि[15]मं तं (मन्ते) नियोधयेत् ॥ १२२० ॥

उत्क्षिप्तो[16]ऽवस्तरो येन नि[17]र्जलावकदर्पतः ।
तस्य चेद्युध्यते लावो नवनाडीकृतावधि[18] ॥ २१ ॥

---

१ A क्त । २ A स्वा । ३ A र्घं । ४ A ति । ५ A ष्ठ्यं । ६ A तो । ७ डीं । ८ A न्त । ९ D ज । १० A काम् । ११ D कनिष्ठं । १२ D कल A का । १३ D तिः । १४ A ण्डं । १५ D मध्ये । १६ D त्पश्चेत । १७ D बलवान् दर्पतः स्वयम् । १८ D धिः ।

नवनाड्यन्तरे लावो विजयेत परं यदि ।
विशेषेण जयस्तस्य तस्यैवावस्तरो चलः ॥ २२ ॥

नवनाडीकृतां सङ्ख्यां पूरयेद्यदि लावकः ।
तस्यैव विजयो ज्ञेयो येनावस्तर उच्छ्रितः ॥ २३ ॥

त(उ)च्छ्रितावस्तरस्यैव लावो यदि पलायते[1] ।
नवनाड्यन्तरे तस्मात्तदन्यो जयमाप्नुयात् ॥ २४ ॥

अवस्तरं च गृह्णाति कृतं च पर्णमश्नुते[2] ।
साम्ये पणो न लभ्येत समयाद्वा स लभ्यते ॥ २५ ॥

ततः प्रवर्तते(येद्) युद्धं लावकानां नरेश्वरः ।
युध्यमानास्ततो लावाश्चञ्च्वा चर्वन्ति मस्तकम् ॥ २६ ॥

कृकाटिकां विधृत्वाऽथ चत्वारो(त्वरयो)त्प्लुत्य पक्षकैः ।
प्रहरन्ति मुहुः पादैर्भ्रमन्ति[3] च विमुक्तये ॥ २७ ॥

ग्रीवांपुच्छं[4] समुत्पाद्य(ट्य) चञ्च्वा भिन्दन्ति कन्धराम् ।
सन्दशवत्तथा नासां दृष्ट्वा निघ्नन्ति पक्षकैः ॥ २८ ॥

रक्ताक्तशिरसः केचिच्छिन्नग्रीवास्तथापरे ।
पिच्छैर्वियोजिताः केचित्केचिल्लोहितगात्रकाः[5] ॥ २९ ॥

उत्खातनखराः केचित्केचित्पाटितवर्मकाः[6] ।
उत्प(त्स)न्नचक्षवः केचित्केचिदुद्वान्तशोणिताः ॥ १२३० ॥

पुरः प्रसर्पिणः केचित्केचित्स्युरपसर्पिणः[7] ।
आक्रान्तकन्धराः केचित् केचिदुर्न्नमिताननाः[8] ॥ ३१ ॥

स्रस्ताङ्गाः स्रस्तपक्षाश्च स्रस्तग्रीवा विलोचनाः ।
स्रस्तजङ्घोरुपादाश्च स्रस्तसर्वाङ्गसन्धयः ॥ ३२ ॥

धैर्यमालम्ब्य तिष्ठन्ति व्यादायास्यं च (श्व) सन्ति च ।
तथाप्यमर्षा युध्यन्ते गात्रादभ्यधिकं मनः ॥ ३३ ॥

---

१ A फ। २ A द। ३ A दौ। ४ D वां। ५ A प। ६ A लोहितैः। ७ A स्तु।
८ A नमदा।

प्रागवस्थामतिक्रम्य त्व[1]रितं प्रहरन्ति ये ।
गल[2]गर्जैश्च कुर्वन्तो नदन्ताश्च मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥

लाविका ये न वीक्ष्यं[3](क्ष)न्ते ये च सङ्कोचिताङ्गकाः ।
पलायनपरा ज्ञेया लावकास्ते विचक्षणैः ॥ ३५ ॥

एवंविधान्परिज्ञाय पलायनपरायणान् ।
अन्यैं[4]र्युद्धं समामन्त्र्य युद्धादेनान्निवारयेत् ॥ ३६ ॥

एकस्य चञ्च्वां भग्नायां साम्यं कुर्याद्द्वयोरपि ।
अक्षमत्वेन वा साम्यं द्वयोः कुर्यान्महीपतिः ॥ ३७ ॥

शूरस्य विजयं दद्याद्द्रुतस्य पराजयम् ।
इति लावकयुद्धेऽस्मिन् समयः परिकीर्तितः ॥ ३८ ॥

इति लावकयुद्धः (द्धम्) ॥ ८ ॥

इदानीं मेषयुद्धस्य विनोदः परिकीर्त्यते ।
मेषास्तु त्रिविधा ज्ञेयाश्चोलिका जटिलास्तथा ॥ ३९ ॥

शोणवर्णास्तथा चान्ये सम्भवन्ति महीतले ।
भ्रुवौ पादाश्च जठरं पुच्छमास्यं श्रुतिद्वयम् ॥ १२४० ॥

इति यस्य भवेत्कृष्णं चोलिकः स उदाहृतः ।
एतैरेव भवेच्छुतैः कृष्णश्चोरसाहचोलिकाः (कः) ॥ ४१ ॥

रोमाणि स्थूलदीर्घाणि तेषां कण्ठे स्तने[9] तथा ।
येन केनापि वर्णेन यस्योर्णा सर्वगात्रजा ॥ ४२ ॥

मृदुला गुम्फिता श्लक्ष्णा जटिलैः[10] स प्रकीर्तितैः[11] ।
बन्धुर(रः)स्कन्धदेशे तु [12]स्थूल[13]सङ्गतशृङ्गकः ॥ ४३ ॥

ह्रस्वाणि स्थूलरोमाणि सर्वाङ्गीणानि यस्य तु ।
लोहितो यश्च वर्णेन शो[14]णः स परिकीर्तितः ॥ ४४ ॥

विभक्ताङ्गोऽस्थिसारश्च शूरश्चाक्षै[15]श(त) तुण्डकः ।
आवर्तः प्रोथदेशे स्याच्छतपद्या समाकृतिः ॥ ४५ ॥

---

१ A च । २ A च्छ । ३ A जंच । ४ A क्ष्यते । ५ A न्ययु । ६ A द्वोऽस्थ F द्वोत्स्थ । ७ A त ।
८ D च्छा । ९ D नौ । १० D लास्ते । ११ D ताः । १२ A स्थ । १३ A त्सङ्क । १४ A शौ । १५ D कृत ।

पुच्छेन मुकुलावर्तः सः शुभो लक्षणान्वितः ॥
पराङ्मुखो य उत्पन्नो युद्धे न स पराजितः ॥ ४६ ॥

कृष्णमस्तकमेषोऽपि शूरः स्या[1]दिति निश्चितम् ।
तेषां तु[2] पोषणं कार्यं सूपकैश्चणकैरपि ॥ ४७ ॥

तैलाक्तया कुसरया[3] दूर्वावेण्या तथार्द्रया ।
सैन्धवं घृतसंयुक्तं सप्तमेऽहनि दापयेत् ॥ ४८ ॥

दातव्यं पोषणार्थं तु तेन रोडो बली भवेत् ।
पूर्वाह्णे चापराह्णे च भ्र[4]ममेव(येच्च) शनैः शनैः ॥ ४९ ॥

निवर्त्य पाययेत्तोयं तेन चाप्यायितो भवेत् ।
पत्ति(ट्टि)का(कां)लोहसम्भूता(तां) शृङ्गे[5] विध्वास्य कीलयेत् ॥ १२५० ॥

मुद्रिका(कां)बन्धनार्थं हि तत्रैव विनिवेशयेत् ।
शृङ्गद्वयेऽपि बध्नीयात् मटकद्वितये ध्रुवम् ॥ ५१ ॥

तिमिरे स्थापयेन्मेषं लशुनं चापि भोजयेत् ।
आदित्यवारे युद्धार्थं कारयेल्लघुभोजनम् ॥ ५२ ॥

मदार्थं पाययेन्मद्यं व्योषं वा भूर्ण(र्ज)पर्णकम् ।
क्रोधार्थं निक्षिपेद्वक्रे तेन युध्येत निष्ठु[6]रम् ॥ ५३ ॥

योधयेच्च ततो मेषावन्योन्यं घोरघट्टनै[7]ः ।
ततोऽपसृत्य सर्पन्तौ कुर्वन्तौ शीर्षताडनम् ॥ ५४ ॥

कृकाटीमांसखण्डानि पातयन्तौ महीतले ।
[8]युध्येते मेषकौ[9] किञ्चिपदसृत्यातिदूरकम् ॥ ५५ ॥

[10]केचि(काश्चि)च्छीघ्रप्रहारांश्च कुर्वन्तौ शतसङ्ख्यया ।
उन्न[11]येत्पतितं योक्ता भ[12]ग्नवत्सं[13] ततो नमेत् ॥ ५६ ॥

[14]पलायितस्तु यो मेषो न स शक्यः प्रयोजितुम् ।
पणपूर्वं नियोद्ध्यास्ते ध्वजहेतोर्नियोधनम् ॥ ५७ ॥

---

१ D श्रान्यन्त । २ A नु । ३ A श । ४ A भृश । ५ D ङ्ग । ६ A रः । ७ A नौ । ८ A युद्धयते । ९ A को । १० D किंचिच्छीघ्रं । ११ A पेत्य । १२ D भुग्न । १३ A त्सजयो ।
१४ D adds these two lines.

पलायेति ततो मेषे पणो ग्राह्यो यथोदितः ।
एषं मेषविशेषाणां विनोदः कथितो भृशम् ॥ ५८ ॥

कथ्यते सोमभूपेन विनोदो महिषाश्रयः ।
भूलोकमल्लदेवेन कलासर्वस्ववेदिना ॥ ५९ ॥

इति मेषविनोदः ॥ ९ ॥

इदानीं कथ्यते कोऽपि विनोदो महिषाश्रयः ।
वैदर्भा(ः) कारहाटाश्च जालंधरसमुद्भवाः ॥ १२६० ॥

सौराष्ट्रमध्यदेशा(श्या)श्च महिषा युद्धवेदिनः ।
स्थूलस्कन्धा महाकाया विशालोरस्थलास्तथा ॥ ६१ ॥

कुब्जपौल(र)स्त्यपादाश्च लाक्षापिङ्गलचक्षुषः ।
हीनाः पश्चिमभागेषु श्रुग्नपष्ठाः समोदराः ॥ ६२ ॥

अस्रस्तमेढ्काश्चैव ह्रस्ववर्क्रविषाणकाः ।
श्वेतकृष्णाः सपुण्ड्राश्च श्वेताङ्घ्रिश्वेतपुच्छकाः ॥ ६३ ॥

ईदृशा महिषा ज्ञेया प्रशस्ता युद्धकर्मणि ।
बालान्प्रियङ्गुपिष्टेन क्षीरमिश्रेण पोषयेत् ॥ ६४ ॥

दध्ना समाषचूर्णेन बृंहयेत्तान् प्रयत्नतः ।
ऊर्ध्वं संवत्सरात्तेषां नासावेधं समाचरेत् ॥ ६५ ॥

नासायां निक्षिपेद्रज्जुं दृढां धारणहेतवे ।
पिण्याकैः पू(कपू)र्णकुल्माषैर्विदलैश्चणकस्य च ॥ ६६ ॥

कृशराभिः सतैलाभिस्तक्रैर्लवणसंयुतैः ।
तत्तत्कालसमुद्भूतैर्हरितैर्यवसैरपि ॥ ६७ ॥

जलावगाहनैस्तेषां तुष्टिं पुष्टिं च कारयेत् ।
वर्षाणां पञ्चकादूर्ध्वं दर्पवन्तो बलान्विताः ॥ ६८ ॥

महाकाया विभक्ताङ्गा युद्धयोग्या भवन्ति ते ।
महिषीवृन्दमध्यस्थौ कर्दमालिप्तगात्रकौ ॥ ६९ ॥

१ A यिनि । २ A क । ३ A ट । ४ A ला । ५ D स्थ । ६ A भ । ७ A रा । ८ A ञ्ज । ९ D श्च । १० A कः । ११ A भि ।

निम्बपत्रकृतां मालां धारयन्तावुरःस्थले ॥
विमुक्तनासिकाबन्धौ तुं[1](शू)लिकाप्रोतशृङ्गकौ ॥ १२७० ॥

गोपानां करतालैश्च सिंहनादैः प्रहर्षितौ ।
ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य वदनं वीक्षमाणौ परस्परम् ॥ ७१ ॥

कुञ्जराविव दुर्धर्षौ महिषौ[2] योधयेन्नृपैः[3] ।
प्रहरन्तौ विषाणाग्रैः कोपा[4]न्मीलितमस्तकौ ॥ ७२ ॥

नर्दन्तावि(व)वसर्पन्तौ भूतलन्यस्तजानुकौ ।
उत्क्षिप्तपुच्छकौ क्रुद्धौ श्वसन्तौ वान्तफेनकौ ॥ ७३ ॥

कीं[5]नास(नाश)लिप्तसर्वाङ्गौ क्रोधसंरक्त[6]लोचनौ ।
तत्रैकैः[7] पीड्यमानस्तु महिषेण बलीयसा ॥ ७४ ॥

शृङ्गाग्रै[8]दारितस्कन्धैः[9] सैरिभैः[10] प्रप[11]लायते ।
पाश्चात्यभागं शृङ्गाभ्यां धारयन्ननुधावति ॥ ७५ ॥

सम्प्राप्तविजयः क्रोधाव(द्ध)ली प्रेक्षकनाशनैः ।
विनोदो महिषस्यैवं कथितः सोमभूभुजा ॥ ७६ ॥

इति महिषविनोदः ॥ १० ॥

पारा[12]वतविनोदस्य वर्णनं क्रियतेऽधुना ।
सिन्धुदेशे विशेषेण ब्राह्मणाः[13] क्षत्रिया विशः ॥ ७७ ॥

पारा[14]पताः प्रजायन्ते शूद्राः स्युर्यत्र कुत्रचित् ।
सशिखा पादपिच्छाढ्या[15]श्चि[16]रक्कणनशालिनः ॥ ७८ ॥

ज्ञेयास्ते ब्राह्मणा जात्या पवित्राः शुभदर्शनाः ।
पादपिच्छैः समायुक्ताः शैश्च[17]क्कणनकोविदाः ॥ ७९ ॥

पारापताः शिखाहीनाः ज्ञेया क्षत्रियजातयः ।
अल्पक्कणसमायुक्ताः पादपिच्छविवर्जिताः ॥ १२८० ॥

पारापतास्तु विशिखा विज्ञेया वैश्यजातयः ।
श्वेताः कृष्णास्तथा शोणाः पीताश्च हरितास्तथा ॥ ८१ ॥

---

१ D शूलका शूलिनौ । २ A षो । ३ A पाः । ४ A क्रुद्धौ स्वसतौ वातफेनकौ । ५ A कि । ६ A त्क । ७ A क । ८ A ग्रं । ९ A न्ध । १० A भ । ११ ब । १२ A रप । १३ A ण । १४ D परा । १५ A ढ्या । १६ A श्चित्रेक्षणविशालिनः । १७ D स ।

कर्बुराः पाटलाश्चित्रा भवन्त्येतासु जातिषु ।
हरिताङ्गा नीलकण्ठा[1]ः कृष्णराजिकपक्षकाः ॥ ८२ ॥

रक्तलोचनपादाश्च शूद्रा[2]ः पारापतास्तथा ।
देवालये तथा सौधे शैलाग्रे च वसन्ति ते ॥ ८३ ॥

न पोष्या ध्वनिहीनत्वाच्छूद्रा[3]ः पारापताधमाः ।
चण्डालान्त्यजजातीयाः कपोता विविधा पुनः ॥ ८४ ॥

न स्पृश्या नैव सम्पोष्या गृहस्थेन कदाचन ।
प्रमादाद्यस्य गेहान्तः प्रविष्टाश्चेत्[4] कपोतका[5]ः ॥ ८५ ॥

प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत वेदोक्तविधिना बु[6]धः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैमे प्रशस्ता राजमन्दिरे ॥ ८६ ॥

पो[7]षणीयाः प्रयत्नेन यवगोधूमतण्डुलैः ।
अन्यैरपि तथा धान्यैः शुक्रादै[8]रथापि वा ॥ ८७ ॥

पानीयपूरितं पश्चात्पानार्थं[9] स्थापयेद्बुधः ।
सौवर्णे राजते वापि पञ्जरे दारुनिर्मिते ॥ ८८ ॥

स्थापयेद्दम्पती[10] राजा सदृशौ वर्णरूपतः[11] ।
पतिव्रता भवन्त्येताः पारापतकुलाङ्गनाः ॥ ८९ ॥

पारापतश्च स्वगृहं प्रवेशयति नेतरम्[12] ।
गलघूर्णितनादेन फुल्ल[13]द्रुतगलेन च ॥ १२९० ॥

प्रसारितेन पुच्छेन प्रियां दृष्ट्वा प्रनृत्यति ।
चुम्बति[14] प्रेयसीं प्रतिया परिवृत्य मुहुर्मुहुः ॥ ९१ ॥

सङ्गमं च करोत्येष वारं वारं मुदान्वितः ।
र[15]क्षते(न्तौ) चाण्डके स्नेहात् यामं यामं पृथक् पृथक् ॥ ९२ ॥

शावकान् पालयन्तौ तौ कण्ठस्थाहारदानतः ।
पारापतं तथाभूतं शिक्षितं क्रमशः पथि ॥ ९३ ॥

---

१ A ण्ठा । २ A द्रा । ३ A द्रा । ४ D चे । ५ D तिकाः । ६ A ततः । ७ A प्रो । ८ A यं । ९ D थैं । १० A तिं । ११ D रूपवर्णतः । १२ D रः । १३ A लिं । १४ D न्ति । १५ D adds these two lines ।

तमेकं पञ्जरे कृत्वा नीत्वा दूरं समुत्सृजेत् ।
लेखपत्रं समासज्य कण्ठे तं मोचयेन्नरः ॥ ९४ ॥

त्रिंशद्योजनपर्यन्तमह्ना याति स्मरन् प्रियाम् ।
पवित्रा दर्शनीयाश्च राजकार्योपयोगिनः ॥ ९५ ॥

अत एव महीपालैः संग्राह्यास्ते विशेषतः ।
रतिकालेऽपि ते धार्या रागवर्धनहेतवे ॥ ९६ ॥

गलघूर्णितनादेन हर्षमुत्पादयन्ति हि ।
पारापतविनोदोऽयं धर्मकर्मार्थसिद्धये ॥ ९७ ॥

इति पारापतविनोदः ॥ ११ ॥

इदानीं कीर्त्यते सद्योविनोदः सरमाभुवः ।
आभिराः सेवुं[5]णाश्चैव कह्ले[6]राः पडियँण्ड(र्यन्त) जाः ॥ ९८ ॥

त्रैगर्ता दुग्धवाटाश्च तथा कर्णाटदेशजाः ।
आंन्ध्रदेशसमुत्पन्नास्तथा च्य(च)वनवासजाः ॥ ९९ ॥

वैदर्भास्तालनीराश्च तापीतटसमुद्भवाः ।
राष्ट्रष्वेतेषु सञ्जाताः शौर्यवीर्यबलान्विताः ॥ १३०० ॥

सुं[10]रावाः सारमेया[11]ः स्युर्नानावर्णगुणान्विताः ।
आभीरा[12]स्तनुरोमाणः सेवुं[13]णाश्च तनुत्वचः ॥ १ ॥

कह्ले[14]राः स्वच्छरोमा[15]णः पर्यन्तास्तनुपुच्छकाः ।
त्रैगर्तास्तु महाकायाः दुग्धवाटाः कृशाङ्गकाः ॥ २ ॥

कर्णाटदेशसम्भूताः कुब्जकेशाश्च कुक्कुराः ।
आन्ध्रदेशसमुत्पन्नाः स्वल्पकाया महाबलाः ॥ ३ ॥

रोमशा[16] वनवासाः स्युर्वैदर्भा रम्यमूर्तयः ।
स्ना(ता)लनीरसमुत्पन्नाः कान्तिमन्तोऽल्परोमकाः ॥ ४ ॥

तापीतटसमुत्पन्नाः शुनकाः कोमलाङ्गकाः ।
पाण्डुराः शोणवर्णाश्च पीतश्वेताश्च कर्बुराः ॥ ५ ॥

---

१ A साद्य । २ D वः । ३ D कथितः सोमभूभुजा । ४ A कथितः । ५ A सेनु D सैवु । ६ D ह्लो । ७ D म । ८ A जः । ९ A अ । १० A शूरास्ताः । ११ A या स्य । १२ D भी । १३ D सैं १४ D ह्लो । १५ A ण । १६ A सा वा नवास ।

धूम्राङ्गाः पाटलाश्चैव तथा मेचकराजिकाः ।
भ्रूनेत्रतुण्डधवलाः स(श)बलाः कृष्णरोहिताः ॥ ६ ॥

श्वेतबिन्दुभिराकीर्णा नानावर्णास्तथापरे ।
ऊर्ध्वकर्णाः श्लिष्टकर्णासा(स्त)थापतितकर्णकाः ॥ ७ ॥

तथा स्रस्तैककर्णाश्च सारमेया भवन्ति ते ।
शिरसि[1] श्वेतकेशाश्च पुच्छाग्रे चैवं[2] पाण्डुराः ॥ ८ ॥

ध्रुवावर्तैर्विहीनाश्च न ग्राह्याः कुकुराधमाः ।
रसोनबीजसङ्काशैर्दं[3]ष्ट्राङ्कुरविराजिताः ॥ ९ ॥

चूतपल्लवसं[4]ङ्काशरसनारञ्जिताननाः ।
लाक्षारससमच्छायस्थूलो[5]त्तुङ्गविलोचनाः ॥ १३१० ॥

पतितभ्रूयुगं[6]स्थूलमूर्धानो जठराननाः ।
[5]सर्जपत्रसमाकारा(:)कर्णोपान्ते[7] ध्रुवान्विता[8]ः ॥ ११ ॥

स्थूलदीर्घनखग्रीवाः सुस्थिं[9]विस्तीर्णवक्षसः ।
तनुवर्तुलमध्याश्च विशालाः[10]श(स)फलस्थलाः[11] ॥ १२ ॥

निर्मांसोरु[12](सोरू)रुजङ्घाश्च तथा वृत्ताङ्घ्रिसन्धयः ।
खर्जूरबीजसङ्काशनखरा[13]ग्रेष्ठ(स्पृष्ट)भूमयः ॥ १३ ॥

हरिणदृक्[14]समाकाराः पृष्ठप्रतनुपुच्छकाः ।
कर्कशस्पर्शरोमाणः श्लक्ष्णविग्रहकान्तयः ॥ १४ ॥

क्रोधशक्तिसमोपेताः प्रशस्ताः सरमासुताः ।
एवंविधगुणोपेताः शक्तिमन्[15]तो महाबलाः ॥ १५ ॥

वराहपुण्डरीकाश्चै[16]भल्लै[17]र्निर्भेदकोविदाः ।
दीर्घनिर्मांसवदनाः कृ[18]शनासाल्पभोजनाः ॥ १६ ॥

जिगि[19](ङ्गि)णीपत्रसङ्काशश्रवसस्तनुकन्धराः ।
शशपृष्ठसदृक्पृष्ठाः कन्दुकाकारमस्तकाः ॥ १७ ॥

---

१ A स्ये । २ A च्व । ३ A शाः । ४ D निःकाश । ५ D सर्जपत्र । ६ A लास्तु । ७ A गा । ८ A न्त । ९ A ता । १० A स्त । ११ D लाः । १२ A सउ । १३ D रान्पृ । १४ A द्रकुसनाकारप्रष्ठा । १५ A व । १६ A श्च । १७ D ल्लु । १८ D कृ । १९ D जं ।

पिप्पिलीमध्यमध्याश्च पृ[1]थवः समजाङ्घिकाः ।
गोधूमसूक्ष्मनरव[2]रास्तुण्डीफलतलास्तथा ॥ १८ ॥

ऊर्ध्वसंलग्नवक्षाश्च तनुत्वक्सूक्ष्मरोमकाः ।
लतालुलितपुच्छाश्च पूर्वापरसुशोभिताः ॥ १९ ॥

सकृ[3]द्द्वित्रि(स्त्रिः)प्रसूताश्च वेगिन्यो ग्राहिणीर्यु[4](ग्राहिभिर्यु)ताः ।
शशकोड्कटसारङ्गकुरङ्गहरिणैन(ण)का[5]न् ॥ १३२० ॥

हन्तुमेताः प्रयोक्तव्यास्त्वरिताः कुक्कुराङ्गनाः ।
पोष्या मांसैर्वसै[6]र्भ[7](साभ)क्तैर्निशि क्षीरेण तर्पि[8]ताः ॥ २१ ॥

प्रसूता मण्डपानेन दुग्धेनैव हि बालकाः ।
नीडस्थितान्व[9]नस्थाना[10]न् शशान् हन्तुं विनोदवान् ॥ २२ ॥

सारमेयी[11]द्वयं मुञ्चेत् पणपूर्वं महीपतिः ।
य[12]स्थूनि(च्छुनी) पूर्वमाधत्ते शंसस्त(शशन्त)स्य भवेज्जयः ॥ २३ ॥

शूनीभ्यां युगपद्ग्राहे भवेत्साम्यं द्वयोरपि ।
सूकरस्य बहून्मुञ्चेत्सारमेयान् म[13]हाबलान् ॥ २४ ॥

तेषु प्ररोधिनं क्रोड[14]मूर्ध्वकेशं रुषान्वितम् ।
सङ्कोचितसमस्ताङ्गं वमन्तं फेनपिण्डकम् ॥ २५ ॥

[15]गर्जन्तं घर्घरैर्नादैर्दंष्ट्रासङ्घट्टभीषणम् ।
तोमरैर्भल्लनाराचैर्निशितैस्तं प्रवेश(ध)येत् ॥ २६ ॥

ततः श्वा[16]नः प्रगृह्णन्ति स्कन्धे कण्ठे च कर्णयोः ॥
[17]पाश्चात्यसक्थिभागेषु द(द)श[18]न्तैः खादयन्ति ते ॥ २७ ॥

ततः किलकिलानादं कुर्वन्प्राणैर्वियुज्यते ।
सारमेयविनोदोऽयं कथितः सोमभूभुजा ॥ २८ ॥

इति सारमेयविनोदः ॥ १२ ॥

---

१ A प्र । २ A रातु । ३ A कद्वि । ४ A णिच्युता । ५ A णोनका । ६ A शै । ७ A ता । ८ A का । ९ A च । १० A नाश । ११ A य । १२ D शुनी यं शशमाधत्ते तस्य स्याज्जय एव च । १३ D विचक्षणान् । १४ A डमूर्ध । १५ A घ । १६ A नं । १७ A प । १८ A दशन्तः ।

सद्यः श्येनविनोदोऽयं कथ्यते कौतुकावहः।
शालि[1]वा जावडा(ला) लङ्घु(ग्रः) प्राजिको लङ्ग[2]र्णस्तथा ॥ २९ ॥
सञ्चाणा वेसरा गृध्रास्तथा य[3](ज)वलकण्ठि(ष्टि)काः।
च[4]ण्डी यावावहाः श्येनाः श्येनानां जातयास्त्विमाः ॥ १३३० ॥
विनोदेषु[5] प्रयुञ्जन्ते ततोऽन्ये जातिमात्रकाः।
कोणि[6]कश्चेति विख्याता[7]ः पुमानल्पशरीरक[8]ः ॥ ३१ ॥
अजेडेति च विख्याता श्येनयोषा[9][10] बृहद्वपुः।
श्ये[11]नजातिषु विख्याता विनोदे[12]ष्वजडा वरा ॥ ३२ ॥
कोणि[13]का स्वल्पकायत्वादधमा ल[14]घुमारका[15]ः।
नवा इत्यभिधीयन्ते प्रथमे वत्सरे मताः ॥ ३३ ॥
मुक्तप्र[16]रूढपुच्छाश्च कुपुच्छा[17] इति विश्रुताः।
वर्षासु पुच्छं मुञ्चन्ति नवं शरदि बिभ्रति ॥ ३४ ॥
प्रतिवर्षं भवत्येवं बलिनो वेगसंयुताः।
उपायैस्तैस्तु सङ्ग्राह्याश्चैतुर्भिश्चतुरैर्नवैः ॥ ३५ ॥
करैर्जालैश्च पाशैश्च चिक्कलेपैश्च युक्तितः।
सञ्चाणा वे[18]सरा ग्राह्या नीडस्थाश्च करग्रहैः ॥ ३६ ॥
अजातपक्षकाः शावा अले[19]जंम्ब इति स्मृताः।
सार्धहस्तसुविस्तीर्णः(र्णं) हस्तत्रयसमन्वितम् ॥ ३७ ॥
चतुर्भिरङ्गुलैः(ल) स्थूलैः सार्धहस्तप्रमाणकैः।
दण्डैर्विधारितं कृत्वा जालं भूमौ निवेशयेत् ॥ ३८ ॥
जालकात्परतो बद्धाः स्थापनीयाः कपोतकाः।
वृक्षाग्राच्छिखरा[21]द्वाऽपि गगनाद्वा निपात्य ते[22]म्(तान्) ॥ ३९ ॥
चतुर्भिरङ्गुलैः(ल) स्थूलैः सार्धहस्तप्रमाणकैः।
प्रहरन् बध्यते श्येनो जालेन परिगुम्फितः ॥ १३४० ॥

---

१ D लिवी। २ D णा। ३ D च जय F यमल। ४ F रुचेण्डी कायाश्वहाः-हावाः A रुचेण्डी-वहावा। ५ D षूप। ६ D द्रोणि A द्रोण। ७ A ताः। ८ A काः। ९ D जाण्डे। १० A धा। ११ A has श्येनजातिषु विख्यातः पुमानल्पशरीरकः before this line। १२ A दोष्व। १३ D ताण F तोण। १४ A ङ्खु। १५ F नतः। १६ A गू। १७ D च्छा। १८ D नीडस्थाश्च करग्रहैः। १९ D श। २० D आल २१ D राग्राद्वापि। २२ A तः।

क्रमा[1]ज्जालं विधायादौ[2] चतुरस्रं समायतम् ।
आपादमस्तकोत्सेधं हरित्प[3]ल्लववेष्टितम् ॥ ४१ ॥

वध्रं दण्डं तथालम्ब्य कण्ठेनावभुजेन वा ।
तडि[4]र्काख्यमवष्टभ्य यष्ट्यग्रे[5]स्थितपाशतः ॥ ४२ ॥

कण्ठे गृहीत्वा क[6]र्षन्तं खादन्तं बद्धपक्षिणम् ।
शीघ्रं पाशैर्विमुञ्चेत यथा प्राणैर्न मुच्यते ॥ ४३ ॥

अश्वत्थदुग्धमादाय शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ।
यावच्चिक्कणतां याति किञ्चित्तैलेन मर्दयेत् ॥ ४४ ॥

बद्धयष्टिस्तु(न्तु) चिक्केन हस्तमात्रात्म(म्प्र)लेपयेत् ।
बद्धस्य प[9]क्षिणः पार्श्वे समन्तात्तां प्ररोपयेत् ॥ ४५ ॥

पतन्तं सहसा श्येनं पक्षिणं भोक्तुमुद्यतम् ।
यष्टयस्ता निबध्नन्ति चिक्कलिप्ताः समन्ततः ॥ ४६ ॥

तैलेन भस्मना चिक्कं स्फोटयेत्पक्षिपिच्छगम् ।
एवं धृतांस्तु तान् श्येनान्सूते(सूत्र) पक्षपुटांस्ततः ॥ ४७ ॥

तनुबन्धि(न्ध)बध्न(द्ध) पादान् हस्तमारोप्य यत्नतः ।
तन्मुखं मांसखण्डेन स्पृ[10]ष्टं तद्भक्षयेद्यथा ॥ ४८ ॥

वारं वारं स्पृशेद्धस्तैस्तस्य त्रासनिवृत्तये ।
जागरं कारयेच्छ्येनं रात्रौ स्थैर्योपपत्तये ॥ ४९ ॥

ततस्त्र्यहे व्यतीते तु सायंसन्ध्यासमागमे ।
तरुमूले स्वयं स्थित्वा मनागुद्घाटयेद्दृशौ ॥ १३५० ॥

धारके तरुमूलस्थे सिद्ध्यत्येषां समुत्प्लवः ।
समुत्प्ल[11]वस्य संसिद्धौ कुर्याद्ध(द्द्र)मविकासनम् ॥ ५१ ॥

[12]चटकान् भक्षयेत्तांस्तु पोषणार्थं च धारकः ।
प्रमाणेन परं दद्याद्यथा क्षुद्वर्धते भृशम् ॥ ५२ ॥

---

१ D कम्राजा । २ D थ । ३ A प । ४ D डी । ५ D ग्रे । ६ A र्षं । ७ A न्प्रक । ८ A द ।
९ D क्षान् A क्षि । १० A स्प । ११ A त्प । १२ A व ।

ग्रासगृध्नुर्यदा श्येनस्तदा हस्तान्तरं नयेत् ।
दर्शनात्कलविङ्क[1]स्य प्रलोभ्ये[2] च शनैः शनैः ॥ ५३ ॥

कुर्यात्सं[3](त्सु)वर्तुलं श्लक्ष्णं दोरं हस्तप्रमाणकम् ।
एकतो मुद्रिकायुक्तमन्यतो वध्रसंयुतम् ॥ ५४ ॥

तं[4]न्मुद्रिकामध्यगतां रज्जुं दीर्घां प्रकल्पयेत् ।
तदन्तं[5] धारको धत्ते शिक्ष[6]कश्च तथा परम् ॥ ५५ ॥

एहीति ध्वनिमाहूय चटकं दर्शयेत्पुरः ।
आनयेत्स्वकराभ्याशमाराद्दू[7]रात्क्रमात्क्रमात् ॥ ५६ ॥

आह्वाने(नं) शिक्षिते श्येने दोरकं प्रतिमोचयेत् ।
विमुक्तदोरकं श्येनं समा[9]ह्वानसुशिक्षितम् ॥ ५७ ॥

चटकं प्रोतनयनमुत्क्षिप्तं गगनान्तरम् ।
निहन्तुं मोचयेच्छ्येनं मुष्टिमध्ये व्यवस्थितम् ॥ ५८ ॥

मुष्टिनिर्गमसिद्धं तं स्थूलपं[10]क्षिषु योजयेत् ।
बृहत्कायांस्तथा श्येनान्विना मुष्ट्यै[11](ष्ट्या) तु शिक्षयेत् ॥ ५९ ॥

सं[12]वा(श्वा)णं वेसरं चैव तथा रगणजातिकम् ।
शिक्षयेन्मुष्टियोगेन तदन्यान्मुष्टिना विना ॥ १३६० ॥

विनो[13]विष्टं(यष्टिं) विना मुष्ट्या शिक्ष्या जलव(वल)कट्टिकाः ।
प्राञ्जी वै[14] गृध्रजाती च शं[15]शकेषु नियोजयेत् ॥ ६१ ॥

जालिवं जावलं लग्नं शिक्षयेद्वचनक्रमात् ।
वायसं करसंलग्नं दर्शयित्वा समाह्वयेत् ॥ ६२ ॥

अम्बरा[16]दागते श्येने काकं यत्नेन वञ्चयेत् ।
वञ्चिते वायसे श्येनैः पुनर्गच्छति वेगवान् ॥ ६३ ॥

शिक्षयेच्च प्रदश्यैवमेहीति वचसाह्वयेत् ।
बहुशो वञ्चितं श्येनं वायसेनैव तर्पयेत् ॥ ६४ ॥

---

१ A क। २ A भ्यं। ३ D त्सवर्तुलां रज्जुं A त्संव। ४ A समु। ५ A ङ्गं। ६ D क्षित। ७ A दू। ८ A न्। ९ A म। १० A यष्टिषु। ११ D ष्ट्यं। १२ D संवाणं वस। १३ D omits this line। १४ D व। १५ A शशाणे। १६ A रादि। A १७ ने।

कङ्कादिषु विहङ्गेषु नभस्त[1]लविहारिषु ।
मारणं शिक्षयेदेतान् बलिष्ठान् शालिवा[2]टि(दि)कान् ॥ ६५ ॥

विनोददिवसा[3]त्पूर्वम[4]र्धभोजननागरौ (जागरे) ।
कारये[5]च्छिक्षितान् श्येनान् को[6]पस्यस्पार्ध(स्पर्द्धाधि)वृद्धये ॥ ६६ ॥

मांसभोजनवेलायां गिलितं पुच्छ[7]मुद्गिर[8]न् ।
[9]श्वस्तने क्षुधितो ज्ञे[10]यस्ततो मुञ्चे[11]त्तु पक्षिषु ॥ ६७ ॥

वृ[12]षवाहं समारुह्य धारकैः[13] श्येनपाणिभिः ।
मोचकैर्मु[14]ष्टिगैः श्ये(गश्ये) नै[15]र्वामपाणिस्थयष्टिभिः ॥ ६८ ॥

पार्श्वाद्वितयपङ्क्तिस्थैर्बहु[16]भिः परिवेष्टितः ।
गच्छेद्बहुतृ[17]णां भूमिं स्वल्पवीरुत्समावृताम् ॥ ६९ ॥

बल्वजस्तम्ब[18]सङ्कीर्णां बहुपक्षिभिराश्रिताम् ।
यष्टिभिश्चा[19]लयन्घासं विटपाग्राणि ताडयेत् ॥ १३७० ॥

ताडयेद्गु[20]ल्ममध्यानि त्रासये[21]न्शशपक्षिणः ।
उड्डीनेषु विहङ्गेषु मोचये[22]च्छ्येनकं नृपः ॥ ७१ ॥

कपिञ्जलेषु लावेषु वर्तकातित्तिरी[23]ष्वपि ।
तथा तृ[24]णमयूरेषु टिट्टिभादिषु पक्षिषु ॥ ७२ ॥

वेसरा[25]ल्ल(राँल्ल)गडान् श्येनान पक्षिष्वेतेषु मोचयेत् ।
क्रौ[26]ञ्चसारसकङ्केषु शा[27]लिवाख्यान् विमोचयेत् ॥ ७३ ॥

शशेषु गृ[28]ध्रजातीयान् क्रौ[29]ह्नि(ञ्जि)कानेणशावके[30] ।
मोचयेद्बककाकेषु तथा जवलकट्टि[31]मा[32](का)न् ॥ ७४ ॥

बकेषु चक्र[33]वाकेषु तथा तृ[34]णमयूरके ।
जो[35](व)डा(लाँ)ल्लगडाश्चै(डांश्चै)व मोचयेत्पृथिवीपतिः ॥ ७५ ॥

---

१ A स्थ । २ A ढि । ३ A सापू । ४ A मं । ५ A लिक्षितान्श्ये । ६ D येन कोपो भवेद्ध्रुवम् । ७ A छ । ८ A रम् । ९ A स्व । १० A योत । ११ A श्चतु । १२ A षो । १३ A कैस्ये । १४ D गैः । १५ A नोवा । १६ A भोरुप । १७ A नृ । १८ D म्भ । १९ A श्च । २० A ल्फ । २१ A येच्चशि । २२ A यछे । २३ D ष्विव । २४ A प्र । २५ A राळगतान् । २६ A को । २७ A पा । २८ A वृद्ध । २९ D ह्लादि । ३० A का । ३१ A टि । ३२ D का । ३३ A र । ३४ A प्रण । ३५ D अण्डजेषु च सर्वेषु ।

वे[1]सरो [2]रंगणान्[3]हन्ति [4]संश्चाणा [5]मुष्टिशक्तितः ।
[6]अम्बरस्थान् खगान् हन्तुं प्रभवन्ति स्ववेगतः ॥ ७६ ॥

कङ्कादीनपि दूरस्थानपि दृष्टेरगोचरान् ।
[7]सर्वपक्षबलसामर्थ्यात् प्रहर्तुं शालिवा(वः) क्षमः ॥ ७७ ॥

[8]द्रुमचर्मपिनद्धांगाः स्वपक्षबलसामर्थ्यात् प्रहर्तुं शालिवादनाः(वाः क्षमाः) ।
[9]प्राजि[10]काश्च तथा गृध्राः स्थू[11]लान्घ्नन्ति विहङ्गमान् ॥ ७८ ॥

अम्बरे[12]णैवं दूरस्थान्स्वपक्षबलमाश्रिताः ।
एवं श्येनविनोदोऽयं [13]कथितः सोमभूभुजा ॥ ७९ ॥

[14]उक्तः सक्रु(त्कृ)तविश्वेन सोमेश्वरमहीभुजा ।
उदितः सोमभूपेन विनोदः श्येनसम्भवः ॥ १३८० ॥

इति श्येनविनोदः ॥ १३ ॥

अग्रे मत्स्यविनोदोऽयं कीर्त्यते राजवल्ल[15]भैः ।
मत्स्याः स्युर्बहुजातीया गणनागोचरा न ते ॥ ८१ ॥

तथापि कियतो वक्ष्ये विनोदेषूपयोगिनः ।
ते च जात्या द्विधा ज्ञेयाश्चर्म[16]जाः शल्कजा इति ॥ ८२ ॥

प्रत्येकं ते द्विधा प्रोक्ताः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः ।
द्रुमचर्मपिनद्धाङ्गाश्चर्मजाः शल्[17]कवर्जिताः ॥ ८३ ॥

शल्कशुक्तिपिन[18]द्धाङ्गाः शल्कजास्ते [19]प्रकीर्तिताः ।
केचित्समुद्रसम्भूताः केचिन्नद्युद्भवा अपि ॥ ८४ ॥

तेषां नामानि वक्ष्यामि सङ्क्षेपेण निबोधत ।
सोरश्च शृङ्गसोरश्च [20]चविलोचो [21]बलस्तथा ॥ ८५ ॥

कण्टकारः सङ्कु[22]च[23]केश्चर्मजाः सागरोद्भवाः ।
कोवासकः[24]खिरीडश्च [25]पाठीनः [26]सिंहतुण्डकः ॥ ८६ ॥

---

१ A F वंशं । २ A F ग । ३ A घ्न । ४ D संवा । ५ A मिष्टि । ६ D adds this line ।
७ D न्पक्षिणोगोचरांस्तथा । ८ D adds this line । ९ A only has this lins । १० D ज्ञि ।
११ D लान्घ । १२ A नैव । १३ A रोदितारातिपोष्टिता । १४ A gives these two lines । १५ A भ ।
१६ A जा । १७ A क । १८ A द्धाये । १९ D त्र । २० D च । २१ D म्बि । २२ A का ।
२३ A जी । २४ A रडश्चैव । २५ A पी । २६ A सी ।

एते मत्स्या महाकायाश्चर्मजा निम्नगोद्भवाः ।
पाटलः(ल) पिच्छकस्त्वे[1]कस्तथाऽन्यो दन्तपाटलैः[2] ॥ ८७ ॥

मध्यकायाविमौ मत्स्यौ नदीजौ[3] चर्मसम्भवौ ।
गा[4]ग्धरो गोज्ज[5]लश्चैव विट्ठु[6]वश्च तथापरः ॥ ८८ ॥

मत्स्यः कण्ठरय[7]श्चेति स्वल्पकाया नदोद्भवाः[8] ।
पण्डि[9]मानो महाकायः शल्कजाः[10] सागरोद्भवाः[11] ॥ ८९ ॥

पल्ल[12]कस्तोमरश्चेति मध्यकायौ समुद्रजौ ।
महाशी[13]लिककह्ल[14]वश्च ना[15]डको बडिशस्तथा ॥ १३९० ॥

व[16]टगिश्च महाकायाः सशल्काः सरिदुद्भवाः ।
रोहितः स्वर्णमी[17]नश्च तथा ख[18]ण्डालिपोऽपरः ॥ ९१ ॥

मध्यकायाः सशल्कास्ते बलवन्तो नदीचराः ।
मरि[19]लस्तुम्बयो[20] वाश्चि शल्कजा मध्यविग्रहाः ॥ ९२ ॥

एते त्रयो न खादन्ति पिष्टि(ष्ट)मामिषभोजिनः ।
कौ[21]रत्थश्च महानद्या सङ्गतस्य[22] महीभृतः[23] ॥ ९३ ॥

षट् सप्त योजने(नं) यावन्नदीमायाति[24] सागरात् ।
गम्भीरेषु विशालेषु ह्रदेषु विलसन्ति ते ॥ ९४ ॥

तेषां सङ्ग्रहणे स्थानमिदमेव न सागरः ।
नद्यां कर्दमहीनायां सशि[25]लायां भवन्ति ते ॥ ९५ ॥

कोवाकीर्या[26] महाकायाः सशल्का मध्यजातयः ।
शि[27]लासङ्क[28]टके स्थाने गम्भीरे कोरका[29]दयः ॥ ९६ ॥

वालुकाबहुले[30] तोये गम्भीरे रोहितादयः ।
सपङ्के च सु[31]विस्तीर्णे प्रवाहै[32]रहिते ह्रदे ॥ ९७ ॥

पाठीनप्रमुखा मत्स्या निवसन्ति सकच्छ[33]पाः ।
पाषाणप्रान्तविवरे नाभिदघ्नोदके तथा ॥ ९८ ॥

---

१ A स्व । २ A ल । ३ A दि । ४ D ग । ५ D ज । ६ A दु । ७ D य । ८ A दाभ । ९ A ण्डी । १० D जः । ११ D वः । १२ D ल्ला । १३ A शि । १४ D ह्रस्व । १५ A स्ता । १६ A पर । १७ D मा । १८ D षष्ठा । १९ D लि । २० D चो । २१ D कोल । २२ A श्च । २३ A ता । २४ A न्ति । २५ A सि । २६ A ग्रा । २७ D शी । २८ D ङ्कट । २९ A ल । ३० A के । ३१ A स्त । ३२ A हं । ३३ A त्सयी ।

थो[1]ग्यरस्तुम्बे[2]रो वामी निवसन्ति निजेच्छ[3]या।
हृदशीर्षे तथा चा[4]न्ते मध्ये वा सङ्कटस्थले ॥ ९९ ॥

वक्रस्थले वा द्वीपे वा सायं प्रातश्च चा[5]रयेत्।
तिलानां पललं पिण्डी[6] लाजानां चू[7]र्णमेव च ॥ १४०० ॥

भ[8]र्जितं चणपि[9]ष्टं च भक्तकेन समन्वितम्।
बिल्वमात्रा[10]न् कृता[11]न् गोला[12]न् कल्क(ह्ल)वार्दांश्च चारयेत् ॥ १ ॥

चूर्णकं सिच्छ(क्थ)कैर्युक्तं जलमध्ये च लोडयेत्।
तिलानां पललै[13]ः कण्वै रोदनेन विमिश्रितैः ॥ २ ॥

बदरीमात्रका[14]न् गोला[15]न् चा[16]रयेद्रो[17]हितादिका[18]न्।
भृष्टकौसुम्भ[19]चूर्णेन भक्तकैः सह सक्तुभिः ॥ ३ ॥

चारयेद्बडिशान् मत्स्यान् पिण्डानाम्रफलाकृती[20]न्।
बिल्वपत्राणि सं[21]ङ्क्षोद्य सक्तुकेन समन्वितम्(तान्) ॥ ४ ॥

धात्रीफलमितान् पिण्डान् चा[22]रये[23]गिरंन् (त्प्रकिरन्) बुधै[24]ः।
तिलीकाकालखण्डा[25]नि कौवकां[26]श्चारयेत्सुधीः ॥ ५ ॥

पूति[27]गन्धीनि मांसानि पाठी[28]नानपि चारयेत्।
[29]धि[30]चकांश्चारेयत्तज्ज्ञै[31]ः सिंहतुण्डाभिधान्झ[32]षान् ॥ ६ ॥

[33]मरलीं चारये[34]द्यत्नाद्धीवरः कर्क[35]टामिषम्।
[36]भृष्टमूषिकमांसानि चारयेत्कच्छपान् बुधः ॥ ७ ॥

भूलवा(ताः)क्षुद्रमत्स्यां[37]श्च चारयेद्वामिषं[38] वतो(तु तान्)।
तडागपालिपादेशे[39] जलाहरणतीर्थके[40] ॥ ८ ॥

अनेनैव प्रकारेण चारयेद्यत्नतो झ[41]षान्।
एवं वा(चा)रितमत्स्यै[42]श्च चारकैः पृथिवीपतिः ॥ ९ ॥

---

१ F थोग्प। २ A F बणे-मि। ३ A दा। ४ A वाते। ५ A वा। ६ A डी। ७ A च। ८ A गर्भि। ९ A ष्टश्च। १० A ताक्र। ११ A तागो। १२ A लाकह्लधादिश्च। १३ A लै किण्वै। १४ A कागो। १५ A ला। १६ A जा। १७ A द्राढि। १८ A का। १९ A सूभ। २० A ति। २१ A सुंक्षु। २२ A जा। २३ D न्वरगीन्। २४ A ध। २५ A ण्ड। २६ A काश्चा। २७ A न्धा। २८ A टिनान। २९ A वि। ३० A कं। ३१ A ज्ञा। ३२ A रु। ३३ A लिं। ३४ A द्यन्ता। ३५ A क। ३६ A तृष्टमूषी। ३७ A स्त्या। ३८ D खाचितम्। ३९ A श। ४० A कः। ४१ A खात्। ४२ A त्सै।

विज्ञस्ता[1]न्समाक्र[2]ष्टुं पश्येद्र[3]ज्जूंश्च यष्टिकाः[4] ।
मू[5]र्वाकन्दुकयोर्वल्कैः सुदृढै[6]रर्कवल्कलैः ॥ १४१० ॥

कार्पातसन्तुभिः श्लक्ष्णैः कारयेद्दो[7]रिका वराः ।
तत्र मू[8]र्व(र्वा)भवा[9]ः श्रेष्ठा मध्यमाः कटं[10]कार्जका[11](न्दुकार्कजाः) ॥ ११ ॥

कार्पासजा[12]ः कनिष्ठा[13](ः) स्युर्द्रा[14]ढ्र्यभेदाद्यथाक्रमम् ।
स्थूला मध्याश्च सूक्ष्माश्च त्रिगुणाश्च समायता[15]ः ॥ १२ ॥

श्लक्ष्णाश्च दोरिकास्तज्ज्ञै[16]ः कुर्यादङ्गुलवर्तिकाः ।
छ्या[17](व्या)मानां द्वे शते तज्ज्ञै[18]ः प्रमाणं परमावधि ॥ १३ ॥

नैव व्यो[19]मद्वया(य)हीनां कुर्याद्रज्जुं प्रमाणतः ।
[20]चूतवृत्त(न्त)शलाकान्तः स्था(स्थौ)ल्ये प्रोक्ते[21](क्तः) परोऽवधिः ॥ १४ ॥

हयकेशप्रमाणोऽयं तनुत्वे परमो[22]ऽवधिः ।
वैणवा[23](वी) शस्यते यष्टि[24]र्भूतलादुद्गता तु या ॥ १५ ॥

शाखा वा कण्टकाकारा माडशाखार्थे[25] वा भवेत् ।
सरटस्य तु पुच्छेन सदृशी क्रमका[26]र्श्यतः ॥ १६ ॥

आसन्नपर्वसंयुक्ता नी[27]रन्ध्रा पक्षवंशजा ।
षडङ्गुलपरीणाहा(हो) मूलदेश(शे)परोऽवधिः[28] ॥ १७ ॥

स्थूलयष्टेः कनिष्ठास्याच्च(यास्त)दर्धं स्यात्परोऽवधिः[29] ।
नातिदीर्घा नातिह्रस्वा शिथिला नैव नो[30] दृढा ॥ १८ ॥

यष्टिः प्र[31]शस्यते तज्ज्ञैर्वैणवी मत्स्यकर्षणे ।
दशाङ्गुलपरीमाणा माडशाखासमुद्भवा ॥ १९ ॥

क्रमात्त[32]न्वी वरा यष्टिः स्यादसंहतपर्विका ।
गालमङ्कुशवं[33]क्रं स्यात्त[34]थाश्वखुरच(व)क्रकम् ॥ १४२० ॥

माकन्दफलवं[35]क्रं च म(क) र्कटाकारच(व)क्रकम् ।
ती[36]क्ष्णश्च(क्ष्णं च) ततविश्रेणि लोहेन घटितं दृढम् ॥ २१ ॥

---

१ A स्थात्स । २ A क्र. प । ३ A श्चाद्रज्जूं । ४ A का । ५ A मुर्वाके दुकययार्वल्के । ६ A रक्त ७ A दारिका वरा । ८ A पूर्व । ९ A वा । १० D टु । ११ D काः । १२ D जा । १३ A ष्टा १४ A द्रांढ्यदाद्य । १५ A ता । १६ A स्ततज्ञाः । १७ A जा D ज्या । १८ A ज्ञाः । १९ A व्योमल्हया विना । २० A चतुर्वृत्त । २१ A क्तपरोवधि D क्तो । २२ D मा A मोवधि । २३ D णा । २४ A भू । २५ A य २६ A वा । २७ A नि । २८ A धि । २९ A धि । ३० A ना । ३१ A प्रु । ३२ A तान्वि ३३ D देशे । ३४ A त्याश्च । ३५ A वक्त्रुं । ३६ A क्ष्णा ।

स्थूलमूलं च सूक्ष्माग्रं कण्टकेन समन्वितम्[1] ।
रज्जुबन्धनदेशस्तु वृत्तो वा[2] फलकाकृतिः ॥ २२ ॥
निम्नमध्यस्तु कर्तव्यो बडि[3]शस्य (शःस) तु धीमता ।
स्थूल रज्जुं[4] स्थूल यष्टौ न बध्नीयात्तनुं[5] तनौ ॥ २३ ॥
नीरमीनप्रमाणेन स्थौल्यं दैर्घ्यं च कल्पयेत् ।
रज्जुप्रमाण(णं)बडिशं रज्जोरग्रे निबन्धयेत् ॥ २४ ॥
मयूरपिच्छकाण्डं तु रज्जुमध्ये निवेशयेत् ।
[6]यष्टिमूले तथा चान्यां रज्जुं दीर्घां च योजयेत् ॥ २५ ॥
पुच्छवत्कल्पयेत्तज्ज्ञैर्यष्टि(ज्ज्ञो यष्टिं)मोहनहेतवे ।
यस्य यद्रोचते पक्षे पिष्टमामिषमेव वा ॥ २६ ॥
बडिशाग्रे तदासज्ज्[7]यं चारस्थाने विनिक्षिपेत् ।
विक्षेप(वीक्षेत)पिच्छकाण्डं तदेकाग्रमनसा नृपः ॥ २७ ॥
यदा स्पृशति तन्मीनो बाडिशं भक्षयेच्च तम्(त्) ।
यदा चलति य(त)च्छेदं तदाऽऽयाँ(घा)तं प्रयोजयेत् ॥ २८ ॥
[11]मांसाशिनां तथा[12] मग्रे(भग्नो) चलने[13] पिष्टभोजिनां[14] ।
[15]गलप्रोतो यदा मत्स्यो भवेच्च[16] प्रबलायते ॥ २९ ॥
बलहीनं तु[17](त) मार्कर्ष[18] ब(र्षेद्ब)लिष्ठो [19]यष्टिमुत्सृजेत् ।
शनैः शनैस्तमाकर्षेद्रज्जु[20]स्त्रुटयति नो यथा ॥ १४३० ॥
यष्टिमोक्षे समाकर्षेत्पुच्छरज्जुं प्रगृह्य वा ।
एवं मत्स्यविनोदोऽयं नामरूपा[21]दिभेदतः ॥ ३१ ॥
भूलोकमल्लदेवेन वर्णितः[22] पृथिवीभुजा ।
प्रमोदाय विनोदोऽयं नाम मत्स्यसमाश्रयः ॥ ३२ ॥
कथितः[23] सोमभूपेन व[24]क्ष्यते मृगयाश्रयः[25] ।

इति मत्स्याविनोदः ॥ १४ ॥

१ D तः । २ A वक्कक्र । ३ A डी । ४ A ज्जू । ५ A त्ततु । ६ A श्रृ । ७ D ज्जा । ८ A ज्ञेय । ९ A पाः । १० D यान्तं । ११ A मत्स्या । १२ D यामग्रे । १३ A त । १४ D नां । १५ A गतप्रोतो । १६ A च । १७ A नु । १८ D र्षेद् । १९ A यदि । २० A ज्जुः स्फुट । २१ A णि भे. न । २२ A तं । २३ A तं । २४ A चक्ष । २५ A याः F या ।

पर्वतैरुन्नतैर्युक्ता गह्वरै[1]ः कन्दरैर्युतां ॥ ३३ ॥

गुल्मै[3]ः कण्टकिभिः कीर्णा बहुपाषाणदुर्गमाः (मा) ।
दुः[4]सञ्चाराऽतिनिबिडा ऋक्षव्याघ्रनिषेविता ॥ ३४ ॥

मातङ्गसर्पबहुला वर्जनीयाटवी नृपैः ।
अकण्टकैर्द्रुमैर्युक्ता[6] समभूभागभूषितां ॥ ३५ ॥

कुल्यातटाकसंयुक्ता वृक्षैर्भक्ष्यफलैर्युतां ।
वीरुद्भिश्च समाकीर्णा नयनानन्ददायिनी ॥ ३६ ॥

सुरक्षा नातिविस्तीर्णा दुष्टप्राणिविवर्जिता ।
सारङ्गैर्हरिणैः शावैः कुरङ्गैरम्भ(ल्ल)कैः शुभा ॥ ३७ ॥

रुरुभिः शम्बरैः कोलै[10]र्गोधनै[11]ः कारणै(वै)र्युता ।
मयूरैः कुक्कुटैर्लावैः कुक्कु[12]टै(रै)श्च कपि[13]ञ्जलैः ॥ ३८ ।

[14]वर्तकैः कर[15]वाणैश्च तथा [16]तृणमयूरकैः ।
हारितैः[17]काङ्कवरकैः कपोतैश्चित्रपिच्छकैः ॥ ३९ ॥

खगैर्बहुविधैरन्यैर्मृगैर्नानाविधैर्युता ।
एवंविधाटवी रम्या निरपाया[19] सुखोचिता ॥ १४० ॥

नृपाणां शस्यते नित्यं मृगयाकेलिकर्मणि ।
सा रक्ष्या रक्षकैराप्तै[20]रेवं(क)योजनविस्तृता ॥ ४१ ॥

जनसञ्चा[21]ररहिता वृक्षच्छेदविवर्जिता ।
निवारितमृगाघाता प्रत्यन्ते[22] छिन्नभूरुहा ॥ ४२ ॥

---

१ A रै । २ A ताः । ३ A ल्म । ४ A सञ्चारेणा । ५ A रू । ६ A क्ताः । ७ A ताः ।
८ A ताः । A क्ष्यानाति F क्ष्यानति । १० A लैगो । ११ A नै । १२ A क्कुकै F कु । १३ A सपिण्ड ।
१४ D र्तां । १५ D बा । १६ A त्र । १७ D तको । १८ A तदि । १९ A द्र । २० A एवं ।
१ A ञ्च । २५ D न्त ।

उपान्तवनवि[1]त्रस्तसमागममृगैर्युता ।
अनेनैव प्रकारेण रक्षणीयाऽटवी सदा ॥ ४३ ॥

स्वपुरस्[2]य समीपस्था विनोदाय महीभुजाम् ।
लुब्धकैर्महिषारूढै (:) शो[3]धनीया पुनः पुनः ॥ ४४ ॥

व्याघ्रादीन्[4]पदसङ्घातैस्तां विलोक्य वि[5]घातयेत् ।
तांस्तान् भेदान्प्रवक्ष्यामि राजयोग्यान्पृथक् पृथक् ॥ ४५ ॥

[6]पानीयजा चारजा च क्षेत्रजा मार्गजा तथा ।
उष्ट्र(ऊष)रा द्वीपमृगजा तथा च विटपाश्रया ॥ ४६ ॥

वभ्र(ध्र)जा काण्डपटजा मञ्चजा भूमिगेहजा ।
बलिवर्द[7]तिरोधाना महि[8]षारोहणोद्भवा ॥ ४७ ॥

अश्वजा चित्रजा चैव शारीरी स्तम्[9]भनी तथा ।
वायुजा [10]दमनोत्पन्ना [11]गौरिजा कोपसम्भवा ॥ ४८ ॥

काम[12]जौतिवाति(ध्वनि)जाता च तथा मदविकारजा ।
नीहारजा पाशजाता जालजा यन्त्रसम्भवा ॥ ४९ ॥

व्याघ्रमोक्षणसम्भूता तथा क[13]वलदानजा ।
एकत्रिंशत्प्रकारेयं मृगया राजसम्[14]मता ॥ १४५० ॥

निमज्जनाज्जलस्यान्त(:) प्रवेशाच्च बिलान्तरे ।
गवयस्याच्छभल्लस्य व्याघ्रस्य महिषस्य च ॥ ५१ ॥

खड्गस्य मृगयात्यर्थं प्रसा(मा)दबहु(ला) य[15]तैः ।
तस्मादे[16]षा विवर्ज्या स्यात् धीम[17]तां पृथिवीभुजाम् ॥ ५२ ॥

शिवाजम्बुकमार्जारकोकमूषिकसम्भवा ।
कुत्सिता मृगया भूपैर्वर्जनीया विनोदने ॥ ५३ ॥

नद्यां तटाके सरसि कृत्रिमे च जलाश्रये ।
मृगा[18]णामिदमावेक्ष्य यत्र विस्तीर्णमङ्गणम् ॥ ५४ ॥

---

१ A मि। २ A स्थ। ३ A सोप्यनी। ४ A न्य। ५ D मा। ६ D gives these three lines। ७ A र्द्ध। ८ A षो। ९ A म्भि। १० A ड। ११ D गो। १२ A जारि। १३ A म। १४ A म्भवा। १५ A ते। १६ द्रो। १७ D न्हीं। १८ A णां परमा वक्ष्ये।

पानतीर्थं प्रकुर्वीत मृगाणां सलिलार्थिनाम् ।
अन्यत्र रोधनं कुर्याल्लभन्ते जलकं[1] यथा ॥ ५५ ॥

नृ(वृ)त्या वा वंशजालैर्वा कटैर्वा क(व)ल्कलैः सितैः ।
निखार्य[2] मेढ(र)कांस्तज्ज्ञः सुदृढं परिवेष्टयेत् ॥ ५६ ॥

संवीक्ष्य मारुतं यत्नादङ्गणं परिकल्पयेत् ।
यथा गन्धं न जानन्ति सम्प्राप्ता मृगजातयः ॥ ५७ ॥

मनुष्यगन्धमाघ्राय पलायन्ते मृगादयः ।
तस्माद्वायुगतिं ज्ञात्वा गतौ[3](तिं) तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥

पार्श्वयोस्तीर्थपानस्य[4] गर्त्तयुग्मं प्रकल्पयेत् ।
धनुर्द्वितयविस्तीर्णं वर्तुलं हस्तखातकम् ॥ ५९ ॥

गर्तस्योभयपार्श्वे[5] तु सार्द्धहस्त[6]सुविस्तृतौ ।
हस्तद्वयायतौ[7] कुर्यादवटौ पूर्वखातकौ ॥ १४६० ॥

पश्चात्प्रधानगर्तस्य गर्तमन्यं प्रकल्पयेत् ।
हस्तद्वितयविस्तीर्णं हस्तत्रयसमाहितम् ॥ ६१ ॥

दिवा यामत्रयादर्वाग्गर्तं कुर्वीत बुद्धिमान् ।
मनुष्यपदसञ्चारगन्धं संरक्ष्य यत्नतः ॥ ६२ ॥

एवं सर्व(र्वं)विधायार्थं[8] समागत्य नृपालयम् ।
गर्त्तानिर्वर्तनं[9] राज्ञे लुब्धको विनिवेदयेत् ॥ ६३ ॥

विजयैः[10] क्रियतां देव कौतुकं ते भविष्यति ।
मृगवेधेन[11] पूर्यन्ते सायकाः शतसङ्ख्यया ॥ ६४ ॥

लुब्धकेनेति[12] विज्ञप्तः कौतुकोल्लासि[13]मानसः ।
समाहूय ततो वाहांस्तोयस्थानं मृगाश्रयम् ॥ ६५ ॥

[14]मितैः प्रेम[15](मो)दचित्तैश्च वृतो यायान्महीपतिः ।
सार्धं कतिपयैराप्तैर्लुब्धकैः प्रेयसीजनैः[16] ॥ ६६ ॥

१ A जं। २ A यदका। ३ A त। ४ A श्च। ५ A श्वं। ६ A स्तेन। ७ A तो। ८ A स्तारं। ९ A न्व। १० A यक्र। ११ A धन पूर्वं। १२ A न. वि। १३ A समानसा। १४A म। १५ A मा। १६ A सि।

हयानां हेषितं[1] यावन्मनुष्याणां च भाषितम् ।
न शृण्वन्ति मृगस्तावत् दूरे वां[2] सन्निवेशयेत् ॥ ६७ ॥

हरितांशुकक्रूपार्णै(सै)र्हरितांशुकशेखरैः ।
कङ्कुपारा[3](ङ्कपत्र)मद्धाभिर्हेतु[4]भा(र्हेतिभि)श्चापधारिभिः ॥ ६८ ॥

तीक्ष्णसाहसे[5](यक)हस्तैश्च कैश्चि[6]द्वीपमृगान्वितैः ।
समागत्य पटस्थानं[7] नीलाम्बरपरिच्छदम् ॥ ६९ ॥

तु(तू)लगर्भां[8] तथा मृद्वीं गद्दिकां गर्त[9]मात्रिकाम् ।
किञ्चिन्मध्यात्पुरोभागे शय्यां[10] मध्यां(मध्ये)निवेशयेत् ॥ १४७० ॥

श्यामलान्युपधानानि हरिता द्विपदी[11]स्तथा ।
गर्तस्य[12] पश्चिमां भित्तिं छादयेन्नीलवाससा ॥ ७१ ॥

कीलै[13]रुद्धेन न यथा निपते[14](ते)न्मृत्तिका तथा ।
शय्यायाश्च पुरोभागे धनूंषि विनिवेशयेत् ॥ ७२ ॥

सायकान्तीक्ष्णफलकान्स्थूलै[15]कर्णान्क्षुरप्रकान् ।
पार्श्वगर्तद्वये[16] ज्ञानां(नि)लुब्धकान्मृगधारकान् ॥ ७३ ॥

स्थापयेत्पृथिवीपालो दशपञ्चाष्ट सप्त वां[17]
पृष्ठ[18]भागस्थिते गर्ते भटानाप्तान्निवेशयेत् ॥ ७४ ॥

ततः सायन्तनीं सन्ध्यां निर्वर्त्य पृथिवीपतिः ।
प्रधानगर्त्तं प्रविशेत्प्रेयसीभि[19]ः समन्वितः ॥ ७५ ॥

शय्यायां[20] तु स्वयं तिष्ठेत्पर्श्वा[21]द्धित्त्वै(त्यै)व योषितः ।
उपविष्टास्ततस्ताश्च द्विपदीः परिधाय च ॥ ७६ ॥

नियतास्तत्र तिष्ठेयुर्हासचापलवर्जिताः ।
कियन्तः(तः)प्रसाद[22]विनतानाय[23](स) नादि(दौ) निवेशयेत् ॥ ७७ ॥

ताम्बूलधारकं चैव तथा करकधारकम् ।
ततश्चास्तं गते भानौ[24] ये स्थिता गर्त्तके बहिः ॥ ७८ ॥

---

१ A नी । २ A वान्ति न शये र । ३ A रा...भिहे । ४ A नु । ५ D क । ६ A श्चिद्वि D श्चिद्वी ।
७ A ने । ८ A भीय...गर्त्तिकां । ९ A र्त्तिं । १० A राज्यान्तस्यान्ति । ११ A दि । १२ A गतस्य पश्चमनामिति । १३ A किलरुद्धेन । १४ A तमृति । १५ D णा । १६ A यज्ञानान् । १७ A च । १८ A पश्चाद् ।
१९ A स्याच । २० A सज्यायां । २१ A द्विवोतुवीताम् । २२ D चिन्ता । २३ A य (स ?) D यनादीन्नि ।
२४ A नाव ।

मृगाणां दृष्टिमार्गाच्च[1] तत्स्थानादपसारयेत्[2] ।
निर्मनुष्ये तु सञ्जाते सारङ्गैः रज्जुचालितैः ॥ ७९ ॥

ततोऽरण्यमृगाः सर्वे समायान्ति पिपासवः ।
चणकान्विकिरेत्तत्र[3] द्वि (दी) पानां चारहेतवे ॥ १४८० ॥

चरन्ति[4] च ततस्ते तु[5] दोरधारकचोदिताः[6] ।
दूरस्थानपि पश्यन्ति सूचयन्ति च[7] वीक्षणात् ॥ ८१ ॥

नीचदृष्ट्या[8] नीचमृगानुच्चावचमृगांस्तथा ।
आघ्राणसहितान्[9] लोकान्[10] सूचयन्ति स्वजातिकान् ॥ ८२ ॥

पुच्छोत्क्षेपात्खुराघाताद् व्याघ्रादीन्[11] मनुजानपि ।
आसन्नं मृगयावेधं[12] कृत्वा स्वस्तिकदर्दुरम्[13] ॥ ८३ ॥

तिर्यक् चापं विधृत्याथ[14] तिर्यक्[15] सन्धाय सायकम् ।
आगता जलपानार्थं मृगा दीपमृगान्तिके[16] ॥ ८४ ॥

गर्तं दृढं नवं दृष्ट्वा सम्भ्रमाक्षिप्तमानसाः ।
उद्ग्रीवा स्तब्धकर्णाश्च वीक्षमाणाश्च सम्मुखम् ॥ ८५ ॥

गर्तान्तर्दत्तनेत्राश्च सुविष्टब्धशरीरकम्[17] ।
वञ्चयेद्वीक्षणं तेषां हस्तपादाद्यकम्पनैः ॥ ८६ ॥

स्थाणुवन्निश्चलो भूत्वा गर्तमध्ये स्थितो[18] जनैः[19] ।
चारार्थं[20] विनतग्रीवः[21] पानार्थं चलिते तया[22](वलितस्तथा) ॥ ८७ ॥

युद्धार्थं कुपितेना(तोवा)पि तिर्यग्ग्रीवे[23](वो)ऽथवा मृगे(गः) ।
विनिगुह्य निजं कायं गर्तकण्ठसमाननम् ॥ ८८ ॥

तोयस्थितमिष्वा[24] (वेश्वा)सं समकोटिद्वयं दधन् ।
वञ्चितप्रेक्षणं भूभृदन्यचित्तं मृगं हठात् ॥ ८९ ॥

बाणेनाकर्णकृष्टेन विध्येत्कक्षान्तरं दृढम् ।
अङ्गणे पतितं[25] कर्णे मृगं क(म)र्माणि पीडितम् ॥ १४९० ॥

---

१ A हृष्टस्तान्ता । २ D न्तस्था । ३ A क । ४ A वा । ५ D विचरन्तिततस्ते । ६ D वादिनः । ७ A विचक्षणान् । ८ D adds this line । ९ A ता लो । १० A का सू । ११ A दिम । १२ A ध । १३ A दद्दु । १४ A हृ । १५ स्क । १६ A दि । १७ A सूविष्टं च D सुविस्तब्धशरीरकान् । १८ A ता । १९ A नाः । २० A वा । २१ A ता । २२ A ्स । २३ D ग्रू । २४ A श्वा? । २५ A तंकै ।

उपानद्गूढपादै[1]स्तु बद्ध(न्ध)कैरन्यै[2]तो दृढम् ।
सायकान्पतितांस्तद्दै[3]दङ्गणादपकर्षये[4]त् ॥ ९१ ॥

कीलालं पांशुना छाद्यं यथा गन्धो न जायते ।
एवं[4] पानीयै[5]जा प्रोक्ता मृगया मृगयोत्तमा ॥ ९२ ॥

सुखावहा[6] नरेन्द्राणां सर्व[7]भोगसमन्विता ।
यतोऽस्यां शीतला ज्योत्स्ना शय्या मृद्वी सुखावहा ॥ ९३ ॥

मनोरमा[च]ख्याता भू(खाता भूः)स्वाद्यं ताम्बूलमुत्तमम् ।
प्रसादर्चित्त[8]कैर्गोष्ठी विद्यते सुखदायि[9]नी ॥ ९४ ॥

अना[10]यासेन ल[11]भ्यन्ते सम्प्राप्ता मृगजातयः ।
अन्यासु भ्रा[12]म्यते पादै[13]र्घर्मक्लेशोऽनुभूयते ॥ ९५ ॥

न ताम्बू[14]लं न पानी[15]यं न कान्ता[16] न सुहृज्जना(ः) ।
प्र[17]मादो व्याघ्रसर्पादेर्दुःखर्मा[18]यासस[19]म्भवम् ॥ ९६ ॥

नृपाणामपि जा[20]येत तस्मादेतां[21] न संश्रयेत् ।
दावा[22]ग्निना परिप्लु[23]ष्टे तृणपल्लववर्जिते ॥ ९७ ॥

वने[24] बुभूक्षिताः सर्वे मृगाश्चा[25]तपपी[26]डिताः ।
निष्पा[27]वल्लरी (रीं) मृद्वी[28] फलपुष्पसमन्वि[29]ताम् ॥ ९८ ॥

कोमला[30]न् पल्लवा[31]न् भ[32]क्ष्यानश्वत्थविद्रुमोद्भवान् ।
मधु[33]कस्य फलं पुष्पं पक्वं चिञ्चा[34]फलं तथा ॥ ९९ ॥

मदनस्याहिमारस्य बकुलोदुम्बरस्य च ।
धात्र्याः पि[36]ण्डीकृतस्यापि का[37]मं स्म(काश्म)र्याश्चूतकस्य च ॥ १५०० ॥

---

१ A दैसु । २ A न दृढं । ३ A द्वै । ४ A ये । ५ A ति । ६ D वा । ७ A तोग मन्वि । ८ A वि । ९ A यी । १० D नभ्या । ११ A तुल्य । १२ A तृ । १३ A र्षर्मक्तेशोलतूतये । १४ A म्बु । १५ A नि । १६ A न्ता सुहृज्जना । १७ A क्र । १८ A खः मासाय । १९ A व । २० A जा यंते । २१ A तान् न D ताः न तत्समाः । २२ A पा । २३ A श्लु । २४ A वने बुलूक्तिता । २५ A श्वतिय । २६ A पिडीता । २७ A ष्प । २८ A द्वि । २९ D तान् । ३० A लाप । ३१ A वा । ३२ A तक्षा अश्वछादिदुमुद्रवा । ३३ D धू । ३४ A विवा । ३५ D मेद । ३६ A पीठीक्र । ३७ D अश्म ।

[१]हरितं हरी(रि)मन्थश्च फलपुष्पसमन्वितम् ।
कणि[२]शं यावनालस्य क्रम[३]शश्चारये[४]न्मृगान् ॥ १ ॥

तटाके वा तथोद्याने मृगस[५]ञ्चार[६]भूमिषु ।
चारसक्ता मृगाः सर्वे [७]परं विश्वासमा[८]गताः ॥ २ ॥

आरु(मनु)[९]ष्येभ्यो भयं त्यक्त्वा चरन्ति [१०]च बुभुक्षि[११]ताः ।
गर्ते वा पूर्व[१२]वत् स्थित्वा विटपं [१३]वा समाश्रि[१४]ताः (तः) ॥ ३ ॥

पु[१५]रो दीपमृ[१६]गान्कृत्वा सारङ्गा[न्]हरिणा[१७]त (णांस्त) था ।
अपराह्णे ऽथ[१८]वा रात्रौ मृगागमनकालवि[१९]त् ॥ ४ ॥

दिवा [२०]चेद्गृग्र(गृ)हे स्थित्वा यत्र स्था[२१]ने त्वलाक्षि[२२]तो(तः) ।
विट[२३]पं वा समा[२४]श्रित्य तलच्छा[२५]यं [२६]वे मु(यमनु)त्तमम् ॥ ५ ॥

रजन्यां गर्तम[२७]ध्यस्थ मृगान्विध्येन्महीपति(ः) ।
सारङ्गा[२८]न्हरिणानेणा[२९]न्रु[३०]रुसम्ब[३१]रको[३२]नपि ॥ ६ ॥

कथितेन प्रकारेण पापर्ध्यां[३३] मारयेत्स्व[३४]यम् ।
वै[३५]रासा(हान्)स च मार्ग[३६]स्तु विस्तारेण प्रव[३७]क्ष(क्ष्य)ते ॥ ७ ॥

पुष्टा [३८]एव हि मार्यन्ते त[३९]तः पौ[४०]ष्टास्तु(पुष्टांस्तु) सूचका(कः) ।
क्रो[४१]डानां पदवीं [४२]वीक्ष्य [४३]तिर्यक् शक्त्या न्यसे[४४]त् क्रमात् ॥ ८ ॥

शुष्कपत्रेषु चणकान्पुञ्जितान्मुष्टिसम्मितान् ।
व्याममात्रान्तरे पु[४५]ञ्जान्पङ्क्तिस्थान्दण्डवन्न्यसेत् ॥ ९ ॥

दण्डो नाम स विख्या[४६]तः कोला[४७]नां चरकर्मणि ।
एवं विन्यस्य[४८] तं दण्डमास्वादय (द्य च) वने निशि ॥ १५१० ॥

१ D हरिमन्यस्य वृक्षस्य । २ A निसंयवेनाश्चि । ३ A मश्चारयेन्मृगा । ४ D य । ५ A सं वा । ६ A तू । ७ A रे । ८ A ता । ९ A ष्यत्पोत्तयं त्यक्ता । १० A व । ११ A ता । १२ A वस्थि । १३ D चा । १४ A ता । १५ A राद्वि । १६ A गाक्रु । १७ A णांसूषा । १८ D तथा । १९ A त्रिश । २० A वेदू । २१ D छन्ने । २२ D ते । २३ A पे । २४ D सा । २५ A छा । २६ D च । २७ A ध्य । २८ A ङ्गाहा । २९ A न्वेणा । ३० A नरु । ३१ D संव । ३२ A फा । ३३ A ध्यां । ३४ A सयं । ३५ A वा । ३६ A सु । ३७ D च । ३८ A ग । ३९ A त । ४० A छासु । ४१ A कोजन । ४२ A वि । ४३ A क्ष्ये । ४४ A सेक्र । ४५ A पुज्यायंक्ती D पूजां पङ्क्तिदण्डं च विन्य । ४६ A त । ४७ A नी । ४८ A स्यं ।

पो[1]त्रिणां लु[2]ब्धकः संज्ञा दिवा वि(वी)क्षेत दण्डकं (के) ।
सूकरैर्दड (ण्ड) पङ्क्तिस्था(स्थां)श्चणकाभ(न्भ)क्षिता अ(न)पि ॥ ११ ॥

व[3]र्धे (र्ध) येत तदा दण्डमभी[4][ष्ट]स्थानकं[5] प्रैति ।
पल्वलं वा तडागं वा विवि[6]क्तं वा प्रदेशकम् ॥ १२ ॥

दण्डपङ्क्तिं[7] नये[8]त्तत्र क्रोडां[9]स्तदनुयायि[10]नः[11] ।
दण्डमार्गे[12] तु[13] संलग्नाः[14] सूकरा[15]श्चणकोत्सवाः[16] ॥ १३ ॥

अ (आ) यान्त्य[17]भिमतं स्थानं बहवो दण्डकान्तरे ।
वि[18]किरेच्चणकांस्तत्र बहु(हू)नां चारकारणा[19]त्[20] ॥ १४ ॥

चरन्ति सूकरास्तत्र स(सु) लुब्धाः[21] प्रत्यहं निशि ।
वायोरधस्ततोदे(नोद्दे)शे महिषं दूरतस्तरां[21] ॥ १५ ॥

बध्नीया[22]न्मृगयातज्ज्ञो[23] विश्वासार्थं निशात्रयम् ।
तत[24]ः क्रमा[25]त्समी[26]पस्थं[27] कुर्वी[28]त महिषं सुधीः[29] ॥ १६ ॥

महिषान्क्षु[30]त्तये(त्तु भये)त्यक्ते पोत्रिभि[31]स्तु निशाष्टके ।
तार्णी(र्णीं) नराकृ[32]तिं कृत्वा महिषस्योपरि न्य[33]सेत् ॥ १७ ॥

निशाद्व[34]ये व्यतीते तमारोहेन्मृगयुः स्व[35]यम् ।
सञ्चा[36]र्या महिषि[37]स्तेन यत्ना[38]द्गन्धवहादधः ॥ १८ ॥

पा[39]णिपा[40]दस्य चा[41]लनं दर्शयेच्च शनैः शनैः ।
चा[42]लनाच्च भ[43]ये त्यक्ते क्षिपे[44]च्चणकमेककम् ॥ १९ ॥

तस्य[45] गन्धं समाघ्राय किञ्चित्क्षु[46]भितमानसाः[47] ।
घर्घ[48]रं निस्वनं कृत्वा के[49]शानु[50]त्क्षिप्य सर्व[51]तः ॥ १५२० ॥

१ A पत्रिणी । २ A छध । ३ D दर्ह । ४ A ति । ५ A प । ६ A वक्त । ७ A क्ति । ८ A त । ९ D डां । १० D शा । ११ A न । १२ D ने । १३ A नु । १४ A ग्ना । १५ A कश्च । १६ A सवः । १७ A ताति । १८ A क । १९ A स्मां । २० A छाः । २१ A रे । २२ A या मृ । २३ D स्त्त । २४ A त्र । २५ A त्रा । २६ A श । २७ A रकं । २८ A विं । २९ A धिः । ३० D त्तुभ । ३१ A तिष्ठ । ३२ A कति D कृतीं । ३३ A विन्य । ३४ A य । ३५ A त्व । ३६ A र्यां । ३७ A हिस्ते । ३८ A त्रा । ३९ A प । ४० A या । ४१ A त । ४२ A ल । ४३ A त्त । ४४ A च । ४५ A सा । ४६ A क्षु । ४७ A सा । ४८ A र्घे । ४९ A को । ५० A नू तिमा । ५१ D शः ।

श्रवसीं[1] सम्मुखीकृत्य[2][3] पुच्छमुन्नम्य[4][5] सम्भ्रमात्[6] ।
ग्रासलुब्धांस्ततः[7] क्रोडाश्चरन्ति चणकान्पुनः[8] ॥ २१ ॥

एकद्वित्रिक्रमात्तेषां[9][10] चणकान्निक्षिपेद्[11] बहून् ।
ततो गन्धं[12] सहन्ते ते[13] सु(सू)करा ग्रासलालसाः[14] ॥ २२ ॥

प्रसृत्या सम्मितान्पश्चाच्चणकान्निक्षिपेत्[15][16][17] पुरः[18] ।
चणकक्षेपसमये शब्दं कुर्याच्छनै(ः)[19] शनै(ः)[20] ॥ २३ ॥

एवं शब्दसहान्कुर्याद्वराहान्मृगयुश्चरान्[21][22] ।
ततो यष्टिं समादाय पृष्ठकण्डूयकं[23] चरेत् ॥ २४ ॥

ततोऽवतार्य[24] महिषांकि (त्कि)[25] यद्भिर्दिवसैः[26] सुधीः[27] ।
हस्तेन चणकान्दद्यात्पिष्टपिण्डांश्च लुब्धकः ॥ २५ ॥

ततः कण्ठे निबन्धीयाद् घण्टां(ण्टां)[28] नादवतीं[29] शुभाम्[30] ।
एवं विश्वासमानीय[31][32] नाम कुर्यात्पृथक्[33] पृथक्[34] ॥ २६ ॥

बहवो महिषारूढाः स्वीकुर्वन्त्यथ[35] सूकरान्[36] ।
एवं संयोजितान्कोलान्पृथक्स्थानस्थितान्बहून्[37][38] ॥ २७ ॥

एकत्र मेलने तज्ज्ञो[39] विपिने सुखधामनि[40][41] ।
निर्जनं तृणभूयिष्ठं[42] लताविटपिसङ्कुलम् ॥ २८ ॥

वासार्थं कल्पयेत्[43] स्थानं सोदकं पोत्रिणां[44] सुखम्[45] ।
विरलोरुद्रुमस्थाने[46] वेदीं[47] कुर्याद्विचक्षणः[48] ॥ २९ ॥

हस्तमात्रसमुत्सेधां[49] मध्यभागसमुन्नताम् ।
तस्याः पार्श्वे[50] कटैर्भित्तिं[51] कल्पयेदपचारिणीम्[52][53] ॥ १५३० ॥

---

१ A सी । २ A समुखि । ३ D त्वा । ४ A छ । ५ A त्त । ६ A संत्र । ७ A ब्वा । ८ A न । ९ A के । १० A तेषा । ११ A निक्षये । १२ A ध । १३ A त । १४ A सा । १५ D तं । १६ A च । १७ A नि । १८ A र । १९ A छ । २० D नः । २१ A हं । २२ A श्व । २३ A प्र । २४ A ति । २५ D षं । २६ A दि । २७ A धि । २८ A द । २९ A ती । ३० A ताम् । ३१ A भा । ३२ A या । ३३ A प्र । ३४ A प्र । ३५ A स्त्रो । ३६ A रा । ३७ A ताब । ३८ V हु । ३९ A नै । ४० A ध । ४१ A ति । ४२ A तू । ४३ A ये स्था । ४४ A णा । ४५ A रूषां । ४६ A रु । ४७ A दि । ४८ A ण । ४९ A शेधां । ५० A श्वं । ५१ A र्तित्ति । ५२ A दं । ५३ A णि ।

यथा विद्धं[1] न पश्यन्ति[2] सूकरास्तत्र[3] संस्थिताः[4] ।
अपरस्मिं[5] (स्मि)स्ततो वेद्याः[6] पार्श्व(र्श्वे)स्थानं प्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

ऊरुदन्ध[7] (घ्नं) कटच्छन्नं[8] विद्धसूकरवारणम्[9] ।
वेदिकायां[10] प्रकुर्वीत[11] नृपस्थानसमाश्रयम्[12] ॥ ३२ ॥

हस्तमात्रान्तरं मां[13](स्था)नं महिषागमकारणम् ।
वेदिमारोहयेत्कोलान्[14]प्रत्यहं[15] चणकान्किरेन्[16] ॥ ३३ ॥

लोभयेत्पायसै[17] (सैः) पिष्टग्रासकैश्च[18] सुपिण्डितैः[19] ।
एवं सुशिक्षितान्[20]कुर्याद्वेदिकारोहणे किरी[21] [न्] ॥ ३४ ॥

दिवा यामत्रयादूर्ध्वं[22] चारयेत्सु(त्सू) करान्[23]क्रमात् ।
ज्येष्ठमासात्[24]समारभ्य[25] हेमन्तावधि[26] पोषयेत् ॥ ३५ ॥

ततः पुष्टा[27] भवन्त्येते[28] घृतपिण्डोपमा[29](मां)गताः[30] ।
नृपस्य पश्चात्कुर्वीत[31] किञ्चिद्दूने[32] निवर्तते(ने) ॥ ३६ ॥

मण्डपं सुविशालं[33] च[34] तृणभित्तिसमन्वितम् ।
तस्य पार्श्वद्वये कुर्याद्वृत्ति[35](तिं)[36] कण्टकनिर्मिताम्[37] ॥ ३७ ॥

[38]कुर्वीत तथा[रम्यां] जनदर्शनरु(रू)पिणीम् ।
पटं नाम तदाख्यातं[39] राजयोग्यं सकौतुकम् ॥ ३८ ॥

फुडु[40](फड)मेवंविधं कुर्यान्मृगयु[41]र्मृगमा[42]व्हयेत्[43] ।
ततश्चान्तःपुरैः[44][45] पुत्रैः[46] सामन्तै[47]र्मण्डलेश्वरैः ॥ ३९ ॥

प्रसादपात्रैरन्यैश्च[48] परमण्डलकै[49]रपि ।
वृतो[50] राजा[51] विनोदार्थमागत्य कियदन्ततैः[52] ॥ १५४० ॥

---

१ A धं । २ A स्य । ३ A त । ४ A ता । ५ A स्मिश । ६ A द्या । ७ A कु । ८ A छन्नं । ९ A सु । १० D याः । ११ D र्वन्ते । १२ A याम् । १३ A भा । १४ त्का । १५ A त्प्र । १६ A रे । १७ A त्त । १८ A र्षां । १९ A डि । २० सूक्षिता । २१ A त्किं D किरेत् । २२ A दुर्ध्वं । २३ A राक । २४ D ष ष्ठ । २५ A स । २६ A न्तो । २७ A पृ । २८ A तवेत्थे । २९ A घ्र । ३० A ता । ३१ A कुर्विं । ३२ A किंवि । ३३ A सू । ३४ A वश्योतिति । ३५ A वृ । ३६ A त्तिकंकं । ३७ A तम् । ३८ D omits this line । ३९ A खा । ४० D फ । ४१ A र्यांमृ । ४२ A र्श्यंमा । ४३ द्ध । ४४ A त । ४५ A रै । ४६ A त्रै । ४७ A संयते । ४८ A न्यें । ४९ D लि । ५० A त्ते । ५१ A ज । ५२ A त ।

विनिवार्येतरं लो[1]कं प[2]टं यायान्मही[3]पतिः
पूर्वा[4]ख्यातम्र(ताम्र)वेश्याथ स्वयं च प्रविशेन्नृपः ॥ ४१ ॥

मण्डपे च महादेवीं[5] प्रेयसी[6]जनसंवृतां[7]म् ।
यथा[8]योग्या[9]सने सर्वान्[10] प्रवेश्य च मही[11]पतिः ॥ ४२ ॥

मृगयो[12]चितनेपथ्य(ः) कल्प[13]द्रुम[14] इवा[15]परः ।
म(ग)त्वा [16]पूर्व[17]दिनं(ने)स्थानमात्मार्थं[18] परिकल्पितम् ॥ ४३ ॥

दृढकोदण्डमादाय काण्डान्नि[19]शित[20]भल्लका[21]न् ।
आ[22]हूता[23]न्ग्रामिभिः[24] कोला[25]न्माहिषा[26]रूढलुब्धकैः ॥ ४४ ॥

वेद्यामारोपिता[27]न्विध्येदाकर्णाकृष्टसायकैः[28] ।
एकैकं क्र[29]मशो विध्येत्[30]कक्षामर्माणि भू[31]पतिः[32] ॥ ४५ ॥

[33]पतितानानयेच्[34]छीघ्रं महादेव्याः पु[35]रो न्यसेत् ।
एवं तु[36] चा[37]रजा प्रोक्ता मृ[38]गाणां पोत्रिणामपि ॥ ४६ ॥

[39]भूलोकमल्लदेवेन मृगयानन्ददायिनी ।
आढकीतिलनिष्पावगोधूमचणकादिभिः ॥ ४७ ॥

पुष्पि[40]तैः फलि[41]तैः पूर्व[42](र्ण) क्षेत्रमा[43]यान्ति खादितुम् ।
मृगाः[44] सुबहवस्तस्मिन्कुर्याच्चोयवदङ्गणम् ॥ ४८ ॥

गर्ते वा भू[45]गृहे स्थित्वा मृगान्विध्येन्न[46]राधिपः ।
मृगया[47] क्षेत्रजा प्रोक्ता ब[48]हुसस्यप्रभेद[49]तः ॥ ४९ ॥

साम्प्रतं कथ्यते सम्यङ् मृगया मार्गसम्भ[50]वा ।
पानार्थं[51] वा(खा)दनार्थं वा येनायान्ति पथा मृगाः ॥ १५५० ॥

---

१ A छोकें। २ D वा। १ D ति। ४ A प। ५ A वी। ६ A सं। ७ A तम्। ८ A घा। ९ A गा। १० A नुवश्या। ११ A हि। १२ A वि। १३ A ला। १४ A नू। १५ A र। १६ A पु। १७ D नं। १८ A र्थं। १९ A निसि। २० A त। २१ A श। २२ A हु। २३ A न्मा। २४ A तिः। २५ A लाम। २६ A स्वानूरुडुलुक्ष। २७ A त्विध्य। २८ A कै। २९ A शतसो। ३० A क। ३१ A तू। ३२ A ति। ३३ A यदि। ३४ A छी। ३५ A पु न्य। ३६ A नु। ३७ A वा। ३८ AF कादिति...। ३९ D adds this stanza। ४० A तै। ४१ A तै। ४२ A पुर्वते। ४३ A भायस्वादिनु। ४४ A गा। ४५ A तूम्र। ४६ A न। ४७ A यो। ४८ A हस। ४९ A ते द। ५० A न्तया। ५१ A र्थं।

पन्थानं तं समाश्रित्य गर्ते वा विटपेऽथवा ।
धृत्वा दीपमृगान्राजा हरितांशुककञ्चुकः ॥ ५१ ॥

पश्चकैर्लुब्धकैर्युक्तो विध्येद्रात्रौ दिवाऽपि वा ।
दिवा चेत्प्रेयसीस्थानं किञ्चिद्दूरे प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥

गुल्मवद्विटपैश्छन्नं कुर्यात्स्थानमलक्षितम् ।
मार्गजैवं समाख्याता कथ्यते(त) ऊषरोद्भवा ॥ ५३ ॥

ऊषरं स्थानमागत्य ने(ले) हनाज्जातगर्तके ।
पर्वतस्य तटे कूले सरितः पल्वलस्य वा ॥ ५४ ॥

मुखं प्रवेश्य खादन्ती(न्ति) मृत्तिकां लवणान्विताम् ।
तत्र वायुगतिं ज्ञात्वा तिष्ठेच्च विटपान्तरे ॥ ५५ ॥

मृत्तिकां लेलिहानांस्तान्निम्नदेशे व्यवस्थितान् ।
पृष्ठवंशे दृढं विध्येद्यथा वृक्षो विभिद्यते ॥ ५६ ॥

उ(ऊ)षजा मृगया प्रोक्ता वच्मि दीपमृगोद्भवाम् ।
सारङ्गहरिणादीनां दीपानां वच्मि लक्षणम् ॥ ५७ ॥

रूपतो गुणतश्चैव वयसश्च विभागतः ।
वर्णोक्षे(क्षि)ता महाकायाः सारङ्गास्तरुणाः शु(शु)भाः ॥ ५८ ॥

अभीरवाः(वः) स्थिरा धीरास्तथा पांसुसहिष्णवः ।
लोहं कुटिलपर्यन्तं मुखरज्वा समायुतम् ॥ ५९ ॥

प्रान्तयोर्वक्रयो रज्वा दीर्घया सुत(सुनि)योजितम् ।
अन्तरे क्रकचाकारं विभ्रमः कंट(मत्कट)कं गले ॥ १५६० ॥

१ A यथा । २ A त्ये । ३ A ये च प्रैलु छबुकैर्युक्तो । ४ A शे । ५ A सि । ६ A किंचिदु । ७ A व । ८ A गृपैं । ९ A स्था १० A न्नन । ११ A व । १२ A थयान्मू । १३ A वं । १४ A जात् । १५ A कु । १६ A र । १७ लवस्य । १८ A सु । १९ A क । २० A ता । २१ A ति । २२ A च । २३ A का । २४ A तास्तानिन्म । २५ A ता । २६ A इप्रष्ठ । २७ A ध्योद्य याष्य । २८ D व । २९ A ति । ३० A ति । ३१ A सीदीय । ३२ D वाम् । ३३ A दि । ३४ A प्सल । ३५ A रुप । ३६ A यैवं । ३७ येवेसद्य । ३८ A ता । ३९ A क्षणताः । ४० A या । ४१ A स्र । ४२ A णा । ४३ A ता । ४४ A अति D आभी । ४५ A वा । ४६ A पाससहीष्णुव । ४७ A त । ४८ D न्त । ४९ A द्रा । ५० A व । ५१ A चा । ५२ A दि । ५३ D सुनिश्चितम् । ५४ A वा । ५५ A तूतः । ५६ A कंट ।

सव्या[1]पसव्य[2]यो[3]ः कर्षे[4] ग(द्व)मैनागमयोरपि ।
शि[5]क्षितास्ते[6] वरा[7]ः प्रोक्ता[8]ः सारङ्गा दी[9]पसंज्ञिता[10]ः ॥ ६१ ॥

मु[11]क्ताश्चाभीरवः शस्ता(ः) पोषकस्यानुयायिनः[12] ।
च[13]रकग्रासलोभेन ये न मुञ्चन्ति पोषकम् ॥ ६२ ॥

वन्यैर्मृगैर्मिलित्वापि ये न गच्छन्ति ते न(व)रा[14]ः ।
हरिणी[15] तरुणी रम्या शू[16]रा [17]धीरा सुशिक्षिता ॥ ६३ ॥

मुखरी रज्जुसन्धारकोविदा सा प्रशं[18]स्यते ।
दलिता[19]ण्डं शत(न्न)शृङ्गं तमे[20]णं [21]भण्डकं वि[22]दुः ॥ ६४ ॥

हरिणी[23]रूपसङ्काशं[24] गौरवर्णं[25] शुभं[26] वदेत्[27] ।
युवानमटवी[28]मध्ये विधृतं पा[29]शैरज्जुभिः ॥ ६५ ॥

[30]भण्डु[31]कत्वसमायातमेषाम(णमा)[32]टविकं (का)वि[33]दुः ।
अयं स्वभा[34]वतो [35]भीरु[36]र्नैव क्वा[37]प्युपयुज्यते ॥ ६६ ॥

लावण्यमुपयोगोऽस्य[38] लुब्धकैरवधा[39]रि[40]तः ।
[41]भण्डुको [42]हरिणी वापि हरिणान्न [43]बिभेति चेत् ॥ ६७ ॥

विटपादिविनोदेषु विनियोगस्त[44]योर्भवेत् ।
निर्मांसस्तु[45] समुद्देशः[46] पीनौ[47] च मदकोशकौ ॥ ६८ ॥

स्कन्धादधस्तथा स्थूलत(स्त) नृ[48]शृङ्गे मनोहरे ।
[49]अङ्गानि च विभ[50]क्तानि[51] रागस्योत्कटता तथा ॥ ६९ ॥

क्रोधो महां[52]श्च यस्यास्तिहह(ह)रिणं तं प्रशस्य(चक्ष)ते ।
रागवान् कोपयुक्तो यो[53] दृशङ्कमौ[54] च वर्तते ॥ १५७० ॥

---

१ A व्यास । २ A योक । ३ A षे । ४ A भ । ५ A सि । ६ A स्त । ७ A रामो । ८ A क्तासा । ९ A दि । १० A ता । ११ A स्तास्वाती । १२ A न । १३ A ल । १४ A रा । १५ A णि । १६ A सु । १७ A धि । १८ A सस्य । १९ A दंड । २० D णी । २१ A तड । २२ A दु । २३ A णिरु । २४ A सं । २५ A र्ण । २६ A तं । २७ A हे । २८ A वि । २९ A यसंतीड । ३० A तं । ३१ A च । ३२ A वै । ३३ A दु । ३४ A ता । ३५ A ति । ३६ A नै व । ३७ A ष्फ । ३८ A सा । ३९ A वा । ४० A त । ४१ A ते । ४२ A रणि । ४३ A विते । ४४ A स्ततोत । ४५ A मस्तु । ४६ A दे । ४७ A नोमर्द । ४८ D नू । ४९ A ०मानि । ५० A त । ५१ A ति । ५२A हा । ५३ D न्यो । ५४ A भ्यौ ।

लावयित्वा तु[1] तं शृङ्गे[2] दीपार्थं[3] धारयेत्[4]सुधीः[5] ।
धृत[6]स्तु बध्यते शङ्गे रज्ज्वां[7]सो(सौ) मेढ[8]के दृढम् ॥ ७१ ॥

[9]भ्राम्यः प्रातश्च सा[10]यं च धृतशृङ्गो जनान्तिके ।
पश्चाशै(श्चषै)[11]र्दिवसैर्यातै[12]र्मुखे रज्जुं [13]निवेशयेत् ॥ ७२ ॥

धृतशृङ्गं प्रमुश्चै[14]तं धृत्वा दोरं मुखे स्थितम् ।
तेनैव [15]भ्रामये[16]न्नित्यं हरिणं जनसंसदि ॥ ७३ ॥

दशरात्रे [17]व्यतीते तु [18]भण्डुकं पु[19]रतः क्षिपेत् ।
तत्पुच्छदेशमाघ्राय [20]पातयित्वा तु कर्ण[21]कौ ॥ ७४ ॥

रोमाञ्चिताङ्गो रागा[22]न्धः पुच्छ[23]मुन्नम्य कामुकः[24] ।
आरुरु[25]क्षुस्तदा[26] पृष्ठं[27] वारंवारं मुदान्वितः[28] ॥ ७५ ॥

धावत्यनुसरन्वेगा[29]द् भण्डुकं हरिणस्ततः[30] ।
[31]ईदृग्विधो वरः[32] प्रोक्तः[33] कृष्णसार[34]स्तु लुब्धकैः ॥ ७६ ॥

कोपाधिकैश्चे[35]द्युद्धार्थं योज्यते मृगयाबुधैः[36] ।
करतो हरिणा मुक्ता[37] मुक्तसा[38]रङ्गवद्दरा[39](ः) ॥ ७७ ॥

[40]दीपलक्षणमित्येवं कथितं[41] सोमभू[42]भुजा ।
वर्षाकाले तु सम्प्राप्ते हरिच्छा[43]ड्वलकानने ॥ ७८ ॥

पश्चिमे मा[44]रुते वाति निदाघे निर्गते नृपः[45] ।
पा[46]पर्ध्यै प्रातरुत्थाय पापर्धिकजनैर्वृतः ॥ ७९ ॥

पापर्धि(र्धिं) [47]दीपमृग[48]र्जा सेवते पृ[49]थिवीपतिः[50] ।
सारङ्गा[51]न्वीक्षयेद्य[52]त्नाद्[53]दृष्ट्यां स्वेच्छ[54]या स्थिता[55]न् ॥ १५८० ॥

---

१ A तु । २ A द्वि । ३ A र्थे । ४ D यन् । ५ A धी । ६ A ते सु । ७ A ज्ञा । ८ A ट । ९ A त्वाम्यपा । १० A सीये व । ११ A विं । १२ A ख । १३ A ति । १४ A चैत्य । १५ A ल । १६ A नितां । १७ A ति । १८ A तेडु । १९ A न । २० A पतई त्यानु । २१ A कै । २२ A र्गं । २३ A छे । २४ A कम् । २५ A क्ष । २६ A था । २७ A प्र । २८ A तम् । २९ A गातेडु । ३० A त । ३१ A द्र । ३२ A र । ३३ A क्त । ३४ A वसुत्वंध । ३५ A तेडुहार्थे । ३६ A धै । ३७ D क्ताः । ३८ A क्त शा D क्ताः सा । ३९ A द्धरा । ४० A द्वि । ४१ A त्वां । ४२ A तूलूडा । ४३ A छाड । ४४ A भार । ४५ A प । ४६ A पाप । ४७ A दि । ४८ A नां । ४९ A प्रथपि । ५० A ति । ५१ A नी । ५२ D याना । ५३ A दृढ । ५४ A छ । ५५ A ता ।

न पश्[१]यन्ति यथा ते च वीक्षे[२]रंल्लुब्धकास्तथा[३]।
स[४]मीराभिमु[५]खं यत्र शा[६]खाछन्नाङ्ग्यष्टयः ॥ ८१ ॥

अथवा[७]क्षासि(ति)रोधानां[८](नाः)पश्[९]येयुः पृश(ष)तां छ[१०](ताञ्श)नैः।
आ[११]सीवा(ना)न्नद[१२]तो वा[१३]पि प्र[१४]ष्ठे(ष्ठै)कमुपवेशयेत् ॥ ८२ ॥

अत्र स्थि[१५]त्वा निरीक्ष[१६]स्वै चलि[१७]तान[१८]नुगच्छतान्।
यथा त्वा[१९] ते न प[२०]श्यन्ति तथा गच्छे[२१] शनै[२२]ः शनैः ॥ ८३ ॥

प[२३]त्राणि त्रि[२४]किरेद(रन्न)ग्रे बु[२५]द्धि[२६]मान्त(भ)व लुब्धकै[२७]।
त्वै[२८](त)मेकं च समादिश्य स[२९](त)दन्याव[३०]पसृत्य च ॥ ८४ ॥

दृष्टि[३१]मात्रान्तरे त्वेकं तं पश्येतति[३२](श्यन्तन्नि)वेशयेत्।
ततश्चैकं(कः) समागच्छेद्विटपा[३३]न्विकिरन्य(न्न)पि ॥ ८५ ॥

नृपान्ति[३४]कं समागत्य दृष्टास्ति[३५]ष्ठन्ति भू[३६]मिप।
इति विज्ञापितो राजा निवार्य सहव[३७]र्तिनाम् (नः) ॥ ८६ ॥

द्वित्रै[३८]श्च लुब्धकैर्यु[३९]क्तो दीपसारङ्गहस्तकैः[४०]।
विकी[४१]र्णमृगमार्गे वै हयारू[४२]ढो मही[४३]पतिः ॥ ८७ ॥

आगत्य च कियद्दू[४४]रं तेनै[४५] ख्याता[४६] (तो) नरेश्वरैः[४७]।
वाहादवतरेत्तत्र छ[४८](स्थ)लं प[४९]श्यन्मृगोचि[५०]तम् ॥ ८८ ॥

कृ[५१]त्वा तु[५२] जङ्घयोस्त्रा[५३]णं कीटकण्टकवारणम्।
चापमादाय हस्तेन काण्डपञ्चकसंयुतम् ॥ ८९ ॥

दी[५४]पमन्ये[५५]न हस्तेन शि[५६]क्षितं पृ[५७]षतां(तं) वरम्।
विज्ञौ[५८] विश्वाससंयुक्तौ [५९]दीपसारङ्गहस्तकौ ॥ १५९० ॥

---

१ A स्य। २ A विक्षरं। ३ D तः। ४ A मि। ५ A ति। ६ A शोषा। ७ A वाक्षि। ८ A नां। ९ A पाशे। १० A छनौ। ११ A सि। १२ A द्द। १३ A ना। १४ A प्रष्टेकम्। १५ A स्थः तां च। १६ D क्षेत। १७ A लीनिता। १८ D न्न। १९ A चां। २० A यस्य। २१ A छ। २२ A नै। २३ A मन्त्रा। २४ A करान्य। २५ D भ्रि। २६ A द्धी। २७ D कः। २८ A मेकं। २९ D शवत्या। ३० D ग्र। ३१ A ष्टम। ३२ A न। ३३ A पाविकरन्य। ३४ A क। ३५ A स्त्र। ३६ A तूमप भूमिपम्। ३७ A वतिनां D वर्तिना। ३८ A त्रिष्व। ३९ D र्युक्तै दीं। ४० A कै। ४१ A क। ४२ A ढ। ४३ A हि। ४४ A दू। ४५ D ताना। ४६ D तान्। ४७ A र। ४८ D तत्र। ४९ A पश्य। ५० A गान्विते। ५१ A क्त्वा। ५२ A नु। ५३ A स्तापा। ५४ A दि। ५५ A नो। ५६ A सिक्षते। ५७ A प्रषर्त। ५८ A ज्ञो। ५९ A दि।

लुब्धकावनुगच्छे[1]तां सावधा[2]नौ नृपे[3]रितौ ।
अन्तरस्थान्ति[4]कं(निको) गत्वा पु[5]रस्थमनुबोधयेत् ॥ ९१ ॥

[6]तेनाहूतास्ते गच्छेयुर्युवभिर्वृ(यवसैर्वृ)तमूर्तयः ।
सारङ्गा दर्शिं[7]तास्तेन स्वेच्छासं[8]श्चारवर्तिनः[9] ॥ ९२ ॥

विघ्नन्तो [10]विटपान्केचित्केचिल्लीलाहतावहा(हवाः) ।
शयानाः कुत्रचि[11]त्केचित्केचिद्रोमंथ (मन्थ) कारिणः[12] ॥ ९३ ॥

तृणग्रासरता[13]ः केचि[14]त्केचित्कण्डू[15]यनोद्यता[16]ः ।
एवंवि[17]धान्मृगान्दृष्ट्वा विविच्य [18]विटपावली[19]म् ॥ ९४ ॥

विशे[20]युर्मृगसार्थ[21]स्य दृष्टिं हित्वा शनै[22]ः शनै[23]ः ।
[24]वीक्ष्यमाणेषु तिष्ठेयु[25]ः प्रविशेयुश्चरत्सु[26] च ॥ ९५ ॥

पुरो[27] दीपमृगा[28]न्कृत्वा व्रजे[29]युर्जानु[30]भिः शनै[31]ः ।
स्तब्धा[32]ङ्गाः स्त[33]ब्धकर्णा[34]श्च प्रसा[35]रितशिरोधरा[36]ः ॥ ९६ ॥

[37]वीक्ष्यन्ते भे(चे) दविश्वस्ता विश्वस्ता[38]ः [39]शिथिलाङ्गका[40]ः ।
चरन्तो[41] विलिहन्तो[42]ङ्गमासीना[43] मिलितेक्षणा[44]ः ॥ ९७ ॥

विश्वस्तास्ते मृगा ज्ञेया मृगचेष्टा[45]विशा[46]रदैः ।
विश्वस्ताते समायान्ति मृगा [47]दीपमृगान्तिकम् ॥ ९८ ॥

संयोगार्थं[48] रतो[49] (ता)र्थं वा युद्धा[50]र्थं वा रुषान्वितः(ताः) ।
स्वल्पं विटपमासाद्य तिष्ठे[51]त्स्वस्तिकदर्दु[52]रे ॥ ९९ ॥

मध्ये विटपके तिष्ठेदालीढ[53]स्थानके नृपः[54] ।
उन्नतं[55] तरुमाश्रित्य वैशाखं[56] स्थानमाश्र[57]येत् ॥ १६०० ॥

---

१ A छे । २ A घातौ । ३ D र । ४ A तिगं । ५ D तत्पुच्छ । ६ A स्तेनाहूति व्रजस्तेयुवनैसंमुवर्त्तपूर्त्तय । ७ A शि । ८ A मं । ९ A न । १० A वियंदपात्केकेपिलिलाहता । ११ A वित्केविकेविद्रोमंच । १२ A णा । १३ A ता । १४ A वित्कं । १५ A ण्डु । १६ A तां । १७ A धामृ । १८ A चि । १९ A लिम् । २० A मृ । २१ A र्द्ध । २२ A नै । २३ A नै । २४ A वि । २५ A यु । २६ A त्सुव । २७ A रादि । २८ A गा । २९ A वृ । ३० A जांनुति । ३१ A नौ । ३२ A त्वां । ३३ A त्व्र । ३४ A र्ण । ३५ A शा । ३६ A रा । ३७ A वितांते ते । ३८ A स्था । ३९ A सि । ४० A क । ४१ A व । ४२ A न्ता । ४३ A मिता । ४४ A णा । ४५ A वे । ४६ A सारदे । ४७ A दि । ४८ A र्थ । ४९ D अपाना । ५० A धा । ५१ A ष्टेस्व । ५२ D र्दरे । ५३ A ढ । ५४ A प । ५५ A त । ५६ A षं । ५७ D च्रे ।

समपादेन वा तिष्ठे[1]त्सन्धाय निशितं शरम् ।
गोपयित्वा तरौ गात्रं वञ्चयित्वा मृगेक्षणम् ॥ १ ॥

सारङ्गमागतं[2] विध्ये[3]त् कर्णान्ताकृ[4]ष्टसायकः ।
ब[5]द्धै[6]र्दीपमृगैरेवं निहन्यात्पृषतान्बहू[7]न् ॥ २ ॥

मुक्तसारङ्गवे[8]ल(ध)स्य[9] विधिं वक्ष्यामि साम्प्रतम् ।
अनेनैव प्रकारेण मुक्तसारङ्गदीपकैः[10] ॥ ३ ॥

प्रविश्याश्रित्य विट[11]पं[12] तिष्ठेत्स्वयमकम्पितैः[13] ।
ततस्ते मुक्तसारङ्गा गच्छन्ति पृषतान्तिकम्[14] ॥ ४ ॥

मि[15]लित्वा वन्ययूथेन क्रीडन्ति[16] क्षालिताङ्गकाः[17] ।
अन्योन्यमुखं[18]माघ्राय धौतगन्धमं[19]लक्षितम् ॥ ५ ॥

परं विश्वासमागत्य विहरन्ति यथासुखम् ।
वि[20]कीर्य चणकानग्रे छोटिकादानसंज्ञया ॥ ६ ॥

ततः स्वपोषकाहूताः[21] समायान्ति[22] तदन्तिकम् ।
दीपैः[23] सार्धं[24] समायान्ति वन्याः[25] सारङ्गकाद्रु(द्रु)[26]तम् ॥ ७ ॥

अयमेकप्रकारोथ[27] द्वितीयोथ (पि) निगद्यते ।
बलीवर्दं[28] तिरोधाय परिभ्रम्या[29]तिदूरतः ॥ ८ ॥

गच्छ[30]न्तमनुगच्छन्तो मुक्ता[31] सारङ्गदीपकाः[32] ।
सहसा[33]सन(न्न)मार्गेण पोषके दत्तचक्षुषः[34] ॥ ९ ॥

व[35]न्यैर्मृगैर्मि[36]लन्त्येते मु[37]क्तसारङ्गदीपकाः[38] ।
पोषकैः[39] पवनस्याधः[40] समागत्य मृगान्तिके[41] ॥ १६१० ॥

---

१ A ष्ठ। २ A त। ३ A ध्ये। ४ A ष्ण मायकं। ५ A व। ६ A दीय। ७ A हु। ८ A वामुक्त। ९ A लेष। १० A त्पकै। ११ A प। १२ A ष्ठेत्स्व। १३ A ता। १४ A न्त। १५ A मी। १६ A त्रि। १७ A तागका। १८ A षां। १९ A व। २० A कि। २१ A ता। २२ A तै। २३ A पै। २४ A र्धं। २५ A न्या। २६ A ड्रु। २७ A रेण। २८ A र्दै। २९ A तृगात्-वुरत्त। ३० A छंनु। ३१ D क्त्वा। ३२ A दिपका। ३३ A स्यान। ३४ A वहु। ३५ A अ। ३६ A लि। ३७ A मू। ३८ A दिपकं। ३९ A क। ४० A च। ४१ A न्तकौ।

निविष्टो लक्षितो[१] भूत्वा तिष्ठेद्दी[२]पस्य पोषकः[३] ।
बलीवर्दतिरो[४]धानं(नाः)वेष्ट[५]यन्ति समन्ततः[६] ॥ ११ ॥

ततो नृपं समाहू[७]य कृत्वा शाखिनमाश्रयम् ।
निर्खा[८]य विटे[९]पानग्रे पृष्ठे पार्श्वे समन्ततः ॥ १२ ॥

दे[१०]वीनामाश्रयैः[११] स स्यान्नृपपाश्चात्यभा[१२]गतः ।
लुब्धकानां पुरोभागे विटपान्तरितस्तथा[१३] ॥ १३ ॥

[१४]पूर्वं [१५]प्रकल्पयेत्स्थानमानयेत्पोषकै[१६]स्ततः ।
पोषकस्य समायान्ति [१७]संज्ञया [१८]दीपका मृगाः[१९] ॥ १४ ॥

वन्यास्ता[२०]ननुगच्छन्ति बलीवर्दतिरोहिताः[२१] ।
त[२२]तः समीप[२३]मायातान्सारङ्गांश्चलनोद्य[२४]तान् ॥ १५ ॥

वि[२५]ध्येत्कर्णान्तकृष्टेन बाणेन निशितेन च[२६] ।
रुरू[२७]ननेन मार्गेण शम्बरान्हरिणानपि ॥ १६ ॥

मुक्तद्वी(दी)पमृगैर्युक्तान्विध्येद्विश्वम्भरापति[२८]ः ।
[२९]पोतः षण्मासिकः प्रोक्तो वर्कं[३०]डो हरिणो भवेत् ॥ १७ ॥

अत [३१]ऊर्ध्वं तु वाघेरो व[३२]र्षमेकं निगद्यते ।
.... [३३]लैंको नामत्वत ऊर्ध्वं तत्र ....
[३४]मासषड्[३५]के ततो[३६] याते[३७] मसुळः परि[३८]कीर्त्यते ॥ १८ ॥

तत (तः) [३९]संवत्सरा[४०]दूर्ध्वं कृष्णसारो भवे[४१]न्मृगः[४२] ।
गुल्ममार्गद[४३]रीगुल्मा[४४] कृत्वा सीमां समन्ततः[४५] ॥ १९ ॥

स्वीकुर्व[४६]न्त्यटवीं तत्र सहते नान्यमेणकम्[४७] ।
.... [४८]छैया स्थितम्
आदाय हरि[४९]णीदीपं गच्छेत्तस्यान्तिकं नृपः ॥ १६२० ॥

---

१ A तेतूचा । २ A दी । ३ A क । ४ A दा । ५ A याति । ६ A त । ७ A हु । ८ A धाव । ९ A ष्ट । १० A वि । ११ A य । १२ A त्तागत । १३ A त्वा । १४ D एवं । १५ A कल्पय । १६ A कसूत । १७ A स । १८ A दि । १९ A गा । २० A स्तानग । २१ A तः । २२ A त । २३ A पयाता । २४ A य । २५ A द्ये । २६ A ता । २७ A त । २८ A ति । २९ A यो । ३० D कडा । ३१ A उर्द्धं वुवाद्यै । ३२ A मै । ३३ D omits this line । ३४ A समास । ३५ A ड्ड । ३६ A ता । ३७ A ते । ३८ A कि । ३९ A स । ४० A दु । ४१ A वे । ४२ A ग । ४३ A रि । ४४ A ल्मा । ४५ A त । ४६ A न्यटवी । ४७ A क । ४८ D omits this line । ४९ A णिदि ।

आश्रित्य विटपं राजा चालयन्हरिणीं[1] पुरः[2] ।
दर्शयेद्वी(द्वी)पमेणस्य[3] निगूहितं[4]निजाङ्कम्[5] ॥ २१ ॥

हरिणं भण्डुकासक्तमारोहन्तं [6]स्मरावरम् ।
आत्मनः पश्चिमे भागे दर्शयेदूर्ध्व[7]देशतः[8] ॥ २२ ॥

कामासक्ता[9] मृगाः[10] प्रोक्ताः[11] सवर्णा यान्ति[12] सत्वरम् ।
तत्र वेध्यो[13] मृगः[14] शीघ्रं सम्मुखो[15]ऽपि महीभुजा ॥ २३ ॥

आगत्य[16] दूरतो स्थित्वा यदि नायाति कातरः ।
[17]पाश्चात्यमानयेदेणं तथा [18]भण्डुकसंयुतम्[19] ॥ २४ ॥

हरिणं [20]भण्डुकासक्तं धृत्वैव[21] पुरतो व्रजेत्[22] ।
[23]हरिणो(णं) भण्डुको(कं) वापि धृत्वान्यस्तमनुव्रजेत् ॥ २५ ॥

अन्यो[24] धृत्वा बलीवर्दं[25] तिष्ठन् गन्धवहादधः ।
वायोरधस्तमा[26]यान्तं प्रयत्नेन निवारयेत् ॥ २६ ॥

कृष्णसारं तिरस्कृत्य जानुभ्यां[27] ते शनैः शनैः ।
[28]गच्छेयुर्हरिणाभ्यांश[29] प्रेरयन्तो मृगीं[30] पुरः[31] ॥ २७ ॥

ततस्त्व[32]रण्यहरिणं(णः) कुण्डली[33]कृतपुच्छ[34]कम् (कः) ।
श्रवसी[35] संश्र[36]वयितुं[37] सम्मुखं[38] परिधावति ॥ २८ ॥

ग्रीवां प्रसार्य सारेण यदा वोढुं[39] स गच्छति ।
[41]मृगीं तदा समाकर्षे[42]त्किञ्चित्किञ्चित्पुनः पुनः ॥ २९ ॥

कामासक्तं भृशं[44] ज्ञात्वा निजरूपं प्रदर्शयेत् ।
शब्दं च श्रावयेदेनं रोषमुत्पाद्य लुब्धकः[45] ॥ १६३० ॥

---

१ A रणि । २ A रा । ३ A णणस्य । ४ A ही । ५ A ते । ६ D मराह । ७ A दु । ८ A कम् । ९ A मशक्त्या । १० A गा । ११ A क्ता । १२ A ति । १३ A श्यो । १४ A गं । १५ A रे । १६ A तां दुं । १७ A पश्चाताग्रामाणे । १८ A तेड्ड । १९ A तै । २० A ते । २१ A मृगैकं । २२ A वृजो । २३ D omits this line । २४ A न्यो मृ D न्यं । २५ A लिवृदै । २६ A पायातां । २७ A त्यां । २८ A छे । २९ A भास । ३० A गी । ३१ A र । ३२ A स्व । ३३ A लि क । ३४ A श । ३५ A सि । ३६ A श्र । ३७ A नु । ३८ A ख । ३९ A ढं । ४० A छ । ४१ A गो । ४२ A वृषें । ४३ A कि वि किवित् । ४४ A तृ । ४५ A क ।

बलीवर्द्दकरं पश्चादानयेत निजान्तिकम् ।
बलीवर्द्दतिरो[1]धा[2]नानुत्त्थाय(प्या)[3]भ्राम्य तस्त्व(त्त्व)तः ॥ ३१ ॥

ततस्त्व[4]रण्यहरि[5]णं इत[6]श्चेतश्च धावति ।
वायोरू[7]र्ध्वमधो गत्वा ज्ञात्वा गन्धं तु मा[8]र्गजम् ॥ ३२ ॥

[10]रूप[9]मङ्गं तथा गन्धमनु[11]भूय स्मरा[12]तुरः ।
आयात्यां[13]सन्नमं(म) त्रस्तो रि[14]रंसुह(र्हि)रिणो यदा ॥ ३३ ॥

तदा क्षीबपदं गत्वा ज्ञात्वा वायुमधो वसन्[15] ।
पूर्ववत्प्रेरये[16]देणीमे[17]णं निकटमानयेत् ॥ ३४ ॥

पापर्धिकाः समुत्[18]थाय [19]वेणी(र्णी) [20]कृत्वा तमेणकम् ।
मुष(ख)[21]मुष्टिसमायोगा[22]द्वैवोशब्दं प्रकुर्वते ॥ ३५ ॥

शृङ्गं धृत्वा विमुञ्चन्ति वटं बध्नन्ति शृङ्ग[23]योः ।
एवं [24]गलतिकं ज्ञात्वा वि[25]ज्ञपे[26]युर्महीभुजम् ॥ ३६ ॥

ततो राजा प्रमोदेन प्रमदाजनसंयु[27]तः ।
प्रसाद[28]चिन्तकैः सार्धं बलीवर्दतिरो[29]हितः ॥ ३७ ॥

आगत्य हरिणस्थानं पाणौ[30]वादाय कार्मुकम् ।
अर्धचन्द्रं[31] शरं मौ[32]र्व्यां [33]सन्धाय निशितं नृ[34]पः ॥ ३८ ॥

वि[35]ध्यांत्तु कन्धरां तस्य य[36]था राहोः शिरो हरिः[37] ।
तेनोत्कर्षमवाप्नोति चापकर्मणि पार्थि[38]वः ॥ ३९ ॥

दीपजैवं [39]समाख्याता मृगया चित्तहारिणी ।
[40]भूलोकम[41]ल्लदेवेन [42]भुवनख्या[43]तकीर्ति[44]ना ॥ १६४० ॥

---

१ A दा । २ A छा । ३ A त्वश्यतसून । ४ A स्वराणा । ५ A र । ६ A ते । ७ A रुर्ध । ८ A न्धनु । ९ A जैकं । १० A रु । ११ A तू । १२ A पु । १३ A त्याय । १४ A चं ह । १५ A सेत् । १६ A यंने । १७ A ति । १८ A छायन् । १९ A न्वेणी । २० A क्र । २१ A मू । २२ D दैवाच्छ । २३ A ये । २४ D लग । २५ A जये । २६ A हिभू । २७ A ता । २८ A गतकै । २९ A तः । ३० A णां । ३१ A न्द्र । ३२ A व्या । ३३ A संजा । ३४ A पं । ३५ A धातु । ३६ A त्वा । ३७ A रि । ३८ A वा । ३९ A प्र । ४० A तू । ४१ A ल । ४२ A तू । ४३ A कि । ४४ A ता ।

विधृत्य विटपं पाणौ पत्रान्तरितविग्रहः[1] ।
प्रभञ्जन[2]गते[3]श्चाधः स्थित्वा गत्वा मृगान्तिकम्[4] ॥ ४१ ॥

पश्चिमे मारुते वाति नानाविटपसञ्चये[5] ।
कोमलैः[6] पदसञ्चारै[7]र्वने हरितशाद्वले ॥ ४२ ॥

अलक्ष्यो वृक्षवद्भूत्वा शनैर्गत्वा मृगान्तिकम् ।
विध्येन्नि[8]शितभ[9]ल्लेन मृगान्[10]मर्मणि[11] पार्थिवः[12] ॥ ४३ ॥

एवं विटपजा प्रोक्ता वध्र[13]जा कथ्यतेऽधुना ।
मृगकृ[14]त्तिकृता दीर्घा[15] तत्तनू[16]रोमसंयुता ॥ ४४ ॥

मृगयूथं समावेक्ष्य तत्र वध्रीः[17] प्रसारयेत् ।
उपर्युपरिपङ्क्तिस्था[18]स्तिर्यग्वाति समीरणे ॥ ४५ ॥

वध्रो[19]पान्तप्रदेशे तु विटपे नि[20]वसेन्नृ[21]पः ।
अन्यतो लुब्धकाः[22] सर्वे बलीवर्दकरा अपि ॥ ४६ ॥

एकतो मृगयूथस्य शब्दैः[23] कुर्वन्ति तर्जनम् ।
मृगाः[24] पलायनपरा लङ्घयन्ति न [25]वध्रिकाः ॥ ४७ ॥

वध्रि[26]काभ्या[27]शमार्गेण समा[28]यान्ति नृ[29]पान्तिकम् ।
तत्र विध्येच्छ[30]रैस्तीक्ष्णै[31]र्ला[32]घवं दर्शये[33]न्नृपः ४८ ॥

एवं तु वध्र[34]जा प्रोक्ता मृगया कौतुकाश्रया ।
कथ्यते काण्डपटजा मृगया[35] राजसम्मता ॥ ४९ ॥

विदित्वा मृगसञ्चा[36]रं गहनं वीक्ष्य[37] काननम् ।
सावकाशे प्रदेशे च[38] कुर्वीत विटपाश्रयम् ॥ १६५० ॥

---

१ A ह्रा । २ A तेड । ३ A साधः । ४ A कां । ५ A कंपिते तरूसेवयेन् । ६ A लैप । ७ A रैव । ८ A नि । ९ A त । १० A गाम । ११ A णी । १२ A व । १३ A ध्र । १४ A क्र । १५ A दिर्प्पा । १६ A त्तनु । १७ A ध्रीः । १८ A स्त्रियांवा । १९ A घो । २० A ति । २१ A नृ । २२ A कास । २३ A ब्दै कु । २४ A गाप । २५ A वं । २६ A ध्री । २७ A त्या । २८ A याति । २९ A मृ । ३० A छेर । ३१ A छै । ३२ A प्प । ३३ A य । ३४ A घ । ३५ A व्या । ३६ A रग । ३७ A विक्ष । ३८ A तु ।

उन्नतं च[1] विशालं च परिकल्प्य[2] महीरु[3]हम् ।
शाखां छिन्द्यं[4](त्वा) तरोस्तस्य[5] वायव्यासङ्गकारिणीम्[6] ॥ ५१ ॥

पार्श्वयो[7]श्च पुरो भित्तिं[8] कुर्याद्धस्तद्वयान्तरम्(रे) ।
पञ्चहस्तप्रमाणेन पश्चाद्दीर्घं[9](र्घां) प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥

छिन्नशाखद्रुमस्याधः पार्श्वयो[वि[10]]टपान्न्यसेत् ।
हरितैः[11] पल्लवैर्युक्तास्तत्र[12] संवर्धि[13]तानि च (नपि) ॥ ५३ ॥

नाभिर्दघ्ना[14](घ्नां)न्तु तां भित्तिं छादयेद्विटपत्रजैः[15] ।
तृ[16]णैरलक्षि[17]तां कुर्याद्[18] व्याघ्रसूकरवारि[19]णीम् ॥ ५४ ॥

दशहस्तान्तरे भित्तेः[20] पार्श्वयो[21]रुभयोरपि ।
आरभ्य काण्डपटका[22]सा(न्सा)रयेद्विस्तृ[23]ता पु(न्पु)नैः[24] ॥ ५५ ॥

लुब्धका[25]ः शतसङ्ख्याका[26]ः गच्छ[27]न्ति नृपशासनात् ।
बहिः[28] काण्डपटेभ्यस्ते[29] यावत्काण्ड[30]पटावधि[31] (धिम्) ॥ ५६ ॥

कोशमात्रावधि[32]स्तत्र पटानाम[33]न्तयोर्भवेत् ।
पू[34]रयेयुरिति ज्ञात्वा भटा[35] पक्षद्वयस्थिता[36]ः ॥ ५७ ॥

राजा महीरुहं पृष्ठे कृत्वा पृच्छे(पश्ये)दतन्द्रितः ।
पश्चाद्भागे प्रियाः कान्ताः कान्तियुक्ता निवेशयेत् ॥ ५८ ॥

प्रसाद[37]चित (च) कास्तज्ञां[38](ज्ञा)न्शितशस्त्रधरान्[39]येत् ।
योषितां पृष्ठ[40]भागे तां[41](तान्)भित्तिमध्ये निवेशयेत् ॥ ५९ ॥

तत[42]ः पङ्क्तिस्थिता[43]ः सर्वे लु[44]ब्धकास्त्रासहेत[45]वे ।
ध्व[46]निमुच्चैः प्रकुर्वन्ति प्र (प) लायन्ते यथा मृगा[47]ः ॥ १६६० ॥

१ A व । २ A ल्पा । ३ A हि । ४ A द्यस्त । ५ A स्यसावापव्या । ६ A णि । ७ A तिति । ८ A द्व । ९ A दिर्घा । १० A बिटपान्य । ११ A तै । १२ A तत्र । १३ A धि । १४ A तिदघ्नातुतातित्ति । १५ A जै । १६ A वृ । १७ A ता । १८ A र्यांव्याद् । १९ A णि । २० A त्तित्ते । २१ A यारुत्तरयो । २२ A ड । २३ A गु । २४ A युत । २५ A का । २६ A सा । २७ A छ । २८ A हिं । २९ A त्य । ३० A ड । ३१ D धिः । ३२ A धीत । ३३ A यन्तयोर्त । ३४ A पुरयेशमि । ३५ A त । ३६ A ता । ३७ A वितका । ३८ A ज्ञशि । ३९ A न । ४० A तागेता । ४१ A तिति । ४२ A तत्पक्ति । ४३ A ता । ४४ A तुब्ध । ४५ A शास्त्रहेतवो । ४६ A धनीमुच्चै । ४७ A गां ।

पृष्ठतश्चानुगच्छन्ति पङ्क्तिस्थास्तु[1] शनैः[2] शनैः[3] ।
ततो नृपान्तिकं यान्ति मृगाः[4] सर्वे भयातुराः[5] ॥ ६१ ॥

वीथिद्वयेन[6] धावन्ति रुरुसारङ्गसंवराः[7] ।
हरिणाः[8] सूकरा व्याघ्रा वृका[9] ऋक्षाश्च जम्बुकाः[10] ॥ ६२ ॥

विध्येत्तांश्च[11] महीपालो[12] नानामुख[13]शिलीमुखैः[14][15] ।
धावतो वीथियुग्मेन[16] लक्ष्य[17]लाघच(व)संयुतः ॥ ६३ ॥

प्रकारमन्यं वक्ष्यामि[18] तथा काण्डपटाश्रयम् ।
बलीवर्द[19]करैः[20] पुम्भिर्बहुभि[21]र्मृग[22]सञ्चयान् ॥ ६४ ॥

कृतानेकत्र मिलितान् विश्वस्तान्[23] स्वेच्छया[24] स्थितान् ।
वायोरधस्तना[25]द्देशात्[26] शकटव्यूह(टाद्यह)[27]तैः पदैः[28] ॥ ६५ ॥

वेष्टयेयुः[29] समन्तात्ते[30] बलीवर्दतिरोहिताः[31][32] ।
दूरतो[33] दृष्टिपात(:)[34]स्या मा(न्मा)रुतस्य यथाप्यधः[35] ॥ ६६ ॥

वायोरधस्तथा पार्श्वे वेष्टयित्वा पदैः[36] सितैः[37] ।
वेष्टयेयुर्द्रुतं[38] पश्चादूर्ध्व[39]भागं[40] न(गम)शेषितम्[41] ॥६७॥

व(प)टानाक्रम्य[42] तिष्ठन्ति समन्ताल्लुब्धका[43] दृढम् ।
यथा समीरणस्यापि[44] निष्कासो दुर्लभो भवेत् ॥ ६८ ॥

एवं कृत्वा ज(न)येयुस्ते[45] नृपः(पं)[46] प्रियजनैर्वृतः(तम्)[47] ।
ततः[48] प्रविश्य भूपालः पूर्ववद्विटपाश्रितः[49] ॥ ६९ ॥

बलीवर्दकरै[50]स्तज्ज्ञै[51]र्विधूता[52]न्मृ(मृ)गयूथकान्(काः)[53] ।
समन्तात्परि[54]धावन्त आयान्ति[55] नृपसम्मुखम् ॥ १६७० ॥

---

१ A पङ्क्तीस्थासु । २ A नै । ३ A नै । ४ A गा । ५ A तयातुर । ६ A वी । ७ A रंससंवरा । ८ A णा । ९ A करु । १० A का । ११ A ता । १२ A हि । १३ A सु । १४ A सीलि । १५ A खे । १६ A विन्वि । १७ A क्ष । १८ A क्षा । १९ A लिवर्द्द । २० A रै पुं । २१ A बहु । २२ A मृ । २३ A श्वास्ता । २४ A या...। २५ A रयोष । २६ A देशा । २७ D व्याहृतै । २८ A दै । २९ A ष्ट । ३० A ते । ३१ A लिवर्द्द । ३२ A ता । ३३ A दु । ३४ A या । ३५ A थद । ३६ A दै । ३७ A शितै । ३८ A द्रु । ३९ A त्पुर्व । ४० A गां । ४१ A ते । ४२ A म । ४३ A लु । ४४ A मि । ४५ A थे । ४६ A प । ४७ A भृ । ४८ A त । ४९ A श्रीत । ५० A लि । ५१ A रि । ५२ A वि । ५३ A मृगयुथकम् । ५४ A प । ५५ A अयोति ।

तत्र श्रान्तांस्तृषाक्रान्ताञ्श्वसन्तः(तः) परिधावतः ।
शरैर्नानाविधैर्विध्येद्धरिणान् धरणीश्वरः ॥ ७१ ॥

एवं काण्डपटोद्भूता मृगया परिकीर्तिता ।
सोमेश्वरनरेन्द्रेण वाहजा कथ्यतेऽधुना ॥ ७२ ॥

जात्यमश्वं समारुह्य शिक्षितं जविनं नृपः ।
सितैः सेल्लैस्तथाप्रासैर्हन्यात्तु हरिणादिकान् ॥ ७३ ॥

अश्वजा मृगया प्रोक्ता ताडिका कथ्यतेऽधुना ।
ऐकरूपेति(नि)ले वाति पश्चिमाशासमुद्भवे ॥ ७४ ॥

कोमले शाद्वले स्थाने समे मत्तं(पत्र)विवर्जिते ।
रुरुं हरिणमेकं वा निरीक्ष्याक्ष(क्ष्य श)रवर्जितम् ॥ ७५ ॥

निवार्य सेवकान्सर्वास्ताडकेन समन्वितः ।
सशरश्चापमादाय वसुधाधिपतिर्व्रजेत् ॥ ७६ ॥

वायोरधस्तने स्थित्वा ताडके (कं) प्रेरयेत्ततः ।
दूरतस्ताडको गत्वा भ्रमिता ममवर्त्तगं (काभ्रमवर्तनः) ॥ ७७ ॥

विकीर्य मूर्द्धजान पश्चात्कुर्वाणः करतालिकाः ।
विकृतान्निनदान् कुर्याद्यथा पश्येदसौ मृगः ॥ ७८ ॥

मृगो भ्रान्तमनाः पश्चात्ताडके दत्तलोचनः ।
निश्चलीकृतसर्वाङ्गो वीक्षते नान्यतः क्वचित् ॥ ७९ ॥

ततो राजा समुत्थाय कोमलैश्चरणक्रमैः ।
प्रधावेत्तु तमायातु मृग(गं)पृष्ठप्रदेशतः ॥ १६८० ॥

---

१ A ता । २ A न्त । ३ A ना । ४ A विध्वैध । ५ A रिणिश्वराः । ६ A ण्ट । ७ A भू । ८ A खेद्रे । ९ A चा । १० A तामश्व । ११ A प । १२ A शितेशैले । १३ A प्रोशेहन्या तु । १४ A नाडी । १५ A ऐ । १६ A रु । १७ A वापिति । १८ A सा । १९ A वेत् । २० A त । २१ A रुव्हं हरिणे । २२ A क्षा । २३ A र्तिनम् । २४ A र्ये । २५ A सर्वा । २६ A ता । २७ A धी । २८ A कृ । २९ A ट । ३० A त । ३१ A तृ । ३२ A ग । ३३ A कि । ३४ A मुर्द्धनान्यश्वा । ३५ A ण । ३६ A का । ३७ A क्रि । ३८ A निन । ३९ A दाकु । ४० A वश्ये दशो मृग । ४१ A श्रा । ४२ A ना । ४३ A गो । ४४ A वि । ४५ A थ । ४६ A त्था । ४७ A मौ । ४८ A त्नु ।

पुच्छे[1]दे[2]शं समु[3]द्वीक्ष्य विकृष्य सशरं धनुः[4] ।
अनुचि[5]त्तं मृगं विध्येद्यथा वक्षसि भज्यते ॥ ८१ ॥

ताडिता(का) मृगया प्रोक्ता वायुजा मन्ये[6]तेऽधुना[7] ।
प्रचण्डमारुते वाति मिलिते मृगयूथके ॥ ८२ ॥

वायोरू[8]र्ध्वं नृपो गच्छे[9]ल्लुब्धकैश्च दशाष्ट[10]कैः ।
यत्र गन्धवहो याति मृगाणां सम्मुखं ततः ॥ ८३ ॥

आश्रयेच्छा[11]खिनं तत्र विटपं वाथ[12]वा दरीम् ।
पाणावाधाय कोदण्डं विविधां[13]श्च शिलीमु[14]खान् ॥ ८४ ॥

गात्रं[15] निगूह्य बाढं च मृगाणां सम्मु[16]खं नृपः ।
सन्धाय सायकं तिष्ठेन्मृगयाकेलिकौतुकी[17] ॥ ८५ ॥

गच्छ[18]न्ति लुब्धकाः[19] पश्चाज्जल्पन्तो मार्गणा[20] इव ।
मृगयूथपरिभ्रा[21]न्त्या(न्त्यै) कुर्युस्ते नादमु[22]च्चकैः ॥ ८६ ॥

ततो मृगाः[23] परिभ्र[24]ष्टा वायोः[25] सम्मुखगामिनः[26] ।
त्वरया परिधावन्ति यत्र राजा व्यवस्थितः[27] ॥ ८७ ॥

पुरोगामिनमुत्सृज्य शेषान्विध्येन्मृगान्नृपः[28] ।
एवं तु वायुजा प्रोक्ता दामिनी[29] कथ्यतेऽधुना ॥ ८८ ॥

विधृत्यै[30] बलिवर्दं[31] यद् दिवात[प]विवर्जितः ।
मृगाननुसरेद्दू[32]रात्प्रत्यहं मृगयु[33]र्वने ॥ ८९ ॥

न लभन्ते[34] मृगा घासं[35] पानीयं[36] नाप्नुवन्ति च ।
क्षुत्[37]पिपासासमाक्रान्ताः श्रान्ता मृष्यन्ति लुब्धकम् ॥ १६९० ॥

---

१ A छ । २ A शे । ३ A द्वे । ४ A नु । ५ A चिन्त्य । ६ A न्थे । ७ A मता । ८ A रुद्धे मृगो । ९ A छे लु । १० A के । ११ A छा । १२ A थदशीं । १३ A दां । १४ A शिमुख । १५ A त्रातिगुल्हाबाटं । १६ A खो । १७ A कि । १८ A छ । १९ A का । २० A णो । २१ A त्वा । २२ A पुछकै । २३ A गा । २४ A तृ । २५ A यो । २६ A नं । २७ A ता । २८ A प । २९ A म । ३० A ता । ३१ A र्दयदि । ३२ A दू । ३३ A पूर्वत । ३४ A तं ते । ३५ A श्वा । ३६ A नि । ३७ A क्षपिपासासमांक्रीता मृष्यन्नि लुब्धकं ।

ततः[1] क्रमेण निकटं समागच्छन्ति[2] लुब्धकः ।
घासव्यग्राः क्षुधाक्रान्ताः[3] सहन्ते[4] लुब्धकध्वनिम् ॥ ९१ ॥

एवं[5] दमनजा[6] प्रोक्ता कोपजा कथ्यतेऽधुना ।
भूलोकमल्लदेवेन[7] मृगयातत्त्ववेदिना[8] ॥ ९२ ॥

भूम्यर्थं[9] स्त्रीनिमित्तं वा युध्यमाना[10]वमर्षिता[11] (तम्) ।
वृक्षान्तरितगात्रस्तु[12] विध्येत्तत्र[13] मृगं नृपः[14] ॥ ९३ ॥

कोपजा मृगया प्रोक्ता साम्प्रतं कामजोच्यते[15] ।
रममाणौ मृगौ कामा[16]द्विन्याद्यत्र नराधिपः[17] ॥ ९४ ॥

कामजा सा मृगव्या[18] स्यादिदानीं[19] ध्वनिजोच्यते ।
आश्रित्य भूरुहं[20] राजा मृगभक्ष्यैः[21] फलैर्युतम्[22] ॥ ९५ ॥

[23]दीपसारङ्गकानग्रे विधार्य[24] धरणीपतिः[25] ।
सारङ्गवदभिज्ञात्वा[26](य) मृगयुः[27] कारयेद् ध्वनिम् ॥ ९६ ॥

ध्वनिं[28] श्रुत्वा समायान्ति[29] सारङ्गा ध्वनिसाम्यतः[30] ।
सायंकाले तथा रात्रौ प्रातर्वा पृथिवीपतिः[31] ॥ ९७ ॥

निशितै[32]र्विशिखै[33]र्विध्येदधिज्याकृष्ट[34]कार्मुकैः[35] ।
ध्वनिजैवं समाख्याता वर्ण्या[36] मदविकारजा ॥ ९८ ॥

तगरस्य फलं दद्यात्सारङ्गाय विचक्षणः[37] ।
पलाश[38]पुष्पं रुरवे [39]मीनानामिङ्गुदी[40]त्वचः ॥ ९९ ॥

ततः[41] प्रमत्ताः[42] सारङ्गा[43]स्ततो विध्येन्नराधिपः ।
मत्स्यांश्च[44] मलिनोत्तानान्मत्तान्[45]विध्येच्छिली[46]मुखे(खैः) ॥ १७०० ॥

---

१ A त्र । २ A छ । ३ A न्ता । ४ A देते लुब्धरध्वनि । ५ A ये । ६ A मदनजा । ७ A तू । ८ A न । ९ A तू । १० D द्ध । ११ A वंवषितौ । १२ A सु । १३ A त । १४ A प । १५ A व्य । १६ A मांद्द । १७ A प । १८ A सा । १९ A नि । २० A तू । २१ A क्षै । २२ A लैयु । २३ A दि । २४ A यं । २५ A ति । २६ A ति । २७ A युक्तवारयेध्वनि । २८ A नि । २९ A ति । ३० A त । ३१ A ति । ३२ A ते । ३३ A विशिष्यै । ३४ A वृ । ३५ A क । ३६ D र्व्यें दानीं । ३७ A णे । ३८ A ष । ३९ A मि । ४० A सिगुदीत्वच । ४१ A त । ४२ A त्ता । ४३ A गाः नृपुविध्यै । ४४ A श्याश्च । ४५ A टावि । ४६ A च्छि ।

एवं मदविकारोत्था[1] मृगया परिकीर्तिता ।
तुषारजा मृगव्या तु साम्प्रतं कथ्यते[2] मया ॥ १ ॥

प्रावृट्काले वसाने (सन्ते) तु शरदागमने तथा ।
तुषारमलिनस्प(स्य)न्दच्छन्नासु[3] मृगभूमिषु[4] ॥ २ ॥

तुषा[5]रसी[6]करत्रस्ता[7] गुल्मान्ता(न्ते) निवसन्ति ते ।
प्रत्यू[8]षात्पू[9]र्वमुत्थाय कृत्वा देवार्चनादिकम् ॥ ३ ॥

आरुह्य तुरगं [10]शीघ्रं शिक्षितं बलसंयुतम् ।
गच्छे[11]दनुदिते भानौ राजा श्या[12]मलकञ्चुकैः[13] ॥ ४ ॥

ततः पुरः प्रधावन्ति महिषारूढलुब्धकाः ।
बलीव[14]र्दादिरूढाश्च प[15]श्यन्तो गुल्मकान्तरम् ॥ ५ ॥

सङ्कोचितसमस्ताङ्गा[16]न् शीतार्तान् मीलितेक्षणात् (न्) ।
सारङ्गा[17]दीन् मृगान्दृष्ट्वा कथयेयु[18]र्महीभुजे ॥ ६ ॥

ततश्चापं समादाय ह्रस्वं शृ[19]ङ्गविनिर्मितम् ।
वै[20]णवं दारुजं वापि तद्यो[21]गैः(ग्यैः) सायकै[22]र्युतम् ॥ ७ ॥

मृगयो[23]र्महिषस्थस्य पा[24]श्चात्यं भागमाश्रि[25]ताः(तः) ।
ताव[26]त्तुषारजा [27]प्रोक्ता मृगया [28]शीघ्रकारिणी ॥ ८ ॥

ये (ए) वं तुषारजा प्रोक्ता मृगया [29]शीघ्रकारिणी ।
पाशजा क[30]थ्यते सम्यङ् मृगया[31] तत्क्षयावहा ॥ ९ ॥

स्थू[32]लान्दीर्घान्कृशान् कुब्जान्मृगा[33]न् जात्यनुरु(रू)पतः ।
[34]शङ्कुसंयोजि[35]तान्पाशा[36]न्नानासूत्रविनिर्मितान् ॥ १७१० ॥

---

१ A छा । २ A थी । ३ A स्थानासु । ४ A भु । ५ A खा । ६ A षेर । ७ A स्था । ८ A ल्मता । ९ A षुषापु । १० A विरं । ११ A छे । १२ A स्या । १३ A का । १४ A लि । १५ A यस्यतो । १६ A ङ्गासीतार्थामि । १७ A दिमृगाद्दष्ट्वा । १८ A हि । १९ A सृ । २० A रिणं । २१ A गै । २२ A यु । २३ A योगर्म । २४ A प । २५ A श्रीत । २६ A तु । २७ A सेव्या । २८ A बहुकौतुकं । २९ A शि । ३० A व्य । ३१ A व्यातक्ष । ३२ A द्वि । ३३ A गजा । ३४ A संकुसां । ३५ A जी । ३६ A शान् कुश्पायुर्विनिमितान् ।

मृदुले[1] भूप्रदेशे तु तृणमध्ये त्वलक्षितान्[2] ।
पाशयुक्तान्बहून्[3] शङ्कून् रोपयेत्पाङ्क्तिभित्तिभिः ॥ ११ ॥

प्रसार्य वध्रमेकत्र[4] परतोऽनुव्रजेन्नृ[5]पः ।
शिक्षितं जवही[6]नश्च सारमेयं विमो[7]चयेत् ॥ १२ ॥

ततो जा[8]ल्पा(ला)त्पलायन्ते विहायोत्प्लु[9]विका ततः ।
पश्चात्पा[10]शैर्निबध्यन्ते मृगा व्याकुलचेतसः[11] ॥ १३ ॥

ताड्यन्ते लगुडैः[12] पश्चान्मोट्यन्ते कण्ठदेशतः[13] ।
ए[14]वं तु पाशजा प्रोक्ता[15] जालजाप्येवमेव हि ॥ १४ ॥

जालैर्बद्धां[16]स्तथा व्यालान् रज्जुभ्यां पक्षयोर्द्वयोः[17] ।
यन्त्रि[18]तान् कण्ठदेशे तु भ्रा[19]मयेत्पुरं[20]मध्यतः[21] ॥ १५ ॥

[22]दशरात्रे[23] गते पश्चाद्रज्जुमेकां विमोचयेत् ।
हरिणं भग्नपादन्तु कृत्वा[24] तस्य पुरो न्यसेत् ॥ १६ ॥

तदु(द्रू)रुस्थितमांसेन चित्रकं द(त)र्पयेत्सु[25]धीः ।
[26]मुखं प्रमृज्याद्ध[27]स्तेन सर्वाङ्गं लोडयेदपि ॥ १७ ॥

आभग्नपादं हरिणं दीर्घरज्जु(ज्जु)नियन्त्रितम् ।
[28]मोचयेत्पुरतस्तस्य विचित्रमनुधावति ॥ १८ ॥

व्याघ्रोऽपि रज्जु (ज्जु) संयुक्तो जवेन हरिणं बली[29] ।
आक्रम्य[30] पातयन्नु[31]र्व्यां चर्व्य[32] ग्रीवां[33] पिबत्यसृक्[34] ॥ १९ ॥

ततो रज्जुः (ज्जुः) प्रमोक्तव्या व्याघ्रकण्ठनिवेशिता[35] ।
पश्चाद्दि[36]नत्रयेऽती[37]ते मृगं मुञ्चे[38]दरज्जु[39]कम् ॥ १७२० ॥

१ A तू । २ A ता । ३ A हुक्तान् रोपयेपंक्तिति । ४ A श्यरतो । ५ A नृ । ६ A हि । ७ A शो । ८ A जजा । ९ A त्लवीकायवि । १० A त्पाशोविवध्येते । ११ A स । १२ A ढै । १३ A त । १४ A ये । १५ A क्तालजा । १६ A धांव्याघ्रान् रज्जुत्यां । १७ A यो । १८ A यांत्रिता । १९ A त्वा । २० A पु । २१ A त । २२ A दे । २३ A त्र । २४ A कृतस्य । २५ A सुं । २६ A मृषं । २७ A द्ध । २८ A गोवयेपु । २९ A लि । ३० A म । ३१ A पुर्व्यां । ३२ A वं । ३३ A वा । ३४ A स्यसिसृक् । ३५ A त्रो । ३६ A दी । ३७ A ति । ३८ A चे । ३९ A ज ।

शिक्षितव्यं (व्यो) क्रमेणैव(वं) [1]कृष्णसारवधं प्रति ।
चित्रको व्याघ्रजाती[2]यस्तमरण्[3]यमृगे क्षिपेत् ॥ २१ ॥

आरोप्य[4] शकटे व्याघ्रमश्वपृष्ठेऽथवा पुनः ।
मोचयेद्धरि[5]णान् हन्तु गत्वा[6]ऽरण्यं नरेश्वर[7]ः ॥ २२ ॥

सावकाशे व[8]नोद्देशे मोचयेदेणवृन्दके ।
अनुसृत्य ततो वे[9]गाद् मृगा[10]द्द्विगुणवेगवान् ॥ २३ ॥

विहाय हरि[11]णीवृन्दं कृष्णसारं जिघांसति ।
एवं तु[12] व्याघ्र[13]जा प्रोक्ता मृगया विस्मयावहा ॥ २४ ॥

एकविंशतिभेदोऽयं विनोदो मृगयोद्भवः ।
मृगेन्द्रावधिकः प्रा(कप्रा)र्ण[14]ः कथित[15]ः सोमभूभुजा ॥

इति प्रोक्त[16]ः प्र[17]कर्षेण विनोदो मृगयोद्भव[18]ः ॥२५॥ ॥१७२५॥

॥ इति चतुर्थविंशतेः पञ्चदशोऽध्यायः ॥

द्वितीयो भागः समाप्तः ।

---

१ A छ्स । २ A ति । ३ A णा । ४ A घस । ५ A णांहंतु । ६ A त्वाचार । ७ A र । ८ A नादे । ९ A गामृ । १० A गाद्वि । ११ A णि । १२ A त । १३ A घ्रपो । १४ A ण । १५ A त । १६ A क्त । १७ A कारे । १८ A gives the following two lines in addition :—

मृगेन्द्रावधिकः प्राणं कथिता सोमभूभुजा ॥
इति प्रोक्तप्रकारेण विनोदो मृगयोद्भवः ॥